

GRAD JE BIO META:
BOLNICA, DOM UMIROVLJENIKA...

(agresija Srbije, odnosno JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Republiku Hrvatsku
i srpska okupacija Vukovara 1991.)

Nakladnik

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata

Urednik

Ante Nazor

Recenzenti (I. dio)

Branko Borković

Davor Marijan

Predrag Matić

Stjepan Sučić

Lektorica

Julija Barunčić Pletikosić

Priprema za tisak

Kolumna d.o.o.

Tisak

Stega tisak d.o.o.

Korice: Središte Vukovara, studeni 1991.; posljedica srpske agresije (naslovna strana)

Hrvatski (anti)ratni plakat, 1991. (zadnja strana)

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 688125

ISBN 978-953-7439-16-3 (tvrdi uvez)

GRAD JE BIO META: BOLNICA, DOM UMIROVLJENIKA...

(agresija Srbije, odnosno JNA i srpsko-crnogorskih snaga
na Republiku Hrvatsku
i srpska okupacija Vukovara 1991.)

Zagreb, studeni 2008.

Vodotoranj, Vukovar. (fotografija iz arhiva Hrvatskih vojnih glasila)

Sadržaj

Siniša Glavašević, PRIČA O LJUBAVI	7
Branko Borković, PREDGOVOR	9
Ante Nazor, UVOD (kratak prikaz procesa osamostaljenja te okupacije i oslobađanja Republike Hrvatske u Domovinskom ratu)	19
Ljerka Ivušić, ONI SU NAŠA ISTINA	35
Ante Nazor, AGRESIJA SRBIJE, ODNOSNO JNA I SRPSKIH PARAVOJNIH POSTROJBI NA VUKOVAR 1991. GODINE	37
Sažetak	65
<i>Isuse Bože, kakvi ljudi ovdje ginu!</i> (umjesto zaključka)	76
Sjećanja sudionika	79
Ante Nazor, I BOLNICA JE BILA META (vukovarska bolnica tijekom opsade)	83
Fragmenti kronologije događaja u vukovarskoj bolnici 1991.	98
Ubijeni i nestali djelatnici ratne bolnice Vukovar	132
Višnja Bilić, Ivan Grujić, ŽRTVE IZ VUKOVARSKE BOLNICE	134
Popis identificiranih osoba, čiji su posmrtni ostaci ekshumirani iz masovne grobnice na Ovčari (193)	136
Popis osoba, čiji su posmrtni ostaci ekshumirani iz drugih grobnica na području Vukovara (16)	141
Popis osoba, čiji su posmrtni ostaci preuzeti iz Republike Srbije (2)	141
Popis osoba čija sudbina još nije utvrđena (55)	142
Literatura	144
Anica Marić, DOM UMIROVLJENIKA	147
Kratice	231
Kazala (imena i mjesta)	232
Siniša Glavašević, PRIČA O GRADU	239

*Priča o ljubavi**

Vrijeme u kojem živimo toliko je nezahvalno da čovjek poželi da se nije ni rodio, ili bolje da se rodi u neko drugo vrijeme i drugi put, i to samo zato što u ovom vremenu nema dovoljno ljubavi za sve. Uzalud velike kuće, skupi automobili, zimovanje na visokim Tatrama, Garmisch-Partenkirchenima, uzalud skupi parfemi, brifinzi, sve je to izmaglica pravog života. Čovjek se opušta u narkotičnim prevarama, vješto izmišljenim tajnim životnim putovima i, kada jednom bude kasno, kada zatvorenih očiju pred vlastitim promašajima dočeka zrelu životnu dob, odjednom shvati da je prekasno za novi početak. Kraj je tu, možda već proviruje iza prvog ugla.

Nema načina da ukradete godine, ukradete sreću – ako ljubavi nema. Može vam se pričinuti sunce i radost, možete pomisliti da je vaš uspjeh potpun u ordenju, u sjenama velikih, ali gledao sam mnoge koji i praznih džepova uspravno hodaju ovim gradom. Njihova radost u neimanju mnogo je veća. Jer oni imaju grad. Imaju prijatelje. Imaju dušu. Nisu imali novac za Zagreb, Beč, Prag. Njihov je novac ostao u čašama ispijenim s prijateljima s kojima su poslije čekali svanuća na hrvatskim barikadama. Nekima je to čekanje bilo predugo pa smo ostali bez njih. Ali mi svi dobro znamo gdje su. Ako nam život omogući da naša ljubav ovlada nama, kao što je njihova ljubav nosila njih, jednom, na kraju puta, možda možemo očekivati da i mi umremo sretni.

Siniša Glavašević

* Priča novinara Hrvatskoga radija Vukovar Siniše Glavaševića, koji je nakon okupacije Vukovara zarobljen u bolnici i ubijen na Ovčari, napisana je tijekom opsade i razaranja Vukovara.

Autor plakata: Boris Ljubičić

Predgovor

Nakon što sam zamoljen da pročitam i recenziram sadržaj prvoga dijela ove knjige, u kojem se ukratko govori o raspadu Jugoslavije i bitci za Vukovar, te da napišem neka svoja razmišljanja o navedenim događajima iz 90-ih godina prošloga stoljeća, odlučio sam u ovom predgovoru predstaviti zapažanja koja sam o bitci za Vukovar zapisao prije desetak godina. Iako su većim dijelom već uvrštena u ovu knjigu, neka od njih ću nadopuniti novim detaljima ili jednostavno ponoviti zbog želje da ih naglasim. No, prije toga, budući da se od mene traži svojevrsna ocjena navedenog teksta knjige, mogu reći da, s obzirom na to da je riječ o pregledu važnijih trenutaka i događaja koji su obilježili proces raspada Jugoslavije i bitku za Vukovar, a ne o detaljnoj raščlambi, na pročitani tekst nemam većih primjedbi i držim ga objektivnim i korisnim.

Ipak, čitajući tekst, uočio sam da neki događaji, koji su važni za razumijevanje cjelokupnoga procesa raspada Jugoslavije, nisu dovoljno naglašeni, pa sam upozorio na to, a s obzirom na njihovu važnost učinit ću to i ovdje. Primjerice, treba naglasiti da je prijedlogu Slovenije i Hrvatske o konfederaciji bio sučeljen prijedlog stvaranja unitarne Jugoslavije, da su Republike – članice SFRJ imale svoju vojsku (Teritorijalnu obranu) kao komponentu u Oružanim snagama SFRJ i zajedničku vojsku – Jugoslavensku narodnu armiju, te da su tzv. pobunjeni Srbi samo dio procesa pripreme za otvorenu oružanu agresiju na Hrvatsku od strane Srbije i Crne Gore. Naime, može se reći da je slično omekšavanje teritorija i stvaranje krize već viđeno u postupcima Hitlera uoči II. svjetskog rata, odnosno da je po istom modelu SA odreda urađen i scenarij tzv. pobune Srba. Uz to, mogu primijetiti da je JNA tijekom 1990. i 1991. vršila aktivnosti kao da je SFRJ napadnuta od strane NATO-a, tj. kao da je teritorij Slovenije i Hrvatske okupiran. Jednako tako, držim da oduzimanje oružja TO Hrvatske (ne i Slovenije) nije bio samo protuustavan i agresivan čin kako se navodi u tekstu, nego da se može smatrati činom agresije, a u širem smislu čak i okupacije teritorija Hrvatske.

U svojim razmišljanjima zapisanim prije desetak godina osvrnuo sam se na izjave o nužnosti povijesne distance koje su se često isticale kad bi se pokušalo razgovarati o hrvatskom Domovinskom ratu, posebice na izjavu da »nema objektivne istine bez potvrde izvora s druge strane«. Zato sam u ovaj predgovor, u kojem ću se osvrnuti na tijek bitke za Vukovar, uvrstio i neke izjave i zapovijedi te »druge strane«, koje držim zanimljivima i znakovitima za razumijevanje okolnosti u kojima se

pripremala i izvršila srpska agresija na Hrvatsku. Neke od njih navest ću odmah, prije osvrta na bitku za Vukovar, kao svojevrsne natuknice za razmišljanje i daljnju raspravu.

Primjerice:

Gospodin Nenad Čanak u svojoj knjizi *Godina raspleta*, u tekstu pod naslovom »Nacizam« uspoređuje pripreme za rat Hitlerove Njemačke i Miloševićeve Srbije: *Na prostorima zemalja predviđenim za osvajanje pripremana je peta kolona... organizirana oko njemačkih kulturnih institucija. Nacizmu u Srbiji u tu svrhu poslužila su kulturna društva »Sava«, »Prosvjeta«, kao i razne srpske i demokratske stranke van Srbije nametljivo zainteresirane za opstanak kulturnog identiteta Srba na tom području, a organizirane direktno iz Beograda. Početak otvorenog progona Židova u Njemačkoj obilježen je ubistvom njemačkog diplomate u Parizu od strane »židovskog ekstremiste«. Usljedila je »Kristalna noć«. U našim uvjetima, ovu ulogu je odigrao inscenirani napad na aktivistu SDS-a (M. Mlinar) koji je tom prilikom navodno isječen žiletom – nožem po vratu. Usljedilo je podizanje prvih barikada oko Knina i počele su gorjeti hrvatske kuće u krajini.*

Neposredno nakon održanih višestranačkih izbora u Hrvatskoj i pobjede Hrvatske demokratske zajednice na tim izborima, JNA je otela oružje hrvatske Teritorijalne obrane i tako razoružala Hrvatsku. Jedine oružane formacije koje su formalno bile pod kontrolom novoizabrane hrvatske vlasti bile su u sastavu MUP-a RH. No, s obzirom na strukturu MUP-a i velik broj djelatnika srpske narodnosti u MUP-u koji nisu prihvatili nastale demokratske promjene, hrvatska vlast, pokazalo se, nije imala praktičnu kontrolu nad znatnim dijelom pripadnika MUP-a. Zato se posebno treba istaknuti okupljanje prvih hrvatskih policajaca 5. kolovoza 1990., jer je to bio začetak stvaranja budućih Oružanih snaga Republike Hrvatske i jedini legalan način ponovnog naoružavanja Hrvata.

Potom je slijedilo mučno razdoblje ni rata ni mira, razdoblje letećeg predsjedništva, koje je »ministar obrane« SFRJ Veljko Kadijević u svojoj knjizi *Moje viđenje raspada* (Beograd, 1993., str. 126-127) opisao kao »prvu fazu«. Prema njegovu zapisu cilj JNA bio je »zaštititi srpski narod u Hrvatskoj od napada hrvatskih oružanih formacija i omogućiti mu da se vojnički samoorganizira za obranu«, a zadatak je trebalo »izvršavati u okviru sprečavanja međunacionalnih sukoba kako je to predsjedništvo SFRJ formuliralo.« Uz to, »radi izvršenja postavljenog zadatka trebalo je ojačati jedinice JNA u Hrvatskoj i oko Hrvatske, veći broj oklopno-mehaniziranih sastava jačine čete do bataljuna smjestiti što bliže mogućim mjestima sukoba, tako da mogu brzo intervenirati, a odgovarajući broj oklopno-mehaniziranih jedinica brigadnog sastava i jačih, postaviti na odgovarajućim punktovima u Hrvatskoj i oko Hrvatske, tako da se mogu angažirati za veće

intervencije.« Navedeno jasno potvrđuju poznata događanja u proljeće i ljeto 1991. godine, posebice u Pakracu, na Plitvicama i u Borovu Selu.

U Hrvatskoj se, uz specijalne jedinice MUP-a, od travnja 1991. ustrojavaju postrojbe Zbora narodne garde (u početku također u okviru MUP-a RH) i Narodne zaštite, a nakon izbijanja »slovenskog rata« krajem lipnja 1991. počele su intenzivnije blokade vojarni JNA. U tom razdoblju treba tražiti i sam datum početka rata. U svezi s tim, Veljko Kadijević je u svojoj knjizi (str. 130) zapisao da je »glavnom zadatku – obrani srpskog naroda u Hrvatskoj – pridodana i zaštita objekata, jedinica, pripadnika JNA i njihovih obitelji, što znatno usložava izvršenje zadatka.« Srpski izvori jasno pokazuju ulogu JNA i mjere koje je vodstvo JNA poduzimalo da izazove otvoreni sukob, jer im vrijeme nije išlo u prilog. Nasuprot tome Hrvatskoj je svaki dobiveni trenutak bio dragocjen jer oružja naprosto nije bilo. To potvrđuju i stranice knjige Veljka Kadijevića na kojima se govori o traženju načina izazivanja sukoba s ciljem određivanja krivca za rat.

To potvrđuju i događaji koji su uslijedili krajem kolovoza u Vukovaru, odnosno početak vojne opsade Vukovara 25. kolovoza 1991., o kojoj govori ova knjiga. Naime, nakon što je raketirana vojarna ZNG-a u Čakovcima, 24. kolovoza raketirana je i vojarna ZNG-a kod Opatovca, kao i položaji ZNG-a na silosu Đergaj kod sela Bršadin. Jedinice ZNG-a Vukovara uzvratile su vatru i pokojni Luka Andrijić oborio je prve zrakoplove JNA iznad Borova Naselja. Već sljedećeg dana dogodio se novi incident kad je vozilo JNA u Borovu Naselju naletjelo na minu prilikom obilaska barikade. O tome u propagandnoj tiskovini JNA *Narodnoj armiji* (31. kolovoza 1991., str. 10) piše: »Ustaše stacionirane na Bršadinskom silosu su minule subote oborile avion ratnog zrakoplovstva. Dan kasnije su iz ručnih bacača otvorile vatru na vojni kamion, koji je prolazio Borovim Naseljem, prevozeći hranu iz Vukovara vojnoj jedinici u Borovu Selu.« Kao što se i očekivalo, uslijedio je napad na Borovo Naselje i Vukovar koji su po zadatoj dinamici trebali biti zauzeti u jednom združenom boju. Međutim, otpor branitelja Vukovara bio je jači od očekivanog, pa su se neprijateljske snage povukle. Povlačenje je izvedeno na način pozicioniranja jedinica oko Vukovara tako da Vukovar ostane u okruženju. Blokirani su svi prilazni putovi, a u grad se moglo ući jedino tzv. kukuruznim putem preko naselja Lužac.

U razdoblju od 24. kolovoza do 14. rujna srpska vojska je u više navrata pokušavala prodor u sam grad, ali bez nekih većih uspjeha. Izgubila je nekoliko zrakoplova i nekoliko desetina tenkova. Grad je uglavnom napadan minobacačima iz srpskih uporišta sjeverno od grada. U samom gradu vršimo intenzivnu reorganizaciju obrane i popunu postrojbi. Bilo je nekoliko pokušaja deblokade vojarne, a od najvažnijih događaja valja izdvojiti napad na selo Berak 2. rujna 1991. godine. Cinizmu kojim je o tom napadu srpskih snaga i pokolju civila u selu Berak izvijestilo glasilo JNA *Narodna armija* nije potreban nikakav komentar: »Za primjer

(valjda mirotvornog djelovanja JNA, op. a.) navode skorašnji oružani obračun između susjeda Hrvata i Srba u Berku, kada su se zavađeni ganjali, ubijali i klali u selu i kukuruznim poljima cijeli ljetni dan i tko zna što bi na kraju bilo da nije pozvana jedna jedinica JNA da spriječi krvavi masakr.«

U istom razdoblju oko Vukovara intenzivno su gomilane svježe snaga neprijatelja, na smjerovima Šid-Tovarnik-Lovas-Sotin i Šid-Tovarnik-Orolik-Negoslavci na jugu, te preko Bogojeva do Trpinje i Borova Sela sa sjevera. Kako nije bilo dovoljno naoružanja, priječili smo selima bilo kakve borbene akcije bojeći se odmazde. Sve informacije koje smo prikupili govorile su da se priprema napad na Vukovar većih razmjera. Bili smo u pravu, otpočelo je 14. rujna 1991. godine. O tome Veljko Kadijević u svojoj knjizi (str. 134-135) kaže:

Glavne ideje iz osnovne zamisli na kojima su razrađeni planovi upotrebe JNA na cijelom jugoslavenskom prostoru bile su:

- *poraziti hrvatsku vojsku potpuno ako situacija dozvoli, obavezno u mjeri koja će omogućiti izvršenje postavljenih ciljeva;*
- *ostvariti puno sadejstvo sa srpskim ustanicima u Srpskoj krajini;*
- *omogućiti dovršenje izvlačenja preostalih dijelova JNA iz Slovenije;*
- *posebno voditi računa da će uloga srpskoga naroda u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskoga naroda u cjelini.*

Tome prilagoditi lociranje snaga JNA. Zadatke izvršavati u dvije faze:

- *prvoj, pretežno sa kontraudarima taktičkoga značaja dok se potpuno ne ispolji agresija Hrvatske, uz intenzivno organiziranje i pripremanje srpskih ustanika u Hrvatskoj;*
- *drugoj, jedinstvenom operativno-strategijskom napadnom operacijom poraziti hrvatsku vojsku i izvršiti postavljene zadatke. Za ovu operaciju, pored već angažiranih snaga JNA u prvoj fazi potrebno je još 15 do 18 brigada kopnene vojske – oklopnih, mehaniziranih i pješačkih.*

Grupiranje snaga JNA i njihovu upotrebu u prvoj fazi izvoditi tako da one budu u skladu sa planom napadne operativno – strategijske operacije predviđene za drugu fazu. Ideja manevra sadrži osnovne elemente koji su navedeni i u ovoj knjizi, pa ih neću ponavljati.

Toga 14. rujna 1991., oko podne, izvršen je opći napad na Vukovar. Prvo je izvršeno 10 napada zrakoplovima koji su bacali kasetne bombe, raketirali i mitraljirali grad, a potom je izvršen tenkovsko-pješački napad sa sjevera, smjerom Trpinja – Trpinjska cesta – Vukovar i Borovo Selo – Dom tehnike (Borovo Naselje), te s juga smjerom Negoslavci – Vukovar (vojarna) i Petrovci – Vukovar (naselje Petrova gora). Borbe su trajale neprekidno sve do 20. rujna, a Vukovar je bio u potpunom okruženju. U tom razdoblju nastalo je groblje tenkova na Trpinjskoj

cesti. Tada smo dijelom aktivirali sela, pretežito za prepade na kolone koje su nastupale prema Vukovaru.

Bez obzira na stalne borbe uspjeli smo aktivirati Ured za obranu koji je izvršio popis svih vojnih obveznika i pripremio sve elemente za provedbu mobilizacije, ustrojili smo vojnu policiju i okrupnili postrojbe stvorivši četiri bataljuna i nekoliko manjih rodovskih postrojbi (veza, Vojna policija, inženjerija, protuzračna obrana i slično). Riješili smo i pitanja organizacije logistike, kako za branitelje tako i za civilno pučanstvo. U istom razdoblju pripremali smo i izvodili operaciju deblokade Vukovara, a donijeli smo i odluku o blokadi granice kod Tovarnika. Naime, prema nama dostupnim informacijama, snage drugog neprijateljskoga ešalona prilazile su Šidu. S obzirom na to da je neprijatelj očekivao zauzeti Vukovar i istočnu Slavoniju, snage drugog ešalona trebale su nastaviti s izvođenjem napadne operacije prema Osijeku i Virovitici, a po spajanju sa snagama u zapadnoj Slavoniji nastaviti prema Zagrebu i Varaždinu. U skladu s odlukom, naše snage u Tovarniku su u jutarnjim satima 21. rujna blokirale ulaz u naselje i napale kolonu koja je nastupala. Kod neprijatelja je došlo do općeg meteža i bježanja nazad u Šid. Iz *Narodne armije* doznajemo da se radi o »hrabrim« Valjevcima. Neprijatelj je obezglavljen, a pojedinci su bježali sve do Beograda. Nakon ovih događaja došlo je do raspada mobilizacijskog sustava u Srbiji, a JNA je morala izvršiti modifikaciju napada na Hrvatsku.

Komentar o tome dao je i Veljko Kadijević u svojoj knjizi (str. 136): *Prva etapa druge faze rata u Hrvatskoj (kraj jula – početak septembra 1991. godine) odvijala se uglavnom prema našim predviđanjima, s tim što je hrvatska vojska više vršila pripreme za napade na garnizone JNA – blokade i masovnije pojedinačne provokacije – nego što je izvodila direktne napade na jedinice i garnizone.(...)*

Strategijsko-operativnu napadnu operaciju u drugoj etapi druge faze rata u Hrvatskoj, JNA je izvela, ali dosta modificovanu u odnosu na početni plan. Jedini i isključivi razlog modifikacije početnog plana operacije leži u poluuspješnoj mobilizaciji i organiziranom dezerterstvu rezervnoga sastava JNA. Ne samo što je odziv bio slab, već se i tako smanjene jedinice nisu dale pokretati prema pravcima i mjestima upotrebe, odnosno, neke koje su se i pokrenule, po dolasku na front napuštale su front. Svi problemi strategijske i operativne naravi prilikom izvođenja operacije, pogotovo problemi vezani za vrijeme pristizanja potrebnih ili svežih snaga na pojedine pravce, isključivo su uslovljeni neuspehom mobilizacije i dezerterstvom, naročito u pojedinim dijelovima zemlje.(...)

Zadaci operacije su ostali isti. Ideja manevra se morala djelimično modifikovati time što su zadaci pojedinim grupacijama kopnene vojske usklađivani po objektima i vremenu sa snagama sa kojima su raspolagali. Zbog nedostatka planiranih snaga nije bilo moguće izvesti operaciju u jednom zamahu i tako brzo poraziti glavninu hrvatske vojske koja je

i inače brojčano bila znatno jača (!?) od angažovanih jedinica JNA, već se to moralo izvoditi počesno (?) i u dugom vremenu.

No, bez obzira na želje nismo uspjeli prebaciti težište obrane na Tovarnik, isključivo zbog nedostatka snaga koje smo imali na teritoriju općine Vukovar kao i zbog nerazumijevanja struktura u Vinkovcima. Nakon nekoliko dana neprijatelj je opet nastupio s ciljem osvajanja komunikacijskog smjera Šid – Mirkovci i osvajanja lijeve obale rijeke Bosut kao polazne osnove za novi pokušaj osvajanja Vukovara, a samim tim i daljnjeg nastupa prema Osijeku i Virovitici. Intenziviraju se borbe za Ilaču, a potom i za Jankovce. Svjesni smo situacije koja nastupa te predlažemo obrani Vinkovaca stvaranje zajedničke obrambene osnove na smjeru Jankovci – Petrovci – Bogdanovci, ali bez uspjeha. U međuvremenu smo dobili zapovijed za ustrojavanje 204. brigade, a u Vukovar pristiže više od 600 dragovoljaca iz svih krajeva Hrvatske. Budući da su osvojene vojarne JNA, uspjeli smo u Vukovar uvući i određene količine naoružanja i opreme, ponajviše iz Varaždina i Đakova.

Operacija Vukovar službeno je otpočela 30. rujna, a trajala je do okupacije grada. Snage srpske vojske podijeljene su na operativne grupe Sjever i Jug, čija je linija razgraničenja djelovanja bila na rijeci Vuki. Operacija je planirana u Generalštabu u Beogradu, a njezin zapovjednik bio je general Života Panić, ujedno i zapovjednik 1. vojne oblasti (nekada 1. armija). Krajem rujna i početkom listopada snage 252. oklopno-mehanizirane brigade JNA iz Valjeva (u Srbiji) napale su i osvojile sela: Svinjarevci, Petrovci, Marinci i Cerić, a bezuspješno su napale selo Bogdanovce, sastavni dio obrane Vukovara. Tako se od 1. listopada 1991. Vukovar nalazio u potpunom okruženju srpskih snaga. Sljedećeg dana, 2. listopada 1991. Vukovar je žestoko napadnut, ali i ovog puta je napad srpske vojske odbijen uz znatne gubitke neprijatelja u ljudstvu i tehnici. Ne računajući posljednje dane obrane Vukovara, 2. listopada 1991. bio je najkrvaviji dan tijekom trajanja opsade. Samo toga dana ranjeno je više od 90 civila i vojnika. U narednom razdoblju Vukovar je sustavno i još žestće razaran s distance. Nije više bilo masovnih tenkovskih napada, već sve više kombiniranih s pješaštvom.

Na istoku je slobodan ostao grad Ilok s okolnim selima. Uz prisustvo promatračke misije EZ-a, izvršen je »referendum« o iseljenu, a potom su 17. listopada 1991., uz nazočnost i »pomoć« promatrača EZ-a, Ilok i sela etnički očišćeni od Hrvata, koji su iseljeni u preostale dijelove Hrvatske.

Razdoblje konvoja je posebno poglavlje obrane Vukovara i primjer bez presedana. Natjecateljski duh sučeljenih francuskih humanitarnih udruga u lovu na profit i prestiž, za Vukovar je bio koban. Pritisak EZ-a na Hrvatsku za njihov angažman bio je i pritisak na Vukovar, da na silu prihvati nešto što mu šteti. Konvojem »Liječnika bez granica« od 19. listopada 1991. nije bilo predviđeno dovlačenje humanitarne pomoći, već samo izvlačenje ranjenika. Konvoj je prema dogovoru trebao ići pravcem Nuštar – Marinci – Bogdanovci – Vukovar, ali je namjerno skrenut s

utvrđenog smjera jer je srpska vojska koncentrirala snage na prostoru između Bogdanovaca i Vukovara. No, puštanje konvoja u grad s te strane tražilo je deblokadu linije obrane Vukovara bez mogućnosti brzog zatvaranja tog smjera, što je i bio cilj agresora – brzi i olakšani prodor u grad. Konvoj je iz Bogdanovaca uveden u grad preko Lušca, jer je taj smjer bio pod kontrolom naših snaga. Vodstvo konvoja »Liječnici bez granica« je zapovjedniku obrane Vukovara ponudilo predaju grada i izvlačenje građana kao i u slučaju Iloka. Ponuda je energično odbijena. Po izlasku konvoja iz Vukovara, srpske snage izvršile su prepad na konvoj, bijesne zbog neuspjelog plana prodora u Vukovar.

Do kraja listopada nije bilo žestokih pješćkih napada na grad osim jednog pokušaja prodora na Mitnicu i stalnih provokacija u Borovu Naselju i na Sajmištu. Svo vrijeme grad je izložen žestokom granatiranju i bombardiranju. Srpska vojska je cijelo vrijeme provodila mobilizaciju u Srbiji i dovlačila svježe snage na šire područje Vukovara.

Jači napad na grad izvršen je i 2. studenoga. Težišni smjerovi napada bila su naselja Lužac i Sajmište, s ciljem presijecanja smjera Borovo Naselje – Vukovar i Mitnica – Vukovar. Operacijama je rukovodio Generalštab JNA. Prostor oko Lušca narednih je dana bio poprište najžešćih borbi, ali i iznimnih gubitaka srpske vojske. Na tom prostoru poginuo je i zapovjednik Operativne grupe JNA Sjever general Bratić, koji je ujedno bio i zapovjednik Novosadskog korpusa JNA. Bez obzira na dobivene bitke, obrana Vukovara gubila je prostor jer nije imala ni svježih snaga ni oružja ni streljiva za eksploataciju postignutih rezultata. Umor, glad, stalna ranjavanja i pogibije boraca obrane Vukovara učinili su svoje. Bolnica puna ranjenika bila je udaljena od poprišta borbe samo stotinjak metara.

Tijekom 10. studenog 1991. srpske snage ovladale su i posljednjim selom hrvatskoga istoka – Bogdanovcima. Na prilazima selu uništeno je oko 50 tenkova i oklopnih transportera JNA, a neutralizirano je par tisuća vojnika. Tog istog 10. studenoga 1991. srpske snage izbile su na cestu Borovo Naselje – Vukovar, a na Sajmištu su zauzele Milovo brdo i zaprijetile izbijanjem u samo središte grada. Naredni dani bili su agonija obrane Vukovara. Mada je srpska vojska bila na koljenima, obrana Vukovara više nije imala snage za protuudare, već samo za golo preživljavanje.

Kao i na početku, i na kraju ću navesti što o tome kaže izvor »s druge strane«, knjiga Veljka Kadijevića (str. 137, 142, 143): *Glavna grupacija kopnene vojske JNA, pretežno oklopno – mehanizirani sastavi u Istočnoj Slavoniji, imala je dva zadatka: prvi, da oslobodi srpske krajeve u Istočnoj Slavoniji; i drugi, da bude glavna manevarska snaga Vrhovne komande za prodor ka Zagrebu i Varaždinu. Prvi zadatak ova grupacija je izvršila, ali je dosta vremena utrošila, prije svega zato što joj je nedostajala predviđena pješadija koja bi pratila tenkove, a koju je mobilizacijom trebala dobiti. Pored toga, tzv. bitka za Vukovar, bila je bitka sa glavninom hrvatske*

vojske koja je htjela po svaku cijenu da održi Istočnu Slavoniju i Baranju u svojim rukama. Tu bitku je grupacija JNA u Istočnoj Slavoniji dobila, porazila glavninu hrvatske vojske i, nakon oslobođenja Vukovara, bila spremna da produži djelovanja ka zapadu.(...)

Koji su osnovni rezultati i iskustva rata u Hrvatskoj? Neuspjeh mobilizacije i dezerterstvo zahtjevali su modifikovanje zadatka i ideje manevra završne operacije JNA u Hrvatskoj.(...)

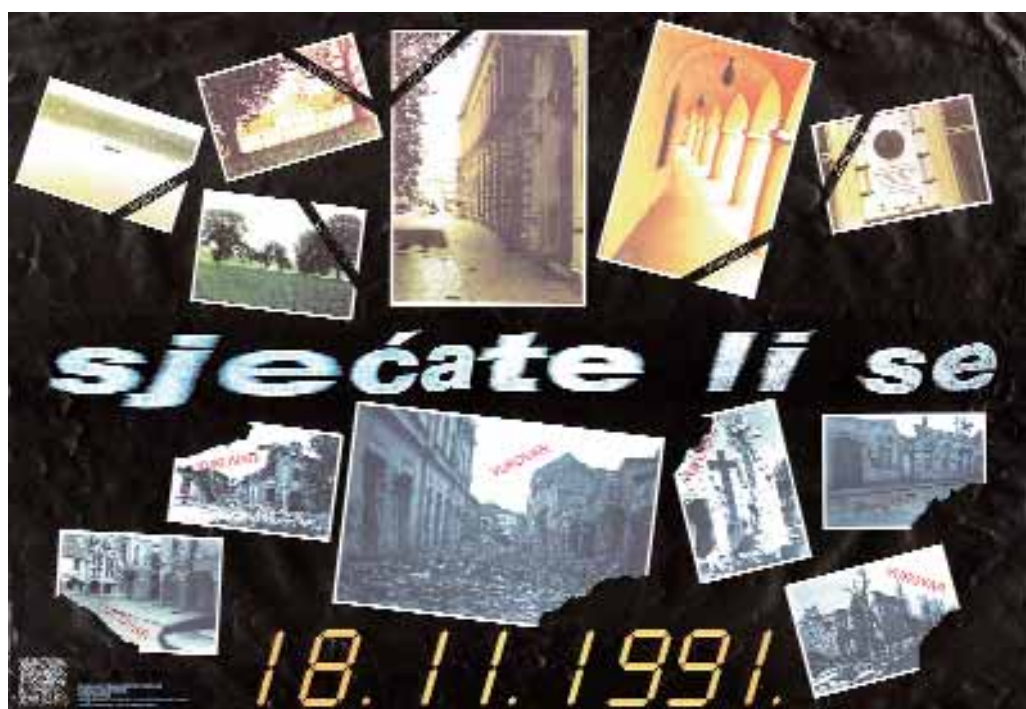
Ono što završnom operacijom u Hrvatskoj nije postignuto, a moglo je biti da nije bilo neuspeha u mobilizaciji i dezerterstva, jeste potpuno razbijanje hrvatske vojske. Pomanjkanje snaga i njihovo sporo i dugo prikupljanje bio je jedini razlog da operacija nije mogla imati početno planirani tempo i zamah. Naravno, da bi u takvoj operaciji i naši ukupni gubici bili znatno manji, naročito u tehnici.

Svoj komentar o mobilizacijama koje je provodila JNA dao je i Nenad Čanak iz Srbije, odnosno iz Vojvodine, koji se riječima i djelom suprotstavio velikosrpskim planovima i agresiji srpskih snaga na Hrvatsku: »Nasilne mobilizacije nisu ništa novo u našoj novijoj povijesti. Treba se samo podsjetiti strašne 1991. i 1992. godine kada je iz Vojvodine za samo nekoliko mjeseci, do 1. 3. 1992. godine na slavonsko ratište upućeno 106.824 čovjeka. Time je Vojvodina dala preko 72 posto svih vojnika koji su se borili u Slavoniji.«

Srpskim napadima u jesen 1991. Vukovar je postao srušeni grad. O tome tko ga je srušio progovorili su i sami agresori. Primjerice, zapovjednik Operativne grupe Jug pukovnik JNA Mile Mrkšić: »Srušili smo Vukovar, najtežu i najutvrđeniju ustašku tvrđavu, zahvaljujući hrabrosti i znanju pripadnika gardijske jedinice JNA iz Beograda, dobrovoljaca i pripadnika Teritorijalne odbrane, od kojih su mnogi upravo iz ovog grada.« A u glasilu JNA *Narodna armija*, u broju od 20. studenog 1991., zapisano je: »Donedavno prelijepo zdanje na obalama Vuke i Dunava, sada podsjeća na ukleti grad. Tu 'kosmičku sramotu' čovječanstvu, nanjetu najezdom neonacizma, ljudi će, sigurno, otkloniti. Rane će zacijeliti. Ali bi pamćenje kao brana bezumlju moralo trajati – beskonačno.« Dakako, tu »kosmičku sramotu« i »najezdu neonacizma« autori članaka u *Narodnoj armiji* pripisuju Hrvatima. U njihovim člancima nema ni trunke kajanja ni srama, a kamoli priznanja i najmanje odgovornosti za počinjeno. Nažalost, najnovije reakcije srbijanskih dužnosnika pokazuju da je takvo stanje u službenim izvorima srpske strane dobrim dijelom prisutno i danas. Kao uteg suživotu Hrvata i Srba u Vukovaru i hrvatsko-srpskim odnosima općenito.

U Prečnu, kod Ivanić Grada, 20. studenoga 2008.

*zapovjednik obrane grada Vukovara,
listopad-studen 1991.,
Branko Borković – Mladi Jastreb*

Milenijska fotografija Šime Strikomana »Legendarna 204. vukovarska brigada HV-a«, Vukovar, 25. rujna 2006.

REFERENDUM

ZA

HRVATSKU

19. SVIBNJA 1991.

Ante Nazor

UVOD

(kratki prikaz procesa osamostaljenja te okupacije i oslobođanja Republike Hrvatske u Domovinskom ratu)

Rušenje Berlinskoga zida u studenom 1989. simbolično je označilo početak novog razdoblja europske povijesti, u kojem je u većini istočnoeuropskih država jednostranački, komunistički režim zamijenilo višestranačje i demokracija. Taj proces zahvatio je i većinu republika bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), međutim ne i Socijalističku Republiku Srbiju. Njezini građani postali su taoci srpskih nacionalista, koji su sredinom 80-ih godina 20. stoljeća opet pokrenuli velikosrpski projekt iz 19. stoljeća, prema kojem je zapadna granica srpske države – tzv. velike Srbije – planirana duboko na hrvatskom teritoriju, na pravcu Virovitica-Pakrac-Karlovac-Ogulin-Karlobag. To je, otprilike, bila granica osmanlijskih osvajanja u Hrvatskoj od 15. do 17. stoljeća.

Medijska hajka radi stvaranja uvjeta za provođenje velikosrpskog projekta pokrenuta je objavljivanjem nacрта *Memoranduma* Srpske akademije nauka i umetnosti u beogradskim *Večernjim novostima* 24. i 25. rujna 1986., u kojem se ističe navodna ugroženost srpstva u Jugoslaviji. Srpski nacionalisti zapravo su težili što većoj centralizaciji države. Tražili su dominaciju Srbije u federaciji i potpuni utjecaj Beograda na događaje u Socijalističkim autonomnim pokrajinama Vojvodini i Kosovu te u Socijalističkoj Republici Crnoj Gori. Rezultat takve nacionalističke, odnosno velikosrpske politike dijela srbijanskih političara bila je smjena političkoga vodstva u spomenutim konstitutivnim dijelovima SFRJ, krajem 1988. i početkom 1989., a potom i promjena Ustava SR Srbije, kojom je zapravo ukinuta autonomija pokrajina. Nametnuvši prosrpski orijentirane predstavnike Vojvodine, Kosova i Crne Gore u Predsjedništvo tadašnje države, koje je brojalo osam članova (6 predstavnika

Zemljovid s granicama tzv. velike Srbije.

Plakat 14. kongresa SKJ; Zbog nametanja volje delegata iz Srbije i Crne Gore te ignoriranja i odbijanja svakoga prijedloga delegata iz Slovenije, Kongres je 22. siječnja 1991. napustila slovenska, a potom i hrvatska delegacija. To je označilo kraj postojanja monolitne, centralizirane partijske organizacije kakav je bio Savez komunista Jugoslavije te početak raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

republiku i 2 autonomnih pokrajina), srbijansko vodstvo osiguralo je uvjete za političku dominaciju Srbije nad ostalim jugoslavenskim republikama. Zbog toga je srbijanska politička elita pokušavala zaustaviti demokratske promjene u Jugoslaviji.

U skladu s takvom velikosrpskom politikom iz Beograda, već početkom 1990. u SR Hrvatskoj organizirani su mitinzi – tzv. događanja naroda – Srba iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije, koji su zaoštrili srpsko-hrvatske političke odnose. Na mitinzima su dominirale slike novoga »svesrpskog« vođe Slobodana Miloševića, zastave Srbije, Jugoslavije i Saveza komunista te velikosrpske i protuhrvatske parole. No, ni takva agresivna srbijanska politika nije mogla zaustaviti proces demokratizacije u Sloveniji i Hrvatskoj. U travnju i početkom svibnja 1990., u Hrvatskoj su održani slobodni, višestranački izbori, na kojima je pobijedila Hrvatska demokratska zajednica, predvođena dr. Franjom Tuđmanom.

Prema nalogu srbijanskih političara (predsjednika Srbije Slobodana Miloševića i predstavnika Srbije u Predsjedništvu SFRJ i njegova predsjednika Borisava Jovića) na rezultate izbora u Hrvatskoj vojne vlasti SFRJ reagirale su razoružanjem Hrvatske. Ono je planirano i ubrzano provedeno prije nego što je u Hrvatskoj,

sukladno rezultatima provedenih izbora, došlo do primopredaje dužnosti i ustrojavanja nove vlasti. Razoružanje je provedeno do 23. svibnja 1990., na temelju strogo povjerljive zapovijedi, koju je 14. svibnja 1990. protuzakonito (bez znanja i suglasnosti Predsjedništva SFRJ) potpisao načelnik Generalštaba oružanih snaga SFRJ general pukovnik Blagoje Adžić. U svom dnevniku *Posljednji dani SFRJ: Izvodi iz Dnevnika* (Beograd, 1995., str. 146) Borisav Jović je 17. svibnja 1990. zapisao: »Praktično smo ih razoružali. Formalno, ovo je uradio načelnik Generalštaba, ali faktički po našem nalogu. Slovenci i Hrvati su oštro reagovali, ali nemaju kud.« Oduzeto naoružanje hrvatske Teritorijalne obrane (procjene se kreću od oko 80.000 do 200.000 »cijevi«) smješteno je u skladišta Jugoslavenske narodne armije.¹

Sabor Republike Hrvatske potom je na konstituirajućoj sjednici višestranačkoga sabora 30. svibnja 1990. izabrao dr. sc. Franju Tuđmana za predsjednika Predsjedništva SRH, a 25. srpnja usvojeni su amandmani na Ustav SRH, kojima je iz naziva države uklonjen pridjev »socijalistička«, utvrđeni su novi (»povijesni«) grb i zastava te prihvaćeni primjereniji nazivi državnih dužnosti: predsjednik, Vlada RH, ministar i drugi (*Narodne novine* 31, 28. srpnja 1990.). Istoga dana, na mitingu Srba u Srbu donesena je *Deklaracija o suverenosti i autonomiji Srba u Hrvatskoj*. Najavljeno je i održavanje »referenduma o srpskoj autonomiji«, od 19.

Kardinal Franjo Kuharić i dr. sc. Franjo Tuđman na konstituirajućoj sjednici višestranačkoga Sabora Socijalističke Republike Hrvatske, 30. svibnja 1990.

1 O. Žunec, *Rat u Hrvatskoj, Polemos I*, Zagreb, 1998., 66; M. Špegelj, *Sjećanja vojnika*, Zagreb, 2001., 287, tab. III.

Zagreb, Markov trg, 25. srpnja 1990. (autor fotografije: Renato Brandolice)

kolovoza do 2. rujna 1990., koji nije bio utemeljen u republičkim i savezним propisima.²

Zbog pojave naoružanih srpskih civila na određenim punktovima (»straže«) i prijetnje da će naoružani civili osiguravati sprovođenje toga »referenduma«, Ministarstvo unutarnjih poslova RH izdalo je zapovijed o stavljanju pod kontrolu oružja namijenjenog rezervnom sastavu MUP-a RH u policijskim stanicama na području gdje je prijetila oružana pobuna Srba. Noću 16/17. kolovoza 1990. dio toga naoružanja preuzele su specijalne jedinice MUP-a RH, nakon čega su se ispred policijskih stanica u Kninu, Benkovcu, Obrovcu, Gračacu, Titovoj Korenici, Dvoru na Uni i Donjem Lapcu počeli okupljati pobunjeni Srbi, a svi cestovni smjerovi na tom području blokirani su balvanima i kamenjem, uz nazočnost naoružanih osoba. Navedeni pokušaj hrvatske policije da noću 16/17. kolovoza 1990. premjesti oružje rezervnoga sastava policije iz pojedinih policijskih stanica u Lici i Dalmaciji te spriječi održavanje referenduma, poslužio je političkom vodstvu pobunjenih Srba kao neposredan povod da putem Radio Knina proglasi »ratno stanje« i s naoružanim pobunjenicima 17. kolovoza zaposjedne prometnice na kninskom području.³ Pokušaj hrvatske policije da uspostavi red i osigura mir na tom području spriječila je federalna vojska – Jugoslavenska narodna armija (JNA).

Tzv. Balvan revolucija bila je odgovor dijela Srba iz Hrvatske na demokratske procese u Hrvatskoj i može se shvatiti kao početak oružane pobune Srba u Hrvatskoj protiv hrvatske, demokratski izabrane vlasti. Krajnji cilj započete pobune bilo je pripajanje dijela teritorija Republike Hrvatske jedinstvenoj srpskoj državi, koja bi obuhvatila veći dio bivše Jugoslavije. Doduše, oružano djelovanje pobunjenih Srba tada je još bilo ograničeno na napade iz zasjeda i na terorističke akcije pojedinih skupina, među kojima su bili i teroristi ubačeni iz Srbije. Posebno žestoki bili su sukobi hrvatske policije sa srpskim teroristima u Pakracu 2. ožujka 1991. i na Plitvicama na Uskrs 31. ožujka, kad je ubijen hrvatski policajac Josip Jović – prvi poginuli hrvatski branitelj u Domovinskom ratu, te 2. svibnja 1991. kad je iz zasjede ubijeno 12 hrvatskih policajaca u Borovu Selu (Slavonija), a jedan u Polači kod Zadra (Dalmacija).

Borovo Selo, 2. svibnja 1991.
(autor fotografije: Goran Pichler)

2 Arhiv Ustavnog suda RH /pravna dokumentacija vezana uz spis broj: U-VI-295/1991 od 2. listopada 1992. (dalje: Arhiv Us RH).

3 HR – HMDCCR, Dossier Knin, 81-86.

Pakrac, 2. ožujka 1991.

Plitvice, 31. ožujka 1991.

Zbog takvog neprihvatljivog stanja u državi i nametanja politike srbijanskog vodstva, koje se očitovalo u samovoljnim i protuustavnim odlukama Predsjedništva i Skupštine SR Srbije, odnosno zbog pokušaja centralizacije i jačanja političkog i gospodarskog položaja Srbije na račun ostalih republika u federaciji, hrvatsko i slovensko vodstvo predložilo je preustroj SFR Jugoslavije u konfederalnu državu. Međutim, srpsko vodstvo odbilo je takav preustroj, pa su Hrvatska i Slovenija krenule u proces osamostaljenja. Nakon što je 22. prosinca 1990. proglasio novi – »Božićni« – Ustav Republike Hrvatske (*Narodne novine* 56, 22. prosinca 1990.), Sabor RH je 25. lipnja 1991., na temelju rezultata referenduma održanog 19. svibnja 1991., usvojio *Deklaraciju o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske*, kao i *Povelju o pravima Srba i drugih nacionalnosti u RH* (*Narodne novine* 31, 25. lipnja 1991.). Stupanje *Deklaracije* na snagu odgođeno je na tri mjeseca, kako bi se pregovori o mirnom rješenju jugoslavenske krize mogli nastaviti.

Ustav Republike Hrvatske

Sabor Republike Hrvatske, 25. lipnja 1991. (autor fotografije: Stanko Szabo)

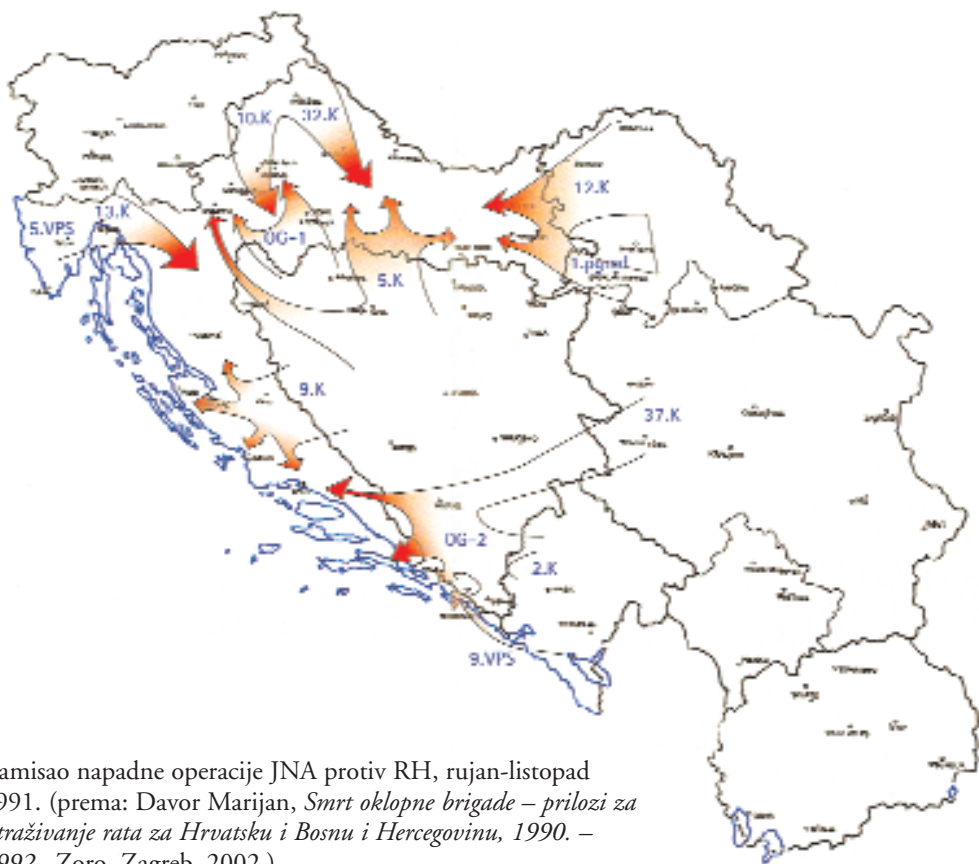
No, upravo tada, sukladno dogovoru srbijanskoga političkog vodstva i vodstva JNA, terorističke akcije srpskih ekstremista u Hrvatskoj prerasle su u otvorenu i nemilosrdnu agresiju JNA i srpskih paravojnih formacija na Republiku Hrvatsku. Srbijanski predstavnik u Predsjedništvu SFRJ i tadašnji vršitelj dužnosti predsjednika Predsjedništva SFRJ Borisav Jović je u svojoj knjizi *Poslednji dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika* (Beograd, 1995., str. 349) zapisao da su 5. srpnja 1991. on i predsjednik Srbije Slobodan Milošević saveznom sekretaru za narodnu obranu SFRJ (»ministru obrane«) Veljku Kadijeviću »postavili niz zahtjeva vezanih za ulogu JNA, koje je on prihvatio bez pogovora«:

Slobodan (Milošević) i ja (Borisav Jović) zakazali smo s Veljkom Kadijevićem razgovor koji smatramo odlučujućim ... Od Veljka odlučno tražimo sledeće: ... Glavne snage JNA koncentrisati na crti: Karlovac – Plitvice na zapadu; Baranja, Osijek, Vinkovci – Sava na istoku i Neretva na jugu. Na taj način pokriti sve teritorije gde žive Srbi do potpunog raspleta ... Potpuno eliminisati Hrvate i Slovence iz vojske ...

Dokumenti JNA pokazuju da planovi njezinih stratega nisu bili ograničeni samo na »pokrićanje teritorija na kojem žive Srbi«. Tako su, prema Direktivi Komande 1. vojne oblasti (JNA) za operaciju u Slavoniji, od 19. rujna 1991., nakon ovladavanja istočnom i zapadnom Slavonijom jedinice JNA trebale biti »u gotovosti za produženje napada ka Varaždinu i Koprivnici«. Za početak napada određen je 21. rujna, a njegovo provođenje planirano je u dvije etape, od po dva do tri, odnosno četiri do pet dana. Sukladno spomenutom planu, »minister obrane« general Veljko Kadijević je 21. rujna 1991. javno izjavio da će JNA poduzeti odlučujuće akcije radi »sprečavanja građanskog rata«. Time je pokazao da vodstvo Oružanih snaga SFRJ, suprotno Ustavu SFRJ, ne priznaje predsjednika Predsjedništva SFRJ, niti vlast u Republici Hrvatskoj, i praktično je objavio rat Hrvatskoj. Ignorirajući mirovne pregovore, odnosno pokušaje Vlade RH i međunarodne zajednice da krizu riješe mirnim putem, JNA i srpske paravojne postrojbe krenule su u opći napad na svim bojištima u Hrvatskoj, s ciljem da za 20 dana slome obranu Republike Hrvatske. Prema zapovijedi načelnika Generalštaba JNA general pukovnika Blagoja Adžića od 12. listopada 1991. »svi oružani sastavi, bilo da se radi o JNA, TO ili dobrovoljcima«, morali su djelovati »pod jedinstvenom komandom JNA«. Dakako, jedinice JNA, mjesne srpske Teritorijalne obrane i milicije pobunjenih Srba u Hrvatskoj (»Martićeva milicija«), kao i pridošle dragovoljačke postrojbe iz Srbije, pod jedinstvenim zapovjedništvom JNA djelovale su i do tada, praktično od početka otvorene agresije na Hrvatsku. O silovitosti napada, podržanoga zrakoplovstvom JNA kojim je zapovijedao general Zvonko Jurjević, govori i procjena pojedinih stranih vojnih analitičara da hrvatski branitelji neće uspjeti izdržati »više od dva tjedna«.⁴ U svojoj knjizi *Moje viđenje raspada* (Beograd, 1993., str. 135) general Veljko Kadijević iznosi plan napada JNA na Hrvatsku u jesen 1991.:

4 A. Tus, »Rat u Sloveniji i Hrvatskoj do Sarajevskog primirja«, *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991.-1995.*, Zagreb-Sarajevo, 1999., 78 (bilješka 8).

- Potpuno blokirati Hrvatsku iz zraka i s mora;
- Smjerove napada glavnih snaga JNA što izravnije vezivati uz oslobađanje srpskih krajeva u Hrvatskoj i garnizona JNA u dubini hrvatskoga teritorija. U tom cilju ispresijecati Hrvatsku na pravcima: Gradiška – Virovitica, Bihać – Karlovac – Zagreb, Knin – Zadar, Mostar – Split. Najjačom grupacijom oklopno-mehaniziranih snaga osloboditi istočnu Slavoniju, a zatim brzo nastaviti djelovanje na zapad, spojiti se sa snagama u zapadnoj Slavoniji i produžiti prema Zagrebu i Varaždinu, odnosno granici Slovenije. Istodobno jakim snagama iz rejonu Herceg Novi – Trebinje blokirati Dubrovnik s kopna i izbiti u dolinu Neretve te na taj način zajednički djelovati sa snagama koje nastupaju u smjeru Mostar – Split;
- Nakon dostizanja određenih objekata, osigurati i držati granicu Srpske Krajine u Hrvatskoj, izvući preostale dijelove JNA iz Slovenije i nakon toga povući JNA iz Hrvatske;
- Za mobilizaciju, pripremu mobiliziranih ili domobiliziranih jedinica kao i njihovo dovođenje na planirane pravce uporabe potrebno je 10-15 dana, zavisno od stupnja 'borbene gotovosti' jedinice i njene udaljenosti od pravca uporabe.

Zamisao napadne operacije JNA protiv RH, rujan-listopad 1991. (prema: Davor Marijan, *Smrt oklopne brigade – prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, 1990. – 1992.*, Zoro, Zagreb, 2002.)

THIRTEEN CENTURIES OF CROATIAN CULTURE IN ASHES.

THE AGGRESSORS ARE SERBIA AND THE YUGO COMMUNIST ARMY.

CROATIAN INFORMATION CENTRE
 P.O. Box 100000, 10000 Zagreb, Croatia

11

Vinkovci – knjižnica pogođena u napadu JNA (gore)

Banski dvori u Zagrebu; posljedice napada zrakoplova JNA 7. listopada 1991. (dolje)

Napad zrakoplova JNA 7. listopada na Banske dvore – sjedište Vlade Republike Hrvatske, u središtu Zagreba, glavnoga grada Hrvatske, pokazuje da agresor nije birao sredstva za ostvarenje svoga cilja. Tim napadom jugoslavensko, odnosno prosrpsko vodstvo JNA namjeravalo je ubiti predsjednika Republike Hrvatske Franju Tuđmana, predsjednika Predsjedništva SFRJ Stjepana Mesića i predsjednika Saveznog izvršnog vijeća SFRJ Antu Markovića, koji su u Banskim dvorima upravo tada imali sastanak. Pokušaj takvog atentata pokazuje da velikosrpski stratezi nisu ni pomišljali na mirno rješenje jugoslavenske krize.

Predstavnici jugovojске – Informativna služba »Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu« i »Informativna služba Komande Ratnog vazduhoplovstva i protuvazdušne odbrane« – u svojim priopćenjima negirali su ulogu JNA u napadu na Banske dvore u Zagrebu, cinično sugerirajući da je »hrvatsko vrhovništvo insceniralo taj napad«.⁵

Pod dojmom toga događaja te slika razaranja i vijesti o brojnim žrtvama koje su pristizale iz ostalih napadnutih hrvatskih gradova i naselja, u okolnostima silovite agresije JNA na Republiku Hrvatsku, Sabor Republike Hrvatske sljedećeg je dana, 8. listopada 1991., proglasio neovisnost Republike Hrvatske. Naime, ustvrdivši da je istekla tromjesečna odgoda Ustavne odluke od 25. lipnja 1991., saborski zastupnici donijeli su *Odluku o odcjepljenju Republike Hrvatske od SFRJ i njezinu osamostaljenju. Republika Hrvatska raskinula je sve državno-pravne veze na temelju kojih je zajedno s ostalim republikama i pokrajinama tvorila dotadašnju SFRJ*. Zbog opasnosti od napada zrakoplova JNA, zasjedanje toga Sabora održano je u podrumu zgrade INE u Šubićevoj ulici u Zagrebu (*Narodne novine* 53, 8. listopada 1991.).

Između ostaloga, u *Zaključcima* koje je Sabor Republike Hrvatske donio toga dana na zajedničkoj sjednici svih vijeća, posebno je naglašeno:

1. Na Republiku Hrvatsku izvršena je oružana agresija od strane Republike Srbije i takozvane JNA. Republika Hrvatska prisiljena je braniti se od agresije svim raspoloživim sredstvima.
2. Tzv. JNA se proglašava agresorskom i okupatorskom vojskom i mora bez odlaganja napustiti teritorij Republike Hrvatske koji je privremeno zaposjela.
3. Sabor Republike Hrvatske zahtijeva od bivše JNA da hrvatskim državljanima, koji se nalaze na odsluženju vojnog roka, bez odgađanja omogućí napuštanje armije i slobodan odlazak svojim kućama.
4. Pozivaju se Republike Bosna i Hercegovina i Crna Gora da ne dopuste korištenje svoga državnog teritorija za vođenje rata protiv Republike Hrvatske.

⁵ *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991. godine* (pripremili: prof. dr. Slavoljub Šušić, general pukovnik u penziji; Zlatoje Terzić general potpukovnik; dr. Nikola Petrović, pukovnik), Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2002., 457-458.

Zasjedanje Sabora RH, 8. listopada 1991. (autor fotografije: Josip Božićević)

Reagirajući na donesene odluke i zaključke Sabora Republike Hrvatske, Europska zajednica je na Konferenciji o Jugoslaviji u Haagu 18. listopada 1991. predstavnicima bivših jugoslavenskih republika izložila plan preustroja Jugoslavije u zajednicu suverenih država. »Sporazum o općem rješenju jugoslavenske krize«, poznat kao »Carringtonov plan« predlagao je stvaranje »slobodnog saveza suverenih i neovisnih država sa sveobuhvatnim sporazumima o kontrolnim mehanizmima za zaštitu ljudskih prava i sa specijalnim statusom za određene skupine« te predviđao »priznanje republika, koje to žele, unutar postojećih granica«. Predloženi plan prihvatile su sve jugoslavenske republike, osim Srbije. No, potom je pod pritiskom srbijanskih/srpskih političara i Crna Gora povukla svoj pristanak na plan, iako ga je njezin predsjednik Momir Bulatović u prvi tren prihvatio.⁶ Zbog toga je i predstavnik Tužiteljstva na Međunarodnom kaznenom sudu za područje bivše Jugoslavije u Haagu Geoffrey Nice ustvrdio da bi, da je Srbija 18. listopada 1991. prihvatila »Carringtonov plan« i da su sve strane prišle stvaranju konfederacije uz posebna prava za Srbe u Hrvatskoj, rat (već tada, op.a.) završio, a tisuće života bile

⁶ Momir Bulatović, *Pravila čutanja*, Beograd, 2004., 64-74.

spašene.⁷ Tako je isključivost srbijanskoga političkoga vodstva i vojnoga vrha JNA zapečatila sudbinu Jugoslavije i njezin krvavi raspad učinila neminovnim. Hrvatska je nakon toga ubrzala postupak za svoje međunarodno priznanje, temeljeći ga, između ostaloga, i na odredbama do tada važećega jugoslavenskog ustava – Ustava SFRJ iz 1974., koji je afirmirao državnost republika, odnosno Ustava SRH iz 1974., u kojem je istaknuto da je »hrvatski narod uspostavio svoju državu SR Hrvatsku na temelju prava na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje«.⁸

Do kraja 1991. JNA, pod čijim zapovjedništvom su bile i oružane formacije pobunjenih Srba iz Hrvatske i srpski dragovoljci iz Srbije i BiH, okupirala je gotovo trećinu teritorija Hrvatske. Pritom su srpski ekstremisti počinili brojna ubojstva i zločine nad Hrvatima i ostalim nesrpskim stanovništvom, ali i nad Srbima koji nisu prihvatili velikosrpsku politiku. Na okupiranom teritoriju Republike Hrvatske pobunjeni Srbi su 19. prosinca 1991. proglasili »Republiku Srpsku Krajinu« sa sjedištem u Kninu. S područja koje su nadzirali srpski pobunjenici protjerano je gotovo svo nesrpsko stanovništvo, a njegova imovina je uništena ili opljačkana.

U narednom razdoblju, nakon međunarodnoga priznanja RH 15. siječnja 1992. i primanja RH u Organizaciju ujedinjenih naroda 22. svibnja 1992., Vlada RH je uz pomoć europske i svjetske diplomacije pokušavala mirnim putem reintegrirati okupirane dijelove svoga teritorija. No, vodstvo pobunjenih Srba u Hrvatskoj, oslanjajući se na pomoć Srbije i SR Jugoslavije, odbilo je svaki mirovni prijedlog koji je predviđao povratak okupiranoga teritorija u hrvatski državno-pravni poredak, unatoč tome što je i u rezolucijama OUN-a bilo jasno naznačeno da je taj teritorij »privremeno okupiran, a integralan dio Republike Hrvatske«.⁹ U namjeri da stvore novu srpsku državu i da je pripoje Srbiji, pobunjeni Srbi u Hrvatskoj nisu bili spremni prihvatiti niti jednu drugu političku opciju, posebice ne suživot s Hrvatima u istoj državi. Hrvatska je zbog toga, da bi oslobodila okupirane dijelove svoga teritorija i spriječila daljnje napade pobunjenih Srba, morala poduzeti ograničene vojne akcije.

U travnju 1992. Hrvatska vojska je zaustavila prodor srpskih postrojbi iz Bosne i Hercegovine prema obali Jadranskoga mora, čiji je cilj bio potpuna okupacija najjužnijeg dijela Hrvatske. Hrvatski vojnici potom su deblokirali Dubrovnik – grad-spomenik zaštićen poveljom UNESCO-a, koji je topništvo JNA gađalo s

7 O. Žunec, *Goli život – socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, I-II, Zagreb, 2007., 172-174, bilj. 274, 277.

8 *Ustav SFR Jugoslavije – Ustav SR Hrvatske*, ekspozé Jakova Blaževića, Zagreb, 1974., 224.

9 Primjerice, u Rezolucijama 820, 847, 871 donesenim 17. travnja, 30. lipnja i 4. listopada 1993., u Rezolucijama 908, 947, 958 donesenim 31. ožujka, 30. rujna i 19. studenoga 1994., Rezolucijama 981 i 994 donesenim 31. ožujka i 17. svibnja 1995.; vidi: *Specijalna policija MUP-a RH u oslobodilačkoj operaciji »Oluja« 1995. (prilozi)*, Zagreb, kolovoz 2008., str. 78-96; <http://www.un.org/documents/>.

okolnih brda – i do kraja listopada 1992. oslobodili okupirani teritorij na jugu Hrvatske. U siječnju 1993. Hrvatska vojska i postrojbe MUP-a RH oslobodile su okolicu Zadra i postavljanjem pontonskoga mosta preko Masleničkoga ždrila omogućili cestovnu povezanost između sjevera i juga Hrvatske, a oslobađanjem hidroelektrane »Peruća« nedaleko od Sinja normalniju opskrbu Dalmacije električnom energijom. U rujnu 1993. hrvatski vojnici i policajci oslobodili su prostor tzv. Medačkoga džepa, iz kojega su pobunjeni Srbi napadali i razarali grad Gospić.

Usprkos vojnim porazima, vodstvo pobunjenih Srba početkom 1995. nije prihvatilo ni prijedlog predstavnika SAD-a, Rusije, Njemačke i Velike Britanije (»Plan Z-4«) o političkom rješenju krize u Hrvatskoj, koji je predvidio iznimno široku autonomiju Srba u dijelovima Republike Hrvatske s većinskim srpskim stanovništvom (u tzv. UNPA područjima Sjever i Jug, na području Gline i Knina).¹⁰ Zbog toga su hrvatske oružane snage poduzele novu oslobodilačku vojno-redarstvenu operaciju – »Bljesak«, i od 1. do 4. svibnja 1995. oslobodile okupirani teritorij zapadne Slavonije. Za odmazdu, pobunjeni Srbi su 2. i 3. svibnja raketirali Zagreb i druge hrvatske gradove. U kukavičkom i terorističkom napadu na Zagreb ubijeno je sedam, a ranjeno je više od stotinu građana. Pogođene su dječja bolnica, gimnazija u Križanićevoj, kulturne ustanove i druge zgrade.¹¹

Kao i do tada, vodstvo pobunjenih Srba nastavilo je provoditi isključivu politiku, s namjerom da preostali okupirani teritorij Republike Hrvatske izdvoji i zajedno s dijelovima Bosne i Hercegovine pod srpskom kontrolom pripoji planiranoj jedinstvenoj srpskoj državi. Kad je pripremom nacрта »Ustava Ujedinjene Republike Srpske« taj proces u srpnju 1995. dosegao vrhunac, postalo je jasno da se problem okupiranog teritorija RH može riješiti samo vojnim putem. Završnu, oslobodilačku vojno-redarstvenu operaciju, nazvanu »Oluja«, Hrvatska je provela od 4. do 8. kolovoza 1995. godine. Hrvatske postrojbe oslobodile su okupirani teritorij Republike Hrvatske u sjevernoj Dalmaciji, Lici, Banovini i Kordunu (ukupno oko 10.500 km²) i izbile na državnu granicu RH te omogućile Armiji Bosne i Hercegovine da razbije srpsku opsadu Bihaća. Time je spriječena nova humanitarna katastrofa u Bosni i Hercegovini i masakr poput onoga u Srebrenici, kad su u srpnju 1995. pripadnici srpskih postrojbi ubili više od 8000 Bošnjaka – muslimana. Pod srpskom okupacijom u Hrvatskoj tada je ostao još samo teritorij na istoku, odnosno tzv. UN sektor Istok, koji je obuhvaćao Baranju te dio istočne Slavonije i zapadnoga Srijema (oko 4,5 % od ukupnoga teritorija Republike Hrvatske).

Uz oslobađanje vlastitog teritorija, Hrvatska je znatno pridonijela i oslobađanju dijela okupiranoga teritorija Bosne i Hercegovine. Tako su, na temelju sporazuma

10 D. Marijan, *Oluja*, Zagreb, rujan 2007., str. 379-399.

11 Damir Luka Saftić, »Kod Šoštarićeve prvi trg civilnim žrtvama«, *Večernji list*, 8. 3. 2007., 26.

između predsjednika RH i BiH (*Splitska deklaracija*, 22. srpnja 1995.) i u koordinaciji s Armijom BiH, hrvatske snage (Hrvatska vojska i Hrvatsko vijeće obrane) krajem srpnja 1995. oslobodile oko 1600 km² (operacija »Ljeto '95.«), u rujnu oko 2500 km² (operacija »Maestral«), a u listopadu 1995. oko 800 km² (operacija »Južni potez«) teritorija u jugozapadnim i zapadnim dijelovima BiH, koji je bio pod okupacijom srpskih postrojbi. To je omogućilo potpisivanje *Daytonskog sporazuma* u studenom 1995. godine, odnosno prestanak rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, koji je započeo agresijom JNA i srpskih paravojnih postrojbi 1991. godine.

Naime, uvidjevši pogubnost svoje dotadašnje politike i odlučnost Hrvata da vojnim putem oslobode sve okupirane dijelove svoje države, vodstvo pobunjenih Srba na preostalom dijelu okupiranoga teritorija RH tek je nakon »Oluje« i poraza Vojske Republike Srpske u BiH pristalo na ponuđene prijedloge i mirno rješenje sukoba. Tako su u nedjelju 12. studenoga 1995. predstavnici pobunjenih Srba iz istočne Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema u Erdutu potpisali »Temeljni sporazum o mirnoj reintegraciji toga područja u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske«. Istoga dana sporazum je u Predsjedničkim dvorima u Zagrebu potpisao i predstavnik Vlade RH Hrvoje Šarinić.¹²

Spomenuti (»Erdutski«) sporazum, koji je zbog niza ustupaka pobunjenim Srbima izazvao nezadovoljstvo prognanih Hrvata s toga područja, potvrdio je dosljednost hrvatske politike u nastojanju da, čak i uz bolne kompromise, probleme s pobunjenim Srbima rješava pregovorima i mirnim putem. Sporazum o mirnoj reintegraciji istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema u sastav Republike Hrvatske potvrdilo je 23. studenoga 1995. i Vijeće sigurnosti UN-a (Rezolucija 1023). Razdoblje spomenute mirovne operacije, za čije je provođenje Vijeće sigurnosti UN-a (Rezolucija 1037, od 15. siječnja 1996.) ustanovilo posebnu »Prijelaznu upravu UN-a u istočnoj Slavoniji« (UN Transitional Authority in Eastern Slavonia, odnosno UNTAES), završilo je 15. siječnja 1998., kada je Hrvatsko Podunavlje (odnosno istočna Slavonija, Baranja i zapadni Srijem), konačno vraćeno u sastav Republike Hrvatske. Time je hrvatska vlast, ako se izuzmu sporovi sa susjednim državama oko pojedinih graničnih točaka, u cijelosti uspostavila nadzor nad međunarodno priznatim granicama Republike Hrvatske.

12 Hrvoje Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem 1993-95* (98), Zagreb, 1999., str. 311.

Oni su naša istina

Karlo je tek završio srednju školu, u svom Borovu. Upućivao je majku te jeseni da se pridruži sestri u Zagrebu. Ona je na studiju usavršavala svoju stručnost želeći pomoći gradu kojem je pripadala. Karlo je preko noći postao muškarac. Sa svojim vršnjacima i ocem **Josipom** ostao je čuvati roditeljski dom. On je sve što su imali, što su mukotrpnim radom stekli. Neprijateljski rafali pokosili su ga stotinjak metara dalje na Trpinjskoj cesti – cesti heroja. Malog heroja Karla ili ono što je ostalo od njega umotali su u deku na kockice i sahranili na stadionu.

Tko je čuo mukli jauk oca od neprekidnog tutnja granata?

Tko je vidio suze od dima na zgarištima?

Tijelo oca klonulo je na straži na pragu obiteljskoga doma. Sahranjen je u obližnjoj vrtlariji. Otac i sin ekshumirani su s Novog groblja u Vukovaru u lipnju 1998. godine. Deku na kockice bila je jedini znak raspoznavanja maloga Karla. Sat koji i danas otkucava vrijeme – njegova oca Josipa.

Marica je 13. lipnja stajala nijemo iznad posmrtnih ostataka sina Karla i supruga Josipa na posljednjem ispraćaju. Pokapala je svoju prošlost i svoju budućnost.

Toga dana Vukovarom su išli svatovi. Karlovi vršnjaci jednom su rukom stiskali sirenu, a drugom, tek odloživši pušku, dizali tri prsta. Na čelu kolone vijorila je srpska zastava.

Marica je susrela sadašnjost, 13. lipnja, godine 1998. u hrvatskom Vukovaru.

Vukovar nas ne boli sve jednako, i ne može i ne mora! Ali tko smije prešutjeti istinu?

Ljerka Ivušić

VUKOVAR,

A SHAME

FOR EUROPE AND THE WORLD, ON THE BRINK OF THE 21st CENTURY.

THE AGGRESSORS ARE SERBIA AND THE YUGO COMMUNIST ARMY.

CRISTIAN INFORMATION CENTER
www.cristianinformationcenter.org

10.

Ante Nator

AGRESIJA SRBIJE, ODNOSNO
JNA I SRPSKIH PARAVOJNIH
POSTROJBI NA VUKOVAR
1991. GODINE

DOCUMENTA CROATICA

Dolazak prognanika iz Dalja, Erduta i Aljmaša u Nemetin, 1. kolovoza 1991.

Odluka o konačnom proglašenju neovisnosti Republike Hrvatske 8. listopada 1991. oduševila je hrvatske branitelje i sve građane koji su Hrvatsku osjećali svojom domovinom. S velikom radošću primljena je i u Vukovaru, posebice zato što je Hrvatski sabor istoga dana obvezao državne i vojne vlasti da učine sve za pomoć Vukovaru. Vukovar, tada već simbol obrane Hrvatske, upravo je trpio novu, žešću fazu srpske agresije.

Dakako, samoj agresiji na Vukovar prethodio je dugotrajan proces uvjeravanja lokalnoga srpskoga stanovništva na nemogućnost suživota s Hrvatima, koji su kao dio smišljenoga plana velikosrpski ideolozi počeli provoditi nakon objavljivanja *Memoranduma* Srpske akademije nauka i umetnosti 1986. u onim općinama u Hrvatskoj, u kojima su Srbi imali apsolutnu ili barem relativnu većinu u odnosu na ostalo stanovništvo. Taj je proces ubrzan pojavom višestranačja u Hrvatskoj, a njegova daljnja dinamika određena je važnim političkim događajima: višestranačkim izborima zastupnika u sva tri doma Sabora SRH u travnju i svibnju 1990., konstituiranjem novoga Sabora Republike Hrvatske 30. svibnja 1990. te posebice donošenjem novoga Ustava Republike Hrvatske 22. prosinca 1990., kojeg većina predstavnika Srba u Hrvatskoj nije htjela prihvatiti, iako su njime svim državljanima Republike Hrvatske bila zajamčena nacionalna i sva druga temeljna ljudska i građanska prava i slobode.

Prema popisu stanovništva iz 1991., općina Vukovar imala je 84.189 stanovnika: 36.910 Hrvata (43,8%), 31.445 Srba (37,4%), 1375 Mađara (1,6%), 6124 (7,3%) onih koji su se izjasnili kao Jugoslaveni i 8335 (9,9%) ostalih ili neopredijeljenih. Grad Vukovar imao je 1991. ukupno 44.369 stanovnika: 21.065 Hrvata (47,2%), 14.425 Srba (32,3%), 919 Rusina (2,1%), 694 Mađara (1,5%), 147 Slovaka (0,3%), 94 Nijemca (0,2%), 4355 onih koji su se izjasnili kao Jugoslaveni (9,8%) te 2940 (6,6%) ostalih ili neopredijeljenih.

Na prvim višestranačkim izborima 1990. za tadašnju općinu Vukovar u Vijeće skupštine općine izabrano je 114 vijećnika (»odbornika«): 46 Hrvata, 42 Srbina, 17 Jugoslavena, 4 Crnogorca, te Musliman, Mađar, Rusin, Ukrajinac i Bugarin. Prema stranačkoj pripadnosti 59 vijećnika bilo je iz redova Saveza komunista Hrvatske-Stranke demokratskih promjena (SKH-SDP), 26 iz Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), 18 nezavisnih, 7 iz Socijalističkog saveza te po jedan iz redova SSOH, sindikata, poduzeća i grupe građana.

Politička situacija na vukovarskom području postala je složenija nakon što je na osnivačkoj skupštini Srpske demokratske stranke (SDS) na vukovarskom izletištu Adica 10. lipnja 1990. govorio njezin čelnik Jovan Rašković, no velikosrpska politika u istočnoj Slavoniji i vukovarskoj općini snažnije je nastupila »serijom« mitinga u veljači i ožujku 1991. godine. Na njima su nazočni Srbi otvoreno odbacivali Ustav RH i prijetili Hrvatima i hrvatskoj vlasti. Jednako kao i u ostalim dijelovima Hrvatske, situacija na tom području znatno se pogoršala nakon oružanoga sukoba između hrvatske policije i srpskih terorista na Plitvicama 31. ožujka 1991. godine. Srpski ekstremisti odmah su postavili barikade u Borovu Selu, a potom i u ostalim selima vukovarske općine naseljenim pretežito srpskim stanovništvom – Pačetinu, Boboti, Bršadinu, Negoslavcima, Trpinji. Na barikadi u Bršadinu pucali su 2. travnja na civilni automobil, pri čemu je teško ranjena suvozačica.

Potom su u travnju na novim mitinzima Srba u Borovu Selu i Jagodnjaku u Baranji, o planovima stvaranja jedinstvene i velike srpske države, koja bi obuhvatila veći dio teritorija Republike Hrvatske, govorili državni i politički dužnosnici iz Srbije – ministar u srbijanskoj vladi Stanko Cvijan i poslanik srbijanskoga parlamenta Milan Paroški te četnički vojvoda i vođa Radikalne stranke u Srbiji Vojislav Šešelj. Govoreći na teritoriju Republike Hrvatske oni su javno zaprijetili Hrvatima, a govor Milana Paroškog u Jagodnjaku, s isticanjem »prava na ubojstvo«, zapravo je bio poziv Srbima na pobunu protiv hrvatske vlasti i na obračun s Hrvatima na tom području:

Ovo je srpska teritorija i njima (Hrvatima) mora biti jasno da su oni dođoši. Prema tome, tko god vam dođe i kaže da je ovo njegova zemlja, taj je uzurpator, taj je došao da ubija i tog imate prava da ubijete kao kera pored tarabe! (iz govora Milana Paroškoga, poslanika srbijanskoga parlamenta, 21. travnja 1991. u baranjskom selu Jagodnjaku, u Republici Hrvatskoj).

Šaljući ministra unutarnjih poslova Josipa Boljkovca i njegova zamjenika Slavka Degoriciju u Vukovar, 15. travnja 1991., hrvatska vlast pokušala je novim razgovorima s predstavnicima političkih stranaka i sela s većinskim srpskim stanovništvom izbjeći oružane sukobe, koji su prijetili na vukovarskom području. Nažalost, agresivna i huškačka retorika srbijanskih političara dovela je 2. svibnja 1991. do velikoga krvoprolića u Borovu Selu kod Vukovara, gdje su lokalni i pridošli srpski teroristi iz zasjede ubili 12 i ranili više od 20 hrvatskih policajaca. Ubijeni su hrvatski policajci: Ivica Vučić iz Vinkovaca, Luka Crnković i Zoran Grašić iz Otoka, Marinko Petrušić iz Tovarnika, Antun Grbavac iz Nijemaca, Mladen Šarić iz Novih Jankovaca, Stipan Bošnjak i Zdenko Perica iz Nuštra, Željko Hrala i Janko Čović iz Ivankova, Josip Culej iz Jarmina i Mladen Čatić iz Županje.

Poginulih i ranjenih bilo je i na srpskoj strani. Istoga dana, kod Polače kraj Zadra ubijen je i hrvatski policajac Franko Lisica. Nakon krvavog 2. svibnja 1991., na vukovarskom području, ali i u cijeloj Hrvatskoj započelo je razdoblje intenzivnih priprema za rat.

Da bi pokušali smiriti situaciju, u Vukovar su 9. svibnja došle delegacije Saveznoga (jugoslavenskoga) izvršnog vijeća i Vlade Republike Hrvatske, a postrojbe JNA razmještene su radi »razdvajanja sukobljenih strana«. No, ispostavilo se da je njihova zadaća zapravo bila spriječiti hrvatsku policiju u pokušaju uvođenja javnoga reda i sigurnosti te zauzimanje pozicija za planirana napadna djelovanja. Iako su razgovorima privremeno smirivane napetosti, očekivanja da će se nastali problemi u odnosima između srpskih ekstremista i hrvatskih vlasti u istočnoj Slavoniji riješiti mirnim putem dovedena su u pitanje naoružavanjem srpskoga stanovništva u selima Mirkovci, Markušica, Tenja, Bijelo Brdo, Borovo Selo, Bršadin, Pačetin, Trpinja, Bobota, Vera, Negoslavci te dolaskom raznih pročetničkih grupa i srpskih ekstremista u ta sela. Do kraja lipnja 1991. u spomenutim selima uspostavljene su terorističke baze za napade na Osijek, Vinkovce i Vukovar.

Borovo Selo, 2. svibnja 1991.

Dakako, i hrvatske vlasti pripremale su se za obranu, ustrojavajući svoje oružane snage u okviru Ministarstva unutarnjih poslova, na temelju važećih saveznih i republičkih zakona. Tako su u svibnju, kao pojačanje temeljnoj policiji, u Vukovar stigli pripadnici Specijalne policije iz Slavonskog Broda, a u lipnju policajci iz PU Varaždin i Čakovec, odnosno iz današnje Varaždinske i Međimurske županije. U raznim smjenama u obrani Vukovara sudjelovale su i postrojbe PU Osijek, Vinkovci, Županja i Zabok. Zamjene policijskih snaga trajale su sve do potpunog zatvaranja obruča oko Vukovara. U lipnju su na Opatovac došli pripadnici bojne »Zrinski« (i ostali mjesec dana), a na Principovac kod Iloka pripadnici 1. brigade ZNG-a RH. Ustrojena je i 4. bojna 3. »A« brigade ZNG-a, a radi stvaranja uvjeta za nesmetani dotur logistike u Vukovar, već u travnju je započela gradnja komunikacije između sela Bogdanovci i Marinci, koja će, završena krajem srpnja, biti od posebnog značaja za obranu Vukovara.

Situacija na vukovarskom području opet se pogoršala 27. lipnja, kada je JNA napala Sloveniju. Toga dana JNA je s 20 tenkova i oklopnih vozila opkolila silos Đergaj kod Bršadina, zahtijevajući da se odande povuku pripadnici Zbora narodne garde koji su čuvali silos sa pšenicom iz hrvatskih robnih rezervi. U sela Trpinju i Bršadin moglo se ući tek nakon pregleda jakih snaga JNA i naoružanih srpskih civila, a u Borovo Selo stiglo je šest autobusa »dobrovoljaca« iz Srbije. Kroz sela s većinskim hrvatskim stanovništvom intenzivirana su kretanja vozila JNA, a topništvo i jake tenkovske jedinice JNA smještene su na granicu između Hrvatske i Srbije, kraj Šida. Provokacijama se pridružila i srbijanska milicija.

Sljedećeg dana, 28. lipnja 1991., tridesetak srpskih terorista napalo je hrvatski kontrolni punkt u Borovu Naselju. Napad je odbijen, a pobunjeni lokalni Srbi, uz pomoć »dobrovoljaca« iz Srbije i JNA, nastavili su napadati Borovo Naselje, radi zauzimanja početnih pozicija za otvoreni napad na Vukovar. Jači napad na Borovo Naselje hrvatski gardisti i policajci odbili su i 4. srpnja. Napadima srpskih postrojbi početkom srpnja na Borovo Naselje, Tenju kod Osijeka i selo Čelije, koje je ubrzo iseljeno i spaljeno, a potom i napadima JNA na baze ZNG-a u Čakovcima i Erdutu te na Opatovac, Sotin i Principovac, ratni sukob počeo se nezaustavljivo širiti istočnom Slavonijom. Iseljavanje srpskih obitelji tijekom srpnja iz Vukovara bilo je znak da će JNA i srpske paravojne postrojbe uskoro žestoko napasti grad. Već tada je Vukovar povremeno napadan topništvom JNA iz smjera Trpinje, Orlovače i Borova Sela. U takvim okolnostima Vukovar je 21. srpnja 1991. u pratnji koordinатора Kriznoga štaba za Slavoniju i Baranju Vladimira Šeksa, ministra iseljništva i zamjenika ministra obrane RH Gojka Šuška te zamjenika ministra unutarnjih poslova RH Slavka Degoricije, obišao predsjednik RH Franjo Tuđman. Nakon toga, za povjerenika Vlade RH za Vukovar imenovan je Marin Vidić – Bili. Kao najviši civilni dužnosnik u gradu, on je sa svojim sugrađanima dijelio ratnu svakodnevicu sve do kraja opsade Vukovara, a potom i u zarobljeništvu u Sremskoj Mitrovici, iz kojeg nije želio otići (iako mu je bilo ponuđeno) sve dok zadnji Vukovarac ne izađe iz logora.

...U zadnjim danima razmišljalo se o predaji grada agresoru i o napuštanju Vukovara. Zapravo o duhovno-fizičkoj civiliziranoj predaji ljudi, jer oni čine grad. Predaju smo u sklopu zadanih operativnih mogućnosti i maksimalno organizirali. Po gotovo svim skloništima i u cijeloj bolnici popisali smo ljude, što je trebalo potvrditi da su živi, tko je u kojem skloništu, čak i tko ide u koji autobus. To smo učinili upravo zato da bi se izbjeglo ono što se nakon okupacije dogodilo. (...) Jedini službeni razgovor o tijeku i modelu predaje vodio se u vukovarskoj bolnici s Veselinom Šljivančaninom. Na tom su sastanku bili predstavnik međunarodne zajednice, prevoditelj, Šljivančanin, Vesna Bosanac i ja. Htjeli smo mu predati dokumentaciju i popise ljudi po skloništima, no Šljivančanin je to odbio preuzeti, a naknadno je postalo jasno zašto je tako postupio. ... (iz intervjua Marina Vidića Bilog, »Vukovar, 18. studenoga 1991.«, Vjesnik, 18. studeni 2005., str. 40)

Marin Vidić »Bili«

Sljedećeg dana, 22. srpnja, zrakoplovi JNA raketirali su dvije baze 1. »A« brigade ZNG-a u istočnoj Slavoniji – na Pustari u Novim Čakovcima (2 poginula, 2 teže i nekoliko lakše ranjenih gardista) i na Opatovcu kod Iloka (nekoliko lakše ranjenih gardista). Napad zrakoplova JNA ponovljen je 27. srpnja 1991., kad su u raketiranju objekata ZNG-a na Opatovcu i Principovcu pokraj Iloka ranjena 4 gardista.

Novi veliki zločin na širem vukovarskom području srpski ekstremisti počinili su 1. kolovoza 1991., kad su uz pomoć JNA u napadu na Dalj, Erdut i Aljmaš ubili 39 hrvatskih branitelja: 20 policajaca, 15 gardista i 4 pripadnika Civilne zaštite. Neki od njih masakrirani su nakon zarobljavanja. Hrvatski policajci i gardisti potom su 3. kolovoza uspostavili kontrolu nad vukovarskim prigradskim naseljem Lužac, što je bilo važno radi nadzora »kukuruznoga« puta, kojim je Vukovar tijekom opsade preko Bogdanovaca i Marinaca bio povezan s Vinkovcima. Radi ohrabrenja, Vukovarcima je 8. kolovoza u posjet došao novoimenovani premijer Vlade RH Franjo Gregurić, u pratnji Vladimira Šeksa, koji je u Vukovar došao i sredinom rujna. Važnost Vukovara za obranu RH istaknuo je 11. kolovoza i novoimenovani ministar obrane RH Luka Bebić, koji je potom 23. kolovoza posjetio Vukovar.

Oružani napadi i provokacije srpskih paravojnih postrojbi i JNA tijekom kolovoza postali su vukovarska svakodnevica. Posebice česti bili su preleti zrakoplova JNA koji su raketirali položaje ZNG-a i hrvatske policije. No, u subotu 24. kolovoza, hrvatski branitelj Luka Andrijanić uzvratio je vatru i pogodio dva zrakoplova JNA, koji su napali silos Đergaj kod Bršadina. Jugovojaska je priznala obaranje jednoga zrakoplova. To je prvi srušeni zrakoplov JNA u Domovinskom ratu. Vukovar je od tada blokiran i od strane ZNG-a, jer je na snazi bila odluka o zabrani kretanja vojnih vozila te o njihovu praćenju i pregledu. Jedini koliko-toliko siguran izlaz iz grada bila je cesta Vukovar-Bogdanovci-Marinci-Nuštar-Vinkovci.

Sjećanje na Luku Andrijančića

Prema pričanju vukovarskog branitelja Josipa Jakobovića, 24. kolovoza 1991. oko 12 ili 13 sati zapovjednik ZNG-a (4. bojne 3. brigade) Ivica Arbanas zapovjedio je da se krene u obranu strateški važne točke silosa Đergaj: *Znali smo da dolaze u napad na silos Đergaj i prije toga na Osijek jer smo slušali njihove radio-veze, a na silosu Đergaj imali smo oko 20 ljudi koje je trebalo zaštititi, kao i navedeni silos. Već postojeća ekipa na protuavionskom topu 20/3 ili jednostavno rečeno PAT-u, u sastavu: zapovjednik Luka Andrijančić, Antun Bekčević i Zvonimir Hincak trebala je vozača i topografa, jer je stalni član posade vozač Marjan Balić bio odsutan, a naš vrli »Doktor« (Ivan Anđelić) kaže: »Imamo mi čovjeka i za to. Ajde Josipe, povedi ekipu, ti znaš teren.« A ja sam prije toga navedeni top vidio samo u filmu i na slici, ali naučiš sve kad imaš meštra kao što je bio naš Luka.*

Sukladno zapovijedi Ivica Arbanasa, prije zauzimanja pozicije u Bosanskoj ulici u Borovu Naselju javili su se zapovjedniku Blagi Zadri, jer je to bilo u njegovoj zoni odgovornosti. Njihova »šifra« bila je »Plavi 4«, a o zauzetom položaju i spremnosti za djelovanje izvijestili su »Plavog«, tj. njihova zapovjednika Ivicu Arbanasa, koji je potom došao do njih. U 14 sati zrakoplovi JNA napali su Osijek, a potom su nad Vukovar došla četiri »Super Galeba« i počela pucati. Luka Andrijančić im je uzvratilo: *Luka počne pucati, ja gledam i nije mi jasno zašto je jedan avion G-4 počeo ponirati prema Marincima, a drugi se zadimio i zastao djelić sekunde i u niskom letu odlazi u Srbiju. Gledamo gdje se između Bršadina i Marinaca diže crna gljiva od dima, a Luka će na to: »Ovaj je pao«. A pala su obadva. Nakon nekoliko minuta došli su »migovi« JNA koji su dosta visoko letjeli jer su znali što ih čeka. Helikopter s oznakom crvenog križa koji je došao po ranjenog pilota nismo dirali, jer ipak smo mi hrvatska garda. Nakon završetka zadaće vratili smo se u Gimnaziju. Dva dana poslije, 26. kolovoza 1991., u tijeku sveopćeg napada na Vukovar, opet smo spremni postavili PAT 20/3 kod Vodotorinja. Na desnoj obali Dunava sačekasmo »komarce«, kako smo zvali avione*

Luka Andrijančić

JNA, pa ih zaprašismo kako je to red. Oborili smo jedan »Mig 21« i jedan »G-4«. Istoga dana odlazimo na Trpinjsku cestu i Hercegovačku ulicu u pomoć. Sada je posada pojačana s Marjanom Balićem, ali je bez Zvonimira Hincaka. Sudjelujemo u obrani navedenih ulica. ...

Svakim danom jedan drugog sve više upoznajemo sa svim vrlinama i manama. Naš Luka kaže još malo pa će mu rodendan, pokušavamo koliko koliko ostati smireni. Svaki dan se puca, raketiranje, granatiranje i ostalo, da ne nabrajam. Moramo minirati teren ispred nas, minera nema nigdje. Dođu jedan dan i ostave nam mine i kažu doći će i staviti ih kad nađu vremena. Naš Luka nema mira, ide ih postaviti, jer kaže da je on to vidio kako se radi u JNA.

Položaj u Bosanskoj ulici s pogledom na silos Đergaj, gdje je 24. kolovoza 1991. bio postavljen protuavionski top iz kojega je Luka Andrijačić pogodio zrakoplove JNA (fotografiju poklonio Josip Jakobović).

Postavlja mine i u tom trenu počnu padati granate i rakete od VBR-a. Valjda ga je to iznenadilo. Pogiba 20. rujna 1991., tri dana prije dvadesetog rođendana.

Što reći o čovjeku koji je netom odslužio JNA na Batajnici kao prvi u klasi za PAT 20/3, o čovjeku blagog osmijeha i velikog srca, koji se rodio 23. rujna 1971. u Bosanskom Brodu, život proveo u Velikoj Brusnici, došao braniti Hrvatsku u Vukovaru, a ne negdje drugdje. Mi, koji smo stariji, mislili smo da ćemo ga naučiti nešto, a u stvari naučio je on nas mnogo čemu, a da nismo ni svjesni. (preuzeto u skraćenom obliku iz teksta »Sjećanje na Luku Andrijačića«, koje je pripremio vukovarski branitelj i njegov suborac Josip Jakobović)

Sva spomenuta događanja mogu se nazvati ratnom predigrom u usporedbi s napadima na Vukovar koji su započeli 25. kolovoza 1991., kad je vozilo JNA, iz kolone koja se kretala iz Vukovara za Borovo Selo, skrenulo s puta na Borovskoj cesti i naletjelo na protutenkovsku minu, pri čemu su stradali vojnici JNA. To je bio povod za žestoki napad JNA na Vukovar. Kolona oklopnih vozila JNA u jutarnjim satima zaustavljena je na Bogdanovačkoj cesti, pri čemu je ispod podvožnjaka oštećen tenk JNA; toga dana branitelji su na Sajmištu uništili tenk JNA, tri su onespobili, a dva kamiona JNA su zapaljena. Zrakoplovi JNA napali su hrvatske položaje kod Vukovara i Opatovca te silos Đergaj s 30 raketa zrak-zemlja, a jugovojsci su se pridružili pobunjeni Srbi iz Borova Sela, Trpinje i Bršadina te iz vukovarskoga naselja Petrova gora.

Spomenutim tenkovskim, topničkim i zračnim napadom započela je otvorena srpska agresija na Vukovar i tromjesečno neprekidno granatiranje grada iz svih raspoloživih oružja, pri čemu su korištene i zabranjene kazetne bombe, fosforne bombe i bojni otrovi. Vukovar je napadan s kopna, s brodova JNA na Dunavu i zrakoplovima JNA iz zraka, odnosno iz smjera Borova Sela, Trpinje, Bršadina, Negoslavaca, Lipovače, Sotina, Dalja, iz vojarne JNA u Vukovaru i gradskoga naselja Petrova gora, te topništvom iz Vojvodine i s teritorija Srbije, a kod Šida su iz Srbije u Hrvatsku gotovo neprekidno ulazile nove kolone vojnih vozila JNA. JNA i srpske paravojne postrojbe djelovale su zajednički, prema planovima Generalštaba Oružanih snaga SFRJ u Beogradu, odnosno pod zapovjedništvom »oficira« JNA. Zapovjednik 1. vojne oblasti, a od rujna 1991. zapovjednik svih kopnenih snaga SFRJ koje su djelovale u Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu, general potpukovnik Života Panić je u izjavi za BBC-evu seriju *Smrt Jugoslavije* naglasio da su »Arkanovi Tigrovi i Šešeljevi četnici bili pod njegovom komandom«. Ocjenjujući rezultate JNA u ratu protiv Hrvatske 1991., tadašnji savezni sekretar za narodnu obranu SFRJ, general Veljko Kadijević, u svojoj knjizi *Moje viđenje raspada* (str. 137) navodi da je »glavna grupacija kopnene vojske JNA, pretežno oklopno-mehanizirani sastavi u istočnoj Slavoniji, imala dva zadatka: osloboditi srpske krajeve u istočnoj Slavoniji i biti glavna manevarska snaga Vrhovne komande za prodor prema Zagrebu i Varaždinu«. Dakako, uz vojni vrh JNA, za napade postrojbi iz Srbije na Hrvatsku posebno je odgovorno i tadašnje srbijansko republičko vodstvo, kao i vodstvo samoproglashene »Krajine«, s njenim »predsjednikom« Goranom Hadžićem. Srbijanska vlada je prešutno pristala, a u nekim slučajevima i podržala osnivanje paravojnih postrojbi u Srbiji, koje su djelovale u Hrvatskoj. Svojom brutalnošću isticale su se postrojbe Vojislava Šešelja, Željka Ražnatovića Arkana, Mirka Jovića i drugih vođa.

Do sredine kolovoza, kada je preuzeo dužnost pomoćnika ministra unutarnjih poslova, Tomislavu Merčepu je kao sekretaru Sekretarijata za narodnu obranu grada Vukovara pripadala vodeća uloga u obrani Vukovara. Gradom i dalje upravlja

Središte Vukovara, 7. rujna 1991. (autor fotografija: Mario Filipi)

Tomislav Merčep

Krizni štab predvođen povjerenikom Vlade RH za Vukovar, u čijem sastavu su bili predstavnik sekretarijata, bolnice, civilne zaštite, MUP-a i garde, a prema internom dogovoru zapovjednika u Vukovaru, zapovijedanje vojnim formacijama privremeno je preuzeo Iвица Arbanas, zapovjednik 4. bojne 3. brigade ZNG-a. No, da bi se obrana grada kvalitetnije organizirala i da bi obrambene aktivnosti branitelja bile učinkovitije, Glavni stožer HV-a je krajem kolovoza

1991. za zapovjednika obrane Vukovara imenovao profesionalnoga vojnika – bivšega potpukovnika JNA Milu Dedakovića »Jastreba«. On je u Vukovar došao zajedno s bivšim kapetanom JNA Brankom Borkovićem – »Mladim Jastrebom«. U rujnu je Sekretarijat za narodnu obranu preuzeo Danijel Rehak. Ured za obranu u Vukovaru tada je popisao sve vojne obveznike i pripremio potrebne elemente za provedbu mobilizacije, riješeno je pitanje organizacije logistike, kako za branitelje, tako i za civile, a obrana je ustrojena u četiri »bataljuna« i nekoliko manjih rodovskih postrojbi (veza, inženjerija, PZO i slično). Ustrojena je i Vojna policija. Kad je nakon odlaska iz Vukovara po pomoć Mile Dedaković imenovan zapovjednikom Operativne grupe Vukovar, Vinkovci i Županja, koja je ustrojena 16. listopada 1991., Branko Borković preuzeo je dužnost zapovjednika obrane grada.

... Tijekom opsade grad je gotovo normalno funkcionirao, što je fenomen. U skloništim su svi građani dobivali ista sljedovanja hrane i ostalih potrepština. Nikad se nije dogodilo da nekome bude nešto uskraćeno zato što je Srbin ili iz bilo kog drugog razloga. Nisam dopuštao da me obuzima mržnja, niti sam to tolerirao podređenima, jer je to najteže breme koje čovjek može nositi. Mržnja je opasna bolest koja donosi samo nove nevolje. Ponosan sam na činjenicu da se u obranu grada aktivno uključio i dio Srba, unatoč optužbama velikosrpskih ideologa za nacionalnu izdaju. Utoliko je neugodnija

Mile Dedaković »Jastreb«

bila spoznaja da je nakon 18. studenoga bilo i onih srpskih civila koji su pripadnicima JNA i četnicima samoinicijativno pokazivali na svoje sugrađane »ustaše«, što je bilo ravno njihovoj smrtnoj osudi. Posebna je priča kako su branitelji Vukovara fizički izdržavali tromjesečnu opsadu. Po vojnim mjerilima, jedan je prosječan vukovarski ratni dan bio ekvivalent za mjesec dana na nekim drugim bojištima. Zacijelo se psiholozi moraju pozabaviti fenomenom da se nitko od branitelja, makar su mrznuli na bojišnici i spavali u rovovima i podrumima, nije osjećao bolesnim. Uz to, osobna je higijena zbog sustavnog uništavanja komunalne infrastrukture bila poseban problem, jer sam i ja kao zapovjednik dobivao samo po

čaju čiste vode u kojoj bih oprao zube, obrijao se (i to svakoga jutro!) i umio. Neispavanost je, pak, dosegla nevjerovatne razmjere. Moj je osobni rekord bio kad šest dana i noći praktično nisam ni oka sklopio. (iz intervjua Mile Dedakovića »Jastreba«, »Vukovar, 18. studenoga 1991.«, *Vjesnik*, 18. studeni 2005., str. 33-34)

... Ali činjenica je da još nisu razjašnjene mnoge okolnosti iz ratnoga Vukovara i oko njega. Činjenica je da su njegovi branitelji, dakle 204. vukovarska brigada i cijeli sustav obrane grada, imali impozantne rezultate koji se mogu usporediti samo s rezultatima cijele Hrvatske vojske u Domovinskom ratu, zajedno s blistavom Olujom. Znači, jedna mala, ali odlično organizirana postrojba, vodila je u Vukovaru bitku koja je i u svjetskim razmjerima nesumnjivo impresivna. Neki narodi, Amerikanci, Židovi ... imaju svoja mitska mjesta. U hrvatskom narodu to je, nesumnjivo Vukovar! ... (iz intervjua Branka Borkovića – »Mladog Jastreba«, *Vjesnik* (7 dana), 18. i 19. studenoga 2006., str. 33)

U skladu s odlukom MUP-a RH, Krizni štab Vukovara je 10. rujna donio odluku o policijskom satu koji je trajao od 23 do 5 sati ujutro. Život stanovnika Vukovara u potpunosti se morao prilagoditi ratnim uvjetima. Patnju i stradanje u napadnutom gradu trpjeli su jednako svi građani – i Hrvati i Srbi i svi ostali. Granate koje su srpske snage slale na grad nisu birale nacionalnost... Hrvatski radio Vukovar upozoravao je slušatelje da ne napuštaju skloništa, čak niti nakon potpisanih primirja, koja srpske paravojne postrojbe nisu poštivale. Djelatnici radija, koji su svoj posao savjesno radili sve do okupacije grada (Siniša Glavašević, Zvezdana i Branimir Polovina, Alenka Mirković, Vesna Vuković, Josip Esterajher, Zdravko Šeremet), bili su snažna moralna podrška braniteljima. Njihova iscrpna i dramatična, ali topla i ohrabrujuća javljanja iz Vukovara s nestrpljenjem i zebnjom čekala su se u svim hrvatskim domovima. Zbog toga su nakon okupacije Vukovara novinara Hrvatskog radija Vukovar Sinišu Glavaševića i tehničara Branimira Polovinu, pripadnici JNA i srpskih paravojskih postrojbi ubili na Ovčari.

Branko Borković – »Mladi Jastreb«

Siniša Glavašević

Branimir Polovina

Vukovarski branitelji, Lužac, 7. rujna 1991. (autor fotografija: Mario Filipi)

Hladna i mračna skloništa, svakodnevnica djece u Vukovaru, 7. rujna 1991. (autor fotografije: Mario Filipi)

JNA je 14. rujna, oko podneva, započela do tada najjači napad na grad; sa sjevera – Trpinjskom cestom i iz Borova Sela prema Domu tehnike u Borovu Naselju te s juga – iz Negoslavaca prema vojarni u Vukovaru i iz Petrovaca prema gradskom naselju Petrova gora u Vukovaru, gdje je živjelo većinom srpsko stanovništvo i gdje su se okupili Srbi iz ostalih dijelova grada te sustavno obučavali i pripremali za napad. U borbama koje su trajale do 20. rujna, nastalo je čuveno groblje tenkova JNA na Trpinjskoj cesti, no neprijatelj je, uz velike gubitke, uspio uvezati svoju vojarnu u gradu s naseljem Petrova gora i ovladati silosom Đergaj. U »čišćenju« ovladanog prostora 15. i 16. rujna ubijeno je 89 branitelja i civila. Odmah potom srpske snage su ustrojile koncentracijski logor za Hrvate i nesrbe na Veleprometu (Sajmište), koji je bio u funkciji sve do ožujka 1992. godine.

Posebno teške gubitke pretrpjela je oklopno-mehanizirana brigada JNA iz Valjeva u Srbiji. Nakon što su je hrvatski branitelji zaustavili pred Tovarnikom 21. rujna, povukla se iz Hrvatske u metežu i panici. Jedan od njenih ogorčenih vojnika tada je borbenim oklopnim vozilom pješastva iz protesta došao pred samu skupštinu SFRJ u Beogradu.

Pripadnici policijskih snaga RH na položaju kod Doma tehnike u Borovu Naselju

Pred demoraliziranim pripadnicima spomenute brigade u Valjevu je govorio ministar za vjerska pitanja Srbije Dragan Dragojlović, izravno potvrdivši umiješanost Srbije u napad na Vukovar i Hrvatsku te odgovornost srbijanskog republičkog vodstva za rat u Hrvatskoj: *Mi stalno govorimo da Srbija nije u ratu s Hrvatskom, ali je to srpski narod. Mi to ne možemo da kažemo zbog svetskog javnog mnjenja, jer bi onda Srbija bila agresor. Jer, kada je vojnik JNA u Hrvatskoj ne može se reći da je to Srbija. Zbog toga Srbija ne može da ima svoju vojsku u JNA* (Dragan Todorović, »Da se general izvini«, *Borba*, 26. 9. 1991., 3).

U sveopćem napadu na Trpinjskoj cesti 14. rujna 1991. jedan tenk T-84 uđe nam u Hercegovačku ulicu, a naš Marjan Balić iz sve snage potrči prema njemu jer nije stigao postaviti mine koje smo pripremili dan prije toga. Gledamo raširenih očiju hoće li uspjeti ili ne, vičemo na njega i ja i Luka Andrijanić. Odradio je to naš Marjan, tenk naiđe na mine i ostane raskidane gusjenice, a mi što ćemo s njim kad niko ništa ne zna o njemu, a oni koji znaju šute. Nije nam ništa drugo preostalo nego ga napunimo s malo eksploziva i naš Marjan ga dignu u zrak. Kupola leti kroz zrak, cijev se zabije u zemlju, a kupola strši u zraku kao lilihip. Naš Marjan će na to da će on otvoriti slastičarnu poslije rata i proizvoditi lizalice u obliku te kupole. (preuzeto u skraćenom obliku iz teksta »Sjećanje na Luku Andrijanića«, koje je pripremio vukovarski branitelj i njegov suborac Josip Jakobović; fotografiju darovao Ivica Arbanas)

Uništeni tenkovi JNA na Trpinjskoj cesti, sredina rujna 1991. (autor fotografije: Andrija Marić; fotografije darovao: Marko Babić; fotografije posjeduju: Vinko Mažar, Ivan Leutar)

Mjesna zajednica Alojzije Stepinac, Trpinjska cesta, druga polovica rujna 1991.

Trpinjska cesta, druga polovica rujna 1991.; donji red: gardist, Ivan Mudrovčić-Šola, Ivan Bošnjak-Bole; stoje: Miljenko Voloder-Beli, Ivan Leutar-Iva i Andrija Marić te sa strane Milan Berton-Fil (fotografije darovao Marko Babić; fotografije posjeduju: Vinko Mažar, Ivan Leutar)

Listopad 1991. (autor fotografije: Damir Radnić)

Sukladno procesu ustrojavanja i razvoja Hrvatske vojske, 25. rujna je zapovjedbno i ustrojavanje vukovarske brigade, za čiju su jezgru predviđene snage obrane Vukovara – osim pripadnika 3. »A« brigade ZNG-a i MUP-a. Za mobilizacijsko mjesto brigade određen je Vukovar, a za nositelja formiranja dopukovnik Mile Dedaković, u suradnji s Kriznim štabom općine Vukovar. Kao rok naveden je 1. listopada 1991. godine. Zapovijed o ustrojavanju 204. brigade HV-a »R« potpisao je zapovjednik 1. operativne zone HV-a Osijek pukovnik Karl Gorinšek. Krajem rujna stigla je i veća količina naoružanja i opreme iz vojarni koje je zauzela Hrvatska vojska.

Dovođenjem novih pojačanja i svojih najelitnijih postrojbi, JNA je 30. rujna službeno započela »Operaciju Vukovar«. Njene snage grupirane su u dvije operativne grupe – Sjever i Jug, s linijom razgraničenja na rijeci Vuki. Operacija je planirana u Generalštabu OS SFRJ u Beogradu, čiji je načelnik bio general pukovnik Blagoje Adžić, a zapovjednik operacije bio je general potpukovnik Života Panić, zapovjednik 1. vojne oblasti (bivše 1. armije). U žestokom napadu JNA je uspjela 1. listopada osvojiti Marince te okružiti Bogdanovce i blokirati »kukuruzni put« prema Vukovaru. Time je braniteljima presječen put opskrbe, a Vukovar se od

tada nalazio u potpunom okruženju. Sljedećega dana, 2. listopada, JNA je okupirala i selo Cerić, a hrvatski branitelji krajnjim naporom odbili su snažan napad na Vukovar. Dani od 2. do 4. listopada drže se jednim od najkrvavijih u bitci za Vukovar.

Potom je 5. listopada krajnjim naporom odbijen i snažan napad JNA na selo Nuštar, koje postaje presudna točka za obranu Vinkovaca, kao i za očekivani proboj prema Vukovaru. No, prvi veći pokušaj Hrvatske vojske i policije (Antiteroristička jedinica Lučko i specijalne postrojbe MUP-a RH iz Slavenskog Broda i Vinkovaca) da 13. listopada oslobode selo Marince i deblokiraju cestu prema Vukovaru, nije uspio.

U snažnom napadu postrojbi JNA i srpskih paravojnih postrojbi koje su bile pod zapovjedništvom JNA iz šume Đergaj na Lužac i dio Borova Naselja 16. listopada, probijene su linije obrane. Tom prilikom poginuli su Blago Zadro – zapovjednik 3. bojne i Alfred Hill – zapovjednik vojne policije u Vukovaru. Ipak, branitelji su borbama »prsa u prsa« uspješno spriječili presijecanje vitalne komunikacije Vukovar – Borovo Naselje, a sljedećeg dana u protuudaru su »očistili« naselje Lužac, uništili neprijateljski pontonski most na Vuki, prodrli u dio šume Đergaj te zarobili veće količine streljiva i oružja, uključujući i tri tenka, od kojih su dva uspjeli izvući i koristiti u obrani.

Obruč oko Vukovara sve više se stezao, a pomoć braniteljima mogla je doći samo iz smjera Vinkovaca, jer je sva sela prema Iloku do sredine listopada okupirala JNA. I sam Ilok našao se u teškom položaju, pod prijetnjom napada JNA. Njegove civilne vlasti bile su primorane 14. listopada potpisati sporazum s predstavnicima JNA o iseljavanju stanovništva iz grada. Ilok je okupiran 17. listopada, kad je iz njega, uz nazočnost promatrača Europske zajednice, JNA protjerala više od 5000 Hrvata i ostaloga nesrpskog stanovništva.

Zbog čvrste blokade, braniteljima Vukovara počelo je ponestajati streljiva, a i njihov umor bio je velik. Nedostajale su veće svježije snage za zamjenu, a broj poginulih i ranjenih povećavao se svakim danom. Konvoj »Liječnici bez granica«, čiji je dolazak u Vukovar 19. listopada JNA pokušala iskoristiti da dodatno ugrozi položaje vukovarskih branitelja, izvukao je 113 ranjenika i nakratko poboljšao uvjete u bolnici. Nasuprot tome, JNA je neprestano dovodila nove snage i, dakako, nije imala problema sa streljivom.

Jedan od ključnih uspjeha u napadu na Vukovar JNA je ostvarila 2. studenoga prodorom u Lužac, naselje između Vukovara i Borova Naselja, čime je ugrožena povezanost i opskrba ta dva dijela grada. Istoga dana propao je novi pokušaj Hrvatske vojske da oslobodi selo Cerić, a branitelji Bogdanovaca odbili su napad oklopništva i pješništva JNA. Nadgledajući iz šume Đergaj napad 51. mehanizirane brigade JNA na Lužac, 3. studenoga poginuo je general major JNA Mladen Bratić,

Uništeni tenk JNA u središtu Nuštra, listopad 1991. (autor fotografije: Mario Filipi)

Bogdanovci, listopad 1991.; uništeni tenk JNA (pogodio ga je 2. listopada 1991. Ivan Jelić »Lepi« iz Ivankova)

Hrvatski branitelji na Sajmištu, listopad 1991. (autor fotografije: Damir Radnić)

Pripadnici HOS-a, Sajmište, rujan/listopad 1991.; slijeva: Zvonko Ćurković »Zvone«, Jean – Michael Nicollier, Viktorin Jurić »Paša« i Žarko Manjkas »Crvenkapa« (autor fotografije: Damir Radnić)

zapovjednik Operativne grupe Sjever, odnosno zapovjednik Novosadskoga korpusa JNA. Borbe za Lužac nastavljene su, a 9. studenoga Zapovjedništvo operativne grupe Vinkovci, Vukovar i Županja izvijestilo je da su u naseljima Lužac i Budžak obrambene snage bile primorane povući se na pričuvene položaje. Za obranu Vukovara nastupili su kritični trenuci. Kritično je bilo i kod Lipovca, na granici sa Srbijom te na granici između Hrvatske i BiH, gdje je JNA nagomilala svoje snage.

Ogorčene borbe za selo Bogdanovce, jedinu isturenu točku obrane Vukovara, vođene su sve do 10. studenoga, kad su JNA i srpske paravojne postrojbe okupirale selo i masakrirale zatečeno stanovništvo. Branitelji Bogdanovaca do tada su uspješno uništavali tenkove i oklopne transportere te neutralizirali znatan broj neprijateljskih vojnika. Istoga dana srpske snage izvele su napad iz smjera Lušca na Priljevsku cestu s ciljem zauzimanja nadvožnjaka prema središtu Vukovara i spajanja sa svojim postrojbama koje su djelovale na Trpinjskoj cesti, a u Vukovaru su zauzele područje Milova Brda, jednu od ključnih otpornih točaka obrane Vukovara. Obrana Vukovara presječena je na dva mjesta, a branitelji su sabijeni u tri odvojena džepa. Načelnik Glavnoga stožera HV-a Antun Tus izjavio je 12. studenoga da je jugovojska tijekom vikenda uspjela ući u dva dijela Vukovara, ali da se nije probila do središta grada. Nastavljajući sa silovitim napadima, JNA je do 13. studenoga zauzela VUPIK-ov silos u Priljevu i time konačno presjekla put između Borova Naselja i Vukovara. Istoga dana hrvatske postrojbe su iz pravca Nuštra opet pokušale osloboditi selo Marince i deblokirati Vukovar, ali je njihov napad JNA odbila. To je bio posljednji pokušaj Hrvatske vojske da probije put do Vukovara i spasi grad od okupacije koja se, s obzirom na ogroman nesrazmjer u odnosu snaga i naoružanja između branitelja i agresora, činila neminovnom.

Tako je i bilo. Znatno brojnija i nadmoćnija jugovojska, u čijem sastavu su se borili pobunjeni Srbi iz Hrvatske, četnici i ostale paravojne srpske postrojbe, slomile su herojski otpor malobrojnih, opkoljenih branitelja i u ponedjeljak 18. studenoga 1991. okupirale najveći dio Vukovara. Sljedeći dan, 19. studenoga, okupirano je i Borovo Naselje. Manji dio hrvatskih branitelja nastavio je pružati otpor neprijatelju do ranih jutarnjih sati 20. studenoga, a neki branitelji povukli su se iz Borova Naselja 23. studenoga.

Ulaz u Bogdanovce iz smjera Marinaca, nakon 2. listopada 1991. (autor fotografije: Damir Radnić)

Pripadnici HOS-a ispod crkve u Bogdanovcima, na položaju prema Marincima, listopad 1991. (autor fotografije: Damir Radnić)

Vukovar, 16. studenog, oko 20 sati, neposredno prije proboja: Sanja Arbanas (krajnje desno iza nje nazire se Ivica Arbanas), Ivan Anđelić »doktor« (s povezom na oku), Velimir Kvesić (pripadnik HOS-a, s crnom kapom), Zdravko Radić (s redenikom oko vrata), Viktorin Jurić »Paša« (lijevo, s civilnom jaknom), Zvonko Mažar (s kacigom), Zvonko Ćurković (stoji, sklopljenih očiju), Josip Jakobović (čuči u sredini); fotografiju darovao: Ivica Arbanas.

Tijekom nekoliko dana, zapravo noći, uoči konačne okupacije Vukovara, dio vukovarskih branitelja i njihovih zapovjednika, kao i glavni zapovjednik obrane Vukovara, uspjeli su se u skupinama probiti iz grada na slobodni teritorij. Većinom su krenuli samoinicijativno, nakon što su izgubili svaku nadu u pomoć izvana, želeći time svoje najmilije poštedijeti gledanja kako ih muče i ubijaju, ali i spriječiti da i oni dožive istu sudbinu. S njima je u proboj otišao i manji dio civila. Dio njih nikada nije stigao do cilja. Neki od branitelja izašli su iz grada da bi pokušali skupiti pomoć i vratiti se u Vukovar, ali u tome nisu uspjeli. Izlazak hrvatskih branitelja i civila iz Vukovara u raznim probojima prema Nuštru poseban su dio vukovarske drame. Mnogi branitelji dvojili su: otići u proboj ili ostati u gradu i biti zarobljen. Obje odluke bile su itekako teške i opasne.

Branitelji koji, također zbog brige za svoje bližnje i ranjene, nisu otišli u proboj, ostali su 18. studenoga prepušteni na milost i nemilost neprijatelju. Bez streljiva, informacija i sustava zapovijedanja nisu više mogli pružiti ozbiljniji otpor, a s nastavkom obrane samo bi dodatno ugrozili živote civila i ranjenika u skloništima.

Zbog toga su započeli pregovore s oficirima JNA i dogovorili predaju pojedinih dijelova grada (Mitnice – 18. studenoga, potom Borova Naselja), uvjetujući svoje trenutno »polaganje oružja« jamstvom JNA da će osigurati nesmetan odlazak civila i brigu o ranjenicima.

Vukovar, studeni 1991.; nakon okupacije grada srpske paravojne (četničke) postrojbe u sastavu JNA pjevaju da će klati Hrvate.

S okupacijom grada uslijedila su masovna smaknuća hrvatskih branitelja i civila te pljačka i progon civilnoga pučanstva. Izdvajaju se Hrvati, odvajaju muškarci od žena, domaći Srbi upiru prstom i prokazuju svoje susjede u »Borovo-Commerceu«, »Veleprometu« i na drugim mjestima, gdje su odmah ubijani. Razulareni srpski vojnici provodili su u djelo riječi iz pjesme – »bit će mesa, klat ćemo Hrvate« – koju su pjevali marširajući razrušenim vukovarskim ulicama.

Prilikom proboja, između Cerića i Marinaca: ranjenog Matu Prcu previja Sanja Arbanas; fotografirao: Viktorin Jurić »Paša«; darovao Ivica Arbanas.

Pod srpskom okupacijom Vukovar je, zajedno s Baranjom i ostalim dijelovima istočne Slavonije i zapadnoga Srijema – tzv. UN sektor Istok, ostao sve do 15. siječnja 1998., kada je tzv. procesom mirne reintegracije konačno vraćen u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske.

Vukovar, 8. lipnja 1997.; Vlakom mira i povratka Hrvatska se simbolično vratila u Vukovar (autor fotografije: mr. sc. Božo Biškupić)

Sažetak

Iako su i u općini i u gradu Vukovaru Hrvati bili najbrojniji narod, zbog velikog postotka Srba u ukupnom broju stanovništva i zbog ogromnog nesrazmjera u naoružanju i vojnoj opremi u korist JNA, velikosrpski stratezi su na vukovarskom području očekivali laganu i brzu pobjedu. U svojim planovima računali su i na gradsko naselje Petrova gora, koje je, naseljeno uglavnom stanovništvom srpske nacionalnosti, predstavljalo znatan, možda i presudan problem obrani Vukovara, posebice nakon što su ga napadači sredinom rujna uspjeli povezati s vojarnom JNA. Kad se uz očekivanu suradnju lokalnog srpskog stanovništva i snaga JNA u samom gradu, uzme u obzir da su Vukovar okruživala sela naseljena srpskim stanovništvom, iz kojih su kretali napadi nadmoćnih snaga JNA na Vukovar te da je Vukovar jednim dijelom graničio sa Srbijom, od koje ga je dijelila rijeka Dunav, postaje jasno koliko je težak zadatak imala vukovarska obrana.

Listopad 1991. (autor fotografije: Mario Filipi)

Andrija Marić, Blago Zadro, Marko Babić, te Zoran Janković (stoji sa strane); Trpinjska cesta, sredina rujna 1991. (fotografiju darovao Marko Babić)

Ivica Arbanas (sa šeširom), Velimir Đerek (desno, s crnom trakom oko glave, na dužnosti zapovjednika satnije zamijenio je pokojnog Petra Kačića – »Bojlera«), Delić Željko – »Švico« (pripadnik HOS-a); u pozadini pripadnici HOS-a: desno Tihomir Tomašić, lijevo Duško Smek »Bosanac« (fotografirao: Viktorin Jurić »Paša«; darovao Ivica Arbanas)

Branitelji Vukovara bili su organizirani po mjesnim zajednicama, a obrana se temeljila na otpornim točkama – »punktovima« – uspostavljenima na liniji dodira s neprijateljem. Trpinjska cesta, Slavonska, Hercegovačka, Bosanska, Lička, Pejton i ostale ulice ili dijelovi Borova Naselja, kao i Budžak, Lužac, Mitnica, Sajmište i druga vukovarska naselja, mjesne zajednice i ulice, odnosno razni »punktovi« i nazivi pojedinih skupina vukovarskih branitelja – Dom tehnike, »Kod slona«, »Kivi«, »trokatnica«, Vatrogasni dom, »Osa« te »Žuti mravi«, »Pustinjski štakori«, »Turbo«, »Lovci na tenkove«, »Hosovci«, »Šumari«, »Bojleri«, »Plavi«, »Žuti«, »Crni«, itd., u jesen 1991. postaju najsvjetliji dio hrvatske vojne povijesti.

Mnogi će posebno istaknuti Sajmište kao ključ obrane grada te selo Bogdanovce kao »najistureniju tvrđavu« obrane Vukovara, a njihove branitelje, među kojima su bili hosovci iz svih hrvatskih krajeva, opisat će kao nevjerojatno smione borce. Oni nisu uzimali ni pod cijenu života. Dovoljno je reći da je u borbama na Sajmištu i u Bogdanovcima poginulo oko 50% pripadnika HOS-a, a da je gotovo svaki od preživjelih bio ranjen, neki i po više puta. Najveći dio branitelja i njihovih zapovjednika nije imao potrebnu vojnu naobrazbu ni ratno iskustvo. Obrana grada ovisila je o njihovoj domišljatosti i hrabrosti. Neki od njih, primjerice zapovjednik obrane Borova Naselja **Blago Zadro**, koji je poginuo 16. listopada, postali su legendom obrane Vukovara i Hrvatske. Činjenica da su u velikom broju, uz borce ginuli i zapovjednici: **Velimir Đerek** – »Sokol«, **Ivan Poljak** – »Sokol« te **Petar Kačić** – »Bojler« – zapovjednici na Sajmištu, **Ivan Šoljić** – »veliki Joe« na Mitnici, **Alfred Hill** – zapovjednik Vojne policije, **Nenad Sinković** – »Legija« – zapovjednik inženjerijske jedinice i brojni drugi, govori o žestini sukoba i hrabrosti ljudi koji su predvodili vukovarske branitelje.

Napadi na Vukovar obično su počinjali u ranim jutarnjim satima, no pravila zapravo i nije bilo. Često se događalo da granatiranje započne nakon mirnoga prijepodneva ili u večernjim satima. Napadi su katkad bili toliko žestoki, da je na grad svake minute pao najmanje jedan, ali i po više projektila, kao primjerice 5. rujna, ili od 4. do 6. listopada kad je na grad palo oko 11.000 projektila. Razorni i nemilosrdni napadi artiljerije JNA, u kojima je na grad padalo nekoliko tisuća projektila, bili su česti. Neprestani napadi na grad uzrokovali su probleme u opskrbi električnom energijom i vodom, a u prekidu su često bile i telefonske veze. Od druge polovice rujna pa sve do okupacije grada stanovnici Vukovara uglavnom su bili bez električne energije i vode iz gradskoga vodovoda. No, zahvaljujući znanju, snalažljivosti i hrabrosti djelatnika HEP-a, Vodovoda, Pošte i ostalih komunalnih službi, umrežavanjem postojećih agregata u gradu, osigurana je koliko-toliko redovita opskrba električnom energijom važnijih objekata: bolnice, većih skloništa i njihovih kuhinja, Zapovjedništva obrane grada i MUP-a, pošte, pekare i radionica u kojima se održavalo i proizvodilo oružje potrebno za obranu grada. To je bilo

iznimno važno, ne toliko zbog minimalne rasvjete, koliko zbog rada ventilacije u skloništima i aparata u bolnici.

Prema nekim podacima, koji uključuju cjelokupnu logistiku te liječnike i medicinsko osoblje vukovarske bolnice, tijekom srpske opsade u neprijateljskom okruženju grad Vukovar (uključujući i selo Bogdanovce) branilo je oko 4020 branitelja. No, snage branitelja s oružjem u samom gradu ni u jednom trenutku nisu prelazile broj od 1800 do 2000 pripadnika policije te ZNG-a, HOS-a i dragovoljaca iz raznih krajeva Hrvatske ustrojenih u 204. brigadu HV-a, razvučenu na više od 10 kilometara dugoj fronti. Uz Hrvate, grad su branili i pripadnici ostalih narodnosti u Hrvatskoj – Srbi, Mađari, Rusini, Slovaci, Nijemci i druge narodnosti. Dakako, obrana Vukovara provodila se uz zajedničku podršku i doprinos civilnih struktura grada: Medicinskog centra Vukovar, Vodovoda grada Vukovara, Kombinata Borovo, Dobrovoljnog vatrogasnog društva, Komunalca, Hrvatske elektroprivrede, Pošte. Sve spomenute organizacije bile su pod koordinacijom Kriznog štaba koji je vodio povjerenik Vlade RH za Vukovar Marin Vidić – Bili. Svakodnevno su surađivali sa zapovjedništvom obrane grada, kojim je zapovijedao Mile Dedaković, a potom Branko Borković te s Policijskom upravom, čiji je zapovjednik bio Stipe Pole.

Istodobno, GS HV-a i Operativna zona HV-a Osijek planirali su akcije za deblokadu grada, a radi vojne pomoći Vukovaru angažirane su snage u njegovoj okolini, posebno topništvo. U tom cilju, 16. listopada ustrojena je i Operativna grupa HV-a Vinkovci, Vukovar i Županja, koja je prema procjeni njezina zapovjednika Mile Dedakovića, u tijeku završnih borbi za grad na raspolaganju imala oko 6800 ljudi, 15 tenkova, 11 oklopnih transporterata, 52 topa kalibra 20-100 mm, 32 topa kalibra veća od 100 mm, 1 VBR i 68 minobacača. Pokazalo se da s tim snagama nije bilo moguće obraniti grad od napada višestruko brojnijeg i bolje naoružanog agresora.

Prema nepotpunim podacima, u borbama za Vukovar srpski agresor koristio je više od 1000 borbenih oklopnih vozila, zrakoplove i brodove, više stotina cijevi svih vrsta topničko-raketnoga oružja iz kojih je sustavno i bez izbora ciljeva ispalio na grad na stotine tisuća projektila (prema nekim procjenama i više od milijun, pa čak i milijun i pol projektila). Grad je u početku neprestano napadalo više od 27.000, potom, prema nekim procjenama, i više od 60.000, pa čak i 80.000 vojnika. Drži se da su vukovarski branitelji pogodili oko 300 do 400 oklopnih vozila, prema nekim izvorima čak 500 – od toga oko 200 tenkova, te da su srušili više od 20 zrakoplova (neki navode broj 25). S obzirom na to da se navedene brojke čine preuveličane, treba ih uzeti s rezervom sve dok se ne provede znanstvena raščlamba gubitaka, utemeljena na izvorima s obje strane.

Agresor je, u odnosu na branitelje, raspolagao i s više nego deseterostruko većim brojem topničkog oruđa i više nego stostruko većim brojem granata i mina te ostalog streljiva, a branitelji nisu imali ni ratne zrakoplove. S obzirom na navedene okolnosti, fascinantno je i sam podatak da je obrana Vukovara gotovo puna tri mjeseca odolijevala napadima toliko brojnijeg i bolje opremljenog neprijatelja. Tako ogroman nesrazmjer između agresora i branitelja u kvaliteti i broju tehnike te obučenosti i broju vojnika, u odnosu na borbene rezultate postignute u bitci za Vukovar, potvrđuje da niti jedna vojna doktrina ne smije zanemariti domoljublje, odnosno motivaciju vojnika.

U najkritičnijim trenucima obrane Vukovara, logistička pomoć, ponajviše lijekovi i sanitetski materijal za bolnicu u nekoliko je navrata dostavljan zračnim putem, manjim zrakoplovima tipa Cessna-172 i UTVA-75 te većim dvokrilnim poljoprivrednim zrakoplovima An-2. Njima su upravljali neizmjereno hrabri hrvatski piloti Samostalnog zrakoplovnog voda, utemeljenog početkom listopada 1991. pri Operativnoj zoni Osijek. Dakako, bila je to samo kap u moru potreba branitelja i djelatnika bolnice, no noćni letovi četveročlanih posada hrvatskih zrakoplova u moralnom su smislu značili više od same pomoći. Njihova hrabrost, domišljatost, sposobnost improvizacije i vještina letenja te odlučnost da se, usprkos snažnoj protuzrakoplovnoj vatri neprijatelja, braniteljima Vukovara pomogne zastarjelim i sporim, za ratne uvjete svakako neprimjerenim zrakoplovima, zaslužuje jednako divljenje kao i nadljudski naponi branitelja Vukovara, djelatnika bolnice, vatrogasaca i ostalih službi koje su se brinule za održavanje barem minimalnih uvjeta za život u opkoljenom i razrušenom gradu.

Prema podacima Ministarstva zdravstva, 19. studenoga 1991. na području Vukovara bilo je oko 14.100 civila: oko 10.000 u Vukovaru, oko 4000 u Borovu Naselju i oko 100 u Lušcu, a hrvatskih branitelja bilo je oko 900: oko 450 u Vukovaru i oko 450 u Borovu Naselju. U vukovarskoj bolnici je na dan okupacije bilo oko 420 ranjenika i bolesnika, a u skloništu – stacionaru »Borovo Commercea« bilo je oko 250 ranjenika.

Prema podacima Uprave za zatočene i nestale Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH iz studenoga 2007., tijekom srpske agresije 1991. u Vukovaru je poginulo najmanje 1739 osoba, među kojima je 86 djece, a prognano je oko 22.000 građana, uglavnom nesrpskog podrijetla, ali i Srba koji nisu željeli ostati pod okupacijskom vlašću. U Vukovarsko-srijemskoj županiji pronađene su 52 masovne i više stotina pojedinačnih grobnica iz kojih su do 22. studenoga 2007. ekshumirani posmrtni ostaci 1982 žrtve srpskih zločina. Od ukupnog broja ekshumiranih do tada su identificirani posmrtni ostaci 1717 hrvatskih branitelja i civila. Pri Upravi za zatočene i nestale u studenom 2007. još se vodio postupak traženja za 486 nestalih i nasilno odvedenih osoba na području

Vukovarsko-srijemske županije; od toga je u općini Vukovar (uključujući Lipovaču, Sotin i Grabovo) evidentirano 315 nestalih i nasilno odvedenih osoba. U srpskim logorima i zatvorima u Srbiji i Jugoslaviji, pod kontrolom JNA bilo je zatočeno te zlostavljano i podvrgnuto strašnim mučenjima najmanje 2796 osoba zarobljenih 1991. na području Vukovara, a više od 4000 osoba iz Hrvatskog Podunavlja nasilno je odvedeno na područje Savezne Republike Jugoslavije, odnosno Srbije, odakle su deportirane na tada neokupirane dijelove Republike Hrvatske. Najmlađi zatočenik imao je nepunih 15 godina, a najstariji 81 godinu.

Prema podacima koje su 1996. prikupili vukovarski branitelji, 204. brigada HV-a je u bitci za Vukovar imala 879 poginulih i nestalih te 777 ranjenih branitelja. Procjene hrvatske strane o neprijateljskim gubicima na vukovarskom bojištu kreću se od oko 5000 do 6500, pa čak do oko 15.000 poginulih vojnika. Nasuprot tome su podaci iz srpske literature »da je u borbama za Vukovar iz redova jedinica JNA i dobrovoljaca poginulo nešto manje od 1200 vojnika i starešina«. S obzirom na ogroman nesrazmjer u procjenama i ovi podaci zahtijevaju znanstvenu raščlambu, temeljenu na izvorima s obje strane.

Ostaci Vukovara nakon srpske agresije; snimljeno tijekom okupacije
(autor fotografije: Dionizije Šebetovsky)

Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata, Vukovar; 938 bijelih križeva, po jedan križ za svaku ekshumiranu žrtvu iz masovnih grobnica na tom mjestu.

Tijekom napada na grad, JNA i srpske paravojne postrojbe razrušile su ili oštetile gotovo sve vukovarske građevine, ne poštedjevši pri tome ni bolnicu, ni vjerske, kulturne i povijesne spomenike, ni gospodarske i stambene objekte. Upravo primjer namjernoga razaranja Vukovara, a posebice vukovarske bolnice, svjedoči o bešćutnosti agresora i zapovjedništva JNA, koje je iracionalnom, rušilačkom taktikom nastojalo ostvariti cilj velikosrpskih ideologa – etnički čistu, veliku srpsku državu, tzv. Veliku Srbiju. Zbog neočekivano jakoga i uspješnoga otpora vukovarskih branitelja znatno nadmoćnijem srpskom agresoru te zbog razaranja kakva u Europi nisu zabilježena od Drugog svjetskog rata, Vukovar je tijekom kolovoza, rujna, listopada i studenoga 1991. postao simbolom hrvatskoga otpora srpskoj agresiji u Domovinskom ratu, a njegovi stanovnici, posebice branitelji, primjer nevjerojatne požrtvovnosti, domišljatosti i hrabrosti. Uz glasovitu prapovijesnu Vučedolsku golubicu, kuću nobelovca Lavoslava Ružičke, stari vodotoranj, Bećarski križ, crkvu Sv. Filipa i Jakova, dvorac Eltz i druge građevine, simboli Vukovara u tom razdoblju zauvijek su postali granatama razoreni i izrešetani veliki vodotoranj s hrvatskom zastavom i razrušena bolnica.

Vukovar; snimljeno tijekom srpske okupacije
(autor fotografije: Dionizije Šebetovsky)

Unutrašnjost crkve sv. Filipa i Jakova; snimljeno tijekom srpske okupacije Vukovara
(autor fotografije: Dionizije Šebetovsky)

Zgrada željezničke postaje; snimljeno tijekom srpske okupacije Vukovara
(autor fotografije: Dionizije Šebetovsky)

Ostaci crkve i franjevačkog samostana sv. Filipa i Jakova te gimnazije i vodotornja u Vukovaru, posljedica srpske agresije 1991.

Razrušeni dvorac Eltz u Vukovaru, posljedica srpske agresije 1991.

Dakako, i masovno stratište Ovčara, kao simbol patnje i žrtve koju su stanovnici i branitelji Vukovara podnijeli za slobodu i neovisnost Republike Hrvatske. Ovčara je poljoprivredno dobro, udaljeno pet kilometara jugoistočno od Vukovara. Njegova skladišta JNA i srpske paravojne formacije pretvorili su u koncentracijski logor za vukovarske branitelje, civile, ranjenike i medicinsko osoblje odvedeno iz vukovarske bolnice. U logoru su razulareni i pijani, uniformirani pripadnici Jugoslavenske narodne armije i paravojnih, četničkih skupina, ali i srpski

gradonačelnik Vukovara S. Dokmanović osobno, premlaćivali zatočenike palicama za bejzbol, motkama, lancima, kundacima i drugim predmetima. Zlostavljanju su odmah podlegla četiri zatočenika, a ostali zatočenici su u skupinama od 10 do 20 osoba odvoženi do jaruge, udaljene otprilike oko 900 metara od puta Ovčara – Grabovo. Tu su 20. studenoga 1991. ubijeni i bačeni u *masovnu* grobnicu. U rujnu i listopadu 1996. iz grobnice je ekshumirano 200 tijela, a do studenog 2008. identificirane su 193 osobe, ubijene u dobi od 16 do 72 godine.

Zločin na Ovčari samo je jedan u nizu masovnih zločina koje je srpski agresor počinio u napadu na Vukovar. Tijekom vremena, Ovčara je postala simbol sjećanja na sva stratišta i grobnice koje su JNA i srpske paravojne postrojbe ostavile za sobom na širem vukovarskom području: Antin, Berak, Bogdanovci, Borovo Selo, Bršadin, Čelije, Čakovci, Dalj, Daljski Atar – Globovac, Ilok, Lovas, Marinci, Mikluševci, Mohovo, Negoslavci, Novi Jankovci, Petrovci, Slakovci, Stari Jankovci, Svinjarevci, Sotin, Tordinci, Tovarnik, Vukovar – Novo groblje, Nova ulica, skladište Veleprometa i brojna druga mjesta masovnih ili pojedinačnih srpskih zločina.

Spomenik žrtvama ubijenima na Ovčari

Isuse Bože, kakvi ljudi ovdje ginu!

Vukovar je okupiran, no upornom i žilavom višemjesečnom obranom njegovi branitelji spriječili su početni zamah i usporili očekivanu dinamiku napadnih operacija neprijatelja. Žrtvujući vlastite živote stvorili su prijeko potrebno vrijeme da se u ostalim dijelovima Hrvatske provede mobilizacija i ustroje nove postrojbe te nabavi oružje i ostala sredstva ratne tehnike, kao i da hrvatsko vodstvo intenzivira diplomatske aktivnosti u cilju međunarodnoga priznanja. Uz to, vezivanjem glavnine neprijateljskih snaga, koje su u bitci za Vukovar dobrim dijelom razbijene i demoralizirane, tako da više nisu bile sposobne za ozbiljnije napredovanje, obrana Vukovara onemogućila je spajanje snaga JNA iz istočne i zapadne Slavonije, koje je u planovima JNA za osvajanje Hrvatske imalo strateški značaj. Istodobno, branitelji Vukovara pokazali su da je moguće uspješno se boriti protiv toliko nadmoćnijeg agresora, a ubojstva civila i razmjeri razaranja Vukovara razotkrili su svjetskoj javnosti pravu sliku srpske agresije. Time su pridonijeli razumijevanju događaja u Hrvatskoj i ubrzali međunarodno priznanje Hrvatske.

Svojom iznimnom ulogom u sprječavanju neprijatelja da okupacijom cijele istočne Slavonije ostvari operacijsku dubinu, odnosno povoljne uvjete za daljnje napredovanje prema Zagrebu i ostvarenje cilja – stvaranja tzv. velike Srbije, obrana Vukovara poprimila je strateški značaj za ukupnu obranu Hrvatske. U radovima o bitci za Vukovar kao zaključak navodi se da je »velik broj protivnikove tehnike i ljudstva, koje su vukovarski branitelji uništili ili izbacili iz stroja, toliko materijalno, politički i psihološki oslabio vojni potencijal JNA, odnosno srpskog agresora, da se može reći da su vukovarski branitelji otvorili vrata uspostavi slobodne i neovisne Hrvatske i pobjedi Hrvatske u Domovinskom ratu«. Zbog toga je bitka za Vukovar »strategijska značajka sustava vrijednosti suvremene hrvatske države«, a svojim domoljubljem i hrabrošću vukovarski branitelji zaslužili su počasno mjesto u hrvatskoj povijesti.

Brojni autori posvetili su svoje tekstove herojima Domovinskog rata, diveći se žrtvi i veličini hrvatskih branitelja. S posebnim divljenjem govori se o braniteljima Vukovara. Među njima se, toplinom, iskrenošću i originalnošću, izdvaja knjiga »91,6 MHZ – glasom protiv topova« Alenke Mirković – novinarkе ratnoga Hrvatskoga radija Vukovar. U dijelu knjige u kojem govori o svom probou iz opkoljenog grada, u jednom odlomku, na 283. stranici, opisuje situaciju kad su njoj i njezinom kolegi prišla dva policajca iz Varaždina, nadajući se da oni kao »domaći«

poznaju teren. Rečenica na kraju toga odlomka nameće se kao zaključak istinite priče o obrani Vukovara i Hrvatske 1991., i kao jednostavan opis, odnosno sažetak vrlina ljudi koji su branili Vukovar i obranili Hrvatsku:

Vraga poznajemo, pomislila sam cupkajući od zime i pušuci u šake da ih ugrijem.

Policajac me je gledao, a onda nešto izvadio iz džepa i pružio mi u mraku:

»Vama će ovo trebati više nego meni.«

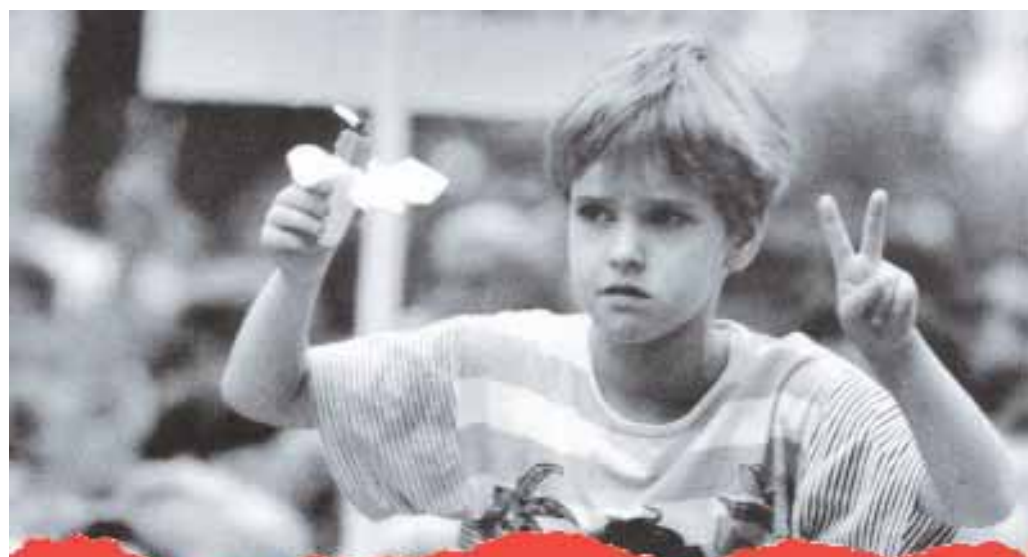
Uzela sam iz njegovih ruku par debelih, toplih, vunenih rukavica.

Osjećala sam toplinu, neizmjernu zahvalnost i tugu.

Isuse Bože, kakvi ljudi ovdje ginu!

Spomenik žrtvama za slobodnu Hrvatsku, na ušću Vuke u Dunav; glagoljski natpis: *Navik on živi ki zgine pošteno!*

DOCUMENTA **CROATICA**

© 1992 by the National Endowment for the Humanities. All rights reserved. This work is in the public domain in the United States of America. It may be reproduced, stored in a retrieval system, and transmitted, in any form, by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the National Endowment for the Humanities.

Sjećanja sudionika

Mirko Brekalo, pukovnik HV-a:

Borovo Naselje na koje se spaja Trpinjska cesta bilo je cijelo vrijeme opsade Vukovara obrambena točka od prvorazredne važnosti. Potrebno je nešto reći o muškarcima i ženama, koji su svojim junaštvom pokazali neuništivost hrvatskoga duha i opstojnosti hrvatskog naroda na ovim istočnoslavonskim prostorima. Puno je hrvatskih vitezova ovdje položilo svoje živote na oltar domovine. Pitamo se tko su ti ljudi, koji su prvi uzeli oružje da bi obranili svoje domove – to su istinski hrvatski borci, koji su za lijepu našu domovinu dali najviše što se može – život podaren od Boga.

*Bilo ih je odasvud: iz Vukovara, Vinkovaca, Đakova, Slavenskog Broda, Našica, Varaždina, Čakovca, Zagreba, Kraljevice te iz Dalmacije, Like, Zagorja, Bosne i Hercegovine i dijaspore. Bili su to divni ljudi, a kao suborci neustrašivi, poznavali smo ih po nadimcima: **Turbo, Šljoka, Krešo, Plavi, Kivi, Zolja, Drava, Grubi, Bik** i drugi.*

Djela ovih ljudi govore sama za sebe, iza njih su ostale razbijene neprijateljske snage, groblja tenkova na Trpinjskoj i Borovskoj cesti, u Hercegovačkoj, Vinogradskoj, Bosanskoj i Vinkovačkoj ulici, u Budžaku i kod Doma tehnike.

Neprijateljska strana kaže za ove hrvatske borce da su provodili genocid, a u ovim redovima je bilo, pored Hrvata, i Srba, Mađara, Rusina i Ukrajinaca, Albanaca i drugih.

Dan za danom držali su položaje, sve dok je bilo protuoklopnog oružja. Nikada se ovdje ne bi neprijatelj probio da je bilo naoružanja. Najteže je bilo kad im je na kraju trebalo reći: »nemamo se čime više braniti«. Danas se vrlo živo sjećam tih ljudi s velikom tugom u duši, kad su se pitali pogleda uprtih u nebo: »Bože, a što sada?«

*Mnogi su odvedeni u nepoznato: gardisti, policajci, civili, pa i ranjenici, samo zato što su branili svoj dom. Nestale su cijele obitelji i pojedinci, kojima je uzor bio hrvatski vitez Blago Zadro. Bilježimo neka od imena da nam ostanu u trajnoj uspomeni: **Robo, Vjeko, Joja, Čiće, Neđo, Veso, Suće, Šimun, Milan, Vinko, Ante, Škutur, Božo, Tomislav, Dragec, Ružica, Sabina, Mara, Vesna, Jelena** i drugi (preuzeto iz knjige *Gdje su naši najmiliji?*, Zagreb, 1996., str. 19).*

Zvonko Ćurković, zapovjednik HOS-a:

*Sajmište su, uz »domaće«, branili i branitelji iz raznih dijelova Hrvatske. Među njima smo bili i mi »hosovci«, a u postrojbi kojom sam zapovijedao bilo je i nekoliko Srba, Crnogoraca i Muslimana. Izdržali smo neprijateljske napade sve do otprilike sredine studenoga. Tada smo počeli gubiti ulicu po ulicu i polako se povlačiti prema središtu grada. Teško je ukratko opisati sve događaje i nabrojati hrabre branitelje koji su se borili na Sajmištu, kaže Zvone Ćurković, i upućuje nas na poveći zapis o Sajmištu i njegovim braniteljima u knjizi *Bitka za Vukovar – Mile Dedakovića Jastreba, Alenke Mirković-Nađ i Davora Runtića*. Ističe da se u spomenutoj knjizi navodi da je Sajmište »po uvjerenju mnogih, bilo jedan od najtežih dijelova obrane Vukovara« i potvrđuje ono što je ondje zapisano: *Ratovanje na Sajmištu obilježile su neprekidne ulične borbe za svaku četvrt, za svaku ulicu, za svaku kuću, podrum ili vrt, odnosno akcije »čišćenja« neprijatelja kad bi se njegovo pješastvo uvuklo u pojedini dio naselja, što se drži jednim od najtežih oblika borbe. U akcije čišćenja kretalo se u manjim skupinama, koje su kao vodiči vodili domaći ljudi. Tu nije bilo klasične crte bojišnice, ratovalo se po obrambenim točkama i u bliskoj borbi s neprijateljem, kako se kaže – »prsa u prsa« – na razmaku od 15 metara udaljenosti. Katkad su branitelji i četnici stajali »oči u oči«, gledajući se nekoliko trenutaka prije nego što će reagirati. Brži i snalažljiviji su preživjeli. Zapovjednici su uvijek išli prvi. Tako je poginuo Ivan Brdar, zapovjednik jedinice HOS-a. Hosovci su bili posebno cijenjeni borci. Išli su tamo gdje je bilo najteže. Od 58 pripadnika HOS-a koji su branili Sajmište i Bogdanovce, njih 25 je poginulo, a samo sedmorica nisu ranjena. Neki su ranjeni i po nekoliko puta, a lakše ranjeni ostajali su na položaju. Primjerice, mene su prvo »našli« geleri ručne bombe, potom zрно iz »škorpiona«, a treći put sam dobio »dum-dum« metak. Neki su bili ranjeni i po četiri puta. Mi preživjeli i koji smo mogli hodati, izašli smo u proboku prema Nuštru, zajedno s pripadnicima Vojne policije. Teško mi je sada nabrojati sve hosovce, kao i ostale branitelje Sajmišta, no ako moram spomenuti barem neke, neka to budu zapovjednici na Sajmištu: **Petar Kačić – Srednji bojler, Stjepan Sučić – Crni, Velimir Đerek – Sokol, Josip Tomašić – Osa, Siniša Mataija – Rambo, Ivan Poljak – Sokol, Nikica Burić – Samoborac**, za kojeg se kaže da je bio poput »samostalne postrojbe«, i drugi heroji. Spomenut ću i zapovjednike HOS-a na Sajmištu – **Stjepana Antolića i Josipa Abela**.**

I na kraju, želim naglasiti čistoću naše borbe. Unatoč zvjerstvima protivnika, nismo dozvolili da itko od naših dira civile. Išli smo u bolnicu po lijekove i za Hrvate i za Srbe, koji su bili u podrumima na području koje smo držali. Vrijeme je i naša je obveza pokazati koliko je hrabrosti, karaktera, moralne čistoće uloženo u obranu Vukovara – taj temeljni kamen državnosti i hrvatske slobode. Posebice sada, kad mnogi iskrivljuju te činjenice, kad je u javnosti stvorena jedna loša slika o braniteljima, kao jednoj primitivnoj skupini ljudi, bez časti, bez ideala, avanturista. Dakako, bilo je i takvih, no oni su iznimka. Najveći dio branitelja bili su i ostali ljudi vrlo jakog karaktera, moralnih nazora i velikog srca.

Pilip Karaula, pukovnik HV-a:

Obruč oko grada se sve više stezao. Iz pravca Sajmišta padala je ulica po ulica, a onda je izgubljen i Lužac. Borovo je odsječeno od Vukovara, da bi onda u žestokim napadima četnici izbili i na staro katoličko groblje i osnovnu školu »Stjepan Supanc«. Tako je Mitnica odsječena od središta, pa je grad ostao podijeljen na tri male cjeline, tri zasebna okruženja. U Borovu su se momci borili za svaku kuću. No, neprijatelj je polako prodirao, borci iz središta grada se povlače i odlaze na proboj, Mitnica još uvijek čvrsto drži sve položaje, s tim da otvara i novu liniju na »Najpaorovoj bašci« pored vodotornja, jer sada i s ove strane imamo četnike. Našli smo se u potpunom okruženju, bez prilaza bolnici, a tisuće granata su sve više pogadale civile u razorenim sada već i podrumima.

Protuoklopnih sredstava skoro da više nije ni bilo, a streljivo za pješačko naoružanje smo brojali na komade i s jednih položaja uzimali da bi ga dali na druge položaje, gdje su napadi bili žešći. Svakog trena su nam linije mogle biti probijene, a onda, ne smijem ni pomisliti što bi se dogodilo s civilima s Mitnice. U kasnim večernjim satima 17. studenoga 1991. sazivam zapovjednike Mitnice te poslije sagledavanja svih činjenica donosimo tešku odluku: ponuditi sebe i vojsku za spas civila.

Stupam u vezu s jugovojском i nudim pregovore. Dogovaram moj odlazak na Goldschmitov salaš za 18. studenoga 1991. No, Zdravko Komšić i Matija Mandić me ne puštaju samog, tako da nas trojica 18. studenoga 1991. oko podne odlazimo u »štab«, izmješteno zapovjedno mjesto jugovojске, gdje nas dočekuju njihovi predstavnici, predstavnik Međunarodnog Crvenog križa (MCK) Nicolas Borsinger i mnoštvo kamera i novinara.

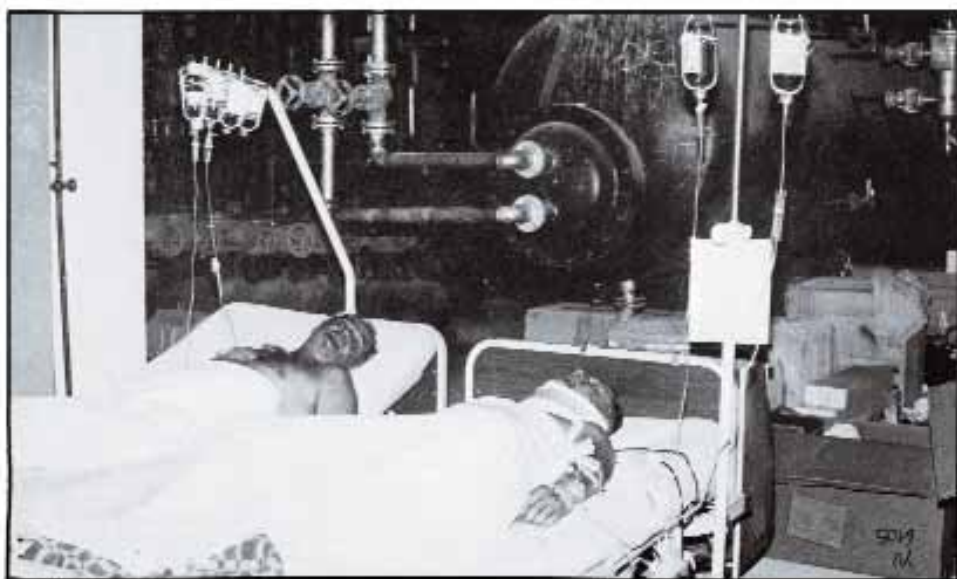
Srbi traže bezuvjetnu predaju oružja, a mi izvlačenje civila i prijevoz istih u Hrvatsku, pa onda predaja vojske s oružjem. Konačan dogovor je bio da ćemo zajedno civili i vojska doći na novo groblje, gdje će vojnici odložiti oružje i predati se jugovojsci, a civili će biti ukrcani u kamione i autobuse i prebačeni u Hrvatsku. MCK je jamčio ispunjenje obveza iz ovih pregovora, ali srpska strana ipak nije u cijelosti ispoštovala dogovor.

S oružjem se predalo 182 borca, koji su prenoćili na Ovčari, a potom prebačeni u koncentracijski logor u Sremsku Mitrovicu. Svi civili su također odvezeni u Srbiju. Tada su ih razvrstali i muškarce priključili borcima, a žene i djecu prebacili u Hrvatsku. Borci su razmijenjeni u nekoliko razmjena, a najveća grupa 14. kolovoza 1992. godine. Jedan je borac ubijen u Sremskoj Mitrovici, jedan je civil nestao već poslije novog groblja, a jedan poslije Šida. Svi ostali civili i borci su se vratili u Hrvatsku.

Značajan broj boraca s Mitnice u to vrijeme se nalazio u bolnici, a bilo je stanovnika Mitnice u drugim dijelovima grada, gdje se mnogima gubi trag, tako da je broj nestalih boraca i civila s Mitnice znatno veći od ova tri, koja sam spomenuo kao žrtve koje su stradale poslije pregovora, a pregovori su se odnosili i na njih (preuzeto iz knjige Gdje su naši najmiliji?, Zagreb, 1996., str. 20).

1992-1993
Photo: B. J. J. J. J.

1992-1993
Photo: B. J. J. J. J.

**HOSPITALS AND PATIENTS A FAVOURITE TARGET.
PATIENTS SHELTER IN HOSPITAL BOILER ROOMS
AND BASEMENTS.**

THE AGGRESSORS ARE SERBIA AND THE YUGO COMMUNIST ARMY.

CRISTIAN INFORMATION CENTER
PUBL. BRVATSKA, 10000, ZAGREB

Ante Nator

I BOLNICA JE BILA META

U napadima na grad Vukovar i vukovarsku bolnicu
te nakon srpske okupacije grada poginula su i ubijena
32 djelatnika vukovarske ratne bolnice,
od toga 20 na Ovčari,
a 4 djelatnika vode se kao nestali nakon zarobljavanja.

Tijekom napada na grad,
prilikom obavljanja dužnosti u Medicinskom centru Vukovar,
ranjeno je četvero liječnika,
šest medicinskih sestara,
dvoje članova medicinskoga tima,
jedan pomoćni djelatnik i
dva vozača.

Nakon okupacije hrvatskoga grada Vukovara,
Jugoslavenska (zapravo srpska) armija odnijela je
iz Medicinskog centra Vukovar cjelokupnu medicinsku dokumentaciju.
Zbog toga navedeni podaci o radu bolnice i ranjenima nisu potpuni.

Logo muzeja – »Mjesta sjećanja« u vukovarskoj bolnici; osmislili Ivica Propadalo i Željko Kovačić

... Nakon svih teškoća kroz koje je prolazila u svojoj povijesti Vukovarska bolnica dočekala je svoje najteže ali i najslavnije dane u Domovinskom ratu, tijekom srpske opsade Vukovara. Višestruko jači agresor napadao je mjesecima grad kojemu je bolnica bila srce. Njezina hrabra i stručna posada učinila je nemoguće. U potpunom ratnom okruženju i u uništenoj bolnici ti vrijedni liječnici, sestre i suradnici stvorili su uvjete u kojima su mnogi ranjenici spašeni, bolesni izliječeni, a novorođena djeca bila su svjetlo u mraku svakodnevice. Vapaji osoblja nisu u svijetu naišli na odgovor. Svijet je mirno promatrao ubijanje Vukovara i uništavanje njegove bolnice, koji su postali strateški cilj agresora u namjeri slamanja obrane Hrvatske. Podrška takvoj namjeri bila je šutnja međunarodne zajednice.

Njezini predstavnici nisu nam dali da pri izvlačenju konvoja s ranjenicima (19. listopada 1991., op. A. N.) dostavimo lijekove, niti su nam dopustili zamijeniti umorno medicinsko osoblje. Nisu osudili kršenje potpisanog Sporazuma kojega sam u ime Vlade Republike Hrvatske potpisao s predstavnicima JNA. Prema tom Sporazumu u noći krvavog agresorskog pira 19. studenoga 1991. godine kontrolu nad bolnicom trebala je preuzeti Međunarodna organizacija Crvenog križa. Međunarodni promatrači nisu izvijestili svijet da su pripadnici JNA upali u bolnicu i zabranili ulaz djelatnicima Crvenog križa. JNA i civili kojima je ta armija dala oružje su izveli, mučili i mučki ubili dio bolesnika i osoblja bolnice, a taj je zločin prešućen. Napokon, niti danas ne osuđuju krvnike koji su sustavno rušili Vukovar i ubijali njegove stanovnike.

U takvim okolnostima Vukovarska bolnica odigrala je herojsku humanitarnu ulogu. ...

(iz predgovora ratnog ministra zdravstva RH,
prof. dr. sc. Andrije Hebranga za monografiju
Vukovarska bolnica 1991., Vukovar, 2007.)

Već nakon prvih barikada u Kninu 17. kolovoza 1990., kojima je započela oružana pobuna Srba u Hrvatskoj, a na temelju izvještaja koji su pristizali u Ministarstvo zdravstva RH i prema procjeni mogućih sljedećih događaja, tadašnji ministar zdravstva RH, prof. dr. sc. Andrija Hebrang, sa skupinom suradnika u tajnosti je započeo s pripremama prilagodbe zdravstvenog sustava mogućim ratnim izazovima. Tijekom rujna 1990. izvršena je inventura u svim dostupnim skladištima sanitetske opreme i materijala. S obzirom na eskalaciju nasilja i činjenicu da je federalna armija u više navrata odbila pružiti pomoć u provođenju zdravstvene zaštite, čak i hitne medicinske pomoći ugroženom stanovništvu te zbog prijetnje od agresije na Republiku Hrvatsku, ministar zdravstva je 19. prosinca 1990. utemeljio Štab zdravstva RH, sa zadaćom organizacije zdravstvene službe u novim okolnostima.

Na prijedlog Štaba zdravstva RH, ministar unutarnjih poslova RH Josip Boljkovac je 4. veljače 1991. donio Odluku o formiranju mobilnih kirurških ekipa za potrebe specijalnih postrojbi policije, čime je Štab zdravstva RH prerastao u Štab saniteta RH. Prva akcija mobilne kirurške ekipe bila je u Pakracu 2. ožujka 1991., gdje je pružala sanitetsku potporu pripadnicima ATJ Lučko, a prva intervencija bila je na Plitvicama 31. ožujka. Paralelno s razvojem hrvatskih oružanih snaga, u travnju 1991. Štab saniteta RH prerastao je u Glavni štab saniteta RH (GŠSRH), preuzimajući temeljnu i glavnu ulogu u organizaciji trojnog sustava: civilna zdravstvena zaštita pučanstva, sanitetska potpora postrojbama specijalne i temeljne policije MUP-a RH te sanitetska potpora postrojbama ZNG-a i drugim novoosnovanim postrojbama Ministarstva obrane. Njegovim preustrojem, 3. rujna 1991. osnovan je Glavni sanitetski stožer RH (GSSRH), čiji zapovjednik je postao prim. dr. Ivo Prodan. GSSRH ustrojen je na odjele i službe, a sukladno odlukama ministra zdravstva, u Hrvatskoj se prvi puta uvodi novi pristup organizaciji zbrinjavanja ranjenika na ešalonskoj razini:

- Prvi ešalon – evakuacija ranjenika iz prvih borbenih linija do kirurške prihvatanice uz pružanje prve medicinske pomoći;
- Drugi ešalon – kirurška prihvatanica za pružanje prve kirurške pomoći;
- Treći ešalon – privremene zdravstvene ustanove rezervnih lokacija (ratne bolnice) ili zdravstvene ustanove u blizini bojišnice s timovima za kompletnu obradu ranjenika i stradalnika;
- Četvrti ešalon – zdravstvene ustanove definitivnog zbrinjavanja ranjenika i stradalnika te tercijarne zdravstvene ustanove rehabilitacije ranjenika i stradalnika.

Tako je u vrlo kratkom roku u Hrvatskoj ustrojen kvalitetan, svrsishodan i primjeren zdravstveno-sanitetski sustav, spreman odgovoriti na sve moguće situacije, a rezultati zdravstveno-sanitetske službe u Domovinskom ratu među najvišima su u svjetskim ratovima.

Medicinski centar Vukovar, jesen 1991.; posljedice srpske agresije (fotografija: Damir Radnić)

Dakako, GSSRH odigrao je najznačajniju ulogu u organizaciji opskrbe vukovarske ratne bolnice lijekovima i sanitetskim materijalom te popune kirurškim i drugim medicinskim osobljem, posebice u okolnostima potpune blokade, kao i u organizaciji konvoja kojima su evakuirani ranjenici iz bolnice, a ratni ministar zdravstva prof. dr. sc. Andrija Hebrang gotovo svakodnevno je bio u kontaktu s ravnateljicom vukovarske bolnice dr. Vesnom Bosanac.

Tijekom agresije na Hrvatsku u jesen 1991. topovi, tenkovi, višecjevni bacači raketa i zrakoplovi JNA, djelomično ili potpuno, razrušili su tridesetak medicinskih ustanova. Neke od hrvatskih bolnica pogođene su s više od tisuću komada raznog topničkog streljiva! Među njima se, po broju pogodaka i po nemogućim uvjetima rada u potpunom neprijateljskom okruženju, posebno izdvaja ratna bolnica Vukovar.

Uoči srpske agresije 1991. Medicinski centar Vukovar imao je 420 bolničkih postelja i 933 zaposlenika: od toga 104 liječnika i 337 medicinskih sestara. Do kraja opsade ostalo je raditi oko 350 liječnika, medicinskih sestara i osoblja vukovarske ratne bolnice, a odmah nakon okupacije grada njih 250 završilo je u progonstvu. Prve žrtve napada srpskih terorista dovezene su u Medicinski centar Vukovar već

Vukovarska bolnica; posljedice srpske agresije 1991.
(fotografija: Damir Radnić)

početkom travnja 1991. godine. Nakon masakra hrvatskih redarstvenika u zasjedi srpskih terorista u Borovu Selu 2. svibnja 1991., u kirurškoj poliklinici i kirurškom odjelu vukovarske bolnice uvedena su dvostruka dežurstva i pripravnost potrebnih djelatnika. Od tada su djelatnici Medicinskog centra Vukovar srpske nacionalnosti počeli napuštati radno mjesto. Unatoč radnoj mobilizaciji mnogi od njih prešli su na stranu agresora.

Da bi se djelatnici vukovarske bolnice i prostor što bolje organizirali za rad u izvanrednim ratnim uvjetima, u srpnju 1991. utemeljen je Krizni štab, a u protuatomskom skloništu uređene su soba Jedinice intenzivnog liječenja (JIL), soba za djecu – s inkubatorom, te dva prostora sa 120 montažnih ležajeva za ranjenike i osoblje. Sklonište je imalo sanitarni čvor, pomoćnu kuhinju te skladišta za pričuvu lijekova, hrane, posteljine i vode.

Bolnički prozori i vrata na suter-

renskim i podrumskim prostorijama zaštićeni su vrećama s pijeskom i drvenim gredama. Dok je bilo moguće, Glavni sanitetski stožer (GSS) RH u Zagrebu svakih 14 dana slao je u Vukovar medicinske ekipe (jedan kirurg i jedan specijalizant ili dva kirurga, anesteziolog, ponekad i ortoped te medicinski tehničari – anestetičari ili instrumentarke).

Unatoč jasno vidljivim oznakama Crvenoga križa na krovu i u dvorištu, na vukovarsku je bolnicu tijekom opsade grada prosječno padalo oko 70 do 80 granata dnevno; katkad je na bolnicu i njezinu bližu okolicu u jednom danu palo i više od 700 granata. Zbog neprestanih napada topništva JNA i srpskih paravojnih postrojbi, bolnički odjeli se nakon 25. kolovoza 1991. više nisu mogli koristiti za smještaj bolesnika. Život i rad u bolnici od tada se morao premjestiti u suteran i

hodnik koji je povezivao staru i novu bolničku zgradu te u protuatomsko sklonište. Gipsaona i soba za rentgen u suterenu poslužile su kao operacijske dvorane. Abdominalne operacije radene su na stolu za preglede u sobi s rentgenskim aparatom, a sve ostale operacije radile su se i na stolu za gipsanje, a katkad i na kolicima i na nosilima. U takvom prostoru, koji nije bio predviđen za neki ozbiljniji kirurški rad, djelovala je kirurgija ratne bolnice Vukovar. Posao je organiziran timski, tako da su za operacije pripremljena tri kirurška tima koja su bila na raspolaganju 24 sata. Operirani pacijenti odmah su prebacivani u sklonište gdje je bio uređen Odjel za intenzivnu terapiju i njegu te postoperativna njega i Odjel za novorođenčad i njihove majke. U suterenu stare bolnice improviziran je i prostor za neurologiju i psihijatriju.

Dok se još moglo izaći iz Vukovara, teško ranjene osobe u vukovarskoj bolnici bile su obrađene, a potom prevožene u Vinkovce i Đakovo, odnosno dalje prema Osijeku ili Zagrebu. U pet konvoja, koje je od kraja kolovoza do početka listopada 1991. dovela ekipa dr. Josipa Husara, iz Vukovara je evakuirano više od 600 (632) ranjenika. Kad su prilike omogućavale, lakše ranjeni pacijenti prebacivani su u sklonište u zgradi »Borovo-Commercea«, u sklopu kombinata »Borovo«, gdje je bila

Ostaci zgrade »Borovo-Commercea« u Borovu Naselju, razrušene u završnom napadu JNA 18. i 19. studenoga 1991.; fotografija snimljena nakon srpske okupacije (autor fotografije: mr. sc. Božo Biškupić)

organizirana rezervna bolnica s medicinskom službom. U tom najbolje opremljenom skloništu u Vukovaru, s agregatima i stalnim dotokom vode i električne energije, boravilo je oko 250 ranjenika i 600 civila. Sklonište je bilo »pregrađeno« zastorima od plahti, da bi se odvojio prostor u kojemu su živjele obitelji od prostora u kojemu su bili smješteni ranjeni i umirući. Premještanjem lakših ranjenika iz bolnice oslobađala su se mjesta za nove ranjenike i pacijente. Posljednji premještaj 30-ak ranjenika iz bolnice u »Borovo-Commerce«, uz veliki rizik za ranjenike i vozače, dovršen je tijekom noći 8. studenoga 1991. godine.

Osim toga, za zbrinjavanje ranjenika bio je formiran stacionar Ilok sa svojim timovima primarne zaštite te stacionar u Bogdanovcima koji je uspješno djelovao do okupacije, a u podrumu Eltzova dvorca, koji je ubrzo uništen, bile su opremljene operacijske dvorane. Hitna medicinska pomoć, koja je djelovala na svim razinama slobodnoga dijela grada, svoju je bazu imala u ratnoj bolnici Vukovar, a bolnici je ubrzo nakon osnivanja u rujnu 1991. bila pridružena i ratna sanitetska postrojba, formirana pri stožeru obrane grada.

Primarna zdravstvena zaštita s timovima liječnika i medicinskih sestara te zalihama lijekova i sanitetskoga materijala, bila je organizirana kroz civilna skloništa u gradu, što je spriječilo izlazak i veće stradanje ljudi. Uz spomenuto »Borovo-Commerce«, zdravstvena zaštita organizirana je u skloništima »Obučara« i Radnički dom u Borovu Naselju, stambenim naseljima Banane (Borovo Naselje) i Centar (grad Vukovar), Olajnica, u osnovnim školama »Ivo Lola Ribar« i »Vladimir Nazor«, u podrumu trgovine »Alpina«, vinskom podrumu u Ribarskoj i vinskom podrumu ispod dvorca Eltz. Spomenuta skloništa bila su na vezi s bolnicom, a svakodnevno im je dostavljana potrebna količina lijekova i sanitetskoga materijala. U skloništima su bili stalno raspoređeni liječnici i medicinske sestre.

Od kraja kolovoza najveći dio osoblja gotovo i nije napuštao bolnicu, a neprestani prijem ranjenika zahtijevao je nadljudske napore liječnika, medicinskih sestara i ostaloga bolničkog osoblja, kako bi svi pacijenti bili obrađeni i zbrinuti. U početku je svaki ranjenik odmah po primitku bio potpuno dijagnostički obrađen, a u posljednja dva mjeseca, nakon što su uništeni laboratorij i rentgen odjel, mogao se odrediti samo osnovni laboratorijski status i radiološka obrada. O svakoj ranjenoj osobi vođena je potpuna evidencija, no pripadnici JNA su nakon ulaska u bolnicu zaplijenili i odnijeli svu bolničku dokumentaciju, tako da je teško odrediti precizan broj primljenih i zbrinutih ranjenika i drugih pacijenata. Ipak, na temelju dostupnih podataka, s velikom vjerojatnošću može se reći da je tijekom opsade Vukovara u Medicinski centar Vukovar primljeno i obrađeno najmanje 2500 ranjenika. Pri tome je izvršeno više od 1000 većih operacijskih zahvata. Najmlađi ranjenik imao je 6 mjeseci, a najstariji 88 godina. U prosjeku je, dakle, dnevno primano oko 30 ranjenika, a dogodilo se da su u jednom danu bila primljena čak 92 ranjenika, od kojih je većina zahtijevala hitnu operaciju, tako da su dva

S lijeva na desno: dr. Stanko Kušt, med. sestra Zorica Ganić, med. sestra Vesna Belinić, med. tehničar Ante Arić, dr. Boris Kratofil, dr. Edin Zujović u prostoru za odmor bolničkog osoblja u rentgen sobi u podrumu bolnice, listopad/studen 1991. (fotografiju darovao: dr. Boris Kratofil)

anesteziologa toga dana morala izvršiti čak 78 anestezija! Procjena je da su od ukupnog broja ranjenika 70% bili civili, 25% pripadnici ZNG-a, 5% pripadnici MUP-a. Više od 80% rana nastalo je od posljedica eksplozije, manje od 10% uzrokovano je metkom, a približno 5% rana bile su opekline uzrokovane bombama s napalm-smjesom. Ostale ozljede nastale su rušenjem zgrada i zračnim udarima. Stopa smrtnosti, koja je krajem rujna iznosila 1,5 – 1,7%, zbog iznimno teških uvjeta rada narasla je pred okupaciju do 3%.

Tijekom najžešće opsade grada u bolnici se rodilo 16-ero djece, od kojih su petero rođeni kao nedonošćad. Četvero je preživjelo (I. B., K. V., E. Đ., I. B.), a jedno nedonošće, teško samo 700 grama, umrlo je trećega dana nakon rođenja. Svi ranjenici bili su jednako tretirani i zbrinuti bez obzira na njihovu vjeru ili nacionalnu pripadnost. U bolnici su liječeni i ranjeni vojnici agresorske JNA, čak i pripadnici ozloglašanih srpskih paravojnih postrojbi. Tijekom opsade neki od liječenih vojnika JNA potpisom su, na vlastiti zahtjev, podržali apel ravnateljice bolnice dr. Vesne Bosanac o prestanku napada na bolnicu. Jedan od vojnika JNA koji je od posljedica plinske gangrene umro, dobio je 6 boca krvi, iako je ona u bolnici stalno nedostajala. Ironično je da je neprijatelj gađao bolnicu dok su u njoj liječnici obrađivali njegove ranjene vojnike. Tako je jednom prilikom tenkovska

granata uletjela kroz podrumski prozor baš u sobu gdje su bili smješteni ranjeni vojnici JNA te je proletjevši iznad njihovih glava probila zid susjedne sobe, koja je medicinskom osoblju služila za odmor, i zabila se u pod, ali nije eksplodirala.

O razmjerima uništavanja vukovarske bolnice i o uvjetima rada te o strahotama kroz koje su prolazili ranjenici, liječnici, medicinske sestre, tehničari i drugo osoblje vukovarske bolnice, domaća i međunarodna javnost bila je pravodobno obaviještena. Dr. Vesna Bosanac gotovo svakodnevno je slala apele za pomoć i spas ranjenika, kao i prosvjede zbog svakodnevnog granatiranja i razaranja bolnice, ministrima Vlade RH, zapovjednicima Hrvatske vojske, promatračima Europske zajednice u hotelu »I« u Zagrebu te papi Ivanu Pavlu II. i drugim europskim i svjetskim državicima i dužnosnicima (predsjedavajući Ministarskoga vijeća Europske zajednice Hans Van Den Broek, francuski predsjednik François Mitterand, talijanski predsjednik Francesco Cossiga, njemački kancelar Helmut Kohl, britanski premijer John Major, predsjednik Sjedinjenih Američkih Država George Bush, australski premijer Robert James Lee Hawk).

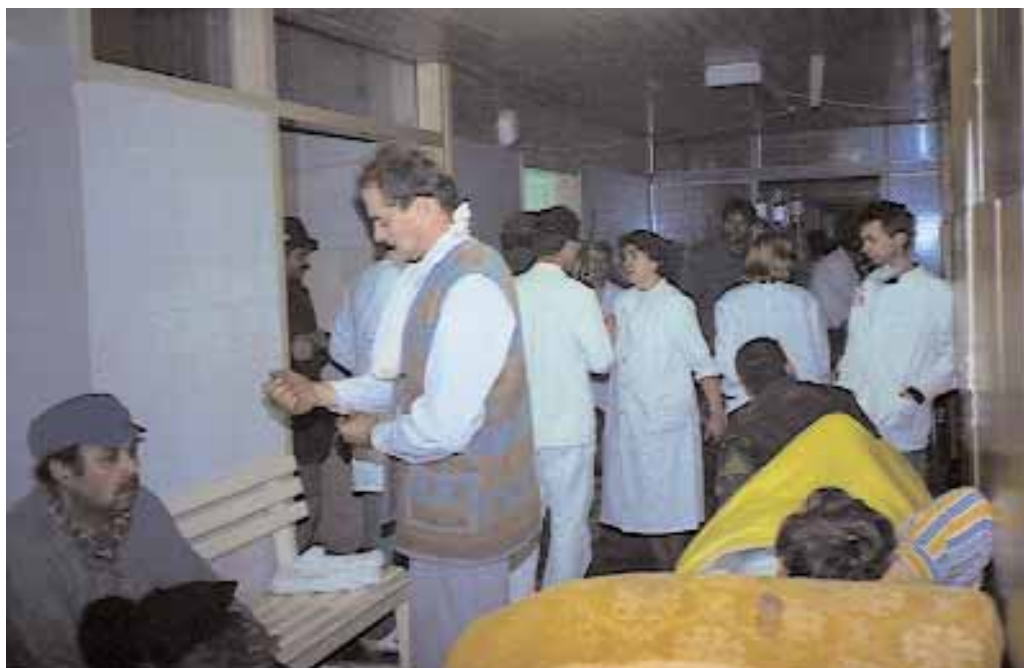

S lijeva na desno: dr. Željko Jelinčić, dr. Ivica Matoš, dr. Boris Kratofil, dr. Tomislav Vlahović, dr. Vesna Bosanac, dr. Juraj Njavro i dr. Stanko Kušt (sjedi na podu), u sobi za prijavu bolesnika (u ratu je poslužila kao radna soba dr. V. Bosanac), listopad/studenii 1991. (fotografiju darovao: dr. Boris Kratofil)

Ravnateljica vukovarske ratne bolnice dr. Vesna Bosanac i zapovjednik ratnoga saniteta općine Vukovar dr. Juraj Njavro, zajedno s ostalim liječnicima, medicinskim sestrama, tehničarima i ostalim osobljem postali su simbolom humanosti. Tijekom gotovo puna tri mjeseca opsade Vukovara savjesno i požrtvovano radili su danonoćno, bez pravoga odmora i na granici iscrpljenosti. Operacije se nisu prekidale ni tijekom granatiranja grada i bolnice. Liječnici i ostalo osoblje bolnice živjeli su s ranjenicima i brinuli se o njima kao o članovima vlastite obitelji, teško proživljavajući njihove patnje. Svima se u sjećanje usjekao prelijepi mladić, koji je cijelu noć plakao jer je ostao bez noge. No, svima je u sjećanju ostao i izniman moral ranjenika, koji su, unatoč svojoj nevolji i teškom vlastitom stanju, često pjevali pjesme o Hrvatskoj.

S lijeva na desno: med. sestra Vesna Belinić (drži kompresu), dr. Boris Kratofil, med. sestra Mihaela Brajković u improviziranoj operacijskoj sali, u podrumu bolnice (u mirnodopsko vrijeme ambulanta za male kirurške zahvate), listopad/studen 1991. (fotografiju darovao: dr. Boris Kratofil)

S lijeva na desno: dr. Boris Spajić (okrenut leđima) u razgovoru s vms Binazijom Kolesar; medicinski tehničar – anestezičar Zlatko Bukor (naslonjen na zid) u hodniku ispred kirurške ambulante, listopad/studen 1991. (fotografiju darovao: dr. Boris Kratofil)

Do sredine rujna lijekovi i hrana te razna pomoć pristizali su redovito. Lijekovi i sanitetski materijal primani su od Glavnog sanitetskog stožera Ministarstva zdravstva, Caritasa, raznih nevladinih udruga i pojedinaca. No, nakon potpune blokade grada, radni i životni uvjeti u bolnici bili su sve teži i teži. Nedostajala je voda, grijanje, električna energija, hrana, lijekovi, sanitetski materijal, a broj ranjenih povećavao se iz dana u dan. Od sredine listopada suteran i protuatomsko sklonište postali su toliko napučeni da su ranjenici smješteni po hodnicima, čekaonicama, RTG snimaonicama i ambulantom za pregled bolesnika. Katkad su krevet povremeno dijelila dva pacijenta, a ranjenici su morali biti smješteni samo na madracima na podu ili klupama i stolovima za pregled bolesnika, tako da im se jedva moglo pristupiti.

Higijenski uvjeti bili su ispod minimuma, a nestašica lijekova donekle je ublažena prikupljanjem zaliha iz ljekarni na Mitnici, Borovu i središtu grada te racionalnim trošenjem. Kad su zbog povećanoga broja ranjenika zalihe nestale, hrabri ljudi u sustavu logistike bolnice odlazili su u grad riskirajući živote u potrazi za lijekovima, sanitetskim materijalom i posteljinom. Najviše je nedostajalo antibiotika, analgetika i zavoja. Zbog sveopće nestašice i anestezija se morala provoditi vrlo ekonomično i oprezno. Manji zahvati obavljali su se uz lokalnu anesteziju, a operiralo se najčešće u spinalnoj anesteziji, što znači da se vrlo mala količina anestetika davala u neposrednu blizinu kralježničke moždine i tako osigurala potpuna neosjetljivost tijela od pupka pa na dolje. Ranjenici su tako bili pri svijesti, ali nisu osjećali bol. Jednako štedljivo kao anestezija, upotrebljavala se i plazma, a nedostatak krvnih derivata nadoknađivali su građani, branitelji i medicinsko osoblje dobrovoljnim davanjem krvi. Usprkos iznimno teškim ratnim uvjetima, svi davatelji pregledani su prije davanja, a jednako tako, temeljito je pregledan svaki uzorak krvi prije primjene. Tijekom opsade, ukupno je prikupljeno 1700 boca krvi.

S obzirom na to da je, uz laboratorij i rentgen odjel, granatiranjem uništen i Odjel za sterilizaciju, čije je postrojenje postalo neuporabljivo, materijal potreban za operativne zahvate (operacijsko rublje, instrumenti i rukavice) od sredine listopada sterilizirao se u suhom sterilizatoru, a jedina kontrola sterilizacije bile su kontrolne trake. Materijal potreban za medicinski rad sterilizirao se u 3 suha sterilizatora, koji su zbog oštećenja zgrade često premješteni. Prostor za sterilizaciju improviziran je u protuatomskom skloništu, a tri medicinske sestre, uz cjelodnevni rad, uspijevale su osigurati dovoljno sterilnoga materijala, instrumenata i odjeće za obavljanje potrebnih operativnih zahvata.

U početku su se mrtvi pokapali na gradskom Novom i Bugarskom groblju, potom u velikim zajedničkim grobnicama na starom katoličkom groblju u blizini Vatrogasnog doma, a ubrzo i na starom groblju kraj stadiona NK »Sloge«, uz čiji zid je iskopana velika grobnica. Naposljetku, pred kraj opsade, »pogrebni odjel« smješten je u staroj upravnoj zgradi Lučke kapetanije, preko puta bolnice. Umrli u

bolnici, kao i dovezena tijela poginulih iz raznih dijelova grada, polagala su se u dvorište Kapetanije, radi pripreme za ukop. Kad je ponestalo lijesova, mrtvi su stavljani u plastične vreće s označenim brojevima. Dio mrtvih tako je i tu ukopan, a oko 110 nepokopanih tijela, zatečenih u dvorištu Kapetanije, srpski vojnici i novinari lažno su prikazali kao žrtve koje su ubili hrvatski vojnici. Mrtvi su zakapani i pojedinačno, u nekim zaklonjenim prostorima (garažama, vrtovima i slično). Zbog neprestanih borbi, u posljednjih deset dana opsade nisu se mogli pokupiti i pokopati svi poginuli i umrli, pa je gradu i bolnici prijetila epidemija širih razmjera do koje, unatoč užasnim uvjetima života, ipak nije došlo.

Dvorište Lučke kapetanije pred kraj opsade Vukovara (autor fotografije: Ante Arić)

Gradski vodovod bio je uništen već sredinom rujna, tako da se nestašica vode stalno osjećala. U protuatomskom skloništu bolnica je imala vlastite rezervoare za vodu, kapaciteta 12.000 litara vode i rezervoar kapaciteta 2000 litara vode u praonici rublja, a dnevna potrošnja kretala se od 2000 do 3000 litara vode. Voda je pod neprekidnom topničkom vatrom dovožena cisternama iz Borova, sve dok one nisu pogođene i uništene, a svoju hrabrost životom je platilo troje vatrogasaca. U posljednja dva tjedna opsade voda se dopremala iz obližnjih bunara koji nisu bili u funkciji 30-ak godina, pa je njihova kaptabilnost bila svega 150 litara svakih dva sata. Voda se donosila u kanistrima, oko 500-600 litara dnevno (zbog sigurnosti uglavnom noću), i odmah se tretirala s 10 puta većom dozom izosana-G. Također, voda se destilirala u jednoj obližnjoj kući u kojoj je bio kotao za destiliranje rakije. Dnevno sljedovanje vode za piće i higijenu tada je smanjeno na pola litre. Kao tehnološka voda upotrebljavala se voda iz cijevi uništenoga sustava za centralno grijanje, a djelatnici bolnice čekali su da padne kiša, da bi se mogli oprati s kišnicom skupljenom u posude. Kišnica se, dakako nakon kloriranja, koristila i za piće.

Zbog nestašice vode i električne energije praonica rublja radila je samo noću, kako bi se ograničena količina struje mogla koristiti za potrebe kirurgije. Strojevi su radili na ručni pogon, da bi se voda racionalno koristila, tj. voda od drugog i trećeg ispiranja koristila se za prvo pranje. Tako je bilo sve do početka studenoga, kada je u topničkom napadu praonica djelomice urušena. Operacijsko krvavo rublje osoblje praonice i spremačice od tada su prale u ograničenim količinama hladne vode, a sušilo se u hodnicima. Usprkos tome, kirurgija nikada nije ostala bez

potrebitoga čistog rublja. Dakako, oskudica vode otežavala je održavanje čistoće bolničkoga prostora, o kojoj su brinule samo 24 spremačice. Zbog oskudice vodom nisu se mogli ispirati ni filmovi na Odjelu za radiologiju, pa su slike morale biti proučavane odmah prilikom razvijanja, dok su bile vlažne, jer su sušenjem postajale zamagljene.

Kad je sredinom rujna došlo do prekida opskrbe bolnice električnom energijom, koju su hrabri djelatnici HEP-a Vukovar svakodnevno popravljali, aktiviran je bolnički električni generator (»agregat«) snage 186 kw. On je bez većih poteškoća radio do sredine listopada, kad je u granatiranju s položaja JNA uništen. Potom je instaliran novi agregat iz tvornice »Borovo«, snage 168 kw, a za vrijeme montaže radio je pokretni agregat snage 40 kw, ali samo za potrebe kirurgije. Problem nafte rješavan je dovozom iz privatnih deponija u limenim bačvama. Nakon što je u jednom od mnogobrojnih granatiranja uništen i taj agregat, djelatnici HEP-a i »Borova« su u trafostanici TS Priljevo prespojili bolnicu izravno na agregat u tvornici »Borovo«, koji je bio slabije snage i oscilirajućeg napona. Ova izravna veza radila je samo za potrebe praonice rublja i to samo noću kad je obim kirurških intervencija bio manji. S okupacijom naselja Lužac početkom studenoga, nastao je energetska kolaps, tako da je za kiruršku salu korišten agregat iz uništene policijske postaje, snage 28 kw. S obzirom na to da isti nije mogao zadovoljiti potrebe RTG aparata, instaliran je i pomoćni agregat na ulaznim vratima bolnice, snage 10 kw. Ipak, operacije ili obrada bolesnika katkad su obavljane i pod svjetlom baterijskih svjetiljki, voštanih svijeća i improviziranih uljnih svijeća (»uljanica«), koje su djelatnici sami radili. Svijeće, koje su korištene u bolničkim prostorijama, nabavljane su iz depoa zagrebačke »NaMe« i VUPIK-ove prodavaonice u Gundulićevoj ulici u susjedstvu bolnice.

U rujnu je razoren i sustav za zagrijavanje, pa je u zgradi i u operacijskim dvoranama bilo vrlo hladno. Sve što su djelatnici bolnice nakon uništavanja popravili (sterilizator, opskrba vodom, agregat, kuhinja) ubrzo bi opet bilo pogodoeno i uništeno. Ostaje pitanje je li se to događalo zbog iznimno velikoga intenziteta granatiranja u kojem se sistematski sve uništavalo ili su agresori dobivali točne informacije od nekog djelatnika bolnice i potom svojim projektilima precizno pogađali njenu infrastrukturu.

Kuhinja je bila pogodoena vrlo brzo i premještena u prizemlje stare bolničke zgrade, u okulističku ambulantu. Na početku rata pripravljalo se 450 obroka, tri puta na dan, a krajem opsade i više od 700 obroka. Unatoč tome što je i improvizirana kuhinja bila čestom metom projektila, 4 KV kuharice i 6 pomoćnih kuharica svakodnevno su na tri štednjaka na kruto gorivo (drvo) pripremale 3 obroka za bolesnike, ranjenike i osoblje.

I nabava kruha bila je opasna po život, jer se donosio iz često gađane pekare u Priljevu (u krugu VUPIK-ova silosa), između Borova Naselja i Vukovara. Višekratni

pokušaji aktiviranja pekare, koja bi znatno popravila opskrbu kruhom, bili su uzaludni, jer čim bi pekara počela raditi, postala bi metom žestokoga napada. U jednom od njih poginulo je petero ljudi. Stoga su se u pomoćnoj bolnici u zgradi »Borovo-Commercea« pекle beskvasne pogačice, koje su distribuirane tijekom noći, a bilo ih je u toliko malim količinama da ih je teško bilo rasporediti. Dakako, prioritet su imali ranjenici. Kad je u posljednja dva tjedna komunikacija s Borovom prekinuta, kruh se pekao u dvije privatne kuće u blizini bolnice, najčešće bez kvasca, zbog čega je bio vrlo tvrd, tako da su dobivene štruce popularno nazvane »pancir pogačice«. Svaki pacijent dobivao je šnit, a osoblje pola šnite kruha. Do samoga kraja opsade, a prema mogućnostima, pripremala se i posebna hrana za dijabetičare i pacijente s probavnim smetnjama.

Problem mesa rješavan je klanjem stoke na licu mjesta i to na periferiji grada (na području Mitnice), kod samih borbenih položaja. Uz redovitu opskrbu, koju je vodila logistika bolnice, hrana je dobivana od Caritasa i hrabrih pojedinaca koji su riskirajući svoj život kombijima dovozili namirnice. Posebice vozači iz Đakova i vozači iz okolnih sela, primjerice iz Petrovaca, koji su donosili svježe mlijeko i povrće. S postojećim zalihama hrane bilo je vrlo teško pripremiti kvalitetne obroke za sve ljude u bolnici. Katkad je jedna svinja znala biti cijela dnevna zalih za pripremu obroka s mesom za 600 ljudi. Zbog toga je osoblje bolnice dobivalo manje obroke od pacijenata, a često bi za večeru dobilo rižu na mlijeku. Oskudica hrane i nadljudski naponi učinili su da je osoblje bolnice izgubilo i do 10 kg na težini. U listopadu su obroci mesa smanjeni, a zadnjih dana mesa nije niti bilo. Povremeno su pacijentima dijeljeni »prehrambeni paketi« dobiveni od ZNG-a.

Nakon okupacije grada, pripadnici JNA su 20. studenoga 1991. iz bolnice izveli oko 400 ranjenika, djelatnika te članova njihovih obitelji i drugih civila. Najmanje 266 osoba izvedenih iz bolnice ubijeno je ili se vode kao nestale. Samo na Ovčari ubijeno je 200 osoba, među kojima i 20 djelatnika bolnice. Dok su vojnici JNA iz bolnice izvodili ranjenike i osoblje bolnice, njihov zapovjednik, »oficir« JNA, Veselin Šljivančanin, koji je preuzeo nadzor nad bolnicom i kontrolirao situaciju, održao je »govor pobjednika« okupljenim liječnicima i medicinskom osoblju, naglasivši da se JNA i ostale srpske postrojbe zajednički bore i djeluju s istim ciljem.

Fragmenti kronologije događaja u vukovarskoj bolnici 1991.

2. travnja (utorak):

U vukovarsku bolnicu primljena je teško ranjena Lj. N., na koju su, dok je prolazila automobilom prema Bršadinu, pucali srpski teroristi i teško joj ozlijedili potkoljenu. Nakon njezina ranjavanja dr. J. Njavro je u veslačkom klubu Vukovar organizirao tečaj Prve pomoći za građanke Vukovara.

Tijekom travnja u vukovarsku bolnicu primljena su najmanje 4 ranjenika.

2. svibnja (četvrtak):

Nakon što su u Borovu Selu kod Vukovara srpski teroristi iz zasjede ubili 12 i ranili 21 hrvatskoga policajca, u vukovarsku bolnicu dopremljen je 21 ranjenik; 15 pripadnika MUP-a i 6 srpskih terorista. Svi su zbrinuti na najbolji mogući način. Tijekom svibnja u vukovarsku bolnicu primljeno je najmanje 39 ranjenika.

lipanj:

Dragovoljci koji su se organizirali za obranu Vukovara cijepljeni su protiv tetanusa, a određena im je i krvna grupa. Počele su se opreмати pomoćne ambulante u raznim dijelovima grada (dvorac grofa Eltza, Mitnica itd.): nekoliko kreveta, mala operacijska sala sa starijim anesteziološkim aparatom, instrumentarij te lijekovi i sanitetski materijal koji je nabavljan iz Glavnog sanitetskog stožera RH, ali i raznim privatnim kanalima.

3. lipnja (ponedjeljak):

U Sremske Čakovce stiže 17 tenkova, 4 oklopna i 2 sanitetska vozila JNA, kao posljedica incidenta u kojem je iz automobila pucano po stanovništvu nakon nogometne utakmice, pri čemu su ranjena dva Hrvata i dovezena u bolnicu.

17. lipnja (ponedjeljak):

Jugoslavenska narodna armija (JNA) je u Boboti izgradila poljsku bolnicu, u koju su iz vukovarske bolnice došli raditi liječnici srpske narodnosti dr. R. D. i dr. Lj. C. Tijekom lipnja u vukovarsku bolnicu primljeno je najmanje 7 ranjenika.

srpanj:

Provedeno je čišćenje i sanacija te opremanje protuatomskega skloništa vukovarske bolnice, koje je sagrađeno uz novu bolničku zgradu i povezano s bolnicom. Nabavljen je kamion NATO prehrambenih paketa (konzerve s hranom, tablete za dezinfekciju vode, paketići za pripremu kave, čokoladice i drugo) i pripremljene su vreće za punjenje pijeskom radi zaštite prizemnih otvora u bolnici. Bolnica je opskrbljena lijekovima, odjećom i svime što se smatralo potrebnim za preživljavanje u ratnim uvjetima. No, nitko nije mogao pomisliti da će rat biti toliko brutalan. U podrumu dvorca grofa Eltza organizirano je skladište sanitetskoga materijala, koji su pripremali dragovoljci 1. sanitetskoga voda 204. (124.) brigade ZNG-a.

4. srpnja (četvrtak):

Nakon višesatne borbe hrvatski gardisti i policajci odbili su topničko-pješački napad pobunjenih Srba iz Borova Sela na Borovo Naselje.

25. srpnja (četvrtak):

Za v. d. ravnateljice Medicinskog centra Vukovar imenovana je dr. Vesna Bosanac. Utemeljen je Krizni štab Medicinskog centra Vukovar. Tijekom srpnja u vukovarsku bolnicu primljeno je najmanje 56 ranjenika.

1. kolovoza (četvrtak):

Zbog zračnog i topničkog napada JNA na Vukovar i Borovo Naselje u suterenu i protuatomskom skloništu vukovarske bolnice organizirana je operacijska dvorana i pripremljene su ostale prostorije za rad i prihvat bolesnika i osoblja sa svih bolničkih odjela.

3. kolovoza (subota):

Hrvatski branitelji uspostavili su nadzor nad prigradskim naseljem Lužac.

5./6. kolovoza (ponedjeljak/utorak):

Granatirana je upravna zgrada vukovarske bolnice. Ranjeni i bolesni premješteni su u protuatomsko sklonište i suteran bolnice.

11. kolovoza (nedjelja):

Ranjeni i bolesni vraćeni su na odjele bolnice.

13. kolovoza (utorak):

Žestoki napad na Borovo Naselje i Vukovar iz Borova Sela te s brodova JNA na Dunavu (u tri i pol sata na grad je palo oko 120 projektila); gađana je bolnica i njezina okolica.

20. kolovoza (utorak):

Djeca koja su evakuirana iz Vukovara »na ljetovanje«, vratila su se u grad radi priprema za početak školske godine.

Od 1. do 24. kolovoza

U vukovarsku bolnicu primljen je najmanje 31 ranjenik.

24. kolovoza (subota):

Zrakoplovi JNA raketirali su napuštenu postaju ZNG-a na Opatovcu, a potom su mitraljirali silos Đergaj kod Bršadina. Hrvatski gardist Luka Andrijanić uspio je pogoditi dva zrakoplova.

25. kolovoza (nedjelja):

Iz kolone jugovojske koja se Borovskom cestom kretala iz Vukovara prema Borovu Selu, jedno vozilo skrenulo je s puta i naletjelo na protutenvkovsku minu; 4 ranjena vojnika JNA, od kojih 2 teže, dovezena su u vukovarsku bolnicu i obrađena, a potom su na zahtjev jugovojske premješteni iz bolnice na Vojno-medicinsku akademiju u Beogradu.

Žestokim topničkim i zračnim napadom na Vukovar i Borovo Naselje započelo je gotovo tromjesečno neprekidno granatiranje grada i bolnice. Bolnica je toga dana pogođena s više od 15 avionskih bombi, pri čemu je ranjen liječnik V. H. (28 godina). Projektili su razrušili dvije operacijske dvorane na drugom katu vukovarske

bolnice, zbog čega su svi pacijenti i osoblje evakuirani u suteran i protuatomsko sklonište, gdje se od tada odvijao rad bolnice.
U bolnici su 32 pacijenta (većinom ranjenici).

26. kolovoza (ponedjeljak):

Novi žestoki napad JNA na Vukovar započeo je napadom zrakoplova tipa »galeb« u 9 sati; gađano je Borovo Naselje i samo središte Vukovara (oko 1200 granata), a dvije rakete »zemlja-zemlja« pogodile su vukovarsku bolnicu. Na bolnicu je pucano iz snajpera. U bolnicu su primljena najmanje 42 ranjenika, među njima brat (D. B., 11 godina) i sestra (J. B., 16 godina) ranjeni u topničko-zračnom napadu na grad.

U ruševinama dvorca Eltz zatrpano je nekoliko djelatnika administrativne službe. Prilikom intervencije, projektilom iz Vojvodine pogodeno je vozilo Hitne pomoći s velikim znakom Crvenoga križa. Teže je ranjen liječnik S. T. (29 godina) – teška ozljeda srednjega uha i centra za ravnotežu, a medicinski tehničar A. K. (28 godina) i vozač Hitne pomoći M. Z. (36 godina) lakše su ozlijeđeni.

27. kolovoza (utorak):

U nekoliko navrata na bolnicu je pucano iz snajpera.
U gradu je poginulo 8 ljudi, a u bolnicu je primljeno najmanje 15 ranjenika.

28. kolovoza (srijeda):

U bolnicu je primljeno najmanje 13 ranjenika, tako da u njoj leži više od 70 ranjenika.

29. kolovoza (četvrtak):

U bolnicu je primljeno najmanje 6 ranjenika.

30. kolovoza (petak):

U bolnicu je primljeno najmanje 15 ranjenika.

31. kolovoza (subota):

U napadu na Mitnicu i Borovo Naselje ranjeno je 26 civila, od čega devetero djece.
U bolnicu je primljeno najmanje 28 ranjenika.

1. rujna (nedjelja):

U bolnicu su primljena najmanje 3 ranjenika.

2. rujna (ponedjeljak):

U bolnicu je primljeno najmanje 8 ranjenika.

3. rujna (utorak):

U bolnicu je primljeno najmanje 13 ranjenika.

4. rujna (srijeda):

U bolnicu je primljeno najmanje 11 ranjenika.

Srpskim topništvom i vatrom iz strojnica kraj sela Bogdanovci napadnut je medicinski konvoj kojim su iz vukovarske bolnice u Zagreb evakuirani bolesnici s ozljedama glave i mozga. Medicinskom osoblju i pacijentima, koji su se sklonili u kanal duž ceste, trebalo je punih 6 sati da se izvuku u Vinkovce.

5. rujna (četvrtak):

Nešto prije 6 sati ujutro započeo je do tada najžešći topnički i zračni napad na Vukovar; na grad je svake minute pala jedna granata ili raketa. Pogođen je Dom umirovljenika; ubijene su dvije, teško ranjene čeriri, a lakše ranjene tri starije osobe. U bolnicu je primljeno najmanje 17 ranjenika.

Dr. Vesna Bosanac iznosi podatak o 36 poginulih i 210 ranjenih; u bolnici trenutno radi samo 250 ljudi.

6. rujna (petak):

U bolnicu je primljeno najmanje 5 ranjenika.

7. rujna (subota):

U bolnicu je primljeno najmanje 8 ranjenika; posljedica topničkoga napada JNA samo nekoliko sati nakon potpisanoga primirja.

8. rujna (nedjelja):

U bolnicu je primljeno najmanje 7 ranjenika.

9. rujna (ponedjeljak):

U bolnicu je primljeno najmanje 9 ranjenika.

10. rujna (utorak):

U bolnicu je primljeno najmanje 6 ranjenika.

Izravnom paljbom iz strojnice, radnica u RTG odjelu vukovarske bolnice Lj. O. (39 godina) ubijena je na putu od posla do kuće.

11. rujna (srijeda):

Iako je na snazi trebalo biti potpisano primirje, Vukovar je napadnut iz gradskoga naselja Petrova gora, no u bolnicu nije primljen niti jedan ranjenik.

12. rujna (četvrtak):

U bolnicu je primljeno najmanje 7 ranjenika.

13. rujna (petak):

Prilikom granatiranja tvornice »Borovo« jugovojska je ubila 10 i ranila 6 osoba; među ubijenima je bilo i 1 dijete.

Roditelji su donijeli u bolnicu 6-godišnju djevojčicu (D. J.) iz Borova Naselja, s višestrukim teškim ozljedama po tijelu (trbuh i prsni koš te puknuće jetre i ozljeda desnoga bubrega). Pogođena je gelerom granate kad je istrčala iz skloništa po loptu. Usprkos slabim izgledima, djevojčica je preživjela i evakuirana je za Zagreb. Danas živi u Vukovaru.

U bolnicu je primljeno najmanje 6 ranjenika; od toga su 3 dovezena s Mitnice.

Predstavnici Crvenog križa razgovarali su u vukovarskoj vojarni o puštanju talaca iz Berka, a potom su posjetili bolnicu. Hrvatskoj strani predložili su razmjenu po principu »svi za sve«; dakle i puštanje srpskih terorista.

14. rujna (subota):

U zračnom napadu uništena je »Slavija«, posljednja otvorena ljekarna u Vukovaru; farmaceutska tehničarka R. J. preostale lijekove odnijela je u bolnicu.

U okupiranom dijelu grada ubijena je medicinska sestra Z. M. (rođ. 1961.).

U bolnicu je primljeno najmanje 36 ranjenika.

15. rujna (nedjelja):

U bolnicu je primljeno najmanje 40 ranjenika.

Poslije neprospavane noći i pokušaja da se bar malo odmorim, stojim na bolničkom ulazu. Čuju se jake detonacije po cijelom gradu, a naročito na Sajmištu, Mitnici i u Borovu Naselju. Sva je prilika da će današnji dan proteći kao i jučerašnji. Bojim se da ćemo ponovo imati mnogo ranjenih i da će grad pretrpjeti velika razaranja. Granate počinju padati u dvorište bolnice. Sklanjam se u podrum. Dvorište je toliko izrovano granatama da je po njemu opasno hodati i po danu, a kamoli noću, jer ako vas i ne pogodi granata postoji opasnost da se jednostavno polomite na tim rupetinama. Dok ulazim u podrum vidim da već stižu prvi ranjenici. Primamo trojicu ranjenika s Mitnice, tri borca koja su na prvoj borbenoj liniji zaustavljala prodor jednog transportera. U tome su uspjeli, ali je tenkovskom granatom pogodena kuća iza koje su bili zaklonjeni. Ozlijedile su ih krhotine granata. Pomoć pružamo na uobičajeni način. Rane se brzo obrađuju, daje se odgovarajuća antitetanusna zaštita, analgetici i vršimo imobilizaciju. Ekipa je već uhodana što nije čudno jer 24 sata dnevno radimo na gotovo jednakim slučajevima. U sebi molim Boga da to budu zadnji ranjenici koje ćemo danas primiti u bolnicu, a jučer smo primili čak 35 ozlijeđenih.

Eksplodije granata se neprekidno čuju najavljujući da bi današnji dan mogao biti još teži. Počinju gađati i bolnicu. Granate padaju na krov. Žestoke eksplozije odjekuju u našim ušima. Okupljeni smo u podrumu i zahvalni ljudima koji su prilikom gradnje bolnice napravili podrum. Iako nije baš potpuno ukopan u zemlju, jer bolnica nije građena kao ratna, pa mu prozori »škilje« van i omogućuju prolaz gelerima, on ipak pruža kakvu-takvu zaštitu. U podrumskom hodniku polako se skupljaju i lakši ranjenici koji su bili kod svojih kuća, ali su zavisno od mogućnosti redovito dolazili na kontrole. Gužva postaje sve veća. Bilo bi gotovo nemoguće kretati se da ljudi sami prešutno ne prave prolaz razmičući se, puštajući nas i ne ometajući nas u našem poslu. Kako su eksplozije uništile prozore, stalno je propuh, pa je ventilacija hodnika sasvim zadovoljavajuća. Ne bojimo se da će nas dim ili prašina zagušiti.

Od ranjenika saznajemo da su borbe žestoke na svim punktovima. Neprijatelj je jutros krenuo svim raspoloživim snagama ne bi li probio obranu i ušao u grad. Grad tuku iz tenkova, transportera i naročito minobacačima. U isto vrijeme dok smo obrađivali ranjenike, počinje naša dodatna »pokora«. Tako smo nazivali napad višecijevnim bacačima raketa koji su iz Bačke u kratkom vremenu izbacivali veliki broj raketa na

bolnicu. Rakete su padale na krov, ispred i iza zgrade, poneke su udarale u zgradu bolnice. Bili smo sretni što zgrada ima čvrstu betonsku konstrukciju. I dio unutarnjih zidova bio je betonski te je bolnica bila dosta čvrsta građevina. Zaista ju je bilo teško probiti, osim ako bi granata ili raketa pogodila prozor i eksplodirala u sobi. Takvi bi pogoci raznijeli zidove ako su bili tanji i uništili sav sobni inventar. (Iz knjige dr. Juraja Njavre, Glava dolje – ruke na leđa, Zagreb, 1992.)

16. rujna (ponedjeljak):

Nakon što su okupirali dio Sajmišta između vojarne i naselja Petrova gora, pripadnici srpskih postrojbi ubili su više desetaka osoba. U bolnicu je primljeno najmanje 25 ranjenika.

17. rujna (utorak):

U bolnicu su primljena najmanje 43 ranjenika.

18. rujna (srijeda):

U bolnicu je primljeno najmanje 18 ranjenika.

19. rujna (četvrtak):

Gelerima od granate u predio prsnoga koša teško je ranjen vozač vozila Hitne pomoći I. Š. (rođ. 1951.). U bolnicu je primljeno najmanje 26 ranjenika.

20. rujna (petak):

U bolnicu je primljeno najmanje 16 ranjenika.

21. rujna (subota):

U bolnicu je primljeno najmanje 14 ranjenika.

22. rujna (nedjelja):

U bolnicu je primljeno najmanje 10 ranjenika.

23. rujna (ponedjeljak):

U bolnicu je primljeno najmanje 17 ranjenika.

24. rujna (utorak):

U bolnicu je primljeno najmanje 15 ranjenika.

25. rujna (srijeda):

U bolnicu je primljeno najmanje 16 ranjenika.

26. rujna (četvrtak):

U bolnicu je primljeno najmanje 14 ranjenika.

27. rujna (petak):

U bolnicu je primljeno najmanje 25 ranjenika.

28. rujna (subota):

U bolnicu su primljena najmanje 24 ranjenika.

Konvojem Glavnoga sanitetskoga stožera RH, koji je vodio dr. Josip Husar, 36 ranjenika iz vukovarske bolnice prebačeno je u ratnu bolnicu u Mikanovcima, a potom u druge zdravstvene ustanove; konvoj je napadnut iz srpskih uporišta, no žrtava nije bilo.

Putem radija dr. Vesna Bosanac moli Vukovarce da ne izlaze iz skloništa.

Promatrači EZ-a izabrali su Ilok kao centar za nadgledanje stanja u Vinkovcima i Vukovaru.

U Iloku se vode pregovori predstavnika RH i vukovarske općine s promatračima i zapovjedništvom Novosadskoga korpusa JNA. Prijedlog promatrača o prekidu vatre hrvatska strana opet je prihvatila, a JNA nije.

29. rujna (nedjelja):

Hrvatske snage napustile su Tovarnik.

U bolnicu su primljena najmanje 32 ranjenika, među njima i ranjeni strani novinar Loren van den Stock.

30. rujna (ponedjeljak):

U bolnicu je primljeno najmanje 27 ranjenika.

1. listopada (utorak):

JNA je okupirala Marince, Petrovce i Deletovce.

U bolnicu je primljeno najmanje 55 ranjenika.

Ozlijeđena je medicinska sestra J. P. (30 godina).

2. listopada (srijeda):

JNA je okupirala selo Cerić.

Neprijatelj je ispalio više od 3000 projektila na grad, a na bolnicu je palo 37 granata.

U bolnicu su primljena najmanje 74 ranjenika.

3. listopada (četvrtak):

U bolnicu je primljeno najmanje 45 ranjenika.

4. listopada (petak):

U bolnicu je primljeno najmanje 37 ranjenika.

U bolnicu su dovezena tijela trojice policajaca iz Županje, koji su 1. listopada poginuli u Bogdanovcima, i devet ranjenika iz istoga sela.

5. listopada (subota):

Oko 17 sati iz zrakoplova jugovojske na bolnicu su bačene dvije 250 kg teške avionske bombe – tzv. »krmače«. Zgrada se zatresla, a okviri vrata i prozora su izbijeni. Bolesnici iz prizemlja čupali su infuzije, katetere i iskakali iz kreveta, a nepokretni su u strahu pokušavali negdje otpuzati. Prva »krmača« raznijela je vanjski dio zgrade i drugi kat, a druga je probila krov i sve betonske ploče nove bolničke zgrade (5 ploča!) te pala na krevet u hodnik kod ulaza u atomsko sklonište, točno između nogu pacijenta srpske narodnosti (P. V., 45 godina). Od prašine i dima u prvi se tren nije moglo prepoznati da je to bomba, pa je medicinska sestra priskočila krevetu misleći da je pala boca kisika. Krevet je, dakako, uništen, no pacijent je ostao živ i bez novih ozljeda. U upaljač bombe nisu bili postavljeni detonatori, pa nije eksplodirala. Kroz nastalu rupu iz suterena se vidjelo nebo.

Na dužnosti je ranjena medicinska sestra T. K., a potom i liječnik V. T.

U bolnicu je primljen najmanje 31 ranjenik.

Marin Vidić – Bili uputio je apele Stjepanu Mesiću, Franji Greguriću, Franji Tuđmanu, Ministarstvu obrane RH, Glavnom stožeru HV-a, Žarku Domljanu i drugima, da ozbiljno shvate kako je Vukovaru potrebna pomoć i da je stanje u bolnici dramatično.

6. listopada (nedjelja):

U bolnicu su primljena najmanje 43 ranjenika.

7. listopada (ponedjeljak):

Zdravstveni tehničar vukovarske bolnice I. K. (49 godina) ranjen je gelerom granate. Ranjena je i medicinska sestra, instrumentarka M. B. (39 godina), koja je nakon srpske okupacije Vukovara odlučila ostati u bolnici.

U bolnicu je primljeno najmanje 30 ranjenika.

U 45 dana u Vukovaru je zabilježeno 158 poginulih i 654 ranjenih.

Ravnateljica bolnice dr. V. Bosanac zahtijeva evakuaciju 160 najtežih ranjenika.

8. listopada (utorak):

U bolnicu je primljeno najmanje 12 ranjenika.

Na zasjedanju Hrvatskoga sabora u zgradi INE u Šubićevoj ulici u Zagrebu proglašena je neovisnost Republike Hrvatske. Hrvatski sabor obvezao je državne i vojne vlasti da učine sve za pomoć Vukovaru, jer Vukovar ne smije pasti. Prvi put nakon 46 dana u gradu je mirno.

Dr. M. I. (oko 50 godina), srpske narodnosti, lakše je ranjen metkom sa srpskih položaja, prilikom pokušaja bijega iz bolnice na srpsku stranu; nakon okupacije odlučio je ostati u bolnici, svjedočeći o događajima u bolnici različito od svojih dotadašnjih kolega Hrvata.

9. listopada (srijeda):

U bolnicu je primljeno najmanje 28 ranjenika.

10. listopada (četvrtak):

U bolnicu je primljeno najmanje 55 ranjenika.

U zagrebačkom hotelu »I« dogovoreno je da humanitarni konvoj za Vukovar krene iz Đakova.

11. listopada (petak):

U bolnicu je primljeno najmanje 25 ranjenika.

Zbog opstrukcije jugovojske konvoj pomoći nije stigao u Vukovar; zaustavljen je u Marincima i pod izlikom da je u jednom bolničkom vozilu pronađena ručna bomba vraćen u Vinkovce.

12. listopada (subota):

U bolnicu je primljeno najmanje 30 ranjenika.

Konvoj pomoći opet nije stigao u Vukovar. Dolazak konvoja u Vukovar JNA je uvjetovala deblokadom vojarne na Borongaju u Zagrebu.

13. listopada (nedjelja):

Hrvatska vojska i policija pokušali su deblokirati Vukovar, no protunapad na Marince nije bio uspješan.

U bolnicu je primljen najmanje 31 ranjenik.

U predgrađe Vukovara stigao je, preko Petrovaca, a ne Marinaca i Bogdanovaca kako je bilo dogovoreno, humanitarni konvoj (67 vozila). Nakon dužeg čekanja, umjesto u bolnicu, JNA je konvoj usmjerila prema svojoj vojarni, gdje je neko vrijeme zadržan, opljačkan te vraćen u Vinkovce. Namjernim skretanjem konvoja s planiranoga puta i pokušajem njegova slanja iz vojarne JNA prema bolnici, zapovjednici jugovojske namjeravali su otvoriti obranu branitelja na Sajmištu i tako iskoristiti konvoj za proboj kroz taj iznimno dobro branjen dio grada.

14. listopada (ponedjeljak):

U bolnicu su primljena najmanje 23 ranjenika.

15. listopada (utorak):

Bolnica je pogođena s više od deset projektila; poginuo je vatrogasac Đ. R. i uništena je kotlovnica. U gradu je poginulo najmanje 6 osoba, a u bolnicu su primljena najmanje 42 ranjenika. Voditeljica humanitarnoga konvoja gospođa Vera Stanić (rođ. Pivčević) održala je konferenciju za novinare.

16. listopada (srijeda):

U gradu je poginulo najmanje 7 osoba, a u bolnicu je primljen najmanje 51 ranjenik.

17. listopada (četvrtak):

Hrvati su protjerani iz Iloka.

U bolnicu, koja je opet pogođena, primljeno je najmanje 47 ranjenika.

18. listopada (petak):

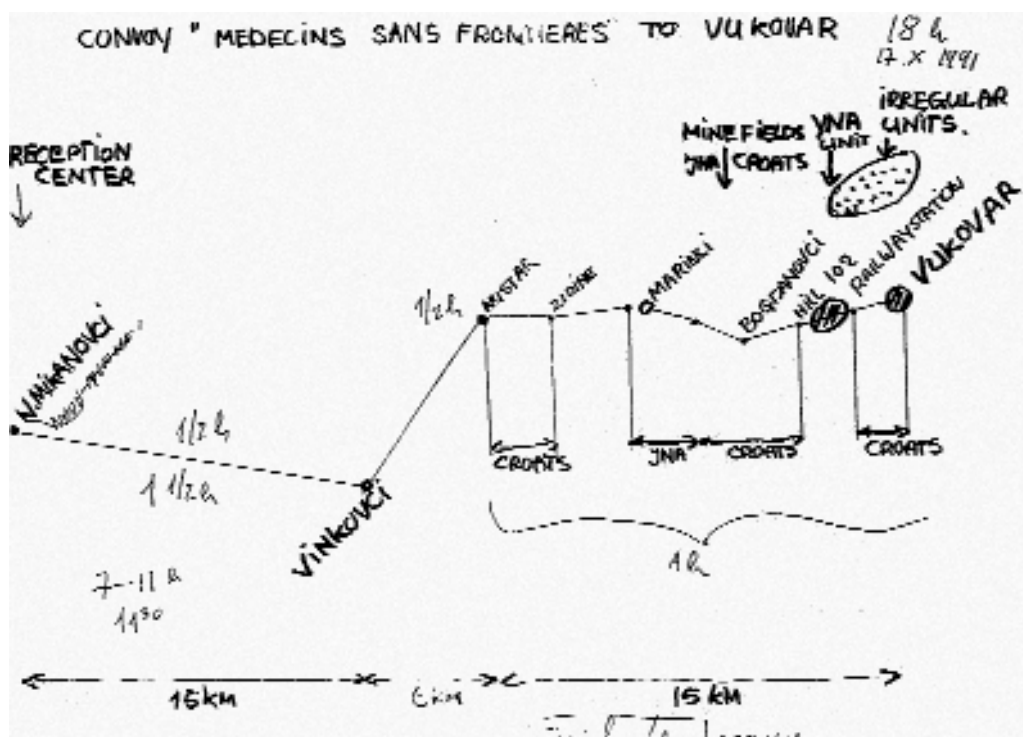
U bolnicu je primljeno najmanje 28 ranjenika.

19. listopada (subota):

S Mitnice je u bolnicu, umotana u zavjesu, donesena mrtva šestomjesečna beba (I. K., rođen 1. travnja 1991.), ubijena granatom ispaljenom s položaja JNA. Ranjeni su njegovi tata (P. K.) i baka, koja je jedva preživjela operativni zahvat (amputacija desne ruke).

U bolnicu je primljeno najmanje 18 ranjenika.

Uz pratnju vukovarskih branitelja, koji su išli ispred konvoja u osobnom automobilu Zastava-101, u bolnicu je kukuruznim putem iz Bogdanovaca u 10 sati stigao konvoj »Liječnika bez granica«. Vodili su ga dr. Alain Destexe i gospodin Martin Jean Michel, promatrač EZ-a te »oficir za vezu« iz JNA. U vozila konvoja do 12,30 sati ukrcano je 113 teških ranjenika i bolesnika; jedan (L. V., 72 godine) je od zadobivenih opekлина umro tijekom puta, a ranjenog vojnika JNA koji se liječio u vukovarskoj bolnici, u Petrovcima je iz konvoja preuzela JNA i prebacila u Beograd. Konvoj je iz bolnice krenuo u 13 sati, s planom da se iz Nuštra vrati po preostale ranjenike. No, prilikom prolaska konvoja kroz teritorij pod kontrolom JNA, mina podmetnuta pod jedno vozilo iz konvoja teško je ozlijedila dvije medicinske sestre – Fabienne Schmit i Ghislaine Jacquier, koje su potom prebačene u vojnu bolnicu u Beogradu. Mine su iz kukuruza pod vozilo navukli diverzanti JNA iz izviđačko-diverzantskog centra iz Pančeva, koji su prebačeni na taj teren za vrijeme organiziranja prvog konvoja za Vukovar, 11. listopada. Zbog maltretiranja jugovojске, evakuacija promrzlih i dehidriranih ranjenika na slobodno područje RH, za koju je realno trebalo najviše dva sata, trajala je više od 11 sati, po kiši i hladnoći. Spomenutim incidentom JNA je onemogućila nastavak puta pravcem preko Bogdanovaca i Marinaca, koji je bio dogovoren između predstavnika hrvatske vlasti i JNA, tako da se konvoj okrenuo pred Bogdanovcima i usmjerio novim putem: Vukovar – Petrovci – Oriolik – Sremske Laze – Ilača – Tovarnik – Šid –

Skica plana prolaska humanitarnog konvoja »Liječnici bez granica« od N. Mikanovaca do Vukovara (skicu je darovao Zlatko Ivković)

Vašica – Batrovci – Lipovac – Bošnjaci – Županja, gdje je stigao noću, oko 1,30 sati. Odatle su ranjenici preko Cerna i Vođinaca odvezeni u Stare Mikanovce, Đakovo i Zagreb.

20. listopada (nedjelja):

U bolnici je ostalo 170 ranjenika i 70 bolesnika, trudnica i novorođenčadi. Zalihe lijekova, infuzijske otopine, krvnih derivata i sanitetskoga materijala su pri kraju. Ostalo je još samo nekoliko boca kisika i dušičnoga oksidula. U bolnicu je dovezeno 8 ranjenih i 3 identificirane mrtve osobe.

21. listopada (ponedjeljak):

U bolnicu su primljena najmanje 24 ranjenika. Od 25. kolovoza do 21. listopada u bolnici je evidentirano 267 poginulih, od toga 165 odraslih civila, četvero djece, 11 pripadnika MUP-a i 87 pripadnika HV-a.

22. listopada (utorak):

U bolnicu je primljeno najmanje 8 ranjenika.

Lijekovi su na izmaku, a zbog opasnosti prolaska cestom prema Vukovaru predložena je dostava lijekova helikopterom u najneposredniju blizinu bolnice, na gradski stadion.

23. listopada (srijeda):

U napadu koji je trajao od 12 do 17 sati, pogodena s oko 30 granata velikoga kalibra, bolnica se zapalila, a požar je ugrozio živote ranjenika i uništio pomoćne prostorije i skladišta. Jedna od granata probila je ulaz u sklonište, gdje su bili smješteni ranjenici, trudnice i novorođenčad. Medicinska sestra (M. B., 50 godina) teško je ranjena; od zadobivenih rana postala je stopostotni invalid. U bolnicu, u kojoj se pojavilo nekoliko slučajeva plinske gangrene, primljeno je najmanje 26 ranjenika. U bolnici se nalazi više od 200 ranjenika i 70 bolesnika.

24. listopada (četvrtak):

Gađana su skloništa i bolnica; svakih 15 minuta na grad je padala po jedna granata. Dr. V. Bosanac uputila je putem HTV-a novi apel za pomoć Vukovaru i bolnici. U bolnicu je primljeno najmanje 5 ranjenika.

25. listopada – Međunarodni dan davatelja krvi (petak):

JNA je okupirala Tordince.

S. I. (rođ. 1970.) ranila je fosforna bomba. U bolnicu je primljeno najmanje 19 ranjenika. U bolnici je 210 ranjenika i 30 ostalih pacijenata.

Dr. Edin Zujović, dragovoljac iz Zagreba, i Željka Zgonjanin, voditeljica hrvatskog Crvenog križa u Vukovaru te drugi djelatnici bolnice organizirali su davanje krvi u skloništu u Borovu Naselju, na koje je došlo 70 dragovoljnih davatelja.

U gradu je oko 15.000 stanovnika (Hrvata, Srba, Mađara, Rusina i drugih narodnosti), od toga više od 2000 djece, koji već dva mjeseca nisu izašli na svjetlost dana, a kojima su zbog blokade grada i teških životnih uvjeta prijetile glad i epidemije.

26. listopada (subota):

U bolnicu je primljeno najmanje 17 ranjenika; u nekim izvješćima spominje se 21 ranjenik i 2 već mrtve osobe.

27. listopada (nedjelja):

Do 12 sati u bolnicu je primljeno 9, a do kraja dana ukupno 43 ranjenika. U 12 sati u bolnici se nalazilo 209 ranjenika, od toga 60 – 70 % civila. Toga dana poginulo je najmanje 5 osoba.

28. listopada (ponedjeljak):

Tijekom noći na Vukovar je palo više od 500 projektila, a jutro je bilo nešto mirnije. U bolnicu je primljeno najmanje 7 novih ranjenika. Bolnica je u potpunosti razorena, a u njenom protuatomskom skloništu i suterenu nalazi se 220 ranjenika.

29. listopada (utorak):

U naselju Olajnica granata je ubila dva dječaka od 13 i 14 godina te ranila 6 drugih civila. U bolnicu je primljeno najmanje 29 ranjenika.

30. listopada (srijeda):

U gradu su poginule najmanje 2 osobe, a u bolnicu je primljeno najmanje 9 ranjenika.

31. listopada (četvrtak):

... Od 6 sati počele su intenzivno padati, po svim dijelovima grada, mine i granate od naselja Petrova Gora i Negoslavaca, a od Bačke rakete VBR-a. I cijeli dan više od 5000 projektila iznova je kidalo ruševine i uopće sve objekte za koje se u taborima smatralo da u njima ima ljudi. Naravno da se na nišanu u više navrata opet našla i bolnica. (...) Nakon pet naleta, formacija od šest MIG-ova 21 sručila se na grad i bombardirala sve što je mogla, dok je bolnicu čak raketirala. (iz izvješća Siniše Glavaševića, Hrvatski radio Vukovar)

Pogođen projektilima iz teškoga topništva s punktova JNA u Vojvodini i iz pravca Šid-Negoslavci, dio bolnice opet se urušio, a krhotine su pale na pacijente. U 13 sati, ravnateljica vukovarske ratne bolnice dr. V. Bosanac tražila je hitan prestanak napada na bolnicu koji je trajao od jutra. U 13,45 sati zrakoplovi JNA na bolnicu su bacili dvije bombe. Jedna bomba eksplodirala je u zemlji nad skloništem te urušila ulaz u sklonište, pri čemu su beton i ruševine pali na pacijenta P. T. (34 godine), koji je teško ozlijeđen, ali je preživio. Druga bomba eksplodirala je pred ulazom u protuatomsko sklonište i u bolničkom dvorištu načinila krater dubok 3-4 metra. Toksični plinovi od eksplozije napunili su cijelo sklonište, u kojem su, uz najteže ranjenike i bolesnike, ležale trudnice, novorođenčad i djeca. U

popodnevnim satima granate su u dva navrata prouzročile požar koji je skoro zahvatio bolničku zgradu. Tijekom noći granata je pala pred Hitnu pomoć i zapalila 3 sanitetska vozila, tako da je bolnici preostalo samo jedno, donekle ispravno, sanitetsko vozilo.

U bolnicu je primljeno 8 mrtvih i najmanje 32 ranjenika.

1. studenoga (petak – blagdan Svih svetih):

U bolnicu je prijepodne primljeno 5, a do kraja dana najmanje 31 ranjenik.

1/2. studenoga:

Tijekom noći, u prvom letu za Vukovar, posada Samostalnoga zrakoplovnog voda, koji je djelovao pri Operativnoj zoni Osijek, izbacila je iz poljoprivrednoga zrakoplova AN-2 nedaleko od bolnice pet sanduka i dvije boce kisika kao pomoć vukovarskoj bolnici.

2. studenoga (subota):

Prodorom u naselje Lužac neprijatelj se uklinio između Vukovara i Borova Naselja te razbio obranu grada na 2 dijela. Pokušaj Hrvatske vojske da oslobodi Marince i deblokira cestu za Vukovar nije uspio.

Predsjednik RH dr. F. Tuđman pohvalio je vukovarsku bolnicu »za požrtvovnost i uspješan rad na zbrinjavanju ranjenih boraca i civila u gotovo nemogućim uvjetima rada«, tijekom napada »od strane srpskih terorista i jugoslavenske agresorske armije«.

U poslijepodnevnim satima pogođena je kotlovnica bolnice, u kojoj je od gelera poginuo njezin radnik I. R. – otac četvero djece, a uništene su praonica rublja i kuhinja. Dovož ranjenika bio je iznimno otežan i opasan, jer je i na sam ulaz u bolnicu upućeno više granata. Ipak, u bolnicu su primljena najmanje 32 ranjenika, a neka izvješća govore i o 87 novih ranjenika. Među njima je, u teškom stanju, primljen i operiran rezervist jugovojске A. M. iz Svetozareva (Srbija), koji je kao ranjenik 25. listopada otpušten iz vojne bolnice JNA u Negoslavicima i odmah potom upućen na bojište; zbog težine ozljeda tijekom noći je preminuo.

3. studenoga (nedjelja):

U prijepodnevnim satima primljeno je 18, a do kraja dana najmanje 52 ranjenika. U bolnici je oko 350 ranjenika, pretežito žena i djece. Stanje je krajnje kritično; zalihe lijekova su pri samom kraju, a opskrba vodom i hranom je slaba.

Do 18 sati, računajući 2. i 3. studeni, u gradu su poginule najmanje 24 osobe.

4. studenoga (ponedjeljak):

U pismu promatračima EZ-a i svjetskim državicima, ravnateljica bolnice dr. V. Bosanac navodi da je u bolnici 370 ranjenika, da napadi ne prestaju te da je na bolnicu samo toga dana palo više od 90 granata. U bolnicu je primljeno najmanje 80 ranjenika.

5. studenoga (utorak):

U bolnicu je primljeno najmanje 55 ranjenika, među njima i pripadnik JNA (B. G., rođ. 1972.).

U jučerašnjim i današnjim borbama poginulo je najmanje 11 branitelja grada.

6. studenoga (srijeda):

U bolnicu je primljeno najmanje 55 ranjenika, tako da je u nemogućim uvjetima zbrinuto više od 350 ranjenika. Na hrvatskoj strani poginulo je najmanje 5 osoba. *Pomoz' bog junaci! Braćo Srbi, junački srpski četnici, danas idete u rat. Danas idete da oslobodite srpski Vukovar i da odbranite srpsku Slavoniju. Idete da se priključite stotinama, hiljadama naših dobrovoljaca. Idete iz svih delova današnje sužene Srbije da vratite slavu srpskom oružju. Sadejstvovaćete sa jedinicama jugoslavenske armije, jer je to naša armija. Ona je pre svega srpska armija po svom starešinskom kadru i po svojoj borbi za spas srpske zemlje i srpskih teritorija.* (iz govora predsjednika Srpske radikalne stranke i četničkog vojvode Vojislava Šešelja održanog 6. studenoga 1991. dobrovoljcima iz Srbije prije njihova odlaska u Hrvatsku; izvor: NTV Studio B)

7. studenoga (četvrtak):

Bolnica je opet pogođena, a dio zgrade urušio se na pacijente, pretežito civile. Istinitost riječi dr. Vesne Bosanac o napadima JNA i paravojnih srpskih postrojbi na bolnicu potpisom su potvrdili vojnici JNA iz Srbije, koji su ranjeni u borbama za Vukovar i liječeni u Vukovarskoj bolnici: S. J. – vodnik iz Beograda, P. T. – rezervist JNA iz Sombora, S. M. – vojnik iz Niša. U bolnicu je primljeno najmanje 6 ranjenika.

8. studenoga (petak):

U bolnicu je primljeno 75 ranjenika i obavljeno 35 složenih operacija u iznimno teškim uvjetima. Tijekom noći ranjenici su iz bolnice posljednji put premješteni u »Borovo-Commerce«; uz veliki rizik za ranjenike i vozače otpremljeno je 30 ranjenika.

Zrakoplovni vod opet je poljoprivrednim zrakoplovom AN-2 tijekom noći nad Vukovarom izbacio 6 sanduka sa po 120 kg sanitetskoga materijala; čini se da su samo dva izbačena sanduka s medicinskom opremom došla u ruke djelatnika bolnice. Primjerice, uz ostalo, u jednom su bile 24, a u drugom 20 vrećica krvi.

9. studenoga (subota):

Za Hrvatski radio javlja Siniša Glavašević: Zapovjednik hrvatske obrane u Vukovaru Jastreb, povukao je embargo na informacije, ali je i obrana Vukovara pred slomom. ... U ovom trenutku ruševine vukovarske bolnice na koju su već dugo padale granate i mine, kriju 450 ranjenika. Medicinske ekipe rade sve što mogu da lokaliziraju infekciju što se uslijed teških uvjeta počela razvijati. Uslijed teških operacija već izvjesno vrijeme bili su opterećeni nedostacima drugih neophodnih lijekova i sanitetskog materijala. O tome je večeras za HTV trebao govoriti šef transfuzije, doktor Edin Zujović. ... (iz izvješća Siniše Glavaševića za Hrvatski radio)

Za Kroniku dana Siniša Glavašević: ... U tri protekla dana na bolnicu se sručilo preko tri stotine projektila, uništilo kompletan vozni potencijal za prebacivanje ranjenika od fronte do bolnice, onesposobilo još neke operacijske sale, itd. Krvne grupe 0 više nema, a Hrvatska je dala novo obećanje Vukovaru da će mu pomoći. Ali situacija na fronti ne dozvoljava niti jednu više šansu. ... (iz izvješća Siniše Glavaševića za »Kroniku dana«)

U bolnici je, nakon samo 25 tjedana trudnoće, rođeno nedonošče teško 800 grama i smješteno u jedini inkubator u protuatomskom skloništu bolnice. Tijekom poslijepodneva u krugu bolnice izbila su 2 požara, koja su jedva ugašena. Ravnateljica bolnice dr. V. Bosanac zatražila je hitnu evakuaciju 450 ranjenika, djece, trudnica i beba. U bolnicu je primljeno najmanje 8 ranjenika. U gradu je poginulo najmanje 5 osoba, a dvije su umrle od zadobivenih rana.

10. studenoga (nedjelja):

JNA je izvela napad iz pravca Lušca na Priljevsku cestu s ciljem zauzimanja nadvožnjaka prema središtu Vukovara, radi spajanja sa svojim postrojbama koje su djelovale na Trpinjskoj cesti.

JNA je uspjela zauzeti područje Milova Brda tako da je obrana Vukovara presječena na dva mjesta, a branitelji su sabijeni u tri odvojena džepa.

JNA i srpske paravojske skupine okupirale su Bogdanovce i masakrirale zatečeno nesrpsko stanovništvo.

U bolnicu je primljen najmanje 31 ranjenik. Zbog blokade putova 15 hrvatskih gardista je tijekom noći propješačilo oko 5 kilometara – od Borova do bolnice – da bi donijeli 5 teško ranjenih suboraca, od kojih su 3 imala kranio cerebralne povrede.

11. studenoga (ponedjeljak):

Do podneva je primljeno 12, a do kraja dana najmanje 25 ranjenika. Zbog stalnoga granatiranja i blokade putova lakši ranjenici ne mogu se otpustiti kućama ili premjestiti u druga skloništa. U apelu misiji Europske zajednice dr. V. Bosanac navodi da se pod krovom bolnice nalazi 680 ljudi, od toga 480 ranjenika i bolesnika.

12. studenoga (utorak):

U bolnicu je primljeno 9 ranjenika, od toga 6 civila. Tijekom noći posljednji put je braniteljima i bolnici u Vukovaru dostavljena pomoć zrakoplovom; izbačeno je šest sanduka od 150 kg, u koje su bili složeni protutenkovski projektili te pješačko streljivo i sanitetski materijal. Dakako, na vrhu svakoga sanduka nalazilo se po nekoliko šteka cigareta.

13. studenoga (srijeda):

Pokušaj Hrvatske vojske da oslobodi selo Marince i deblokira cestu prema Vukovaru nije uspio.

Između 9 i 16 sati na krov i zidove bolnice palo je više od 60 projektila, a napad nije prestajao. Kuhinja je potpuno urušena, kao i suteran neurologije, pri čemu su dva pacijenta koja su ležala na podu ranjena gelerima od granata. U 16,20 sati dr. V. Bosanac poslala je u svijet novo izvješće o stanju u bolnici. Od plinske gangrene do tada su u bolnici već preminula 2 pacijenta, a još 3 su oboljela. Pojavile su se i nove infekcije, jer vode nije bilo, a lijekovi i hrana bili su na izmaku. U bolnicu je primljeno najmanje 7 ranjenika, a prema nekim izvješćima i znatno više, jer se u njima navodi da je već tijekom jutra primljeno 14 novih ranjenika.

Stiže Šešelj (Vojislav, predsjednik Srpske radikalne stranke, op.a.) sa svitom da obiđe front. Fronta ovde zapravo uopšte nema. Deo Vukovara u kome se nalazimo uglavnom nastanjen srpskim življem, veoma je malo porušen. Samo meštani – teritorijalci znaju kojom se ulicom može prići bliže centru. Ali ni to nije bezbedno. Snajperi deluju svakodnevno. Šešelj saziva sastanak sa komandnim kadrom JNA i komandantima TO i dobrovoljcima. U jednoj od kuća u Ulici novoj. Vojvoda je u maskirnoj uniformi i sa šmajserom oko vrata. Njegovi telohranitelji skamenjenih lica pokušavaju da uoče neku skrivenu opasnost. Sve je zapravo smešno. I Šešelj, i oficiri, i ostali komandanti sa bradama, kokardama i kamama. Svi stoje mirno i pozdravljaju vojvodu. »Svi smo mi jedna armija«, kaže Šešelj. »Ali čija« – pita kapetan Saša Bojkovski (zapovjednik 1. motorizirane čete u sastavu 1. motoriziranog bataljona, pod zapovjedništvom majora Borivoja Tešića – kasnije zapovjednika 1. jurišnog odreda, gardijske motorizirane brigade JNA, pod zapovjedništvom pukovnika Mile Mrkšića – zapovjednika OG Jug, op. a.). Vojvoda kao da je prečuo pitanje nastavlja: »Nema pljačkaša, alkoholičara, ekscesa...« Vidim da veruje svojim dobrovoljcima koji su mu servirali takve laži. Jer ovde je opasno izaći na ulicu čim padne mrak – svi su pijani i svi pucaju. Jedne noći šešeljevci su bančili i kroz prozor do jutra izbacili pun sanduk bombi u baštu. »Vaši borci su odlični« – servilno primećuje jedan potpukovnik. »Nisu to moji borci, već smo svi mi jedna armija«, odgovara vojvoda i nastavlja: »Ovaj rat je jedna velika proba za Srbe, jer ko to prođe, pobedio je. Imamo mnogo izdaje i ne dozvolite da vam ljudi nekažnjeno dezertiraju. Šire se laži o vojsci, izdajničke stranke rovale, evo baš sad su pokupili onog Čanka koji je bunio Mađare u Vojvodini...« Svi ga pažljivo slušaju. I major Veselin Šljivančanin (načelnik »organa bezbednosti« gmtbr, op.a.) i kapetan Miroslav Radić (zapovjednik 3. mtč u sastavu 1. mtb gmba JNA, op.a.), i još nekoliko oficira. Vojvoda barata uglavnom poluistinama i objašnjava: »Prihvatili smo koncept jugoslovenske armije a ne srpske. To zato što onda nema pravnog osnova da se strane sile umešaju, jer kao što vidimo, ratuje savezna armija protiv pobunjenih Hrvata...« Za kraj ostavlja poruku: »Nijedan ustaša ne sme živ da izađe iz Vukovara«. Za većinu dobrovoljaca i pripadnika paravojski svaki Hrvat je ustaša. Bojim se da niko neće moći da ih obuzda.

Uveče u 18.35 slušam od kapetana Bojkovskog da je dvadesetak naših boraca napustilo neku osvojenju ulicu i da se sad ponovo valja tući zbog nje. Žali se i komandir čete teritorijalaca Stanko Vujanović. Kaže: »Mi prvi osvojimo prostor i prodemo ga, jer iza nas idu naši Čistači koji treba da pregledaju svaki podrum, tavan, prostoriju i vide da li je možda neki ustaša ostao. Međutim, oni gledaju šta će da uzmu iz kuća i ponesu. To je, zapravo, rulja...« »Jeste, oni su odlični čistači«, upada Bojkovski, »svaku fioku i ormar su detaljno očistili.« (autentične bilješke srpskog novinara Jovana Dulovića, zapisane 13. studenoga 1991. u 17.30 sati; objavljeno pod naslovom »Krvava priča« u srbijanskom tisku: Vreme, 20. novembar 1995., str. 18-19)

14. studenoga (četvrtak):

U bolnicu je primljeno najmanje 8 ranjenika, a prema nekim izvješćima i znatno više, jer se u njima navodi da je već tijekom prijedpodneva primljeno 12 novih ranjenika. Dr. Bosanac uporno šalje apele u svijet. U skloništu bolnice bilo je 44 djece za koju se tražila hitna evakuacija i spas, jednako kao i za ostalu bolesnu, neuhranjenu i preplašenu djecu u civilnim skloništima i podrumima u gradu. Jedan bolnički službenik odbio je otići do bunara po vodu, jer je topnička vatra bila prejaka. Umjesto njega, učinila je to dr. V. Bosanac osobno.

Noćas su iz vedra neba pale dve bombe stotinjak metara dalje od kuće u kojoj boravimo. Jutro smo dočekali u podrumu. Šljivančanin kaže da su hrvatski poljoprivredni avioni bacili dva bojlera napunjena eksplozijom, što zvuči neubedljivo, jer sam bio sve vreme budan i sem hrkanja Tome Peterneka ništa se drugo nije čulo. Kasnije nam je jedan raketaš objasnio da su naši nevešto gadali Vukovar raketama zemlja-zemlja. Potpuno su mi nejasni sastavi nekih jedinica, ne znam ko su im komandanti, ko koga mora da sluša, šta je čije zaduženje... Sve je, izgleda, stvar dogovora. U jednoj četi, na primer, ima najmanje vojnika JNA a najviše dobrovoljaca, teritorijalaca, šeseljevaca, raznog drugog ološa. E, sad, ko može, na primer, bilo šta da naredi grupi pripitih dobrovoljaca zakrvavljenih očiju i s metkom u cevi automatske puške? Gledao sam pre neki dan kako maltretiraju dvojicu oficira JNA. Malo je trebalo da ih iz čista mira pobiju. Ovde se za ubistvo ne odgovara, a u pohod, odnosno napad, ide se samo kad se svi slože. Obavezno sa nekom flašom rakije. Više je nego izvesno, bar kada je reč o jedinicama smeštenim u Ulici novoj, da je jedini i osnovni motiv njihovog nazovi ratovanja najobičnija pljačka. Više puta se događalo da se pri podeli plena međusobno poubijaju. (autentične bilješke srpskog novinara Jovana Dulovića, zapisane 14. studenoga 1991. u 4.30 sati; objavljeno pod naslovom »Krvava priča« u: Vreme, 20. novembar 1995., str. 19)

Vukovar, studeni 1991. (autor fotografije: Christopher Morris)

15. studenoga (petak):

Od 6 sati ujutro grad je pod žestokom topničkom vatrom. Granate padaju i na bolnicu, a nekoliko projektila iz haubica palo je na krov bolničkoga skloništa. U poslijepodnevnim satima granata je pala na civilno sklonište u podrumu uništenoga dvorca Eltz i na mjestu ubila 9 civila, koji su tamo zajedno s dvadesetak ostalih sugrađana živjeli već mjesecima. U napadu su poginuli fizioterapeutkinja, njezin suprug informatičar i trogodišnji sin. Ranjene su majka i dvije kćeri (od 5 godina i od 6,5 mjeseci). U bolnicu je primljeno najmanje 12 ranjenika. U bolnici je oko 480 ranjenika. Zbog iznimno loših uvjeta, plinskom gangrenom do tada se inficiralo 8 pacijenata, od kojih su u posljednja tri dana umrla trojica.

Ratnim užasima u Vukovaru nema konca. Današnjih nekoliko tisuća granata pretvara u prah i pepeo ono što je od Vukovara još preostalo. A toga je sve manje i manje. Čak toliko malo, da probojna topovska i tenkovska zrna zarušavaju zadnja zakloništa preživjelih Vukovaraca. Danas je jedno tenkovsko zrno probilo jedno od trošnijih skloništa, ubivši pri tome 7, a ranivši veći broj ljudi. Zločinima jugoarmije kao da nema kraja.

Treći mjesec opsade bliži se koncu a strahote koje proživljavaju građani sve su veće. Hladnoća, iznemoglost, zaraze, neishranjenost svakim danom sve više nagriza ove polumrtve ljude. Zar je smrt od gladi i žeđi sudbina ovih ljudi?

Ratne operacije traju svom žestinom. Borovo Naselje, područje Priljeva i Lušca, Sajmište i danas su krizna žarišta na kojima se branitelji Vukovara bore za svoje obitelji, svoj grad, za sebe i na koncu za Hrvatsku. Tenkovsko-pješačkim snagama neprijatelja hrvatski borci, umorni, neispavani i iznemogli i danas pružaju žestok otpor. A takav otpor davno je nadmašio sve što smo znali o moralu i hrabrosti hrvatskih vojnika kroz povijest; takav otpor nama koji to gledamo iz vukovarske perspektive, davno je nadmašio sve što smo znali, vidjeli i čuli o ratu.

Koliko još dugo ćemo pričati o borbi Vukovara, koliko još dugo do muka koji će značiti samo jedno – hrvatskog Vukovara više nema? (Josip Esterajher iz Vukovara, za Dnevne novosti Hrvatskoga radija, 15. studenoga u 17 sati)

16. studenoga (subota):

Žestoki napadi od jutra, jer je neprijatelj započeo posljednju ofenzivu na grad. U strahu pred četnicima koji su počeli prodirati u grad i ubijati ljude po podrumima, u bolnicu su počeli pristizati civili iz podruma i skloništa okolnih zgrada, nadajući se da će tu biti bolje zaštićeni. U bolnicu je primljeno najmanje 9 ranjenika.

17. studenoga (nedjelja):

Dr. Njavro i dr. Vlahović operirali su bebu, šest i pol mjeseci staru djevojčicu S. V., kojoj je geler probio trbušnu stjenku i pokidao crijevo. Zrak u hladnoj »operacijskoj dvorani« pokušavao je zagrijati dr. Kušt sušilom za kosu. Tijekom zahvata, djevojčica je primila nekoliko transfuzija krvi, direktno od davatelja, tj. od bolničkoga osoblja. Nakon pada Vukovara, djevojčica je prevezena u Vojno-medicinsku akademiju u Beogradu, gdje su je pred TV kamerama prikazali kao »ustašku žrtvu«. Progonstvo je provela u Zagrebu, gdje je ponovo operirana u Klinici za dječje bolesti, a sad živi u Vukovaru. Za evakuaciju ranjenika i ostalih pacijenata, koju je nakon potpisanoga sporazuma trebao izvesti Međunarodni Crveni križ u vozilima JNA, pripremljen je popis s njihovim dijagnozama. U bolnicu je primljeno najmanje 13 ranjenika.

Diplomatske inicijative Vade RH i međunarodne zajednice za spas ranjenika, žena i djece iz Vukovara. Dir Jan Van Houten, vođa promatrača, šalje hitno pismo generalu Rašeti u kojem traži da se promatračima omogući ulazak u Vukovar te da jugovojaska zajamči sigurnost ženama i djeci. Hrvatska vlada na izvanrednoj sjednici zahtijeva od Generalštaba JNA da napravi tampon-zonu prema četnicima, kako bi se spasilo civilno stanovništvo i omogućilo poduzimanje humanitarnih akcija. Vlada je zatražila hitnu evakuaciju stanovnika Vukovara, uz prisustvo promatrača i Međunarodnog Crvenog križa, cestom Vukovar – Bogdanovci – Nuštar – Vinkovci.

P O T V R D A

Da se B [REDACTED] J [REDACTED] rođen 1974 godine
stetno nastanjen u VUKOVAR ulica 12. 12. 91
broj 102 nalezio u sabirnom centru "Livade" u
vremenu od 19. 12. do 02. 12. 91 godine.
Imenovani je otpušten i odlazi na adresu BELASKI MIŠO
ALIKOVICA 83/88 BEGRAD (Novi Beograd)
i dužan je da se prijavi vlastima odmah po dolasku a najkasnije
do 05. 12. 91. 6+0 godine.
Potvrda se izdaje u cilju dokazivanja identiteta i pravljenja odsus-
tva u vremenu provedenog u sabirnom centru. Imenovani SE - Posedu-
je LIK broj _____ izdatu od SUP _____
Pri prijavi izdaje nadležni organ prilaže potvrdu i uništava je.
Datum 02. 12. 91 godine

KOMANDANT LOGORA
P. R.
Bogdan Raščetelović

Potvrda komande logora ratnih zarobljenika JNA o držanju zarobljenog stanovnika Vukovara u logoru u Srbiji, 2. prosinca 1991.

MEETING ON HUMANITARIAN CONVOY TO EVACUATE WOUNDED AND SICK
FROM VUKOVAR HOSPITAL 18 NOVEMBER

1. Representatives of the Republic of Croatia, the Yugoslav Peoples Army (YPA), the International Committee of the Red Cross (ICRC), Medecins sans Frontier and the Maltese Cross met on 18 November 1991 and reached the following agreement regarding a convoy to evacuate the wounded and sick from Vukovar Hospital.

2. The Republic of Croatia and the YPA undertook to guarantee a ceasefire in the area of Vukovar Hospital and along the agreed evacuation route. This guarantee would cover both regular forces and irregular units in the areas in which they would respectively have responsibility for the evacuation operation. The guarantee would include the assurance that the route was clear of mines in the areas of respective responsibility.

3. The convoy will take a route from Vukovar to Prilievo to Luzac to Bogdanovci to Marinci to Zidine. The transfer from YPA to Croatian responsibility will take place at Zidine at the cross road to Henrikevci. The convoy will move at times to be agreed and notified to each side well before evacuation.

4. The YPA will provide suitable military vehicles for the movement from Vukovar to Zidine; the Republic of Croatia will provide suitable vehicles for the remainder of the journey. Both parties will provide suitably equipped and manned ambulances for some 40 seriously ill and lorries or coaches as appropriate for the remaining 350 or so casualties of whom around a third will be stretcher cases.

5. The evacuation will include all those wounded or sick undergoing medical treatment in Vukovar hospital who are judged by the authorities of the hospital to be fit to make the journey.

6. The Republic of Croatia and the YPA will recognise the neutrality of Vukovar hospital during a period covering the evacuation. The hospital will be put under the protection of the ICRC who will advise both parties of the period of neutrality which they require.

7. The Republic of Croatia and the YPA agree that the EC Monitor Mission should monitor the whole of the operation, having full access to all elements of the evacuation. The two Parties will also facilitate the involvement of the ICRC, Medecins sans Frontier and the Maltese Cross, as appropriate, to allow them to play such roles as may be decided in supporting and monitoring the evacuation.

8. This agreement is subject to all parties meeting their respective responsibilities. Any party may withdraw at any time if it judges that the terms of the agreement have not been met. The option of withdrawal would in particular arise if the security undertakings given by the Republic of Croatia and the JNA were judged to have been invalidated.

Signed for the Republic of Croatia

Signed for the YPA

Sporazum između Vlade RH i JNA o organizaciji evakuacije ranjenika i bolesnika iz Vukovarske bolnice, 18. studenoga 1991. (darovatelj dokumenta: dr. Juraj Njavro)

18. studenoga (ponedjeljak):

Za Kroniku dana javlja Siniša Glavašević: ... Slika Vukovara u 22. satu 87. dana ostat će svjedocima ovog vremena zauvijek u sjećanju. Avetinjski prizori nižu se do beskraj, miris paljevine. Pod nogama se osjećaju ostaci trupovlja, građevinskog materijala, stakla, ruševine i jeziva tišina. Istovremeno, liječnici u vukovarskoj bolnici bore se s mnogim nedaćama. Od velikog broja ranjenika, od kojih je 300 težih i oko 400 nešto pokretnijih, mnogih civila, koji su ovdje našli utočište, do strašnih rana kakve su snašle pet i pol mjesječnu bebu, koju je danas (?) u poslijepodnevnim satima operirao doktor Tomislav Vlahović. Od ostataka granate tom djetetu je veoma stradalo bedro i natkoljenica. Sličo se dogodilo i četiri i pol godišnjoj djevojčici, kojoj je granata smrskala rame. Još nedavno smo javljali o stradanju jedne buduće majke i njezina nerođena djeteta. Breme takvih slučajeva civilizacija nije u stanju podnijeti. Plinske gangrene, svi se ovdje nadaju, neće više nikad carevati medicinom.

A ovog trenutka dobivam i podatke o završenim pregovorima. Konvoj kreće sutra u 10,00 sati, imat će kapacitet 600 pacijenata. Ići će relacijom: Vukovarska bolnica, Priljevo, Lužac, Bogdanovci, Marinci, Zidine, Nuštar. U civilnim skloništima naselja Borovo sutra će također biti uspostavljen kontakt, gdje ima negdje oko 200 ranjenika i također će biti priključeni evakuaciji stanovništva u sljedećim danima. Nadamo se da je mukama po Vukovaru kraj. (iz izvješća Siniše Glavaševića za Kroniku dana; dva dana poslije Sinišu Glavaševića srpski okupatori ubili su na Ovčari)

Snage JNA i paravojnih srpskih postrojbi okupirale su najveći dio Vukovara.

Sukladno članku 15 Četvrte ženevske konvencije, prema kojem bolnicu u središtu ratnih zbivanja preuzima osoblje Međunarodnog Crvenog križa i vodi brigu o ranjenicima i bolesnicima, predstavnici RH, JNA, Međunarodnoga komiteta Crvenog križa, Liječnika bez granica i Malteškoga križa postigli su sporazum o neutralizaciji vukovarske bolnice i organizaciji konvoja za evakuaciju ranjenika i bolesnika iz nje. Sporazumom su se RH i JNA obvezale na »prekid vatre na području vukovarske bolnice i na dogovorenom putu evakuacije«, na osiguranje »odgovarajućih vozila s odgovarajućim osobljem, za približno 40 teških bolesnika i oko 360 ranjenika, od kojih su trećini potrebna nosila« i na priznavanje »neutralnosti vukovarske bolnice za vrijeme evakuacije«. Sporazumom su RH i JNA dale suglasnost »da Promatračka misija Europske zajednice nadgleda cijelu operaciju i da ima potpuni pristup svim dijelovima evakuacije«, koja će »obuhvatiti sve ranjenike i bolesnike koji su na liječenju u vukovarskoj bolnici, a za koje mjerodavni u bolnici budu procijenili da mogu putovati.« Prema trećoj točki sporazuma konvoj se trebao kretati putem Vukovar – Priljevo – Lužac – Bogdanovci – Marinci – Zidine, gdje je na raskrižju ceste prema Henrikovcima odgovornost za konvoj od JNA trebala preuzeti hrvatska strana. Sporazum su potpisali predstavnik Europske promatračke misije J. M. Chenu, predstavnik Vlade RH (ministar zdravstva) prof. A. Hebrang i predstavnik JNA general A. Rašeta.

Dr. V. Bosanac je u 10,10 sati izvijestila Europsku misiju da je bolnica opet na udaru topništva. Promatračka grupa Europske zajednice za Vukovar u 12,15 sati iz Negoslavaca je izvijestila da će njihov predstavnik doći do bolnice »ako mu to bude dozvoljeno«. Dr. V. Bosanac je u 12,35 sati uputila prosvjed Europskoj misiji zato što se nije ispunilo obećanje glede kontakta i početka evakuacije ranjenika. Dr. V. Bosanac je u 15,40 sati uputila novi prosvjed zbog toga što nitko od predstavnika međunarodne zajednice ili Crvenoga križa nije došao »na vrata bolnice koja ima više od 500 pacijenata i isto toliko civila«. U 16,55 sati dr. V. Bosanac opet je telefonom uputila prosvjed Europskoj misiji, jer obećana pomoć nije stigla. U bolnicu je primljeno najmanje 15 ranjenika.

Toga 18. novembra 1991. pao je i poslednji bastion, posljednje uporište ustaške vlasti u Vukovaru – vukovarska bolnica. Njenim padom oslobođen je i sam grad Vukovar, nekada grad lepotan. Ljudska mašta ne može da zamisli ono što se tada u gradu moglo videti kao stvarnost. Rečju, grad koga više nema, koji pruža sliku pakla, pun dima, paljevine, leševa, smrada, a ponajviše nepreglednih ruševina.

Nekada jedna od lepših građevina u gradu, sa novim zdanjem podignutim pre 15 godina, važila je za jednu od najopremljenijih bolnica u bivšoj Jugoslaviji. Sada je praktično nema, jer je prema konturama u obilju ruševina teško prepoznati da se nalazimo baš na njenim temeljima. Nekada je imala kapacitet od 450 bolesničkih ležajeva, sva potrebna odeljenja, sa subspecijalističkim i pratećim službama. Sada od toga nema ništa, jer je 75 odsto objekata srušeno i uništeno.

(Vojska Krajine – list Srpske vojske Krajine, broj 7-8, oktobar-novembar 1993., str. 43; iz teksta prim. dr. Vojislava Stanimirovića, ministra bez lisnice u Vladi Republike Srpske Krajine 1995., na okupiranim dijelovima Republike Hrvatske, potom predsjednika Samostalne demokratske srpske stranke i, nakon oslobađanja i mirne reintegracije okupiranih dijelova Republike Hrvatske, saborskog zastupnika u Saboru Republike Hrvatske od 2003. do 2008.)

19. studenoga (utorak):

Okupirano je Borovo Naselje, no dio hrvatskih branitelja nastavio je pružati otpor neprijatelju do ranih jutarnjih sati sljedećega dana, a neki branitelji povukli su se iz Borova Naselja 23. studenoga.

U 9,01 sati dr. V. Bosanac telefonom je upozorila da se njoj glede dogovorene evakuacije još nitko nije javio.

U Ratnom dnevniku Gardijske motorizirane brigade (JNA) navodi se da je u 10 sati u zapovjedništvo OG Jug stigla delegacija UN-a koju je predvodio osobni izaslanik generalnog sekretara UN-a Cyrus Vance. On je upoznat sa situacijom u Vukovaru, no prema video snimci Vanceove posjete može se zaključiti da mu major Veselin Šljivčanin nije odobrio pristup vukovarskoj bolnici.

Prema redovnom borbenom izvješću zapovjednika OG Jug pukovnika Mile Mrkšića pripadnici JNA su do 11 sati »zauzeli bolnicu i MUP«. Iz bolnice nikada nije pružan nikakav oružani otpor. Svojih 6 vojnika koji su bili liječeni zajedno s ostalim pacijentima JNA je odmah premjestila iz bolnice, među njima i ranjenika kojega je hrvatski gardist donio na rukama, riskirajući vlastiti život. Borbeno izvješće jugovojске (1. VO) navodi da je gmtbr iz vukovarske bolnice 19. studenoga 1991. izvukla svoja dva čovjeka koja su nestala 2. listopada 1991.

Oko 14 sati dr. V. Bosanac u neprijateljskom uporištu Negoslavci inzistira kod pukovnika JNA M. Mrkšića, zapovjednika Gardijske motorizirane brigade i Operativne grupe Jug, na provedbi međunarodnoga sporazuma o evakuaciji ranjenika.

Oko 17 sati u bolnicu su ušli pripadnici zloglasnih srpskih paravojskih jedinica. Neki od djelatnika bolnice odmah su izvedeni: Zlatko Jurčević zatočen je u srbijanskim logorima do 12. prosinca 1991., a Marko Mandić vodi se kao nestao. Povjerenika Vlade RH za Vukovar Marina Vidića – Bilog i ravnateljicu Medicinskoga centra Vukovar dr. Vesnu Bosanac JNA je uhitila i odvela u Negoslavce; vraćeni su sljedeće jutro u 6 sati. U bolnicu su primljena najmanje 3 ranjenika.

U jednom dokumentu, datiranom 19. studenoga, navodi se da je toga dana u jutarnjim satima u Zagrebu održan sastanak, kojem su nazočili »Njegova ekscelencija, veleposlanik Chenu iz Promatračke misije Europske zajednice, dr. Andrija Hebrang, ministar zdravstva u ime vlasti Republike Hrvatske i general Rašeta, zamjenik zapovjednika 5. vojne oblasti u ime JNA. Prema tom dokumentu proizlazi da su održana dva sastanka (prvi 18., a drugi 19. studenoga). Međutim, dr. Andrija Hebrang tvrdi da je postojao samo sastanak održan 18. studenoga, a da je 19. studeni namjerno pogrešno napisan na spomenuti dokument, kako bi se izbjegla odgovornost za zločine počinjene prvoga dana okupacije, 18. studenoga. Inače, u dokumentu se navodi da je dogovoreno da se područje vukovarske bolnice »proglasi neutralnom zonom i kao takvo stavi pod zaštitu Međunarodnog komiteta

Crvenog križa (MKCK), sukladno čl. 15 Četvrte ženevske konvencije«. Dogovorom je pristup neutralnoj zoni ograničen na »bolesne i ranjene civile i vojno osoblje, civilne osobe koje ne sudjeluju u neprijateljstvima, medicinsko i administrativno osoblje bolnice, delegate MKCK«, a pristup »bilo koje osobe izvan navedenih kategorija morali bi odobriti delegati MKCK«. Vlasti RH i JNA obvezale su se »da će u potpunosti surađivati s MKCK kako bi se osigurala primjena toga sporazuma, koji je trebao stupiti na snagu u utorak 19. studenoga u 20,00 sati po lokalnom vremenu i vrijediti sve dok ga se jedna od strana potpisnica ne odrekne u pisanoj formi, 12 sati unaprijed.« U 10. točki dogovora zaključeno je da »usmeni dogovor postignut tijekom jutrošnjeg sastanka 19. studenoga 1991. vrijedi umjesto potpisa«. Spomenuti sporazum JNA nije provela.

Međunarodni komitet Crvenog križa istoga je dana za tisak dao »izjavu o evakuaciji vukovarske bolnice«, u kojoj se navodi »da je postignut dogovor o evakuaciji za 20. studeni, da obje strane garantiraju sigurnost konvoja, da će evakuacija bolnice početi u 8,00 sati, a da će JNA evakuirane osobe predati vlastima RH u 11,00 sati kod Zidina, da će se konvoj kretati putem Vukovar – Priljevo – Lužac – Bogdanovci – Marinci – Zidine, da će cijeli postupak biti proveden u skladu s međunarodnim pravom, uključujući odredbe Ženevske konvencije koje se odnose na pravo ratnih zarobljenika u bolnici da pod nadzorom Crvenog križa izaberu lokaciju na koju žele da ih se pošalje, da će u svrhu evakuacije vukovarska bolnica biti proglašena neutralnom zonom te da će evakuacija ovisiti o ispunjavanju sigurnosnih jamstava«. Savezni sekretar za narodnu odbranu i načelnik štaba Vrhovne komande, general armije Veljko Kadijević pohvalio je zapovjednike operacije JNA u Slavoniji i njihove jedinice: zapovjednika 1. vojne oblasti general potpukovnika Životu Panića, zapovjednika OG Sjever general majora Andriju Biorčevića, zapovjednika OG Jug pukovnika Milu Mrkšića, zapovjednika »1. vazduhoplovnog korpusa« pukovnika Branislava Petkovića i zapovjednika protuzračne obrane pukovnika Branislava Petrovića. Neki od njih odmah su, ili ubrzo potom, unaprijeđeni u više činoe: Života Panić dobio je čin general pukovnika, Mile Mrkšić general majora, Veselin Šljivančanin i Borivoje Tešić potpukovnika, Miroslav Radić kapetana.

Tijekom noći vojnici JNA čuvali su bolnicu, koju nitko od osoblja nije smio napustiti. Dio osoblja okupio se u kuhinji i zapjevao narodnu pjesmu o Vukovaru – *Moj lijepi Vukovar*.

U bolnici se nalazilo oko 700 članova bolničkoga osoblja i pacijenata, od toga oko 420 bolesnika i ranjenika (više od 200 teških) te 45 članova obitelji zaposlenika i oko 3000 civila, pridošlih iz podruma i skloništa u okolici bolnice.

20. studenoga (srijeda):

Suprotno »Protokolu sporazuma o neutralizaciji i slobodnoj evakuaciji vukovarske bolnice«, umjesto promatrača EZ-a i ekipa Međunarodnog Crvenog križa, u bolnicu su opet ušli pripadnici JNA pod zapovjedništvom majora Veselina Šljivančanina.

“Vidite da međunarodna komisija ne može obavljati svoj zadatak. Ne može se smatrati odgovornom za ono što se ovdje dogodi. Spriječen sam da uđem u bolnicu.» (izjava Nicolasa Borsingera, predstavnika Međunarodnog Crvenog križa)

U 7,30 sati oficir JNA major V. Šljivančanin priopćio je bolničkom osoblju, skupljenom u predvorju pokraj izlaza iz bolnice, da su na snazi vojni zakoni, a da je dr. V. Bosanac smijenjena s dužnosti. Govorio je više od sat vremena. Bolničkom osoblju, kao i pacijentima, dane su 4 mogućnosti: da ostanu u bolnici pod vlašću JNA, da odu u Zagreb ili u Novi Sad ili u prihvatni centar u Šid. JNA je pokupila i odnijela svu bolničku dokumentaciju o pacijentima. Za to vrijeme pripadnici JNA kroz sporedni izlaz iz bolnice su izveli oko 400 muškaraca: ranjenike, djelatnike te članove njihovih obitelji i druge civile. Mnogi od izvedenih nikad se nisu vratili; najmanje 266 osoba ubijeno je na raznim stratištima, najviše na Ovčari, gdje je strijeljano 200 osoba, među kojima i 20 djelatnika bolnice.

Tijekom prijedpodneva u sanitetska vozila uneseni su teže ranjeni i bolesni, a u autobuse lakše ranjeni i bolesni te osoblje bolnice i civili. Nepokretni pacijenti dobili su plastične vrećice sa svom liječničkom dokumentacijom, a pokretni su imali dokumente sa sobom. Konvoj je oko 16 sati krenuo do vojarne JNA, a potom je, nakon dugog čekanja, nastavio prema Negoslavicima, umjesto prema Nuštru kao što je bilo dogovoreno. Na čelu konvoja bilo je vozilo JNA, potom vozilo s predstavnicima Međunarodnog Crvenog križa, pa oklopni transporter JNA, pa vozila s ranjenicima, potom vozilo Prve pomoći i na kraju autobusi. U Negoslavicima, gdje se konvoj zaustavio, lokalno stanovništvo i četnici prijetili su ranjenicima i osoblju bolnice. Nakon velikih problema i maltretiranja, konvoj s ranjenicima je oko 21 sat stigao u vojarnu JNA u Sremskoj Mitrovici. Oko 120 teških ranjenika prenoćilo je u stacionaru vojarne, a medicinsko osoblje uglavnom je noć provelo u autobusu u dvorištu vojarne. Na putu do S. Mitrovice umrla je G. S. (32 godine) u petom mjesecu trudnoće, a u vojnom stacionaru sljedeće jutro umrla je K. O. (85 godina).

U vukovarskoj bolnici ostala su 54 ranjenika, koji su željeli otići u slobodni dio Hrvatske, a s njima i svećenik Smiljan Berišić, više medicinske sestre – časne Ana Zdravčević i Jela Tomašević te medicinske sestre iz Zagreba koje su bile na ispomoći u ratnoj bolnici Vukovar – instrumentarka Vesna Belinić i anestetičarka Zorica Ganić. U bolnici su ostali i ranjenici te neki liječnici i bolničko osoblje, koji su izrazili želju za ostankom. Neki od njih odmah su počeli svoje dotadašnje kolege nazivati ustašama, a neki su ubrzo viđeni u odorama JNA.

Iz bolnice je 20. studenoga izveden medicinski tehničar Ante Arić (bio je zatočen u srbijanskim logorima do 12. prosinca 1991.) te djelatnik logistike Zvonko Vulić (vodi se kao nestao). U logorima u Srbiji JNA je zatočila: dr. Vesnu Bosanac, dr. Juraja Njavru i dr. Sadiku Biluš u Sremskoj Mitrovici, a u Stajičevu i Nišu: dr. Ivana Dasovića, dr. Tomislava Đuranca, dr. Vladimira Emedija, dr. Hischama Mallu, dr. Vladislava Nadaša, dr. Dražena Karnaša i dr. Roberta Mataušeka (njegov brat dr. Rene Mataušek zarobljen je 19. studenoga i potom ubijen). U zatvoru su ostali nekoliko tjedana.

Užas! Stotine ljudi, žena, dece, bolesnika, ranjenika, medicinskog osoblja izlazi iz vukovarske bolnice. Oseća se zadah smrti, zapravo truljenja. Gasna gangrena, zapuštene rane. Preko puta bolnice stotinjak mrtvih civila: tela onih što su bili ranjeni i umrli u bolnici. Noću su ih izvlačili i ostavljali. Novinari saleću desetak časnih sestara koje nose tek rođene bebe. Sa mirnoćom i osmehom časne sestre odbijaju da bilo šta kažu. Major Šljivančanin opet koristi priliku i glumi ratnika. Prekjuče nas je vodio u deo grada u kome su stotine građana Vukovara posle tri meseca izašle iz podruma. Pred stranim novinarima ručnom radiostanicom Šljivančanin je zvao komandanta Vukovara Milu Dedakovića Jastreba da mu izađe na megdan junački. Prvo da popiju kafu, kako kaže Šljivo, a onda da se prihvate oružja. Ovoga puta ispred bolnice drži govor: »Gospodo novinari, trudimo se da pomognemo našem narodu i da sprečimo ubijanje«. Lekarima Međunarodnog crvenog krsta Šljivo ne dozvoljava da uđu u bolnicu iako za to imaju sva neophodna ovlašćenja. »U bolnici ima još stotinjak ljudi koji uopšte nisu bolesni ni ranjeni, a naoružani su i okićeni bombama«, objašnjava Šljivančanin lekarima Međunarodnog crvenog krsta kakva im opasnost pretila ako uđu u bolnicu. Uprkos insistiranju major im nije dozvolio. »Ovo je zona ratnih dejstava i svako može u trenutku da izgubi glavu ako se ne drži propisa. Naša želja je da svima pomognemo«, viče Šljivančanin, ali ga malo ko sluša. (autentične bilješke srpskog novinara Jovana Dulovića, zapisane 20. studenoga 1991. u 11.30 sati; objavljeno pod naslovom »Krvava priča« u srbijanskom tisku: Vreme, 20. novembar 1995., str. 19)

»Goran Hadžić, predsednik vlade SO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem, izjavio je jučer da je posle tromesečnih borbi konačno oslobođen Vukovar. U toku je čišćenje terena, a posle toga nam sledi, kaže Hadžić, novi također veliki posao, a to je podizanje novog grada. Jer videli ste i sami, dodaje Hadžić, da u gradu nema ni jedne cele kuće ni zgrade. Život u njemu trenutno je nemoguć. Međutim, bitno je da je on u našim rukama, a sada ćemo zajedno podići novi lep grad. Prvi zadatak je stvaranje uslova za normalan život. To neće ići brzo. Svi koji su u njemu bili, a proterani su sa svojih ognjišta, sada mogu postepeno da se vraćaju – kaže Hadžić.

Rade Leskovac, zamenik ministra za informisanje u SO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem je istakao da se Vukovar sada mora podići iz pepela. – Vukovar je za Hrvate pao, a za nas on je oslobođen. Borbe su trajale više od tri meseca. U Vukovaru je palo više od 1000 ustaša. Moram reći da je Vukovar žrtvovan grad, jer je sav u ruševinama. Moja lična ocena je da su borbe i trajale tako dugo, jer se htelo ostaviti dovoljno prostora

hrvatskim formacijama da ovde dovlače nove snage. Inače, ovaj rat ne vodi se u Hrvatskoj, već na vekovnim srpskim prostorima. Posle pada Vukovara, u ratu ćemo znatno brže napredovati. U našim rukama sada su veliki kombinati »Borovo« iz Borova, »Vuteks« iz Vukovara, a nadamo se da će uskoro biti i »Saponija« iz Osijeka, jer i Osijek po istorijskim činjenicama pripada srpskom narodu. Učinićemo sve kako bi ove kolektive osposobili za proizvodnju. Predložićemo i Skupštini Srbije da donese zakon po kojem će se izdvajati određeni procenat za pomoć ovim srpskim krajevima. Ne prihvatamo ocene koje nam daje protivnička strana da je ovo okupacija njihove teritorije – izjavio je jučer Leskovac. – Mi ove teritorije oslobađamo od ustaša, a ne od zengi i mupovaca, jer ovde su Srbi vekovima živeli. Pozivamo sve Srbe čije su kuće spaljene i porušene da mogu da dođu na ove slobodne teritorije i da se naseljavaju. Samo u Baranji ima 17 sela koje treba naseliti.« (Dnevnik, sreda, 20. novembar 1991. godine, str. 4; iz intervjua Gorana Hadžića, optuženog za ratne zločine pred MKSJ u Haagu, i Rade Leskovca, danas predsjednika Partije podunavskih Srba u Republici Hrvatskoj)

Vukovar, 1991/1992. – posljedica srpske agresije

21. studenoga (četvrtak):

Konvoj je iz Mitrovice ujutro upućen u selo Dvorovi, 6 kilometara sjeverno od Bijeljine u Bosni i Hercegovini, gdje su oko 13,30 sati ranjenici prebačeni u vozila koje je uputio Glavni sanitetski stožer Ministarstva zdravstva RH. Pripadnici MUP-a SR BiH, rezervisti i pripadnici JNA (među njima i oficir s oznakom liječnika) te lokalni Srbi (ukupno njih dvjestotinjak) napali su hrvatski konvoj i pretukli 6 osoba te uništili 6 vozila i opremljena ambulantna kola iz njegova sastava. Ipak, vozila s ranjenicima su krenula i preko mosta na rijeci Savi ušla u Hrvatsku, što je značilo kraj toj humanitarnoj drami. Ranjenici koji su tijekom noći ostali u vukovarskoj bolnici hrvatskoj strani predani su u Brčkom u 19,30 sati, ali bez dvojice ranjenika koji su u međuvremenu umrli, tako da su toga dana u Hrvatsku ukupno evakuirana 174 ranjenika iz vukovarske bolnice, u pratnji medicinskog osoblja.

U redovnom borbenom izvješću OG Jug navodi se da je »transport sa civilima u toku 20/21. 11. 1991. godine izvršen u Šid i Sremsku Mitrovicu« te da je »iz S. Mitrovice upućen na ugovoreno mjesto za predaju u Bosansku Raču«.

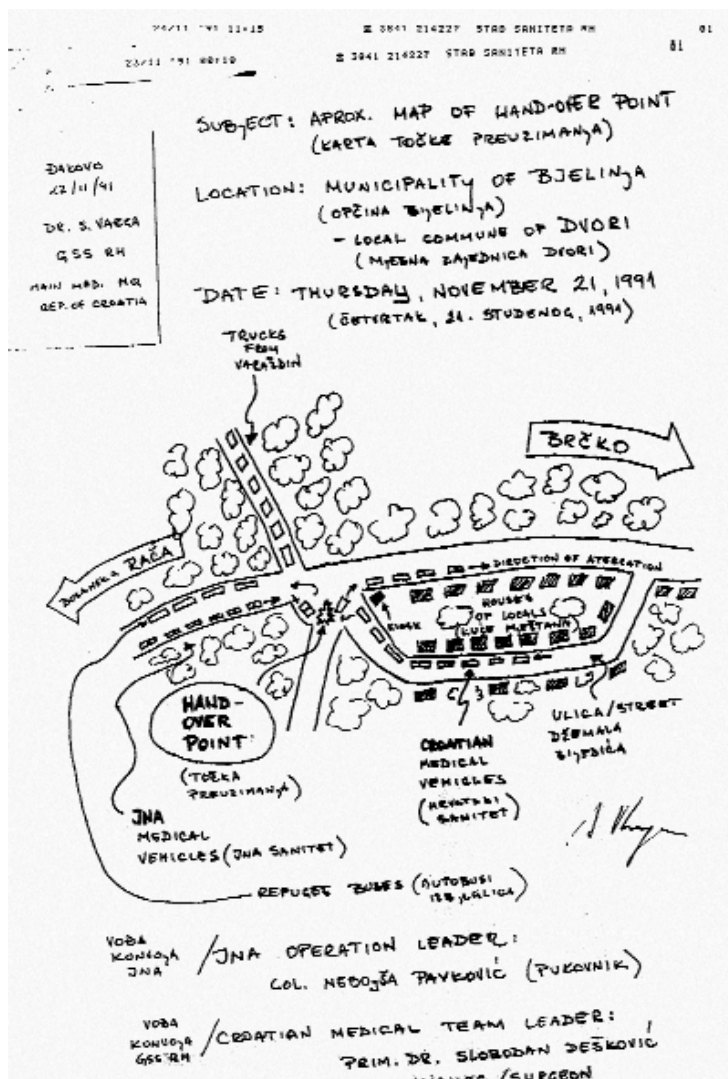
U izvještaju 1. VO navodi se da je »promatračka misija Europske zajednice za područje Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema pratila aktivnosti vezane za evakuaciju ranjenika i izbjeglica iz Vukovara, kao i predaju osoba hrvatskoj strani« te da je »misija pratila aktivnosti u Garnizonskoj ambulanti Sremska Mitrovica, gdje su bili smješteni ranjenici evakuirani iz bolnice u Vukovaru, sportskoj dvorani u Sremskoj Mitrovici, gdje su bile smještene izbjeglice iz Vukovara, i u bolnici u Vukovaru.«

Nešto se žestoko događalo protekle noći. Gotovo svi pričaju o masovnim streljanjima zarobljenih Hrvata i ranjenika iz vukovarske bolnice. »Noćas smo ih od sedam uveče do jedan ujutru ubijali na Ovčari i Petrovoj gori«, priča krupni bradonja iz Smedereva dok pije jutarnju kafu i puši na dugačku mušticlu. »I to baš danas na moju slavu Svetog Arhangela. Joj, da si čuo kako mole, cvile, plaču i tvrde da oni nisu ni na koga pucali i da nikog nisu ubijali.« Mnogo opširnija u opisivanju streljanja bila je izvesna Dragica-Daca iz Novog Sada. Međutim, reče mi da je zabrinuta jer se svi koji su streljali na Ovčari sad hvale time. Tela pobijenih zatrpao je buldožer. Ubice su brižljivo opljačkale žrtve: prstenje, burme, lančiće, ručne časovnike. Svi mi tvrde da je i Šljivančanin ubio nekoliko zarobljenika da bi video kako mu funkcioniše novi skraćeni automat AK-74. Kapetan Miroslav Radić i ostali komandiri četa složili su se da je načinjena velika greška, odnosno da je trebalo diskretnije pobiti zarobljenike. »Nisam imao dovoljno mojih ljudi za ovu akciju te sam morao da angažujem ove pijane dobrovoljce. Sad će zbog njihove brbljivosti o ovome svi da znaju, i da znaš, neće ovo ispasti na dobro«, kaže jedan komandir čete TO. Zanimljivo je da niko od njih ne strepi od nekog suđenja, već se svi plaše zbog eventualnog revanšizma Hrvata. Zapravo, mnogi od njih otvoreno su mi rekli da nisu sigurni da se Hrvati jednoga dana neće vratiti. (autentične bilješke

srpskog novinara Jovana Dulovića, zapisane 21. studenoga 1991. u 8 sati; objavljeno pod naslovom »Krvava priča« u srbijanskom tisku: *Vreme*, 20. novembar 1995., str. 19)

22. studenoga (petak):

Prema redovnom borbenom izvješću OG Jug i 1. VO »transport sa civilima i ranjenicima iz Vukovara i Borova u potpunosti je realiziran«.

Skica mjesta prihvata ranjenika i izbjeglica iz Vukovara, 21. studenoga 1991. (skicu je darovao prim. dr. Ivo Kujundžić, mr. sc.)

Ubijeni i nestali djelatnici ratne bolnice Vukovar

U napadima na grad i bolnicu te nakon srpske okupacije grada poginula su i ubijena 32 djelatnika vukovarske ratne bolnice, od toga 20 na Ovčari, a 4 djelatnika vode se kao nestali nakon zarobljavanja.

Popis djelatnika ratne bolnice ubijenih na Ovčari:

Jozo Adžaga (1949.) – logistika (kuhar)

Ilija Asađanin (1952.) – hitna služba (vozač)

Ivan Bainrauch (1956.) – logistika (voditelj tehničke službe)

Tomislav Bosanac (1941.) – logistika (destilacija vode)

Ivan Buovac (1966.) – hitna služba (vozač)

Dragan Gavrić (1956.) – logistika (održavanje vozila)

Zlatko Jarabek (1956.) – logistika (održavanje vozila)

Đuro Knežić (1937.) – logistika (tehnička služba, bolnički brijač)

Zlatko Krajinović (1969.) – hitna služba (vozač)

Tomislav Mihović (1952.) – RTG odjel (fotolaborant)

Tomislav Papp (1963.) – logistika (opskrba, energenti i skladište)

Tomo Pravdić (1934.) – logistika (tehnička služba)

Stjepan Šarik (1955.) – logistika (kotlovnica i agregati)

Đuro Šrenk (1943.) – logistika (tehnička služba, vodoinstalater)

Zvonko Varenica (1957.) – logistika (tehnička služba, bravar)

Goran Vidoš (1960.) – logistika (električar)

Mate Vlaho (1959.) – hitna služba (vozač)

Miroslav Vlaho (1967.) – hitna služba (vozač)

Josip Zeljko (1953.) – osiguranje bolnice

Mihajlo Zera (1955.) – hitna služba (vozač)

Djelatnici ratne bolnice ubijeni tijekom napada na grad i nakon okupacije grada:

Vlasta Aleksandar (1965.) – Odjel za fizikalnu medicinu (fizioterapeutkinja)

Dušica Jeremić (1954.) – računovodstvo (upravni pravnik)

Ljubica Kojić (1954.) – sklonište »Borovo-Commerce« (spremačica)

Nevenka Matić (1948.) – zajednička služba (službenik)

Zdenka Miličević (1961.) – kirurgija (medicinska sestra)

Ljubica Obradović (1952.) – RTG odjel (administrator)

Ivan Raguž (1938.) – logistika (kotlovničar)

Rudolf Terek (1943.) – stomatologija (viši stomatolog)

Marica Stanek (1952.) – ambulanta za školsku djecu (medicinska sestra)

Blanka Stefanjuk (1961.) – kirurgija (medicinska sestra)

Goran Krznarić (1965.) – logistika (portirnica)

Karlo Crk (1942.) – logistika (mesnica)

Djelatnici ratne bolnice koji su zarobljeni, a vode se kao nestali:

Ivan Baranjek (1939.) – postoperativna njega, stacionar »Borovo-Commerce« (bolničar); odveden iz »Borovo-Commercea« 19. XI. 1991.

Marko Mandić (1953.) – kirurgija (medicinski tehničar, hitni prijem ranjenika); odveden iz bolnice 19. XI. 1991.

Ivan Božak (1958.) – portirnica; odveden iz bolnice 20. XI. 1991.

Zvonko Vulić (1971.) – logistika (opskrba, energenti i skladište); odveden iz bolnice 20. XI. 1991.

Ivan Grujić, Višnja Bilić

Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti

Uprava za zatočene i nestale

Žrtve iz vukovarske bolnice

Žrtve iz Vukovara pronađene su u 14 do sada ekshumiranih masovnih grobnica otkrivenih na području Hrvatskoga Podunavlja, te 150 pojedinačnih grobnica. Većina ovih grobnica nastala je nakon okupacije Vukovara, u vrijeme kada je nastala i masovna grobnica na Ovčari, što potvrđuje da se radilo o sustavnom i masovnom napadu na hrvatsko i nesrpsko stanovništvo Vukovara, Podunavlja i Republike Hrvatske u cjelini. Kako se još uvijek traži 335 osoba nestalih/nasilno odvedenih iz Vukovara, broj masovnih grobnica sa žrtvama iz Vukovara zasigurno će biti još veći.

Slika: Mjesta masovnih grobnica u kojima su pronađene žrtve iz Vukovara

Među žrtvama iz Vukovara posebno mjesto, po svojoj ranjivosti i posebnom statusu u međunarodnom humanitarnom pravu, zauzimaju osobe nasilno odvedene iz vukovarske bolnice - ranjenici, medicinsko osoblje, civili. Podaci o točnom broju osoba nasilno odvedenih iz vukovarske bolnice razlikovali su se ovisno o izvoru, iako je najčešće korišten podatak o oko 400 nasilno odvedenih osoba.

S ciljem utvrđivanja najpouzdanijeg neprijepornog popisa, koji će koristiti i Međunarodni kazneni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije, Uprava za zatočene i nestale je 1994. godine, iz svih raspoloživih izvora, prikupila podatke o osobama nasilno odvedenim iz vukovarske bolnice. Usporedbom i analizom podataka prikupljenih iz svih izvora, ustanovljeno je kako je iz vukovarske bolnice u studenom 1991. godine nasilno odvedeno najmanje 266 osoba, te je napravljen njihov popis. Pouzdanost rekonstruiranog popisa potvrđena je procesom identifikacije posmrtnih ostataka ekshumiranih iz masovnih grobnica koji je uslijedio, prvenstveno identifikacijom žrtava iz masovne grobnice na Ovčari, kao i grobnica na "Veleprometu", Novom groblju u Vukovaru i dr.

Analizom popisa 266 osoba nasilno odvedenih iz vukovarske bolnice (stanje evidencija na dan 4. prosinca 2008. godine), utvrđeno je sljedeće:

- 211 osoba pronađeno je u otkrivenim masovnim i pojedinačnim grobnicama na području Hrvatskoga Podunavlja i u Republici Srbiji
- 55 osoba se još vodi nestalima (Popis 4.)

Daljnjom analizom popisa 211 identificiranih osoba, prema mjestu pronalaska posmrtnih ostataka, utvrđeno je sljedeće:

Osobe pronađene u masovnoj grobnici na Ovčari

(gdje su 1996. godine ekshumirani

posmrtni ostaci 200 žrtava)	193	Popis 1.
-----------------------------	-----	----------

Osobe pronađene na Novom groblju u Vukovaru	13	Popis 2.
---	----	----------

Osobe pronađene u pojedinačnoj grobnici kod "Veleprometa"	2	Popis 2.
--	---	----------

Osoba pronađena u masovnoj grobnici na farmi "Lovas"	1	Popis 2.
---	---	----------

Osobe pronađene u Srbiji (Beograd i Sremska Mitrovica)	2	Popis 3.
---	---	----------

UKUPNO:	211	
---------	-----	--

Navedene analize i podaci sastavni su dijelovi optužnica Tužiteljstva Međunarodnog kaznenoga suda za bivšu Jugoslaviju u predmetima protiv Slobodana Miloševića, protiv V. Šljivančanina, M. Mrkšića i M. Radića, o čemu je pred MKSJ svjedočio pukovnik Ivan Grujić, te u predmetu protiv V. Šešelja, o čemu je svjedočila Višnja Bilić. Također, ovi podaci i analize sastavnica su tužbe Republike Hrvatske protiv SRJ za genocid pred Međunarodnim sudom pravde.

*1: POPIS IDENTIFICIRANIH OSOBA ČIJI SU POSMRTNI OSTACI
EKSHUMIRANI IZ MASOVNE GROBNICE NA OVČARI:*

R.br.	Prezime	Ime	Ime oca/majke	Datum rođ.
1	ADŽAGA	JOZO	ILIJA	21.5.1949.
2	AHMETOVIĆ	ISMET	MARIJAN	14.11.1968.
3	ANDRIJANIĆ	VINKO	MARKO	9.2.1953.
4	ARNOLD	KREŠIMIR	ALOJZ	18.4.1958.
5	ASAĐANIN	ILIJA	JOVAN-JOŽIKA	5.7.1952.
6	BABIĆ	DRAŽEN	JOSIP	1.10.1966.
7	BAINRAUCH	IVAN	STJEPAN	21.6.1956.
8	BAJNRAUH	TOMISLAV	FRANJO	13.12.1938.
9	BALAŠ	STJEPAN	ANDRIJA	1.5.1956.
10	BALOG	DRAGUTIN	JOSIP	19.6.1974.
11	BALOG	JOSIP	DRAGUTIN	25.11.1928.
12	BALOG	ZVONKO	IVAN	10.1.1958.
13	BALVANAC	ĐURO	ANDRIJA	17.7.1952.
14	BANOŽIĆ	BORIS	DRAGO	2.2.1967.
15	BARANJAJI	PERO	RATKO	19.6.1968.
16	BARBIR	LOVRO	IVAN	1.11.1935.
17	BARIC	ĐUKA	ĐURO	26.12.1950.
18	BARIŠIĆ	FRANJO	ANDRIJA	28.5.1946.
19	BARTA	ANĐELKO-IVAN	IVAN	31.1.1967.
20	BATARELO	ŽELJKO	ANTE	25.10.1955.
21	BAUMGÄRTNER	TOMISLAV	TOMISLAV	27.11.1973.
22	BEGČEVIĆ	MARKO	IVO	1.4.1968.
23	BEGOV	ŽELJKO	MATO	30.9.1958.
24	BINGULA	STJEPAN	STJEPAN	15.10.1958.
25	BJELANOVIĆ	RINGO	NIKOLA	24.11.1970.
26	BLAŽEVIĆ	ZLATKO	ZDENKA	24.2.1964.
27	BOSAK	MARKO	JURAJ	2.7.1967.
28	BOSANAC	DRAGUTIN	VLADISLAV	21.8.1919.
29	BOSANAC	TOMISLAV	ANTUN	5.3.1941.
30	BRAČIĆ	ZVONIMIR	IVAN	4.7.1970.
31	BUKVIĆ	ĐORĐE	ĐURO	3.5.1966.
32	BUOVAC	IVAN	ILIJA	3.9.1966.
33	CRNJAC	IVAN	SLAVKO	18.3.1966.
34	ČUPIĆ	STANOJA	BOŠKO	12.10.1953.
35	DALIĆ	TIHOMIR	ZVONKO	2.11.1966.

36	DOLIŠNJI	IVICA	PETAR	27.11.1960.
37	DRAGUN	JOSIP	SREČKO	9.9.1962.
38	ĐUDAR	SAŠA	ĐURO	5.3.1968.
39	ĐUKIĆ	VLADIMIR	IVAN	21.2.1948.
40	DUVNJAK	STANKO	VLADIMIR	23.5.1959.
41	EBNER	VINKO-ĐURO	VINKO	1.1.1961.
42	FRIŠČIĆ	DRAGUTIN	MATIJA	2.11.1958.
43	FURUNDŽIJA	PETAR	DANKO	30.11.1949.
44	GAJDA	ROBERT	MIHAJLO	27.12.1966.
45	GALIĆ	MILENKO	MATE	10.12.1965.
46	GALIĆ	VEDRAN	VLADIMIR	29.5.1973.
47	GARVANOVIĆ	BORISLAV	IVAN	23.11.1954.
48	GAVRIĆ	DRAGAN	PAVO	31.10.1956.
49	GLAVAŠEVIĆ	SINIŠA	PETAR	4.11.1960.
50	GRAF	BRANISLAV	VLADIMIR	7.9.1954.
51	GRANIĆ	DRAGAN	MILE	1.1.1960.
52	GRUBER	ZORAN	ILIJA	5.9.1969.
53	GUDELJ	DRAGO	IVAN	9.9.1940.
54	HEGEDUŠIĆ	MARIO	DRAGUTIN	29.6.1972.
55	HERCEG	ŽELJKO	SLAVKO	20.1.1962.
56	HERMAN	IVAN	DRAGUTIN	14.5.1969.
57	HERMAN	STJEPAN	ANTUN	10.3.1955.
58	HLEVNJAK	NEDELJKO	ANDELKO	8.1.1964.
59	HOLJEVAC	NIKICA	IVAN	10.4.1955.
60	HORVAT	IVICA	JOSIP	27.11.1958.
61	ILEŠ	ZVONKO	IVAN	12.12.1941.
62	IMBRIŠIĆ	IVICA	PAVLE	13.2.1958.
63	IVEZIĆ	ALEKSANDAR	IVAN	5.12.1950.
64	JAJELO	MARKO	IVAN	28.10.1957.
65	JAKUBOVSKI	MARTIN	IVAN	1.4.1971.
66	JAMBOR	TOMO	DRAGUTIN	3.3.1966.
67	JANIĆ	MIHAEL	ANTUN	9.10.1939.
68	JANTOL	BORIS	ĐURO	21.9.1959.
69	JARABEK	ZLATKO	KAMILO	21.4.1956.
70	JEZIDŽIĆ	IVICA	STIPA	5.11.1957.
71	JOVAN	ZVONIMIR	VLATKO	7.4.1967.
72	JOVANOVIĆ	BRANKO	TODOR	4.2.1955.
73	JOVANOVIĆ	OLIVER	ĐURO	8.12.1972.
74	JULARIĆ	GORAN	ANDRIJA	15.2.1971.
75	JURELA	DAMIR	TOMISLAV	25.4.1969.

76	JURELA	ŽELJKO	BOŽO	30.6.1956.
77	JURENDIĆ	DRAGO	JURO	23.4.1966.
78	JURIŠIĆ	MARKO-JOSIP	FRANJO	17.8.1946.
79	JURIŠIĆ	PAVAO	PAVO	28.8.1966.
80	JURIŠIĆ	ŽELJKO	RUDE	20.12.1963.
81	KAČIĆ	IGOR	PETAR	23.8.1975.
82	KAPUSTIĆ	JOSIP	JOSIP	8.12.1965.
83	KELAVA	KREŠIMIR	ANTE	17.1.1953.
84	KNEŽIĆ	ĐURO	FRANJO	2.4.1937.
85	KOLAK	TOMISLAV	DOBROSLAV	22.7.1962.
86	KOLAK	VLADIMIR	DOBROSLAV	20.1.1966.
87	KOMORSKI	IVAN	PERO	23.6.1952.
88	KOSTOVIĆ	BORISLAV	ANTE	24.12.1962.
89	KOVAČ	IVAN	MATE	18.6.1953.
90	KOVAČEVIĆ	ZORAN		16.4.1962.
91	KOŽUL	JOSIP	FRANO	8.3.1968.
92	KRAJINOVIĆ	IVAN	LUKA	14.10.1966.
93	KRAJINOVIĆ	ZLATKO	ANTE	4.12.1969.
94	KRASIĆ	IVAN	PETAR	18.6.1964.
95	KREZO	IVICA	HRVOJE	10.9.1963.
96	KRISTIČEVIĆ	KAZIMIR	BRANKO	13.6.1959.
97	KRUNEŠ	BRANIMIR	MATE	28.2.1966.
98	LESIĆ	TOMISLAV	BRANKO	10.5.1950.
99	LET	MIHAJLO	ĐURO	25.4.1956.
100	LILI	DRAGUTIN	DRAGUTIN	26.1.1951.
101	LOVRIĆ	JOKO	IVO	6.11.1968.
102	LUCIĆ	MARKO	MIJO	8.9.1954.
103	LUKIĆ	MATO	MARKO	2.3.1963.
104	LJUBAS	HRVOJE	LUKA	26.1.1971.
105	MAGOČ	PREDRAG	MIHAJLO	18.12.1965.
106	MAJOR	ŽELJKO	STJEPAN	14.12.1960.
107	MARIČIĆ	ZDENKO	MARKO	27.9.1956.
108	MARKOBAŠIĆ	RUŽICA	PERO	28.9.1959.
109	MEĐEŠI	ANDRIJA	JANKO	16.10.1936.
110	MEĐEŠI	ZORAN	ANDRIJA	3.1.1964.
111	MIHALEC	JOSIP	VALENT	9.5.1926.
112	MIHOVIĆ	TOMISLAV	GAŠPAR	23.6.1952.
113	MIKULIĆ	ZDRAVKO	SLAVKO	15.3.1961.
114	MIŠIĆ	IVAN	MARKO	22.12.1968.
115	MLINARIĆ	MILE	PAVO	5.12.1966.

116	MOKOŠ	ANDRIJA	STEVAN	16.11.1955.
117	MOLNAR	SAŠA	STJEPAN	8.4.1965.
118	MUTVAR	ANTUN	ANTUN	30.1.1969.
119	NAĐ	DARKO	VLADIMIR	27.2.1965.
120	NAĐ	FRANJO	FRANJO	17.8.1935.
121	NEJAŠMIĆ	IVAN	MILAN	19.10.1958.
122	OMEROVIĆ	MUFAD	DŽEMAL	29.11.1963.
123	OREŠKI	VLADISLAV	STJEPAN	19.5.1967.
124	PAPP	TOMISLAV	ANDRIJA	1.1.1963.
125	PATARIĆ	ŽELJKO	NIKOLA	16.7.1959.
126	PAVLIĆ	SLOBODAN	ADAM	24.9.1965.
127	PAVLOVIĆ	ZLATKO	ĐURO	19.11.1965.
128	PERAK	MATO	ANTO	28.11.1961.
129	PERKO	ALEKSANDAR	BRANKO	17.3.1967.
130	PERKOVIĆ	DAMIR	JOSIP	28.10.1965.
131	PERKOVIĆ	JOSIP	JURE	24.3.1963.
132	PETROVIĆ	STJEPAN	STANKO	26.10.1949.
133	PINTER	NIKOLA ŽELJKO	NIKOLA	4.10.1940.
134	PLAVŠIĆ	IVAN-ZVONIMIR	MATO	24.3.1939.
135	PODHORSKI	JANJA	STJEPAN	17.11.1931.
136	POLHERT	DAMIR	IVAN	22.11.1962.
137	POLOVINA	BRANIMIR	VOJIN	22.6.1950.
138	POLJAK	VJEKOSLAV	IGNAC	6.8.1951.
139	POSAVEC	STANKO	GUSTAV	9.4.1952.
140	PRAVDIĆ	TOMO	PERO	1.11.1934.
141	PUCAR	DMITAR	NIKOLA	18.1.1949.
142	RADAČIĆ	IVO	SLAVKO	1.1.1955.
143	RAGUŽ	IVAN	ANTUN	22.4.1955.
144	RAŠIĆ	MILAN	FRANJO	16.4.1954.
145	RATKOVIĆ	KREŠIMIR	MILAN	4.3.1968.
146	RIBIČIĆ	MARKO	IVAN	11.11.1951.
147	RIMAC	SALVADOR	SLAVKO	6.11.1970.
148	ROHAČEK	KARLO	ANTUN	21.10.1942.
149	ROHAČEK	ŽELJKO	KARLO	16.5.1971.
150	SPUDIĆ	PAVAO	IVAN	16.7.1965.
151	STANIĆ	MARKO	MATO	2.8.1958.
152	STANIĆ	ŽELJKO	NIKO	23.6.1968.
153	STEFANKO	PETAR	VASILJ	5.5.1942.
154	STOJANOVIĆ	IVAN	ŽIVKO	19.3.1949.
155	STUBIČAR	LJUBOMIR	VLADIMIR	12.7.1954.

156	ŠARIK	STJEPAN	ŠTEFAN	2.4.1955.
157	ŠIMENIĆ	DAMIR	STJEPAN	18.3.1965.
158	ŠIMUNIĆ	PERO	MARKO	30.9.1943.
159	ŠINDILJ	VJEKOSLAV	VLADIMIR	1.11.1971.
160	ŠRENK	ĐURO	GABRIJEL	21.4.1943.
161	ŠTEFULJ	DRAŽEN	JURAJ	1.1.1963.
162	TADIĆ	TADIJA	JOZO	26.8.1959.
163	TEREK	ANTUN	BOŽIDAR	6.10.1940.
164	TIŠLJARIĆ	DARKO	TOMO	1.6.1971.
165	TIVANOVAC	IVICA	PAVO	22.2.1963.
166	TOMAŠIĆ	TIHOMIR	ALBIN	4.7.1963.
167	TORDINAC	ŽELJKO	IVAN	14.12.1961.
168	TOT	TOMISLAV	EUGEN	6.6.1967.
169	TRALJIĆ	TIHOMIR	PETAR	17.7.1967.
170	TURK	MIROSLAV	ANTUN	12.4.1950.
171	TURK	PETAR	PETAR	30.6.1947.
172	TUSTONJIĆ	DANE	JOZO	10.10.1959.
173	UŠAK	BRANKO	MARTIN	17.7.1958.
174	VAGENHOFER	MIRKO	JOSIP	3.6.1937.
175	VARENICA	ZVONKO	FRANJO	19.5.1957.
176	VARGA	VLADIMIR	JOSIP	9.8.1944.
177	VASIĆ	MIKAILO	ĐORĐE	12.12.1963.
178	VEBER	SINIŠA	VLADIMIR	22.2.1969.
179	VIDOŠ	GORAN	MATO	4.10.1960.
180	VIRGES	ANTON	ANTON	9.6.1953.
181	VLAHO	MIROSLAV	MARKO	30.12.1967.
182	VLAHO	MATE	DRAGO	3.2.1959.
183	VOLODER	ZLATAN	LJUBO	23.11.1960.
184	VUJEVIĆ	ZLATKO	ANTUN	28.10.1951.
185	VUKOJEVIĆ	SLAVEN	JOSIP	23.6.1970.
186	VUKOVIĆ	RUDOLF	RUDOLF	18.11.1961.
187	VULIĆ	IVAN	ANTE	18.7.1946.
188	ZELJKO	JOSIP	DANKO	14.3.1953.
189	ZERA	MIHAJLO	VASILJ	7.8.1955.
190	ŽUGEC	BORISLAV	MATO	21.11.1963.
191	*BARBARIĆ	BRANKO	JOZO	1.11.1967.
192	*TARLE	DUJO	JOZO	6.5.1950.
193	*ŽERAVICA	DOMINIK	STJEPAN	11.11.1959.

* Posmrtni ostaci identificirani metodom analize DNA; obitelj nije prihvatila identifikaciju.

2: POPIS OSOBA ČIJI SU POSMRTNI OSTACI EKSHUMIRANI IZ DRUGIH GROBNICA NA PODRUČJU VUKOVARA:

Rbr.	Prezime	Ime	Ime oca	Datum rod.	Mjesto masovne/pojed. grobnice
1	BARIČEVIĆ	ŽELJKO	STJEPAN	17.8.1965.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
2	BRAJDIĆ	JOSIP	PAVO	16.3.1950.	FARMA LOVAS
3	FIRI	IVAN	ĐURO	1.6.1915.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
4	GOLAC	KRUNOSLAV	VELJKO	6.7.1959.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
5	HUSNJAK	NEDJELJKO	JURAJ	30.6.1969.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
6	JALŠOVEC	LJUBOMIR	ANTUN	2.11.1957.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
7	KITIĆ	GORAN	MITAR	23.11.1966.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
8	KOŠIR	BOŽIDAR	MIRKO	28.9.1957.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
9	LENDEL	TOMISLAV	FRANJO	6.8.1957.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
10	LENDEL	ZLATKO	FRANJO	18.7.1949.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
11	MILIĆ	SLAVKO	MIJO	17.4.1955.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
12	ŠAJTOVIĆ	DAVOR	MARTIN	13.11.1961.	VUKOVAR, VELEPROMET
13	ŠAJTOVIĆ	MARTIN	ADAM	14.4.1928.	VUKOVAR, VELEPROMET
14	ŠAŠKIN	SEAD	HASAN	22.3.1960.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
15	VUKOVIĆ	VLADIMIR	ZLATKO	25.11.1957.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE
16	VUKOVIĆ	ZDRAVKO	NIKOLA	7.9.1967.	VUKOVAR, NOVO GROBLJE

3: POPIS OSOBA ČIJI SU POSMRTNI OSTACI PREUZETI IZ REPUBLIKE SRBIJE:

Rbr.	Prezime	Ime	Ime oca	Datum rod.
1	KIRALJ	DAMIR	JULIJE	17.7.1959.
2	MIKULIĆ	ZVONKO	SLAVKO	11.5.1969.

4: POPIS OSOBA ČIJA SUDBINA JOŠ NIJE UTVRĐENA:

Rbr.	Prezime	Ime	Ime oca	Datum rođenja
1	ANIĆ-ANTIĆ	JADRANKO	ANTE	19.4.1959.
2	BAKETA	GORAN	STOJAN	28.6.1960.
3	BATARELO	JOSIP	DANIEL	12.3.1947.
4	BLAŠKOVIĆ	MIROSLAV	MIJO	6.4.1959.
5	BODROŽIĆ	ANTE	MARIJAN	7.6.1953.
6	BOŽAK	IVAN	DRAGAN	28.8.1958.
7	BRADARIĆ	JOSIP	ŠIME	2.3.1949.
8	BUŽIĆ	ZVONKO	STJEPAN	27.8.1955.
9	ČALETA	ZVONIMIR	NIKOLA	24.2.1953.
10	ČOLAK	IVICA	BLAGO	26.9.1965.
11	ČUPIĆ	MLADEN	MARKO	19.5.1967.
12	DOŠEN	IVAN	IVAN	4.1.1958.
13	DOŠEN	MARTIN	IVAN	19.2.1952.
14	DOŠEN	TADIJA	IVAN	9.10.1950.
15	FITUŠ	KARLO	IŠTVAN	28.9.1964.
16	GAŠPAR	ZORISLAV	DRAGUTIN	14.3.1971.
17	GOJANI	JOZO	NUO	1.1.1966.
18	GREJZA	MILAN	MATO	27.6.1959.
19	HEGEDUŠ	TOMISLAV	FRANJO	2.11.1953.
20	HORVAT	VIKTOR	ŠIMUN	27.8.1949.
21	IVAN	ZLATKO	EUGEN	25.12.1955.
22	JANJIĆ	BORISLAV	IVAN	8.9.1956.
23	KIRALJ	DAMIR	JOSIP	10.3.1964.
24	KOLOGRANIĆ	DUŠKO	JOSIP	23.10.1950.
25	KOSTENAC	BONO	ANDRIJA	15.2.1942.
26	KOVAČ	MLADEN	BRANKO	20.8.1958.
27	KOVAČIĆ	DAMIR	TOMO	14.7.1970.
28	KRIŽAN	DRAGO	JOZO	5.11.1957.
29	LEROTIĆ	ZVONIMIR	FILIP	13.9.1960.
30	LONČAR	TIHOMIR	ĐORĐE	28.3.1955.
31	LOVRIĆ	JOZO	LOVRO	15.7.1953.
32	LUKENDA	BRANKO	IVAN	14.4.1961.
33	MAGDIĆ	MILE	IVAN SABLJAK	25.3.1953.
34	MAJIĆ	ROBERT	TVRTKO	23.2.1971.
35	MANDIĆ	MARKO	ANTUN	26.7.1953.
36	MARIJANOVIĆ	MARTIN	MARKO	17.8.1959.

37	MAŽAR	IVAN	ANTUN	20.11.1934.
38	MERIĆ	OHRAN	MUHAMED	10.7.1956.
39	MIKLETIĆ	JOSIP	STJEPAN	26.2.1952.
40	MILJAK	ZVONIMIR	IVAN	10.5.1950.
41	NICOLLIER	JEAN-MICHAEL	MICHAEL	10.7.1966.
42	OREŠKI	IVAN	DRAGUTIN	12.4.1950.
43	PRPIĆ	TOMISLAV	MILAN	3.4.1959.
44	SAITI	ĆEMAN	AZEM	17.9.1960.
45	SAMARDŽIĆ	DAMJAN	MARKO	23.7.1946.
46	SAVANOVIĆ	TIHOMIR	DRAGOSLAV	17.7.1964.
47	SENČIĆ	IVAN	MARTIN	21.2.1964.
48	SOTINAC	STIPAN	JOZO	25.11.1939.
49	TABAČEK	ANTUN	JOSIP	5.6.1958.
50	TUŠKAN	DRAŽEN	DRAGUTIN	26.10.1966.
51	VON BASINGGER	HARLLAN	DUŠAN	25.8.1971.
52	VULIĆ	VID	VID	1.9.1941.
53	VULIĆ	ZVONKO	IVAN	7.4.1971.
54	ŽIVKOVIĆ	DAMIR	JOSIP	17.2.1970.
55	ŽIVKOVIĆ	GORAN	PAVAO	20.12.1969.

Literatura

- Apeli dr. Vesne Bosanac* (priredio i uredio Mladen Pavković), Koprivnica-Vukovar, 2002.
- Barić, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- Bijela knjiga* Vlade RH o suradnji s međunarodnim sudom za kazneno gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije, od godine 1991., Zagreb, 1999.
- Borković, Branko, »Borbe u Vukovaru 1991. godine«, *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, glavni urednik Igor Karaman, Koprivnica-Zagreb, 1994.
- Borković, Branko, izlaganje na Okruglom stolu *Mediji i branitelji – međusobni odnos i dijalog*, održano 27. rujna 2007. u Zagrebu na Tribini grada Zagreba, u organizaciji Udruge zagrebačkih branitelja Vukovara.
- Bulatović, Momir, *Pravila ćutanja*, Beograd, 2004.
- Dedaković, Mile – Mirković-Nadž, Alenka – Runtić, Davor, *Bitka za Vukovar*, Vinkovci, 1997.
- Esterajher, Josip, »Izbori u Vukovaru 1990. godine«, *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, glavni urednik Igor Karaman, Koprivnica-Zagreb, 1994.
- Gdje su naši najmiliji?*, Zagreb, kolovoz 1996.
- Glavašević, Siniša, *Priče iz Vukovara*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001.
- Jović, Borisav, *Poslednji dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika* (drugo izdanje), Beograd, 1996.
- Kadijević, Veljko, *Moje viđenje raspada – vojska bez države*, Beograd, 1993.
- Marijan, Davor, *Bitka za Vukovar*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb-Slavonski Brod, 2004.
- Marijan, Davor, *Oluja*, Zagreb, rujna 2007.
- Matić, Predrag – Fred, *Ništa lažno*, Zagreb, 2005. (treće izdanje)
- MJESTO SJEĆANJA – Vukovarska bolnica 1991.* – katalog izložbe, Zagreb, 2006.
- Mirković, Alenka, *91,6 MHZ glasom protiv topova*, Zagreb, 1997.
- Nazor, Ante, *Počeci suvremene hrvatske države*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007.
- Njavro, Juraj, *Glava dolje – ruke na leđa*, Zagreb, 1992.
- Pole, Stipe i drugi, *„Jake snage MUP-a“-policija u obrani Vukovara 1991.*, Vinkovci, 2008.
- Radelić, Zdenko – Marijan, Davor – Barić, Nikica – Bing, Albert i Živić, Dražen, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006.
- Sekulić Milisav, *Knin je pao u Beogradu*, NIDDA Verlag GmbH, Bad Vilbel, 2001.
- Specijalna policija MUP-a RH u oslobodilačkoj operaciji »Oluja« 1995. (prilozi)*, Zagreb, kolovoz 2008.
- Sučić, Stjepan, »Raščlamba borbenih djelovanja na području bivše općine Vukovar, s težištem na gradu Vukovaru – pouke i iskustva«, Diplomski rad u ZSS »Blago Zadro«, *Velebit*, 18. studenoga 1999.
- Šarinić, Hrvoje, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem 1993-95 (98)*, Zagreb, 1999.
- Špegelj, Martin, *Sjećanja vojnika*, Zagreb, 2001.

Vukovarska bolnica 1991., grupa autora (gl. urednik Štefan Biro), Vukovar, 2007.

Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine, pripremili: prof. dr.

Slavoljub Šušić, general pukovnik »u penziji«, Zlatoje Terzić, general potpukovnik, dr. Nikola

Petrović pukovnik, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2002.

Žunec, Ozren, »Rat u Hrvatskoj«, *Polemos 1*, Zagreb, 1998.

Žunec, Ozren, *Goli život – socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj, I-II*, Zagreb, 2007.

Najveći dio teksta preuzet je iz kataloga *Mjesto sjećanja – Vukovarska bolnica 1991.*, čiji Uvod je recenzirao dr. sc. Nikica Barić, a dio teksta o bitci za Vukovar savjetima i ispravcima nadopunio je brigadir HV-a Stjepan Sučić. Sugestijama je pomogla i Marija Alvir. U tekstu o bolnici korišteni su podaci iz izlaganja i radova dr. Vesne Bosanac, dr. Juraja Njavre, dr. Zorana Aleksijevića, dr. Borisa Kratofila, dr. Štefana Biroa, viših medicinskih sestara Binazije Kolesar i Agneze Aleksijević, sa simpozija održanoga u Vukovaru 17. studenoga 2005. godine.

Popis žrtava ubijenih na Ovčari temelji se na *Popisu identificiranih posmrtnih ostataka ekshumiranih iz masovne grobnice na Ovčari*, Uprave za zatočene i nestale Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti te na podacima koje su prikupili Neda Balog – Zajednica udruga udovica hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata, Ivan Pšenica – Udruga roditelja i obitelji zarobljenih i nasilno odvedenih hrvatskih branitelja »Vukovarske majke«, Danijel Rehak – Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora, i drugi. Objavljeni su 2006. u katalogu izložbe *Mjesto sjećanja – vukovarska bolnica 1991.*

U potpisu nekih fotografija u knjizi nije naveden njihov autor. Mogući autori su Andrija Marić, Siniša Jovanov, Stjepan Šustić Štef, Nikola Jurčević i drugi koji su tijekom borbi u Vukovaru snimili ratne fotografije. Fotografije snimljene u vukovarskoj ratnoj bolnici 1991. Centar je dobio od dr. Borisa Kratofila, fotografije razrušene bolnice i hrvatskih branitelja u Bogdanovcima od autora fotografija, hrvatskoga dragovoljca i branitelja, pripadnika HOS-a Damira Radnića, fotografije hrvatskoga dragovoljca i branitelja Viktorina Jurića iz proboja od zapovjednika garde u Vukovaru Ivice Arbanasa, fotografije Vukovara i branitelja iz rujna 1991. od njihova autora Marija Filipija, a fotografije hrvatskoga dragovoljca i branitelja Andrije Marića i ostalih autora fotografija s Trpinjske ceste od nedavno preminuloga hrvatskoga dragovoljca i branitelja, pukovnika HV-a Marka Babića. Neke od fotografija posjeduju i hrvatski dragovoljci i branitelji Vinko Mažar i Ivan Leutar. Svima zahvaljujem.

Fotografije pripremila u tekst: mr. sc. Ana Holjevac Tuković.

Signs of Genocide!

8/19/1991

11/19/1991

In three months, the Yugo-Serbian army has made the Croatian city of Vukovar disappear from the face of the earth. Now they are trying to do the same to Dubrovnik and the rest of Croatia. Stop the madmen now!

STOP THE WAR IN CROATIA!

Support Croatian Independence!

Anica Marić

I DOM UMIROVLJENIKA
BIO JE META*

* Ratni dnevnik Anice Marić o radu i životu u Domu boraca i umirovljenika Vukovar tijekom srpske agresije na Vukovar 1991. godine objavljujemo uz odobrenje autorice Anice Marić i suglasnost Danijela Rehaka prof., predsjednika Hrvatskog društva logoraša srpskih koncentracijskih logora (Trg bana Jelačića 6/4, 10000 Zagreb). Dnevnik je za tisak uredila mr. Sandra Cvikić, a lektorirala Ivana Petričević, prof.

HALO MAMA!

Ratni dnevnik i progon iz Vukovara

Anica Marić

O Domu boraca i umirovljenika Vukovar, Petra Kočića b.b.

Gradnja novog doma za zbrinjavanje starih i nemoćnih osoba u Vukovaru počela je 1983. godine, a Dom boraca i umirovljenika Vukovar, kako se zvao, useljen je 1986. godine i imao je kapacitet od 100 korisnika. Izgrađen je sredstvima stambenog fonda za zbrinjavanje sudionika NOR-a na području vukovarske općine, a uvjet za izgradnju bio je naziv Doma u kojem je moralo stajati osim za umirovljenike i za borce, to jest partizane. Godine 1987. dograđen je još jedan odjel i ukupni kapacitet Doma bio je 120 korisnika.

Stari Dom starih i nemoćnih je zapravo sljedbenik takozvane ubožnice o kojoj se brinula obitelj grofa Eltza i nalazio se preko puta vukovarske Opće bolnice. Kapacitet tog Doma bio je oko 70 korisnika, ali ih je uvijek bilo više od 90. Dužna sam odati poštovanje i zahvalnost djelatnicima tog Doma u koji sam došla na mjesto šefa računovodstva u rujnu 1980. godine jer su mi oni u uvjetima u kojima su radili pokazali da samo velika ljubav prema ljudima može dati snage da se bori s nedaćama u takvom Domu i s takvim korisnicima. Naime, zgrada Doma bila je stara, instalacije takoreći u nemogućem stanju, grijanje na drva i ugalj u kaljevim pećima, kuhinja neadekvatna, a osoblje koje je brinulo direktno o korisnicima bile su žene, kako je direktorica Doma znala reći, bez škole. Bile su to: gospođa Rozalija Herbut, Danica Klaić, Marica Prica, Zora Pavlek, Slavica Radić i Agata Zorčec. Gospođa Danica Klaić i Agata Zorčec bile su kuharice, a ostale su bile spremačice, pralje, njegovateljice,

Dom umirovljenika u Vukovaru; posljedica srpske agresije.

zapravo sve što je trebalo. Zima 1980. godine bila je jaka i s puno snijega. Od dva stroja za pranje rublja nije radio niti jedan. Pipa za vodu u centru dvorišta Doma zamrzla se pa je voda za pranje rublja uzimana iz kupaonice. Zagrijavala se u kotlu, a rublje je prano ručno, dakle pranje, iskuhavanje i ispiranje bilo je ručno. Nikada neću zaboraviti njihove jarko crvene ruke nakon ispiranja rublja hladnom vodom. Trčale su u kuhinju da se na trenutak zagriju oko velikog šporeta na drva, a onda prostirale rublje da se prvo malo smrzne i nakon što je ručak bio gotov, unosile ga u kuhinju i po odjelima da bi se osušio. Rad tih žena bio je u dvjema smjenama tako da je u prvoj i drugoj bila po jedna kuharica, a po dvije žene spremačice u prvoj smjeni i jedna u drugoj. Za 90 ljudi (kapacitet Doma bio je 70, ali je uvijek bilo 90 i više korisnika), od kojih je vrlo često bilo polovica nepokretnih osoba, kompletnu, brigu i njegu vodilo je tih 6 žena za tada vrlo malu plaću. Važno je naglasiti da su i ove tri spremačice po potrebi bile kuharice, i obrnuto kuharice po potrebi spremačice i pralje pogotovo za vrijeme godišnjih odmora. Ma koliko se one trudile, nisu mogle ukloniti zadah mokraće na samom ulazu u ustanovu jer je Dom preko noći bio bez nadzora i korisnici su, posebice muški, mokrili u »ajnforu«, kako smo zvali ulaz u dvorište tipičan za švapske kuće. Ako kažem da su u Dom nerado dolazili majstori za popravak vodoinstalacija, struje i strojeva za pranje upravo zbog specifičnog mirisa koji se osjećao od ulaza do svih odjela, a da nam je za krećenje prostorija samo jedan majstor, »Cviće« su ga zvali, iz tadašnjeg »Bojorada« rado dolazio, mislim da sam puno kazala. O radu u tom Domu i borbi da se izgradi novi Dom dostojan ljudi, a prije svega djelatnika mogla bi se napisati jedna poveća knjiga, no to nije moja namjera i vjerujem da su i ovih par rečenica dovoljne kako bi se stekla slika o stanju u Domu. Koliko je taj rad unatoč svemu bio kvalitetan bez obzira na uvjete, govori i činjenica da se nikad nisu pojavile neke epidemije i nikad nije bilo trovanja hranom. Još jednom hvala u ime svih koje su poslužile, oprale i saslušale: Rozaliji (teta Seki), Danici, Marici (koju smo svi zvali Ivanka), Slavici (Sirotki), Zori i Agati (teta Agici).

U novom Domu bile su zaposlene 22 osobe: od direktora, socijalnog radnika, medicinskih sestara, njegovateljica, spremačica, kuhara, ekonoma, blagajnika do moje malenkosti šefa računovodstva. Za samo 30 korisnika više nego u starom Domu bilo je uposleno čak 13 osoba više. Izuzetna mi je čast što danas mogu reći da je to bio jedan od kolektiva koji se rijetko mogu naći. Svi smo bili složni i kad god je kome trebalo što pomoći, svi su bili kao jedan. Dolazilo je do sukoba kao i u svim sredinama, ali to nikad nije završavalo ljutnjom nego razgovorom, a i briga za korisnike kojih je u početku bilo 100, a zatim 120 nije davala puno vremena za svađu, nego je svaka minuta bila posvećena upravo dobrobiti korisnika Doma. Ne mogu ne spomenuti i izuzetan doprinos u radu Doma doktorice Aleksandre Kajba Zubarev koja je godinama bila liječnica naših korisnika posebno u starom Domu, a poslije nje je došao doktor Karnaš.

Dom boraca i umirovljenika Vukovar jedini je dom, prema mojim saznanjima, koji je djelovao u ratnim uvjetima u Hrvatskoj. Isto tako do danas djelatnicima Doma koji su ostali do kraja sa svojim štićenicima nitko nije izrazio niti jednu riječ zahvalnosti iako sam uvjerena da njihov doprinos obrani Hrvatske i Vukovara nije mali. U razgovoru s onima koji su bili do kraja spoznala sam da to zapravo nitko i ne traži, a to me je ponukalo da napokon smognem snage i obznanim ovaj dnevnik kako se ne bi zaboravilo. Zasigurno da u Vukovaru ima još puno neispričanih priča iz Domovinskog rata. Zapravo, toliko koliko je Vukovaraca u njemu ostalo do kraja rata u Vukovaru.

Za pomoć u ratnim danima posebno sam zahvalna: pripadnicima garde na čelu s pokojnim Damjanom Samardžićem (Veliki bojler), pokojnom Draganu Čoriću, Milenku Tešanoviću, Franji Mandiću, Josipu Budimiru, pokojnom Tomislavu Belji i naravno djelatnicama Doma boraca i umirovljenika Vukovar koje su sa mnom bile do kraja rata u Vukovaru: Nensi Mučalov (udana Polhert), medicinska sestra, Veri Tešanović, njegovateljica, i Dari Mandić, blagajnica.

Na kraju, zašto naslov ovom dnevniku i zapisu o progonu »Halo, mama«. Kad je već bio pravi rat u Vukovaru, a dok su još radile telefonske veze, po nekoliko puta na dan zvala je moja Sandra da pita kako sam, posebno nakon 5. rujna kad smo dobili direktan pogodak na zgradu Doma i kad su stradali naši korisnici. Svaki poziv počinjao je s »Halo, mama«. »Halo, mama« pratilo me još dugo godina u vrijeme progonstva, kao vjerujem i mnoge majke čija su djeca kao prognanici završili po cijeloj kugli zemaljskoj. Hvala Sandri što je u presudnim trenucima u Srijemskoj Mitrovici ostala s nama i tako doprinijela da sigurnije dođemo do Hrvatske.

Jahve je pastir moj, ni u čem ja ne oskudijevam. Na poljanama zelenim on mi daje odmora. Na vrutke me tihane vodi i krijepi dušu moju. Stazama pravim on me upravlja radi imena svojega.

Pa da mi je i dolinom smrti proći, zla se ne bojim jer si ti sa mnom. Tvoj štap i palica tvoja utjeha su meni.

Trpezu preda mnom prostireš na oči dušmanima mojim. Uljem mi glavu mažeš, čaša se moja prelijeva. Dobrota i milost pratit će mene sve dane života moga. U Jahvinu ću domu prebivati kroz dane mnoge. (23 Psalam Davidov)

Ratni dnevnik, 13. svibnja – 18. studenoga 1991.

13. 05. 1991.

Održan kolegij ustanove. Direktor Živko Dukić obavijestio je članove kolegija da smo dužni po zakonu raspisati natječaj za novi mandat direktora te da se on neće kandidirati na to mjesto jer je odlučio otići u mirovinu.

14. 05. 1991.

Raspisan natječaj za direktora ustanove.

20. 05. 1991.

Direktor Živko Dukić izvijestio me kao predsjednicu natječajne komisije da će se ipak kandidirati za direktora ustanove jer se raspitao o mirovini i saznao da će biti znatno manja nego što je očekivao.

14. 06. 1991.

Većinom glasova na sjednici Zbora radnih ljudi ustanove za novog direktora izabran je Ivić Mandić. Na sjednici prisustvovao i Živko Dukić.

24. 06. 1991.

Direktor Živko Dukić otišao na godišnji odmor.

22. 07. 1991.

Živko Dukić vratio se s godišnjeg odmora. Iskoristio 10 dana više.

26. 07. 1991.

Zbor radnih ljudi ustanove donio je odluku na pismeni zahtjev Živka Dukića o prekidu radnog odnosa radi odlaska u mirovinu. Ivić Mandić obavijestio je ustanovu da odustaje od mjesta direktora jer je imenovan na novu dužnost u Kombinat u »Borovo«.

30. 07. 1991.

Pozvana sam u Skupštinu općine Vukovar kod pomoćnika povjerenika Vlade Republike Hrvatske za grad Vukovar gospodina Stipe Ivande. Priopćio mi je da sam dužna preuzeti vođenje ustanove obzirom na proglašeno ratno stanje u Vukovaru. Isto tako naložio mi je da danas Zbor radnih ljudi donese odluku u skladu sa Statutom radne organizacije Dom boraca i umirovljenika Vukovar o mom imenovanju za vršitelja dužnosti direktora. Nemoguće je da u ratnim uvjetima ustanova kao naša nema direktora jer ju je prijašnji napustio radi odlaska u mirovinu, a novoizabrani je odustao od obveze direktora. U ovoj situaciji najbolje je imenovati vršitelja dužnosti direktora. Upozorila sam gospodina Ivandu da sam ja šef računovodstva u ustanovi, a da prema Zakonu o socijalnoj skrbi nemam kvalifikacije za radno mjesto direktora. Objasnio mi je da je općina Vukovar u ratnom stanju, te da se svi poslovi i radni zadatci, kao i zaposleni, moraju podrediti zatečenom stanju. Odluke o ovakvim imenovanjima, kakvo je i moje, donosi povjerenik Vlade Republike Hrvatske za grad i općinu Vukovar gospodin Marin Vidić Bili i one se moraju sprovoditi. Dao mi je pismenu odluku Kriznog štaba te naložio da se odluka Zbora radnih ljudi ustanove o imenovanju vršitelja dužnosti direktora donese još danas.

Odmah nakon razgovora s gospodinom Ivandom pokušala sam stupiti u kontakt s pomoćnicom povjerenika Općine Vukovar za društvene djelatnosti gospođom Bojanom Peter, kako bih je obavijestila o novonastaloj situaciji u ustanovi, ali mi to nije uspjelo jer je bila zauzeta.

Obavijestila sam članove kolektiva o odluci Kriznog štaba te im dala na uvid pismenu odluku Kriznog štaba. U skladu sa Statutom ustanove Zbor radnih ljudi donio je odluku o imenovanju vršitelja dužnosti ustanove. Odluka Kriznog štaba za Općinu i grad Vukovar te odluka Zbora radnih ljudi poslana su odmah u Republički fond socijalne zaštite RH.

MJERE SIGURNOSTI I ZBRINJAVANJA KORISNIKA 31.07.91. TE OSTALIH AKTIVNOSTI

MJERE

ZOK

1. Priprema posumnih za skladište 03M4H
2. Priprema zube kreme 03M4H
3. Priprema vode u skladištu 03M4H
4. Priprema kreme u skladištu 03M4H
5. Obavšt korisnike o skladištu 1.08.91.
i posumnih u skladištu
6. Obavšt zaposlenih o skladištu 03M4H
u skladištu
7. Obavšt korisnika posumnih za skladište 03M4H
8. Posumnih za skladište 03M4H
9. Posumnih posumnih posumnih 17M4H
10. Koordinaciju za skladište 17M4H
11. Obavšt korisnika posumnih posumnih 17M4H
12. Obavšt korisnika posumnih posumnih 03M4H (pos.2.)
o skladištu posumnih posumnih
13. Pregled posumnih posumnih posumnih 03M4H (pos.2.)
posumnih posumnih posumnih
14. Posumnih posumnih posumnih posumnih 03M4H (pos.2.)
posumnih posumnih posumnih
15. Posumnih posumnih posumnih posumnih 03M4H (pos.2.)
posumnih posumnih posumnih

31. 07. 1991.

Obzirom na proglašeno ratno stanje u Vukovaru, dostavila sam svim zaposlenicima Mjere i rokove sigurnosti i zbrinjavanja korisnika te ostalih aktivnosti.

Po naredbi ratnog štaba Općine Vukovar ustupljene su neke od podrumskih prostorija skladišta ustanove za smještaj namirnica i opreme garde.

01. 08. 1991.

Damjan Samardžić, zvani »Veliki bojler«, donio je namirnice i neku opremu u prostorije skladišta. Nisam ništa vidjela samo me izvijestio da će on i njegovi gardisti povremeno dolaziti kako bi nešto donijeli ili uzeli. Ključeve prostorije imali su samo oni.

02. 08. 1991.

Razgovarala sam s paterom Branimirom Kosecom o mogućnosti održavanja mise u ustanovi za korisnike vjernike. Načelno smo se dogovorili za nedjelju 04. 08. 1991.

03. 08. 1991.

Obavještena sam o odlasku glavne sestre ustanove iz Vukovara. U popodnevnom satima prethodnog dana negdje oko 16,00 sati nazvala je njezina svekrva i kazala da je Delfa Miljanović, glavna sestra u ustanovi, otišla u Bosnu s djecom jer ima godišnji odmor. Iako je postojao usmeni i pismeni dogovor da se zbog ratnog stanja svi godišnji odmori u Domu odgađaju, ipak je glavna sestra samovoljno uzela godišnji odmor i napustila radno mjesto. Obzirom na ratno stanje u Vukovaru upućen je telegram Delfi Miljanović (broj 2197) da se javi u ponedjeljak 05. 08. 1991. godine na posao te telefonska obavijest Margareti Sruk, njegovateljici, u Zagreb (041/286-410). Margareta me je izvijestila da je bolesna. (Inače u Zagreb je otišla zbog smrtnog slučaja, ali se razboljela i uzela bolovanje.)

Za vrijeme doručka obavijestila sam korisnike o stanju u Vukovaru i osipanju zaposlenih u ustanovi te ih zamolila da svi skupa pomognu što boljem funkcioniranju ustanove u novonastalim uvjetima. Za sklonište i njegovu opremljenost također su obaviješteni, a za pomoć pri odvođenju korisnika u sklonište zaduženi su korisnici Rade Paprić, Zvonko Šibalić i Jovo Vukomanović.

Svi zaposleni pozvani su na kratki sastanak u 13,00 sati radi dogovora o daljnjem radu.

U 10,00 sati dogovorila sam s paterom Kosecom iz rimokatoličke crkve u Vukovaru služenje mise u ustanovi u nedjelju 04. 08. 1991. u 15,00 sati. Za uređenje prostorije zadužena Ljuba Antolović, medicinska sestra.

04. 08. 1991.

Glavni događaj u ustanovi je misa koju je služio pater Branimir Kosec. Korisnici su bili oduševljeni te su se nakon mise još dugo zadržali u razgovoru s paterom Branimirom raspitujući se hoće li mise biti redovite. Obećao im je da će od sada redovito dolaziti na nedjeljne mise u ustanovu.

06. 08. 1991.

Upućen telegram Branki Mišćević (broj 2225) da se javi na posao 09. 08. 1991.

07. 08. 1991.

Ugovorena kupnja krumpira prema cijenama na tržnici. Poručen grah iz Lovasa. Pregledane zalihe hrane u skladištu te sastavljen popis za nabavu tromjesečnih zaliha.

08. 08. 1991.

Republički fond socijalne zaštite hitno traži obrasce za plaću. Sve je pripremljeno. Dostaviti 09. 08. 1991.

09. 08. 1991.

Dostavljeni obrasci za plaću u Republički fond za socijalnu zaštitu. Pristigli predračuni za nabavku uglja i prijevoz iz Banovića. Traže da se uplati što prije. Otežan je rad u smjenama. Na poslu nedostaje sedam osoba i vrlo je teško sastaviti smjene. Zakazan Zbor radnih ljudi za donošenje odluke o prekidu radnog odnosa zaposlenicima koji su samovoljno napustili ustanovu. Od Damjana Samardžića dobila sam kalašnjikov s dvama punjenjima (šaržerima) i dvjema kutijama municije. Molim Boga da to nikad ne upotrijebim.

HO DOM BORACA I UMIROVLJENIKA p. o.
VUKOVAR
P. Kočića b.b.

Vukovar, 19. 08. 1991

Broj: _____

Žiro račun br.: 35100-803-341

Telefon: 036-48-741

REPUBLIČKI FOND SOCIJALNE
SKRBI
Z A G R E B

U prilogu dopisa dostavljamo pregled materijalnih troškova za mjesec srpanj 1991. godine.

Ujedno vas obavještavamo da trenutno nedostaje 5 radnika koji zbog odlaska u mirovinu koji zbog izrečene mjere prestanka radnog odnosa zbog nedolaska na posao. Radnici koji nedostaju su:

- spremačica od 20. 06. 1991. godine
- njegovateljica od 15. 07. 91. godine
- direktor od 1. 08. 91. godine
- njegovateljica od 1. 08. 91. godine
- glavna sestra od 3. 08. 91. godine

Za privremenog vršioca dužnosti direktora ustanove rješenjem povjerenika vlade Republike Hrvatske za općinu Vukovar imenovana je Marić Anica, glavni knjigovodja i za to radno mjesto je u ovom trenutku najmanje problematično jer svi zaposleni u ovoj ustanovi i bez direktora znaju što treba raditi i do sada su svoje obaveze do maksimuma ispunjavali. No međutim nedostatak spremačice, dvije njegovateljice i glavne sestre ozbiljan je problem. Moramo napomenuti da od osoblja medicinskog i njegovateljskog kadra još niko nije koristio godišnji odmor a od 1. 08. 1991. godine radi se bez slobodnih dana i u dupliranim smjenama kako bi se poslovi obavili na zadovoljstvo svih korisnika usluga. O svemu ovome obavješteno je Ministarstvo rada i socijalne skrbi no još uvijek nema odgovora te vas molim o da ako već ne odlučujete o zapošljavanju radne snage barem utječete na odgovorne za ova pitanja u Ministarstvu rada i socijalne skrbi. Obzirom na opću političku situaciju u našoj općini te rad u dupliranim smjenama neće se još dugo moći izdržati bez zapošljavanja ljudi na upražnjena radna mjesta u ovoj ustanovi.

Dopis Ministarstvu rada i socijalne skrbi

10. 08. 1991.

Obavljena nabavka namirnica na tržnici. Razgovarati u ponedjeljak s nekim iz Ministarstva rada i socijalne zaštite o problemu radne snage te tražiti upute za djelatnike koji su napustili Vukovar.

12. 08. 1991.

Dostavila ispravak obrasca P-1 i Tablice 2 te prijavila Nensi Mučalov, medicinsku sestru, do sada na zamjeni, i Čolak Đurđu, njegovateljicu.

Dobila dopis o nužnom smanjenju materijalnih troškova ustanove za 20%. Održan Zbor radnika te donesene odluke o prekidu radnog odnosa Delfi Miljanović, Branki Miščević, Margareti Sruk, Katici Milić, Zori Magoč.

13. 08. 1991.

Upućeno izvješće Ministarstvu rada i socijalne zaštite o otkazima (telefaks u Pošti Vukovar), te molba za zapošljavanje djelatnika na njegovateljskim poslovima i poslovima medicinskih sestara.

19. 08. 1991.

Dostavljen pregled materijalnih troškova Republičkom fondu i dopis o stanju u ustanovi.

24. 08. 1991.

Počeli napadi na Vukovar iz pravca Borova Sela.

26. 08. 1991.

Zakazan Zbor radnih ljudi s temom o problemima u ustanovi i organizaciji rada, ali zbog pucnjave sa svih strana nije održan. Usput smo dogovorili da ćemo se maksimalno truditi da sve smjene budu pokrivene te da korisnici što manje osjete nedostatak osoblja. Vukovar je bombardiran nakon 3 puta oglašanih uzbuna. Svi pokretni korisnici otišli u podrum, a nepokretni zbrinuti u sobama.

27. 08. 1991.

Napadi na Vukovar se nastavljaju. Nabavili smo kruh. Nastojimo između napada spremati obroke, presvući korisnike te oprati i počistiti ustanovu.

28. 08. 1991.

Rano ujutro pri povratku iz kuće, gdje sam nakon duljeg vremena prespavala, na skretanju u Dom srela sam Milenka Tešanovića s VBR-om na ramenu. Čekao je nekog od svojih koji su držali položaje na Mitnici kod Bugarskog groblja da ga povezu, ali nitko nije dolazio. Zamolio me je da ga odvezem. Iako sam se i sama žurila da što prije obavim nabavku potrebnih namirnica za Dom, ipak sam ga povezla bez riječi. Odmah iza Veterinarske stanice uočila sam zapreke od bala slama, par kamiona, a tek kad sam se približila, ugledala sam postavljene mine na cesti. Instinktivno sam stala, no Milenko mi je rekao da samo mirno nastavim voziti jer ima dovoljno mjesta i da kamion prođe. Prošla sam taj dio puta tek sad uvidjevši da nam je rat tu na pragu. Dovezla sam ga do mjesta položaja. Tu su već bili Budimir, Dujić, Čolak, Beljo. Odmah sam se okrenula i vratila u Dom. Nisam pravo niti sjela kad je u ured uletjela Vera Tešanović, supruga Milenkova, koja kod nas radi kao njegovateljica, sva šokirana i jedva je izgovorila da su na Bugarskom groblju prošli tenkovi JNA i da su naši ljudi koji su držali stražu na tom potezu zajedno s Milenkom ostali odsječeni u dolini, u blizini puta koji vodi na Vučedol. Nisam mogla vjerovati, ta ja sam ovog trena došla od tamo. Kazala mi je da su naši ljudi vidjeli da se na njih puca, a što se s njima dogodilo, nitko ne zna. Ništa nisam vidjela kad sam vozila Milenka. Čula sam buku tenkova tako blizu, ali mi je Milenko rekao da je tako svaki dan jer su tenkovi na Ovčari te svaki dan rano ujutro turiraju motore pa čovjek ima osjećaj da su mu iza leđa. Nisam znala što joj kazati, glupo je bilo reći bilo koju riječ utjehe. Ostalo je da čekamo bilo kakve vijesti o njima. Kruh nismo dobili. Od jutra se čuju stalno eksplozije. Korisnici u podrumu.

Nešto poslije ručka nazvala me je Anđa Budimir i kazala da su svi s našeg položaja na putu za Vučedol došli. Njihovo povlačenje trajalo je punih pet sati kroz šumu oko novog groblja u Vukovaru i završilo kod prvih kuća na Čvorkovcu. Anđa mi je priopćila da su cijelim putom puzili, a Milenko nije htio ostaviti VBR pa su ga svi pomalo vukli sa sobom. Bitno je da su živi i zdravi. Odmah sam obavijestila Veru da su svi živi i da će Milenko ubrzo doći kući. Oko 17,00 sati objavljen je znak za uzbunu te zračni napad. Avioni nadlijeću, čini mi se, samo Mitnicu. Razmišljam o tome što bi se dogodilo da jedna od bombi padne na Dom. Sigurno nitko od nas ne bi ostao živ jer naš podrum nije za takve prilike siguran. U razmišljanju me prekida snažna eksplozija u neposrednoj blizini Doma, a zatim još nekoliko. Sve se zaljuljalo. Svi šutimo glava zabijenih među noge kao da će nam to pomoći. Nakon

što su odsvirali prestanak napada negdje oko 19,00 sati nisam mogla ni riječi progovoriti. JNA o kojoj smo godinama učili sve najbolje i koja je u neku ruku za nas generacijama značila sigurnost bombardirala je svoj narod. Vremena za razmišljanje nema, nažalost. Moramo pripremiti večeru i potruditi se da smirimo korisnike. Struje i vode nestalo je od 19,00 sati.

29. 08. 1991.

Nabavili smo rano ujutro kruh u vukovarskoj NAMI. Izmijenjen je jelovnik i prilagođen novonastalim uvjetima. Očekuje se napad sa svih strana na Vukovar. Tenkovi koji su prodrli na potezu kod groblja imaju Mitnicu na dlanu i pucaju od ranog jutra do navečer. Izašla sam iza zgrade Doma i u polju uočila pet kratera od bačenih bombi prethodnog dana. Neke šarafe i dijelove metala pokupila sam i donijela u podrum. Poslala sam obavijest Hrvatskom radiju Vukovar da je u blizini ustanove palo pet bombi, ali da su svi korisnici i djelatnici dobro. Nadala sam se da će tako eventualni rođaci korisnika znati da je s njima sve u redu. Voda je došla u 10,00 sati, struje i dalje nema.

30. 08. 1991.

Korisnici su svi zbrinuti. Doručak prošao normalno, a uspjeli smo dovesti i lijekove iz ljekarne, kao i prah (Izosan) za dezinfekciju vode. Štab Teritorijalne obrane poklonio nam je 120 kilograma kruha, 60 komada jogurta, 150 kilograma mlijeka u prahu. Oko vojarne počela je pucnjava u 9,45 sati. Očekujemo tenkovski napad iz svih pravaca. U 18,00 sati počeli napadi na Vukovar iz svih pravaca. Nebrojeno projektila palo je u okolici Doma. Pucnjava prestala u 22,00 sata. Korisnici i osoblje ostali u podrumu do 1,30 sati, a onda otišli na odjele. Oštećenja na zgradi Doma nema. Struje i vode nema.

31. 08. 1991.

Već u 7,00 sati čuju se pucnjave iz više pravaca. Korisnici su svi zbrinuti. Pucnjava iz teškog naoružanja počela u 10,00 sati i trajala do 12,00 sati. Ručak je podijeljen i svi su korisnici dobro. Sve smo uspjeli spremići i oprati. Struje nema. Voda je došla oko 12,00 sati. Večera podijeljena u 17,00 sati. Najavljeni novi napadi preko Radio Vukovara. Noć prošla relativno mirno.

01. 09. 1991.

Svi poslovi obavljani rano ujutro. Čuju se avioni da visoko nadlijeću. Svi korisnici na broju. Struja došla tijekom prošle noći. Dan protekao mirno. Sve je pripremljeno za sljedeći dan. Sve rublje oprano i ispegvano.

02. 09. 1991.

Sve opskrbljeno dopodne. Kruha imamo dovoljno. Nije bilo znaka za uzbunu. Pucnjava tijekom cijelog dana. Najavljeno je povlačenje vojske. Nitko u to ne vjeruje.

03. 09. 1991.

Struje i vode nema. Napad na Mitnicu počeo oko 20,00 sati i trajao do 22,00 sata. Tijekom dana popunili smo sva mjesta u Domu. Pozivi za smještaj su sve učestaliji jer ljudi nemaju gdje sa starim osobama, pogotovo onima koji nemaju nikoga. Izgorio je »Vuteks« i »Vatrogasni dom«, tako su nas obavijestili gardisti. Bez obzira na sklopljeno primirje granate i bombe padale su i na sam centar grada. Sve više stradaju civili jer su napadi iznenadni i nenajavljeni. Redovito slušamo Radio Vukovar kako bismo bili u tijeku događanja, a vrlo često nas obilaze gardisti u predahu borbi i govore nam kako je na položajima.

04. 09. 1991.

Struje i vode nema. Zalihe mesa su sve manje. Korisnici zadovoljni s prehranom. Nema prigovora na obroke koji su za sada stalni. Dan i noć prošli relativno mirno, barem kod nas. Struja došla u noćnim satima.

05. 09. 1991.

Samo što smo se pripremili za tekući dan, počela je snažna paljba s područja Ovčare i od Novog groblja. Na brzinu smo sve pokretne korisnike odveli u podrum i počeli nositi nepokretne korisnike u prostoriju skladišta hrane jer je ona bila najveća u podrumu. Odjednom se začula snažna eksplozija na odjelu »A« Doma. Iz podruma sam potrčala gore i u času se našla u hodniku. Čuli su se vrisak i zapomaganje, a svi koji su bili u smjeni dotrčali su do dnevnog boravka na odjelu iz kojeg se širio oblak prašine, kao i iz sobe do njega. Iz te sobe čuli su se sve glasniji jauči. U dnevnom boravku bila je baka Rozalija Mujić koja je gledala televiziju. Glava joj je bila blago

naklonjena kao da je zaspala. Bila je mrtva. U sobu do dnevnog boravka utrčale smo Lena Vrtarić, medicinska sestra, Ljuba Antolović, medicinska sestra, i ja. U prvom trenutku od prašine, mirisa baruta i jauka nismo znale na koju stranu prije krenuti. Tri kreveta bila su u prostoriji. Do prozora je ležala Sofija Nikolić, u sredini Katarina Hop i do vrata Marija Bunjac. Ja sam instinktivno potrčala prema Katarini Hop jer sam imala osjećaj da mi nešto želi reći. Kolutala je očima nekom čudnom grimasom, a jezik joj je ulazio i izlazio iz usta. Ljuba i Lena su odmah vidjele kakvo je stanje ostalih dviju baka, a ja sam skinula pokrivač s bake Kate u želji da vidim koliko je povrijeđena, ako je povrijeđena. Na moj užas njenog stomaka i cijele utrobe nije bilo, noge su bile na jednom kraju kreveta, a gornji dio tijela na drugom. U istom času osjetila sam strahoviti miris spaljenog mesa i smrada i u sekundi sam se našla na hodniku. Mučninu sam osjećala iz dubine želuca, a sva sam bila oblivena znojem. Čula sam da je netko viknuo da se donesu nosila. Iznijeli smo ih sve tri na hodnik. Već su se tu našli astronomskom brzinom dečki iz garde, policije, susjedi, došao je ubrzo i doktor Karnaš s kolima hitne pomoći. Sve nepokretne korisnike prenijeli smo za desetak minuta u podrum ne obazirući se na to što je napad još uvijek trajao. Ubrzo zatim djelatnici »Komunalca« odvezli su mrtve, a ja sam izvijestila Marina Vidića o onome što se dogodilo u Domu te ga zamolila da ako ikako može osigura prijevoz nepokretnih korisnika iz ustanove jer je bilo očito da ovako više ne ide i da su korisnici zajedno sa zaposlenicima izloženi neposrednoj smrtnoj opasnosti. Dom je samo par stotina metara od prve linije obrane. Obećao je da će učiniti sve da do evakuacije dođe. Televizijske ekipe su još tijekom nošenja korisnika u podrum obavile svoj posao.

Odmah nakon razgovora s Marinom Vidićem počeli smo pripreme za evakuaciju nepokretnih korisnika. Oko 19,00 sati došli su autobusi. Ponovno su se tu našli svi koji su mogli pomoći, prvenstveno gardisti i policija. Do 21,00 sat smjestili smo sve nepokretne korisnike u autobuse. Vrlo mali broj njih je mogao sjediti, a pošto ih je put do Vinkovaca vodio preko bogdanovačkih kukuruza, bilo je potrebno što bolje osigurati ljude da zbog takve vožnje ne dođe do ozljeda. Tako smo neke vezali za sjedišta, a neke učvrstili na podovima. Kasno u noći kolega iz Vinkovaca javio mi je da su svi došli nepovrijeđeni u Dom u Vinkovcima. Počela sam plakati, u neku ruku vikati od očaja a i sreće, jer smo uspjeli nepokretne korisnike evakuirati. Smrt je zakoračila i ovdje. Poginuli su Katarina Hop i Rozalija Mujić. Teško povrijeđeni Sofija Nikolić, Marija Bunjac, Gojko Drakulić, Lazar Grgić, lakše povrijeđeni Boško Čurčić, Dragica Tomšik i Ana Edelmajer. Iako su svi zaposleni u ovoj ustanovi bili naviknuti na to da se često susreću sa smrću, ovo je bilo nešto drugo. Ovo je bilo upozorenje da izlaska iz podruma više nema bez obzira na činjenicu da i to nije bilo sigurno rješenje, ali je bila kakva-takva zaštita. Dugo u noći nisam zaspala, a prvi put pucnjava oko nas nije mi ništa značila, čak štoviše bila sam ravnodušna. Nije više bilo trzaja na eksplozije.

06. 09. 1991.

Nakon evakuacije nepokretnih korisnika u ustanovi je ostalo 49 korisnika, među njima je i Jelena Pereterski na umoru i stoga je nismo ni slali za Vinkovce, i Jovan Vukomanović koji je odbio ići iz Vukovara. Dok moji suradnici pokušavaju dovesti sve u red, pripremiti doručak i smiriti korisnike, koliko je to bilo moguće, napravila sam popise onih koji su otišli i onih koji su ostali. Javila sam u Vinkovce sve telefonske brojeve rodbine korisnika koji su evakuirani. Poslije doručka krenuli smo u raščišćavanje dnevnog boravka koji je prethodnog dana bio pogođen tenkovskim projektilom. Pomogli su nam i korisnici koji su mogli. Teško je ući u prostoriju do dnevnog boravka, ne zato što je gotovo sve bilo uništeno nego zato što je i sam prolazak pored sobe u kojoj je smrtno stradala jedna baka, a dvije teško ranjene, budio osjećaj bespomoćnosti te postavljao mnogobrojna pitanja: što je rukovalo one koji su ispalili projektil baš na ustanovu za zbrinjavanje starih i nemoćnih osoba, kako je moguće da se to dogodilo unatoč tome što je na krovu zgrade postavljen veliki znak Crvenog križa koji se poštuje u cijelom svijetu, što je neprijatelju ovaj čin barbarstva uopće značio, jesu li ljudi ipak veće zvijeri od životinja...? Sam pogled na strop prostorije na kojem su se još uvijek nalazili ostatci utrobe pokojne Katarine Hop, miris spaljenog ljudskog tijela koji se još uvijek intenzivno širio po cijelom odjelu podsjetio me je na činjenicu da smo u ratu i da se moramo braniti onako kako možemo: samo srcem i vjerom u Boga da je žrtva koju ćemo podnijeti vrijedna onoga u što vjerujemo. A vjerovali smo da nikom nismo nanijeli zlo i da mržnja nikad ne pobjeđuje. Brzo smo sve počistili i sišli u podrum jer je pucnjava ponovno počela već oko 10,00 sati. Bake su molile krunicu. Dragica Babić, medicinska sestra, obavijestila me je da odlazi s djecom u Njemačku. Pitala me je imam li nekog da je preveze do Vinkovaca. Zamolila sam gospođu Vilmu Vidović i njenog supruga da je odvezu do Vinkovaca. Bez riječi su pristali i odvezli je s djecom na vlak u Vinkovce. Ujedno su ponijeli i nešto donjeg rublja te odjeće i posteljine za evakuirane korisnike u Dom umirovljenika Vinkovci.

07. 09. 1991.

Na poziv kolega iz Vinkovaca kupila sam svu dokumentaciju evakuiranih korisnika (socijalne anamneze i zdravstvene kartone) te uz prатnju Damjana Samardžića i gardiste Đuke iz Lovasa krenula njihovim vozilom put Vinkovaca. Do Bogdanovaca moramo, kako mi je objasnio Damjan, poznatim kukuruznim putom, a postoji velika mogućnost da se na nas puca iz šume Đergaj. Hvala Bogu nisu pucali, a ja nisam uspjela ni vidjeti kuda se vozimo, toliko je brzo vozio Damjan da što prije zamakne dometu onih koji su bili u Đergaju. Obzirom da je u Vukovaru ratno stanje već odavno, iznenadila sam se kad sam došla u Vinkovce.

Trgovine i tržnica normalno su radile, pun grad bio je ljudi koji su bezbrižno sjedili ispred kafića, sve je izgledalo najnormalnije kao da se dvadesetak kilometara dalje ništa ne događa. Tek tada mi je bilo jasno zašto su kolege iz Vinkovaca inzistirali na dokumentaciji za korisnike. Vjerujem da nisu znali pravo stanje u Vukovaru i nisu znali da sam svojim inzistiranje da odnesem dokumentaciju zapravo ugrozila ne samo svoj život nego i život dvojice ljudi koji su me vozili. Kažu stari ljudi da ima i od zla gore pa tako ni naša žrtva nije izgledala velika u usporedbi s braniteljima koji su bili ukopani duž kukuruznog puta. Tu su bili dan i noć, a kad smo mi prolazili, baš su ručali, nešto iz limenki, kruha i vode. Kad sam se vratila, napravili smo raspored ležaja za korisnike i pripremili ih za stalni boravak u podrumu. Đuka je sa svojim dečkima sproveo telefon u podrum te sam odmah nazvala Ured za izbjeglice u Zagrebu. Razgovarala sam sa gospođom Jasminkom Žanić koja mi je obećala pomoć u evakuaciji ostalih korisnika jer je bilo očito da u uvjetima koje su pružale podrumске prostorije naše ustanove nema nikakve sigurnosti ako dođe do jačih napada na Vukovar. Razgovarala sam i s gospodinom Vickom Golužom, direktorom Fonda socijalne zaštite, koji me je savjetovao da nazovem domove u Slavoniji i Baranji i pokušam naći smještaj te tako što bolje organiziram evakuaciju. Nažalost, ni u jednom domu u Slavoniji i Baranji nisam naišla na razumijevanje, od svih sam dobila odgovor da mjesta nema, a kolega iz novoizgrađenog doma u Slavonskoj Požegi rekao mi je da imaju mjesta, ali da oni primaju određene kategorije korisnika i nažalost naše ne mogu primiti. Ponovno sam zvala gospođu Žanić i priopćila joj da nisam uspjela naći smještaj za naše korisnike.

Kazala mi je da je tijekom sutrašnjeg dana nazovem. Pokušat će nešto učiniti da se evakuacija što prije ubrza. Morala sam razgovarati s korisnicima i sve organizirati do trenutka kad nam povjerenik Vlade javi da je sigurno za evakuaciju. Tijekom dana očišćene su oštećene prostorije od šuta, a dan je protekao prilično mirno. Korisnici su zbrinuti. Gotovo cijelu noć pucjava.

08. 09. 1991.

Sve aktivnosti oko priprema obroka za korisnike obavljene su na vrijeme. Raščistili smo sav šut na odjelu »A« i »B« te skinuli polupane prozore. Bez obzira na učestalu pucjavu zamijesili smo krofne za naše korisnike da ih malo obradujemo. Vlado Veber i ja otišli smo u kuhinju da ih ispečemo jer smo u spremniku još imali plina. Kad smo već bili pri kraju, počeo je snažan napad iz pravca Negoslavaca i granate su padale ispod samog prozora kuhinje. Oboje smo legli na pod, a iz podruma su se čuli povici naših kolega i korisnika da bježimo u podrum. Nismo ostavili krofne, u malom predahu pucnjave ponijeli smo ih u podrum i tako se svi skupa počastili. To je ujedno bila i prilika da obavijestim korisnike da su pregovori za evakuaciju u tijeku te da se svatko pripremi i ponese samo najnužnije sa sobom. Poslije podne je

umrla baka Jelena Pereterski. Zvali smo »Komunalac« da dođu po nju. Nemoguće je bilo iznijeti je van u mrtvačnicu jer napadi nisu prestajali pa smo je iznijeli gore na hodnik.

09. 09. 1991.

Ova tri dana protekla su u nastojanjima da se nađe mjesto za evakuaciju preostalih korisnika. Razgovarala sam s gospodinom Masnićem u Republičkom fondu za socijalnu zaštitu koji mi je rekao da oni ne mogu odlučiti o danu evakuacije nego da o tome mora donijeti odluku Krizni štab u Vukovaru, što je i bilo razumljivo. Gospođa Žanić pomogla mi je da ugovorim smještaj u Novigradu Istarskom. Direktor doma u Novigradu Istarskom dr. Ikač bio je posebno susretljiv i bez pogovora pristao je smjestiti sve naše korisnike. Ostalo je samo da čekamo povoljan trenutak za evakuaciju. Korisnici su bili spremni, a mjesto evakuacije je bilo poznato. Nažalost, sigurni trenutak za evakuaciju sve je teže predvidjeti. Gotovo nemoguće.

10. 09. 1991.

Odmah poslije doručka razgovarala sam s Marinom Vidićem o mogućnosti prijevoza naših korisnika na sigurno. Rekao mi je da vjeruje da će to biti moguće 13. 09. između 10,00 i 11,00 sati. Autobusi su spremni, jedino će sve ovisiti o intenzitetu napada. Pripremili smo sve korisnike za evakuaciju i posebno smo spakovali donje rublje te lijekove za prvu ruku. Vijest o evakuaciji brzo se proširila gradom pa smo tako stalno dobijali pozive za evakuaciju i ostalih starih osoba u Vukovaru. Kazala sam svima da ćemo maksimalno izaći u susret, posebno starim osobama. Odredili smo osobe koje će ići u pratnju korisnika do Istre. Sa svih odjela pokupili smo slike i prenijeli u podrum, te pokrivače i posteljinu kako bismo sačuvali ono što se može. Čudna tišina nastala je među nama. Trenutak koji nikad neću zaboraviti. Radost što ćemo napokon zbrinuti ove starce i tuga što se rastajemo jer smo mi svi bili kao jedna velika obitelj, s njima smo dijelili dobro i zlo kao u dobrom braku. Ratna događanja taj osjećaj međusobne pripadnosti još više su učvrstila. Oni su nama vjerovali, a mi smo njima bili jedina obitelj. Tijekom večeri i noći bez obzira na pucnjavu bio je mir. Svatko je bio sa svojim mislima.

11. 09. 1991.

Ugovorena evakuacija odgođena je iz sigurnosnih razloga. Napadi na Vukovar pojačavaju se svake minute i praktički je nemoguće bilo kamo krenuti. Zbog teškog

stanja Jove Vukomanovića i Josipa Erdega razgovarala sam s doktoricom Bosanac o mogućnosti da se prebace u bolnicu. Obećala je da će poslati kola hitne pomoći. Iz podruma nismo izašli cijeli dan i noć.

12. 09. 1991.

Kola hitne pomoći nisu se uspjela probiti do nas. Zbog odgođene evakuacije svi korisnici jako nemirni. Cijelo dopodne pokušavala sam im objasniti da iz sigurnosnih razloga to nije moguće, ali očito nisam bila uvjerljiva. Njihovi zaključci bili su sasvim u redu. I ovdje nisu sigurni, govorili su, a činjenicu da bi zasigurno s njima stradali i svi koji bi ih vozili i pratili, jednostavno nisu prihvaćali. Njihova sigurnost bila je na prvom mjestu. Kao i mi i oni su bili spremni za put, to se nažalost jučer nije dogodilo, a hoće li danas, nisam mogla reći. U međuvremenu nestalo je struje i vode pa smo za ručak i večeru podijelili suhi obrok. Obavijestila sam gospodina Masnića da je evakuacija odgođena do daljnjeg. Bombardiranje Vukovara iz svih pravaca i do sada najžešće počelo je u 13,20 sati. Zabranila sam svima izlazak iz podruma. Pod svijećama smo podijelili večeru. Svi su jako uznemireni. Situacija mi izgleda još teža jer mislim da do evakuacije neće ni doći. Svi prekidi vatre do sada su prekršeni i ne vjerujem da će biti bolje. Nisam u stanju ni s kim podijeliti ove misli. Previše je crno da bih se usudila sada o tome raspravljati.

13. 09. 1991.

Nakon što je utihnuo napad, u ponoć, rano ujutro počeo je novi. U trenutku kad smo ocijenili da granate ne padaju u našoj blizini, naložili smo vatru u dvorištu te uspjeli skuhati krompir paprikaš za ručak. Avioni su nadlijetali visoko. Samo što smo Bartol i ja ponijeli posudu s jelom u podrum, jedna granata pala je točno na mjesto gdje je bilo ognjište. Srećom, nitko nije stradao.

Napad traje cijeli dan. Vode za piće imamo dovoljno jer smo lagano ispuštali iz cijevi pošto je podrum niže od instalacija u zgradi. Za sutra smo se dogovorili da ćemo donijeti s obližnjeg bunara ako vode nestane. Neki od korisnika su na rubu živaca. Sve je teže umiriti ih. Najveća nevjerica im je da nas tuku pripadnici JNA, a ne vjeruju da ih ne možemo prebaciti ni do bolnice. Naime, uvjereni su da je u bolnici sigurnije. Mnoge stvari nisam im mogla ni reći upravo zbog toga da se ne uznemire, ali ih sigurno, i da je moguće voziti do bolnice, ne bismo vozili. Tamo zapravo nije bilo mjesta. Bolnica je bila puna ranjenih boraca i civila. U Vukovaru se gine za vodu, za namirnice, za čisti zrak. Teško im je bilo što objasniti, pogotovo sad kad se stvari mijenjaju nagore svakog sata.

14. 09. 1991.

Rano ujutro obišla sam Dom. Mnoga stakla su porazbijana. Okolica zgrade potpuno je uništena. Mnoge kuće u susjedstvu direktno su pogodene, neke i potpuno srušene. Od 9,00 sati počinju novi napadi sa svih strana.

Branitelji Vukovara trče s Mitnice na Trpinjsku cestu, s Trpinjske ceste na Sajmište. Iz pravca vojarne tuku u neposrednu blizinu Doma, gađaju »Ininu« crpku. Molim Boga da je ne pogode jer ako se to dogodi, svi ćemo gorjeti jer u rezervoarima ima još goriva. Srećom, nisu je pogodili. Iz pravca Negoslavaca stalna je paljba i čini mi se da svaka granata završava ispod naših prozora. Zalihe vode još su nam dobre, a ponovno smo bili prinuđeni podijeliti suhe obroke. Preopasno je bilo pokušati skuhati obrok vani. Kasno navečer posjetio nas je gardist Dragan Čorić. Njegov položaj bio je kod vojarne. Rekao mi je da je dio Vukovara »Sajmište« pao u ruke četnika. Mali broj stanovnika tog dijela Vukovara uspio se izvući iz kuća i smjestiti u Osnovnu školu »Vladimir Nazor« u kojoj su bili osposobljeni podrumi za prihvatanje ljudi. On je uspio izvući bolesnu majku i sestru s dvjema curicama. Za sudbinu ostalih ne zna se ništa. Ono što su govorili preživjeli bilo je stravično. Četnici su išli od kuće do kuće i ubacivali bombe, a tek onda gledali ima li koga unutra ili ne. Nisam imala snage bilo što reći. Obuzele su me crne misli.

15. 09. 1991.

Noć je prošla mirno. Vijest o padu »Sajmišta« brzo se proširila. U gradu se već ozbiljno osjećao nedostatak hrane. Napadi na Vukovar počeli su već u 9,00 sati. Doručak smo podijelili. Zalihe vode su sve manje. Uspjeli smo i pored pucnjave skuhati ručak vani i donijeti par ampera vode s obližnjeg bunara. Kruha ima vrlo malo pa koristimo više tijesto. Tijekom cijelog dana napadi traju iz svih pravaca i iz zraka. Oko 12,00 sati umro je Josip Erdeg, a Elizabeta Pabulkov je u komi. Oboje su smješteni u sobici s posuđem kako drugi korisnici ne bi bili u još većem strahu. Telefoni još rade pa sam obavijestila »Komunalac« da dođu po Josipa. Ne vjerujem da će to skoro biti. Držimo ga u prostoriji s bakom Elizabetom do trenutka kad ga budemo mogli smjestiti u mrtvačnicu. Poslije podne prekinute su telefonske veze, negdje je presječen kabl. Struje i vode neme. I nama i korisnicima dan je prošao u jednom grču. Sve je postalo normalno i ništa nije normalno. Napadači nam ne daju ni minute za razmišljanje.

16. 09. 1991.

Odmah ujutro iznijeli smo leš Josipa Erdega u mrtvačnicu. Napadi su prestali poslije ponoći i nisu još počeli. Radio Vukovar je javio da je jučer potpisano

primirje. Nitko u stvarno primirje nije vjerovao. Skuhali smo ručak za korisnike i nas, a Dragan nam je donio kruha za tri dana. Vodu smo donijeli u buradima i mislim da ćemo imati za par dana uz racionalnu potrošnju. U 11,00 sati kao po dogovoru počeli su snažni napadi na Vukovar, a iz pravca Trpinje najjači do sada tenkovski napad na Trpinjsku cestu. Bili smo ostatak dana i noći u podrumu obavljajući uobičajene poslove. Sreća je da smo imali zahod pa nismo morali ići izvan podruma za nuždu. Nestalo nam je svijeća. Pošto smo imali ulja napravili smo kandila od ulja, plutanih čepova i učkura koji smo imali za muško donje rublje i tako dobili malo svjetla za večeru. Kandila su se pokazala kao idealno rješenje dok ne dođe struja. Radio koji su nam ostavili gardisti zajedno s baterijama dobro nam je došao. Nama zaposlenicima da slušamo vijesti, a korisnicima smo navečer puštali glazbu da malo zaborave na pucnjavu.

17. 09. 1991.

Struje nema već dugo pa se meso u zamrzivačima počelo odmrzavati. Dobili smo gulaš iz »Gradske kavane« za ručak. Iako sam svim korisnicima rekla da ne izlaze iz podruma, bilo je teško uz sve poslove koje smo obavljali u kratkim razdobljima prekida vatre kontrolirati i njihovo kretanje. Tako nam je nekontrolirano izišao Mirko Indić. Htio je iz svoje sobe na samom početku odjela »C« uzeti neke svoje osobne stvari, tako je barem rekao Zvonku. Kad mi je Zvonko rekao da je Mirko izvan podruma, bilo je već kasno. Našla sam ga ispred njegove sobe. Bio je pogođen djelićem projektila kod nosa. Nikakvih drugih povreda nije bilo, a Nensi mi je kazala da je najvjerojatnije smrt nastupila trenutno. Izgledao je kao da spava. Projektili su padali na sve strane te smo ga teškom mukom uspjeli donijeti u podrum. Bilo je teško svima, no unatoč toj nesreći mislim da su naši starci tek tada shvatili što ih čeka ako izađu iz podruma. Napad traje čitav dan. Oko 21,00 sat umrla je baka Elizabeta Pabulkov. Imali smo već tri preminule osobe koje nismo mogli niti sahraniti niti spremati na sigurno kako ih projektili ne bi ponovno komadali. Djed Josip je još bio u mrtvačnici, a ni ovo dvoje nismo mogli ostaviti među živim korisnicima. Stoga smo bez obzira na opasnosti ovo dvoje umotali u plahte i iznijeli do mrtvačnice. Dugo nas već nisu posjećivali gardisti. Napadi na Vukovar bili su tako snažni da su svi morali biti na svim mjestima kako bi ih odbili. Uхватила me neka tuga. Imala sam osjećaj da su tenkovi tu pred našim vratima, toliko je paljba bila jaka. Osim toga danih nisam bila kod kuće iako je udaljena par stotina metara od Doma. Stalni strah od mogućeg prodora vojske iz vojarne preko bare mučio me je do ludila. Ante Mihaljević i ostali branitelji uvjeravali su me da pješački prodor iz vojarne nije moguć jer je sve minirano. Mala utjeha kad znaš da su s druge strane bare tenkovi, haubice, minobacači koji u svakom trenutku mogu sve srušiti sa zemljom. U podrumu moje kuće je moja Sandra s još desetak

ljudi i djece. Ante je često dolazio i donosio mi poruke od mojih, govorio da su dobro, no ipak sve je to izgledalo nestvarno. Mogla sam se samo pitati kako se snabdijevaju hranom, vodom, kako im je bez struje. Jedina utjeha bila mi je što sam znala da je podrum dosta siguran i dobro opremljen.

18. 09. 1991.

Rano ujutro obavijestila me je medicinska sestra Lena Vrtarić da će s obitelji otići u stan u »Rupama« jer joj djeca više ne mogu podnijeti ovako učestalu pucnjavu. Naime, kad su napadi na Vukovar postali učestaliji, dogovorili smo se da ćemo biti stalno u Domu pa sam tako dopustila zaposlenicima koji imaju djecu da ih dovedu ovdje kako bi i jednima i drugima bilo lakše. Lena je mislila da tamo gdje je njen stan nije kao na »Mitnici« gdje smo mi. Nisam je mogla niti htjela spriječiti u tome. Tko sam ja da odlučujem o tuđim sudbinama, osobito o sudbini njezine djece. Nisam osuđivala takav postupak iako nam je svaki čovjek bio važan. No, obzirom da su Milenko, Beljo i Franjo Mandić, kao i Dragan dolazili u ispomoć u Dom kad god nisu bili na položajima, moglo se ipak bez jedne osobe. Činjenica da je Lena medicinska sestra koja nam je u ovakvim uvjetima bila od velike važnosti samo je dodatno otežavala stvar. No, što je tu je. Lena je otišla s djecom. Odvezao je Dragan našim kombijem. Mislila sam da je tako sigurnije iako u Vukovaru više ništa nije sigurno. U kratkom zatišju Dragan ih je uspio odvesti sigurno do stana i vratiti se. Laknulo mi je kad sam ga čula da ide. Poslije podne došla je mama Nensi Mučalov, i zamolila me je da je pustim kući. Nije ju vidjela više od dva tjedna. Obećala je da će je vratiti nazad. Pustila sam Nensi iako je to značilo da ukoliko se ne vrati, ostajemo sa samo jednom medicinskom sestrom, Brankom Mažar.

Napadi na Vukovar trajali su cijeli dan i noć. Skuhali smo vani ručak jer struje i vode još nema, a i telefonske linije su prekinute. Tijekom cijelog dana nitko nije došao po preminule. Bila sam zabrinuta zbog toga i razmišljala sam o tome ako i sutra nitko ne dođe da zakopamo tijela tamo gdje to bude moguće. I pored jake pucnjave uspjeli smo sakupiti nešto osobnih stvari korisnika po njihovim sobama kako oni ne bi radi toga izlazili iz skloništa. Uvijek sam se ljutila na njihove zalihe toaletnog papira koje su stvarali po sobama dok još nije bio rat. Sada bi ih najradije sve izljubila zbog toga jer smo u ormarićima našli ne samo brdo papira nego i praška za pranje rublja. Još jedan dan prošao je u borbi za opstanak.

19. 09. 1991.

Nakon doručka dogovorila sam se s preostalim kolegicama da konačno kažemo našim korisnicima kako do evakuacije na područja Hrvatske koja nisu ratom zahvaćena po svojoj prilici neće doći. Obruč oko Vukovara bio je sve manji i nije bilo

nikakvih izgleda za bilo kakvu evakuaciju. Učinjeno je kako je dogovoreno. Primili su to dosta mirno, svi su oni u principu imali jedan rat iza sebe i bez obzira što nisu izlazili iz podruma, bilo im je jasno da će u njemu dočekati i kraj rata oni koji ostanu živi. Isto tako objasnila sam im da ćemo od sada pa nadalje morati maksimalno štedjeti vodu jer je to upravo najveći problem, osim granata naravno.

Oko 9,00 sati došli su nam u takoreći oproštajni posjet Damjan Samardžić (Veliki bojler) i Đuka iz Lovasa. Odnijeli su iz svoje prostorije ono što je bilo potrebno za gardu. Nama su ostavili četiri kutije suhomesnatih proizvoda, kave, keksa i nešto limenki mesnog doručka. Izveo me je napolje i pokazao mi kako se rukuje kalašnjikovim za pojedinačno i rafalno pucanje. Dao mi je uz njega još pet ručnih bombi i pokazao kako se one koriste. Nisam mogla zamisliti da ću to morati koristiti i to sam glasno i kazala, no Damjan mi je samo kratko rekao: »Ako dođe do toga da Vukovar padne, ne dajte se žive četnicima u ruke. Nitko ne zna što se na Sajmištu dogodilo, a mnoge žene i djevojke završile su u rukama četnika u Bandićevoj tvornici.« Ostavili su nam još jednu pumparicu, staru lovačku pušku, jednu protutenvkovsku bombu i dva sanduka sa streljivom. Damjan mi je rekao da nam to ostavlja na čuvanje i da će već netko po to doći kasnije. Oni su se povukli na položaj u Gimnaziji. Morali su što prije poći dok još ne počnu napadi. Đuka nam je u međuvremenu popravio telefonsku liniju. Kazali su nam da više neće dolaziti. Naime, u Vukovaru je malo boraca pa jedni drugima moraju pomagati. To je značilo da se od sada možemo uzdati samo u svoje snage te da ćemo se morati snalaziti kao i svi ostali civili u Vukovaru. Odmah za njima Vera i ja otišle smo u obližnje bašte i tamo nabrale rajčice i paprike kako bismo malo razbile monotoniju u prehrani. Napadi na Vukovar počinju poslije 11,00 sati. Do tada smo uspjeli pripremiti ručak, donijeti vodu s bunara te počistiti šut koji nam je smetao pri izlasku iz podruma. Oko 17,00 sati došli su iz »Komunalca« po tijela pokojnih. Kazali su nam da će biti sahranjeni na židovskom groblju. Tijekom cijele noći trajali su napadi, a nama se u podrumu činilo kao da se zemlja raspada. Prvu noć legla sam s oružjem u krevetu. Vera mi je kazala da je najbolje da sve to stavim kod sebe u krevet jer je to jedino mjesto koje djeca ne diraju i gdje se ne zadržavaju.

20. 09. 1991.

Jutro je osvanulo mirno. Naši napadači su se valjda umorili i prestali su s paljbom nešto oko 5,00 sati ujutro. Cijelu noć nitko od nas nije oka sklopio. Dok su Vera i Dara pripremale doručak, otišla sam u obilazak zgrade jer mi se po eksplozijama noćas činilo da je zgrada dobila puno direktnih pogodaka. Nisam se prevarila: odjel »C«, onaj koji je zapravo u pravcu Novog groblja i tenkova udaljen svega tristotinjak metara od prve linije obrane, potpuno je uništen, iz radijatora curi voda, iz vodovodnih cijevi curi voda. Blagovaonica je bila dobro načeta iz smjera

Negoslavaca. Prozori u kuhinji i kuhinjski namještaj uništeni. Ispred zgrade dostavno vozilo kombi potpuno uništeno. Srećom, imali smo u garaži također dostavno vozilo »jugo« koje nije bilo oštećeno. Tragovi bezbrojnih eksplozija vidljivi su oko cijele zgrade. Ambulanta i uredski dio Doma također su uništeni. Do početka ponovnih napada uspjeli smo pripremiti ručak, donijeli smo i dvije bačve vode. Dragan nam je donio kruha za dva dana iz »Vupikove« pekare. Bile su to zapravo prije lepinje nego kruh, ali smo bili sretni jer nismo imali što drugo. Napadi počeli u 10,30 sati. Trajali dan i noć.

21. 09. 1991.

Sporadična pucnjava tijekom cijelog dana čula se sa svih strana. Svi korisnici dobro. Jedan obrok je skuhan. Voda je donesena. Tijekom dana posjetili su nas Ante, Franjo, Josip, Dragan koji je inače dolazio kad god je mogao, naši branitelji. Njihov optimizam prešao je i na nas. Zamolila sam Dragana da ode po Nensi ako može. Otišao je po nju. Laknulo mi je kad sam je vidjela iako mi je bilo teško pri pomisli kako je njenoj mami u Borovu Naselju. Imala je samo nju, no Nensi je svojim veselim i optimističnim duhom bila melem za ove ljude u podrumu i voljela je baš taj posao u Domu. Struju i vodu više niti ne očekujemo. Telefon još radi samo za domaće linije. Napadi nešto intenzivnije počeli u 19,00 sati. Tijekom noći na Dom palo preko 10 jakih projektila, tako da se sve zatreslo.

22. 09. 1991.

Svi korisnici Doma su dobro. Uspjeli smo skuhati ručak i donijeti vode. Tijekom dana, točnije u 10,00 sati dobili smo struju i našem veselju nije bilo kraja. Napadi počeli predvečer, kao i kiša. Namjestili smo plastične posude na oluke koji su bili donekle čitavi i tako nakupili vode za pranje suđa i toalet. S kišom je i prilično zahladnjelo, ali se nitko nije žalio na hladnoću. Imali su dovoljno pokrivača pa tako nikome nije bilo hladno.

23. 09. 1991.

Avioni nadlijeću područje »Mitnice« već od 12,00 sati. Pucnjave nema, ali ni avioni nisu djelovali. Novo primirje bilo je potpisano. Unatoč tome trudili smo se da uradimo sve što je neophodno, a to prije svega znači da pripremimo sve za obroke i skuhamo ručak, medicinske sestre pregledaju korisnike i pripreme lijekove (kojih smo, hvala Bogu, imali dovoljno), operemo rublje, samo najneophodnije, očistimo toalete kako se ne bismo zagušili (ipak je nas i korisnika oko 60 u podrumu).

Napada na Vukovar tijekom dana nema. Oko 17,00 sati došli su vatrogasci s cisternom i donijeli nam vode. Napunili smo sve bačve što smo imali. Odmah su se svi korisnici malo oprali i dotjerali, kao i mi. Pokupili smo s odjela još nešto odjeće i pokrivača, te dva televizora i spustili u podrum. Uspjela sam u ruševinama pokupiti i nešto poslovne dokumentacije koju nismo ni pokušavali spašavati ranije jer su nam korisnici bili na prvom mjestu, a našla sam i nešto novaca u stolu socijalne radnice. Novac je bio od korisnika Doma. Donijeli smo i jedan krevet za Karla Didio. Naime, bilo mu je jako teško ležati na madracu (obje noge su mu bile amputirane) pa je njegova sreća bila neizmjerena kad smo mu donijeli krevet. Jovo Vukomanović je jako loše i s velikim bolovima. Smjestili smo ga u malu sobicu za posteljinu kako bi što manje smetao ostalim korisnicima. Napad počeo nešto poslije 18,00 sati. Tijekom noći nakratko se pojavila voda, ni sama ne znam kako, ali je brzo nestala jer su vjerojatno oštećenja vodovodne instalacije bila velika.

24. 09. 1991.

Beba Mažar, socijalna radnica, i njena kći Branka Mažar napustile su Dom. Od dvadeset i dva zaposlenika Doma ostale smo samo nas četiri: Dara Mandić, blagajnica, Nensi Mučalov, medicinska sestra, Vera Tešanović, njegovateljica, i Anica Marić, vršitelj dužnosti direktora.

Dokle će tako biti i hoće li još netko od nas iz bilo kojih razloga otići, nisam puno razmišljala. U 12,00 sati počeli snažni napadi iz svih pravaca. Oko 20,00 sati kad je pucnjava prestala, pošla sam pogledati kako izgleda vani. Iako sam prema eksplozijama mogla očekivati nova oštećenja zgrade, ipak sam ostala zatečena stanjem. Gotovo je sve bilo pogođeno, na sve strane ruševine, a posebno na »C« odjelu. Na moje iznenađanje pred njenom sobom na odjelu »A« zatekla sam baku Anu Božak kako nijemo stoji i gleda u pravcu svoga kreveta. Nije mi znala reći kad je izišla iz podruma i kako je došla do sobe. Povala sam je u podrum i zahvaljivala Bogu što joj se ništa nije dogodilo. Obavijestila sam Hrvatski radio o razaranjima i zamolila ih da objave vijest da su korisnici Doma dobro. Ponovno počinjem razmišljati o evakuaciji ili barem premještaju korisnika na neko drugo mjesto. Čini mi se da »Mitnicu« najviše tuku. No, kako javlja Radio Vukovar, izgleda da je svugdje isto: pakao.

25. 09. 1991.

Svi korisnici su dobro. Cijelu noć trajali su napadi. Na »Mitnicu« se sručila kiša raznih projektila: od tenkovskih do minobacača i štancerica, kako smo zvali višecijevne bacače. Ispred ulaza u naše sklonište četiri razorna projektila uništila su sve prozore. Za divno čudo korisnici se ne žale ni na što iako svi boluju od više

bolesti. Do 10,00 sati uspjeli smo sve pripremiti za nastupajući dan pa i ručak. Oko 11,00 sati počinje novi napad na Vukovar, iz svih pravaca. Dugo nas nije posjetio nitko od branitelja pa ni Dragan. Prema jačini napada i broju projektila čini mi se kao da će četnici svakog trena zauzeti položaje naših i početi ubacivati bombe u podrum kao na »Sajmištu«. Čula sam se sa svojim kući. Svi su živi i zdravi. Hrane i vode imaju. Struje nema nigdje.

26. 09. 1991.

Odmah poslije doručka (a on se dijeli u 7,00 sati, grmjelo, sijevalo) nazvala sam gospodina Marina Vidića da vidim ima li mogućnosti u jedno od atomskih skloništa premjestiti naše korisnike jer ovo ovdje kod nas postaje sve opasnije. Svaki novi projektil, obzirom da je sve iznad nas već porušeno, mogao bi prodrijeti u podrum. Da bih donekle umirila svoju savjest, nazvala sam ga iako sam znala da je to nemoguća misija jer je na cijeli Vukovar padala iz dana u dan sve gušća kiša projektila. Odgovor mi je bio, nažalost, poznat. Nigdje nema mjesta i svugdje je teško. Panika i strah počela se polako uvlačiti u naše starce, a i među nas. Mi smo, međutim, morali potisnuti sve osjećaje osim nagona za opstanak i želje da izdržimo ono što nas je čekalo svaki dan. Pozvala sam nakon razgovora s povjerenikom Bartola koji mi je inače pomagao u kuhanju ručka da požuri s cijepanjem drva kako bismo što prije skuhalo ručak za danas. Zalihe hrane bile su nam još prilično dobre. Naš pas koji je došao k nama tko zna od kuda, a zvali smo ga Žučo, bio je također tu. U trenutku kad sam pozvala Bartola da mi pomogne ponijeti lonac s ručkom u podrum, Žučo je odjednom potrčao u podrum, a Bartol mi je sa stepeništa povikao: »Bježite dolje«, na što sam ja ne razmišljajući zašto odmah potrčala u podrum. Nisam uspjela doći ni do vrata podruma kad je iznad mene odjeknula snažna eksplozija. Točno u 12,00 sati počeo je još jedan snažan napad. Pošto je i naš ručak bio između 12,00 i 13,00 sati zamolila sam korisnike da se malo strpe i priopćila im da je ručak gotov. Čim se ukaže prilika, otići ćemo po lonac. Nakon pola sata ukazala se kratka prilika. Otišli smo gore Bartol i ja, ali nije bilo ni lonca ni ognjišta. Granata je pogodila točno mjesto gdje smo imali priručno ognjište. Bio je to precizni pogodak u naš ručak. Jedna eksplozija ponovno je odjeknula ispred kuhinje pa smo ponovno potrčali u okrilje podruma. Kazala sam Dari, Veri i Nensi da ručak nemamo i da ćemo morati podijeliti suhu hranu. Korisnici su počeli gundati unatoč tome što im je Bartol ispričao što se dogodilo. Oni su čekali gulaš, a morali su se zadovoljiti mesnim nareskom. Napad traje cijelo popodne i noć, a oko 4,00 sata ujutro tenkovska paljba s Ovčare je pojačana.

27. 09. 1991.

Više ne idem u obilazak zgrade jer zapravo i nemaju više što srušiti. Beba Mažar nazvala je i rekla da Dragan dođe po nju i njenu kćer Branku. Doći će raditi. Dragan ih je dovezao i donio kruh. Napadi počeli u 10,00 sati. Cijeli dan i noć nemoguće je izići iz skloništa. Kruh koristimo samo za doručak i ručak, a za večeru dajemo tijesto i kekse.

28. 09. 1991.

Već ujutro u 5,00 sati krenula sam našim neoštećenim vozilom u »Vupikovu« pekaru kod silosa na izlazu iz Vukovara. Bilo je mirno i dobila sam kruha (zapravo lepinje) za tri dana. Sada su već i tvrde jer nema kvasca, ali i to je bilo dobro. Mi smo za naše korisnike rezali te lepinje po pola i natapali uljem, vodom i Vegetom pa pekli na tavi i tako dobili mekano pecivo jako ukusno za jelo. Vozeći od »Mitnice« do silosa uvjerila sam se da je u Vukovaru svugdje isto razaranje. Nije mi to bila utjeha već potvrda moje odluke da korisnike ne vozimo bilo gdje dalje. Cijeli Vukovar je bio pakao. Ljudi su cijelim putem negdje trčali, neki za vodu, neki za još nešto namirnica koje su mogli naći. Sve se odvijalo kao na filmu. Svatko je imao točno određeni cilj i vrijeme u kojem mora obaviti ono što je bilo neophodno. Jer nije se znalo kad će početi novi napad. U noćasnjem divljanju napadača Vukovar se počeo pretvarati u ruševinu. Vratila sam se na vrijeme nazad u Dom. Čim sam došla, Zvonko Šibalić me je pozvao na stranu i rekao mi da Stevan Jović (bivši partizan) iz Borova Sela svaku večer između osam i pola devet kroz podrumski prozor daje ujednačene znake baterijskom lampom u pravcu Negoslavaca. Tvrdio mi je da su redovito nakon pola sata projektili iz Negoslavaca završavali ispod naših prozora, a neki i iznad nas u kuhinji i blagovaonici. Sjetila sam se da sam Stevana, dok smo imali struje, često zatjecala u blagovaonici gdje je gorjelo svjetlo. Upozorila sam ga da svjetlo ne smije gorjeti, no tada mi nije bilo ni na kraj pameti da je to mogao biti svjetlosni signal nekome preko puta nas koji je dojavljivao u Negoslavce. Obzirom da su i druge kuće u neposrednoj blizini bile gotovo srušene sa zemljom, nisam svemu tome baš pridavala neki značaj, no Zvonko me je uporno uvjeravao da su to bili signali i da su nakon njih počinjali napadi iz Negoslavaca. Razgovarala sam sa Stevanom i pitala ga ima li bater lampu. Rekao je da ima, ali da mu treba kad ide po noći u WC. Kazala sam mu da i za njega važi isto što i za ostale, a to znači da su hodnici bili osvijetljeni cijelu noć pa je mogao vidjeti kud hoda. Uzela sam mu lampu više da smirim Zvonka nego da Stevana spriječim u daljnjem signaliziranju. Navečer nam je došao Dragan. Zvonko mu je rekao za Stevana, a on je u trenutku poludio, izveo ga van zgrade u namjeri da ga likvidira. Sledila mi se krv u žilama i nisam mogla vjerovati da se tako nešto događa. Stala sam između

Stevana i Dragana te pokušala objasniti Draganu da nije potrebna tako drastična mjera jer ćemo po svemu sudeći imati svi istu sudbinu. Dodatno pogoršavati situaciju i praviti paniku među korisnicima zaista nije trebalo. Dragan mi je kratko odgovorio: »Ne znaš ti, tetka, što su oni sve spremni učiniti. Ako bude imao priliku, tebi će prvo zabiti nož u leđa.« Unatoč činjenici da je i Dragan bio u pravu, zamolila sam ga još jednom da Stevana pusti na miru i obećala da ćemo ubuduće paziti na njega. Pustio ga je i vratili smo se unutra. Zvonko je od toga dana stalno motrio na njega.

29. 09. 1991.

Napad iz svih smjerova počeo je u 8,00 sati. Najjači napad do sada i trajao je cijeli dan i noć. Posebno su djelovali višecijevni raketni bacači. Kad oni počnu sijati smrtonosne projekte, onda ne preostaje ništa drugo nego molitva Bogu da se prebace negdje dalje, a to dalje, nažalost, značilo je da netko drugi izgovara istu molitvu. Radio javlja da je vojni vrh JNA uputio ultimatum Republici Hrvatskoj u kojem traže da se Vukovar bezuvjetno preda inače će krenuti svim raspoloživim sredstvima na cijelu Hrvatsku. Naši branitelji pružaju nadljudski otpor neprijatelju. Pored sve nevolje oko 16,00 sati počela je padati i kiša. Ponovno smo napunili bačve i unijeli ih na sigurno. Uz racionalno trošenje vode za pića provući ćemo tri dana ukoliko ne budemo mogli ponovno ići na bunar po vodu. Čuli smo da je veliki broj bunara zarušen, ali ovaj naš, hvala Bogu, još nisu zarušili. Struje i vode nema i po svoj prilici neće ni biti, a i telefonske veze su prekinute. Više nema Đuke da otkloni kvarove. Kiša je nemilice padala cijelo popodne i noć, a nama je počelo prokišnjavati u najveću prostoriju gdje su bili korisnici, koja je bila točno ispod blagovaonice. U silovitim napadima zadnjih dana pod u blagovaonici bio je probijen. Beton je napukao i kroz te pukotine voda se slijevala u prostoriju ispod. Cijelu noć kupili smo vodu spužvama s plafona kako bismo koliko-toliko zaštitili korisnike ispod. Ujutro ćemo pomjeriti ležaje i pokušati nešto smisliti.

30. 09. 1991.

Sinoć kasno otišli su Dara Mandić i njen muž. Ručak smo skuhami. Korisnici su dobro. Vratile su se Beba Mažar i njena kći Branka pa nam je malo lakše. Pucnjava je počela oko 10,00 sati. Trajala je cijeli dan i noć. Teško nam je između predaha skuhati obroke. U nedostatku kruha za večeru smo skuhami mlijeko i žganjce. Za sada se još uvijek dobro snalazimo s hranom. S vodom je malo teže, ali je nastojimo racionalno koristiti. Popravili su nam telefonski kabl pa nam telefon opet radi. Tijekom noći nova oštećenja na zgradi.

01. 10. 1991.

Do vremena kad smo očekivali ponovne napade, a to se dogodilo u 8,00 sati, pripremili smo se za novi dan. Donijeli smo vode za par dana te očistili šut u blagovaonici koliko se to moglo. Postavili smo najlone na oštećeni dio poda u nadi da će voda manje prolaziti u podrumске prostorije ispod. Posebno je teško pripremiti obroke bez kruha. Koristimo se tijestom, ali to nije kruh. Nažalost, kruh nije moguće niti zamijesiti jer ga nemamo gdje ispeći. Siloviti napadi traju od 10,00 sati cijeli dan i noć. Radio Vukovar je javio da je presječena i posljednja veza Vukovara s Vinkovcima preko Bogdanovaca i Marinaca. Kiša neprestano pada. U samu ložionicu gdje su bili kotlovi i gdje su spavala Verina djeca Bojan i Tibor zbog jake kiše prodrla je voda. Imali smo dosta najlona i gume za bolesničke krevete pa smo uspjeli zaštititi madrace, a na vrata ispod kojih je prodirala voda stavili smo krpe i pokrivače da je upiju i tako dočekali jutro. Bila je to najteža noć do sada.

02. 10. 1991.

Radio javlja o nadčovječanskoj borbi vukovarskih branitelja proteklog dana i noći te velikom broju ranjenih i poginulih. Sve poslove vezane za obroke i sigurnost korisnika obavili smo rano ujutro jer nitko od nas nije ni spavao. Nensi i Branka otišle su na poziv susjeda previti lakše ranjene branitelje pošto se do bolnice ne može. Sreća da smo imali dosta sanitetskog materijala i rivanola za saniranje rana pa smo tako mogli pružati pomoć kome je trebalo. Vera me je izvijestila da pored Jove Vukomanovića i Vlajka Petrovića imamo još dvije nepokretne osobe. Bile su to bake Kata Filipović i Terezija Lukić. Inače, Vera, zajedno s medicinskim sestrama, nastoji da me ne uznemirava tim problemima prije nego što postanu ozbiljniji i dok još nema potrebe za izmještanjem korisnika. Znala je da su se oni bunili za svaki premještaj jer su tu gdje su bili imali svoj mali teritorij i grčevito ga čuvali. Mi smo, međutim, u slučajevima kakav je bio ovaj, morali poduzeti mjere da barem donekle izoliramo ljude u ovakvim situacijama. Stanje ostalih korisnika je zadovoljavajuće. Voda nam je problem. Primijetili smo da neki korisnici u svoje boce uzimaju po noći vodu iz bačvi kako bi stvorili svoje zalihe, a to onda stvara umjetni nedostatak vode. Poslije ponoći napadi su utihnuli i čuli su se samo sporadično.

03. 10. 1991.

Oko 8,00 sati ujutro počeli slabiji napadi, a oko 10,00 vrlo jaki. Nismo uspjeli skuhati ručak jer smo zaspali od umora i tako se sve poremetilo. Danas su nam korisnici posebno uznemireni. Prigovaraju što nema ručka i traže da ih premjestimo negdje dalje. Ne vjeruju da ih ne možemo prebaciti u bolnicu. Misle da je tamo

sigurnije. Sve ih je teže uvjeriti da činimo sve što je u našoj moći. Još uvijek nemamo struje ni vode pa su nam i mogućnosti za kuhanje barem jednog obroka smanjene. Cijeli dan kupili smo vodu koja je prodrla u podrumске prostorije. Izbacili smo vani mokre krpe, plahte i pokrivače. Ništa više nismo prali jer nije bilo vode, a nije bilo ni potrebno. Mijenjali smo ono što smo imali. Korisnici imaju dosta toga za presvući i obući, ali je za nas problem. Mi nemamo gotovo ništa, samo ono što je na nama. Hrane ponestaje. Povrće još uvijek nabavljamo iz obližnjih vrtova. Nensi i Branka otišle su u susjedstvo previti ranjene branitelje. Sretno su se vratile.

04. 10. 1991.

Kasno sinoć dobili smo iz susjedstva svinjskog mesa tako da smo odmah ujutro skuhalo ručak. Napadi na Vukovar počeli u 8,00 sati. Posebno jaki napadi, kako javlja radio, iz svih naoružanja i pokušaj prodora pješadije idu iz pravca Negoslavaca i na Dudiku. Naši branitelji dobro se drže. Radio javlja da su uništeni tenkovi kod Bogdanovaca, ali da, nažalost, naše snage nisu uspjele osloboditi put prema Vinkovcima. Napadi na Vukovar iz dana u dan sve su jači i sve duže traju. Svaki put kad naši uspješno odbiju pješadiju, djeluju njihovi avioni. Tako je i danas, nemilosrdno tuku položaje naših branitelja. Dobila sam poruku dr. Bosanac da im pošaljem sanitetskog materijala i lijekova ukoliko ih imamo. Spakovali smo sve što je moguće dati. Čekamo povoljno vrijeme da ih Dragan može odnijeti u bolnicu. Vratila se Dara Mandić pa nas sad ima šest na poslu i puno je lakše.

05. 10. 1991.

Situacija u gradu veoma teška. Već od jutra traju napadi iz svih sredstava, a djeluju i avioni. Ljudi u potrazi za hranom i vodom sve više riskiraju živote. Naša djelatnica Dinka došla je moliti hranu za sebe, muža i dvoje djece. Kazala sam joj da uzme što joj je potrebno i koliko može ponijeti. Mi smo imali dosta jer se pokazalo da smo dobro napravili što smo osigurali tromjesečne zalihe namirnica prema jelovnicima i prosječnoj potrošnji u ustanovi. Obzirom da je sve bilo na bazi 110 korisnika, koliki je bio kapacitet Doma, a evakuacijom nepokretnih i dolaskom starijih ljudi iz susjedstva imali smo oko 60 ljudi, bilo je dovoljno namirnica, samo nismo imali kruha i vode. Najveći problem je ipak skuhati barem jedan obrok obzirom na stalne napade i pucjavu. Marin Vidić Bili, povjerenik Vlade RH-a, uputio je apel svima u Hrvatskoj i Europi preko Radio Vukovara da pomognu Vukovaru i njegovim stanovnicima, posebno djeci. U Vukovaru je oko 2000 djece, među njima i tek rođene, a sve je manje hrane i vode. Bolnica je već odavno puna ranjenih. Više se ni mrtvi ne mogu na vrijeme sahraniti. Lijekova i sanitetskog materijala nema. No,

pomoći, barem ne značajnije koja bi mogla utjecati na omjer snaga, nema niotkuda niti će je biti. Preko radija javljaju da neprijatelju preko Šida dolaze nove snage u ljudstvu i naoružanju. Strepnja se uvukla u sve nas. Najteža je neizvjesnost i iščekivanje što se može dogoditi. Čujemo da na Vukovar ide veliki broj četnika, a to je značilo samo jedno: u Vukovaru nitko neće ostati živ.

06. 10. 1991.

Napadi ne prestaju od jučer. Rano ujutro samo su se pojačali, i to sa svih strana pa i s Dunava djelovanjem ratne mornarice, kao i iz zraka, avionima. Branitelji uspješno odolijevaju svim napadima, za sada. Kako stižu na sve strane, to samo oni znaju. Pokušali smo poslati višak lijekova u bolnicu zajedno sa sanitetskim materijalom, ali nismo uspjeli. Nemoguće je promoliti glavu izvan skloništa. Oko 10,00 sati došao mi je muž. Vodio je interventnu grupu »Vodovoda« grada Vukovara. Rekao mi je da nam je kuća direktno pogođena. Odmah je morao otići, a ja sam odlučila otići kući vidjeti kako je Sandra i treba li im što. Nisam se nikom javila jer mi sigurno ne bi dopustili da krenem pod ovakvom pucnjavom. No, svi mi koji smo se tu i tamo kretali po gradu znali smo otprilike ocijeniti kad je opasno, osim naravno snajpera kojih je bilo i koji su bili nepredvidivi. Mislim da je trajala vječnost dok sam došla do kuće. U normalnim prilikama trebalo mi je manje od 10 minuta hoda do kuće, no sada sam trčala i stajala pokušavajući izbjeći opasnost. Oko mene su prštale granate. Vidim da više nemaju što rušiti. Na »Mitnici« je gotovo sve svačeno sa zemljom. Konačno sam došla do kuće i uletjela u podrum. Svi su bili dobro na prvi pogled. Bilo ih je 11 u našem podrumu, sedam odraslih i četvero djece. Odrasli: Mile Beronja, Eva Beronja, Zlatko Marić, Zdenka Marić, Ljubica Marić, Karlo Marić, Sandra Marić i djeca: Davor Marić, Vedran Marić, Melita Beronja i Anita Beronja. Potražila sam Sandru, bilo mi je važno samo da je ona dobro. Čvrsto sam je zagrlila i počela plakati. Nisam si mogla oprostiti što je na vrijeme nisam sklonila iz Vukovara. No, znam da ona to nije htjela bez obzira što sam joj govorila da ode dok se još moglo. Nitko od nas ni u snu nije mogao sanjati da će se ovakvo što dogoditi u našem gradu, pogotovo ne da će to činiti JNA. Bila sam sat vremena u kući. Kazali su mi da je kuća pogođena s nekoliko projektila direktno, no ja nisam vidjela kakva je kuća niti me to interesiralo. Molila sam Sandru da ne izlazi bez potrebe iz podruma i da se čuva. Znam da sam sve govorila u vjetar, kako je to znala reći moja baka, ali ipak sam se nadala da će me poslušati. Njima nije trebalo ništa, ali me je Sandra zamolila da pošaljem mlijeka u prahu jer je u susjedstvu malo dijete, a mlijeka više nema. Obećala sam joj da ću poslati čim budem mogla. Vratila sam se istim putom do Doma, lagano trčeći i za divno čudo nisam stradala. Na vratima su me dočekale Nensi, Dara i Vera. Što su mi sve izgovorile, ne mogu ponoviti. Kazala sam im da sam morala otići kući. Uplašile su

se jako. Naši korisnici bili su sve nemirniji, a izgleda da su samo mene slušali. U povratku sam vidjela da je zgrada Doma gotovo potpuno uništena. Vode, struje i telefona nema.

07. 10. 1991.

Već u 7,00 sati počinje napad višecijevnim bacačima, a zatim iz svih bojevih sredstava. Traje do 10,00 sati, a onda je malo utihnulo. Koristimo to vrijeme za donijeti vodu. Naš bunar još nije zarušen. Sreća da nam je jugo bio ispravan pa smo mogli dovesti vodu u bačvama. Štedjeli smo maksimalno vozilo jer nije bilo goriva, a obližnja benzinska crpka već odavno nije radila. Pred njom na cesti bio je ogroman krater od avionske bombe (krmače 500 kg teške). Radio javlja da na »Mitnicu« padne svaki dan oko 2 000 različitih projektila. Upozoravaju ljude da se što manje kreću jer u bolnici više nema mjesta za ranjenike. Preko puta Doma kuću i garažu Tomislava Belje pogodile su granate. Tomislav već dva dana ništa ne jede. Pokušavamo mu objasniti da su to samo stvari, a on nam je onda rekao da je u garaži bio novi auto. Trgla sam se na to jer jedno vrijeme nismo imali goriva za vozilo, trebalo je ići po kruh, međutim, tada nam nije rekao da u garaži ima auto. Materijalno je odavno za većinu ljudi u Vukovaru postalo nevažno, no nismo svi jednaki.

08. 10. 1991.

Čuli smo da je potpisan prekid vatre na svim dijelovima fronte oko Vukovara (jer Vukovar je u okruženju gotovo punih mjesec dana), ali se ne nadamo ničem dobrom. Do sada su uglavnom nakon ovakvih potpisivanja primirja uslijedili još žestći napadi. Dan je prošao prilično mirno, barem u našem dijelu grada. Dopustila sam i korisnicima koji su htjeli da malo izađu izvan podruma. To je doprinijelo znatno boljem raspoloženju među njima, a što je najvažnije uvjerali su se da je sve porušeno i da je nemoguće preseliti se bilo gdje. Otišla sam kući vidjeti kako su moji. Odnijela sam mlijeko u prahu susjedima. Naši su se u naselju, kako čujem, organizirali pa kolju stoku i dijele meso svima u podrumima, a peku i kruh. Najveći problem svima je voda jer kad se puca, do nje nije moguće doći. Moji u kući su svi dobro. Često im dolazi Ante Mihaljević sa svojim ljudima tako da je korist obostrana: branitelji pojedju nešto toplo, a moji u podrumu ipak osjećaju veću sigurnost. Oko 7,00 sati navečer Branka Mažar, medicinska sestra, priopćila mi je da ona i njena mama Beba odlaze iz Doma jer da je njenu mamu netko od korisnika uvrijedio zato što je Srпкиnja. Nisam mogla vjerovati u to jer je u našem Domu ipak bilo više korisnika Srba nego Hrvata pa je valjda Srbi ne bi vrijeđali. No, znala sam pravi razlog zašto idu. Nisam ih mogla zaustavljati. I meni se činilo, pogotovo noću,

da »Mitnicu« najviše tuku, ali sam se svaki dan kretala po gradu u potrazi za kruhom i vodom pa sam znala da je u cijelom gradu isto: pakao. Nisam više mogla ni od koga tražiti da ispunjava radne obveze. To nitko više nije mogao platiti. Otišle su. Ostalo nas je ponovno četiri na 55 korisnika u podrumu. Jedna medicinska sestra i nas tri koje više nismo imale ni radno mjesto, ni titule nego samo želju da pomognemo ovim ljudima koliko možemo jer nam je sudbina ista. Da nesreća nikad ne dolazi sama, neprobrojeno puta smo se uvjerali od kako traje ovaj rat, tako je bilo danas. Cijelu noć padala je kiša te smo morali dežurati da voda ne prodre do korisnika, a sa stropova smo ponovno spužvama sakupljali vodu jer najloni u blagovaonici iznad nas nisu mogli zaustaviti prodor vode. Pomažu nam i korisnici koji imaju snage i volje, u prvom redu Zvonko Šibalić i Bartol Falamić koji mi je i inače desna ruka.

09. 10. 1991.

Kako je cijelu prethodnu noć padala kiša i napadi su bili malo slabiji, korisnici su zaspali poslije doručka. Mi smo pošli u raskršćivanje šuta u blagovaonici jer je unatoč slabijem napadu ipak nekoliko projektila pogodilo blagovaonicu. Iz štaba Civilne zaštite dobili smo dvije rolne ter papira i vjerovali smo da će to biti bolje od najlona za izolaciju. Nismo znali odakle početi. Cijeli krov pao je u blagovaonicu. Gotovo cijela prostorija bila je puna šuta i građe. Prvo smo raskršćili srednji dio u kojem je bila oveća rupa od granate. Pod je bio uništen i ulubljen. Razvukli smo ter papir. Pokrili smo ga dijelovima građe, izbacili ostatak šuta, te skuhalo ručak za taj dan. Nensi je u međuvremenu morala uvući kateter Kati Filipović jer se više nije mogla kretati.

Poslali smo lijekove, sve narkotike i sanitetski materijal u bolnicu. Nama smo ostavili najnužnije. Nensi je otišla i u susjedstvo previti povrijeđene branitelje. Unatoč potpisanom primirju novi napad počinje u 11,00 sati. Ništa više ne možemo uraditi. Napad traje cijelu noć do jutra.

10. 10. 1991.

Radio javlja da je počeo najžešći napad u 49 dana opsade Vukovara. Počeo je intenzivnije već u 4,00 sata jutros. Jedni druge optužuju za kršenje prekida vatre. Nama je svejedno tko je kriv. Granate ponovno padaju kao kiša. Jaki napadi pješadije iz Negoslavaca i na Trpinjskoj cesti. Svi napadi uspješno zaustavljeni. Javljaju da je na Trpinjskoj cesti groblje neprijateljskih tenkova. Radnički dom u Vukovaru potpuno je izgorio. Raduje nas što naši unatoč svemu odolijevaju napadima. Oko 50 je ranjenih i 9 mrtvih na našoj strani, javlja radio. Na njihovoj strani daleko veći gubitci. Očekuje se dolazak konvoja s hranom i lijekovima, a

upućen je i apel za evakuaciju teških ranjenika iz bolnice. Svima je jasno da sve ovisi o dobroj volji nekog oficira JNA ili nekog većeg zapovjednika.

11. 10. 1991.

Jutro je osvanulo mirno. Gusta magla nadvila se nad gradom. Čuje se pomjeranje tenkova na Novom groblju i Ovčari te kod vojarne. Nova pojačanja neprijatelju pristigla su iz Šida. Za vijesti u 10,00 sati najavila sam korisnicima da se okupe kako bi i oni čuli što se događa u Vukovaru. Čuli su jasno i glasno što se događa u Vukovaru, a ono što ih je najviše iznenadilo jest činjenica da su mnogi u gradu bez hrane i vode. Čini mi se da su konačno shvatili da njima i nije baš tako teško jer svaki dan imaju tri obroka, od toga jedan kuhani, vode koliko im je potrebno i za ove uvjete pristojan smještaj. Nisu se morali izlagati opasnosti kao većina stanovnika Vukovara u potrazi za hranom i vodom, a još su im obroci servirani na noge. Bilo je ovo jako dobro jer su se nakon slušanja vijesti umirili i gotovo cijeli dan nisu progovorili niti riječi. U 13,00 sati s novim snagama počinje žestok napad na Vukovar. Na pojedine dijelove grada pada i više od 2 000 projektila. Nešto prije ponoći malo su se smirili. Valjda su i oni umorni. Potrošili smo svu vodu. Ujutro treba donijeti novu.

12. 10. 1991.

Konvoj hrane i lijekova, kako javlja radio, vraćen u Đakovo i Osijek. Napad na Vukovar počeo u 5,00 sati ujutro. Jedna snažna eksplozija odjeknula nam je iznad glava. Pomislila sam da će se sve srušiti na nas. Ništa nije palo osim što smo od jačine detonacije svi zatvorili uši očekujući još. Čim je malo utihnulo, izišla sam vidjeti što se dogodilo. Kako sam i očekivala, još jedan snažan projektil pao je na sredinu kuhinje i na sreću nije probio u podrum. Odmah smo pohitali i po vodu. Do novog jačeg napada uspjeli smo donijeti samo četiri ampera vode obzirom da više nema goriva u kombiju i vodu nosimo na rukama. Nemamo više suhog kvasca pa ne možemo praviti tijesto (najviše su to bile lepinjice umjesto kruha). Posljednje meso koje smo dobili od susjeda potrošili smo. Baka Kata Filipović i Jovo Vukomanović kritično.

13. 10. 1991.

Već 15 dana Vukovar je u totalnoj blokadi. Radio javlja da konvoj hrane i lijekova ponovno kreće put Vukovara. Najavljena je i mogućnost evakuacije žena i djece pa se nadam da ćemo i mi naše starce moći evakuirati. Za sada im to još ne smijem

reći, iz prostog razloga što ne vjerujem da je to moguće ako se ne oslobodi put prema Marincima i Vinkovcima. Bit će mirniji ako ne znaju za tu vijest. Nakon što smo podijelili doručak, otišla sam u susjedne kuće ne bih li našla suhog kvasca. Ono što smo imali potrošeno je jer smo u par navrata pekli kruh vani na žaru, kao i lepinjice. U jednoj razorenoj kući našla sam tri vrećice suhoga kvasca. Taman kad sam željela poći, začula sam muške glasove. Jedan od njih govorio je: »Tu je, vidio sam kad je ušla u kuću.« Stajala sam očekujući da se pojave nepoznati i nisam dugo čekala. Trojica naoružanih ljudi ušlo je u kuću i jedan od njih obratio mi se prilično strogo: »Što radiš tu ?« Odgovorila sam da tražim suhog kvasca i praška za pecivo te objasnila da radim u Domu umirovljenika gdje imamo preko 60 starih ljudi, a kruh moramo sami peći. Zatražio je da izvrnem sve džepove, što sam i učinila. Kratko nakon toga rekao mi je strogim glasom: »Mogla si poginuti za to, mnogi pljačkaju kuće i odnose vrijednosti pa ti je bolje da više ne zalaziš u tuđe kuće. Drugi će prvo zapucati pa tek onda provjeravati tko je u kući.« Nisam odgovorila ništa, otišla sam do Doma, ali sam usput u garaži Komšićeve kuće preko puta Doma vidjela šporet na drva i ugalj. Odmah po dolasku u podrum kazala sam Milenku i Franji da bi bilo dobro kada bismo ga mogli instalirati u podrum i tako riješiti kuhanje i pečenje kruha jer smo drva imali dovoljno. Otišli su preko i nakon kraćeg vremena donijeli su šporet koji je bio u izvrsnom stanju. Stavili smo ga u podrum i naložili. Sve je bilo u redu. Odahnula sam, kao i svi oko mene, jer sam znala da ćemo od sada moći nesmetano pripremati obroke, a bit će nam i toplo.

Već poslije 10,00 sati počeo je novi napad iz svih pravaca.

14. 10. 1991.

Nakon dva tjedna konačno smo ispekli kruh u pećnici. Bio je odličan, no nismo pretjerivali. Dali smo komad kruha svakom za ručak, a večeru i doručak kombiniramo keksom i tijestom. Još uvijek imamo dovoljno mesnih limenki, brašna, ulja, soli, šećera, čaja, keksa.

Konvoj hrane i lijekova vraćen je iz vojarne za Vinkovce. Jugovojska je htjela iskoristiti konvoj da prodre u centar grada. Naši branitelji odlučno su odbili takvo rješenje i po cijenu gladovanja. Sve češće nam dolaze ljudi iz susjedstva za hranu. Dajemo svima što imamo. Nakon što je konvoj vraćen nastao je novi pakao nad Vukovarom. Ne znam što se još može u ovom gradu porušiti. Sve je već odavno porušeno. Samo je nepokolebljiva želja branitelja da se olako ne predaju neprijatelju čvrsti štit koji ne mogu srušiti. Svima je jasno da više i nemaju što izgubiti osim naravno života, a život i smrt su toliko blizu da zapravo i ne osjećate razliku. Pod kišom granata radio izvještava da se naši unatoč žestokim napadima sa svih strana uspješno brane, pomažu jedni drugima. Između vijesti glazba Olivera Dragojevića.

Svi ga rado slušaju i unatoč grmljavini eksplozija svi osjećaju radost. Njegov glas i glas Siniše Glavaševića dvije su stvari koje ulivaju zračak nade i daju snagu za dalje. Na današnji dan 1967. godine vjenčala sam se u Vukovaru. Bože, kao da je jučer bilo. Hoće li itko u Vukovaru ostati živ? Svakim trenom sve je teže i teže.

15. 10. 1991.

Cijelu noć trajala je pucnjava. Pred jutro se malo umirilo. Izišla sam pronaći nešto povrća u vrtovima oko nas. Našla sam kupusa. Srela sam susjeda u neposrednoj blizini Doma kod kojega smo išli po vodu. Rekao mi je da im je noćas granata zarušila podrum, a on je cijelu noć izbacivao zemlju kako bi iz podruma izvukao kćer s malim djetetom i zeta. Bunar na koji smo išli po vodu također je zarušen. Ponudila sam mu da dođu kod nas iako je bilo malo mjesta, ali nekako bismo se snašli. Rekao mi je da su se već preselili u jednu kuću pokraj njihove gdje je bio dobar podrum. Prekrasan dan je osvanuo. Sunčan, nebo bistro, plavo da ne povjeruješ da je tako nešto moguće kad svakog trenutka može početi kiša granata.

U jednom od vinograda našla sam par grozdova i ponijela ih za djecu. Oko 10,00 sati kao po dogovoru pucnjava se nastavlja. Radio upozorava da se ne izlazi iz skloništa jer su mnogi poginuli i ranjeni u potrazi za hranom, vodom ili naprosto čistim zrakom. Jedino naši branitelji lete po cijelom gradu kako bi stigli na sve strane i obranili što se može. Mi ostali gotovo da i nemamo veze s vanjskim svijetom. I noć i dan su isti.

16. 10. 1991.

Teški napad na grad počeo je već u 8,00 sati ujutro. Uspjeli smo s drugog bunara donijeti dvije bačve vode. Pred sam ručak oko 11,30 sati pogođen nam je jedini ulaz u podrum. Krov i zidovi srušili su se ispred vrata i ostali smo blokirani izvana. Ništa ne možemo riješiti dok paljba ne prestane. Lakše je u ruku povrijeđena jedna baka koja se nalazila u blizini vrata. Čini mi se da će danas u Vukovaru sve pobiti. Nema više mjesta na koje nije pala bomba ili neki teški projektil. Pomoć ne dolazi niotkuda, zalihe oružja i municije su na izmaku. Sa sigurne udaljenosti neprijatelj tuče po Vukovaru. Ne znam koliko će ovo još trajati i hoće li itko ostati živ. Kakvi su to ljudi koji nemilosrdno uništavaju grad i njegove stanovnike? Što smo to zgriješili da smo ovako kažnjeni? Molimo za sve koji će poginuti kako bi barem pred Boga došli čista lica. Nastavi li se i dalje ovako, malo će živih izići iz Vukovara. Nijedan potpis za prekid vatre nisu ispoštovali. Ništa im nije sveto. Vukovarsku bolnicu najviše bombardiraju, a znaju da su tamo ranjenici. Sad je sigurno da nećemo ako preživimo imati uspomena iz prošlosti. Sve je uništeno i banditi neće

stati dok i posljednji Vukovarac diše. Da nam je samo malo novog naoružanja i ljudi, sigurno bi bilo lakše. Ali pomoći n e m a.

Nakon četiri dana kome preminuo je Jovan Vukomanović.

17. 10. 1991.

Kasno sinoć došao nam je Dragan. Radost što ga vidimo živa i zdrava bila je neizmjerena. Donio je Verinoj djeci Bojanu i Tiboru slatkiše, ali nam je donio i jednu strašnu vijest. Jučer je poginuo Blago Zadro, vođa i strateg obrane Trpinjske ceste.

Blago Zadro

Nije se dugo zadržao jer pucnjava nije prestajala cijelu noć. Njegovim odlaskom uvukla se još veća neizvjesnost u sve nas. Blago je bio ne samo simbol obrane Vukovara nego u prvom redu čovjek kojega su svi voljeli i poštovali pa i neprijatelj. Bit će jako teško bez njega.

Pucnjava ne prestaje i tijekom cijelog dana. Bez obzira na opasnost uspjeli smo raskršćiti ulaz od štuta nastalog eksplozijom toliko da možemo izlaziti iz skloništa. Preminulog Jovana prenijeli smo u mrtvačnicu.

Tijekom dana počela jaka kiša. Voda nam je prodrla kroz ulazna vrata u sklonište jer više nije bilo krova da ga štiti. Ponovno smo se borili s vodom. Na eksplozije više nismo reagirali. Nagon za opstanak bio je jači od svega drugoga. Ali u svakom zlu, kažu stari ljudi, ima i neko dobro pa smo tijekom dana nakupili dovoljno kišnjice za tekuće potrebe i tako nam je ostalo više vode za piće.

Čula sam da u Mjesnoj zajednici na Mitnici mogu otići po kruh. Međutim, kad sam došla, rekli su mi da se moramo sami snaći kako znamo i umijemo. Kruha je bilo samo malo i već je podijeljen. U povratku vidim neke ljude kako ispumpavaju gorivo na benzinskoj crpki kraj našeg Doma. Zamolila sam ih da nam daju malo goriva za naš kombi i dali su mi, hvala Bogu, desetak litara. Muž mi je došao na kratko i rekao mi da u školi »Vladimir Nazor« djeluje jedinica Civilne zaštite pa ih mogu zamoliti da nam poprave krov iznad ulaza u sklonište kako voda ne bi više ulazila. Kazala sam mu da, pošto je on sa svojom interventnom grupom iz »Vodovoda« bio po cijelom gradu, obavijesti nekoga iz »Komunalca« da imamo jednog mrtvog te da dođu po njega ako je moguće. Otišla sam zatim u školu pod kišom granata i kad su me vidjeli, nisu vjerovali da idem po gradu vozilom. Ni tamo nisam imala sreće. Saopćili su mi, vjerojatno u uvjerenju da nas ima više zaposlenih u Domu, a ne samo nas četiri žene, da ne mogu stići koliko ih ljudi zovu i da pokušamo sami sanirati oštećenja na krovu. Kruh smo ispekli sami. Ostavili smo

komad tijesta za kvas za sljedeći kruh jer više nije bilo ni suhog kvasca ni praška za pecivo. Radio javlja da su branitelji Vukovara odbili sve pješачke napade.

18. 10. 1991.

U kratkom predahu, takoreći između dviju vatri uspjeli smo donijeti vode za piće. Dosta je zahladnjelo. Skladišni prostor u kojem smo inače držali prehranu raskrčili smo i napravili mjesta za korisnike koji su ležali po hodnicima. Malo je nezgodno jer na toj prostoriji nema prozora ni ventilacije, ali je ipak bolje i toplije nego u hodniku. Zahvalni pogledi staraca dali su nam do znanja da smo dobro postupili. Jutro je osvanulo s mirisom paljevine. Mnoge kuće su gorjele jer je tijekom noći, kako je javljeno na radiju, neprijatelj djelovao fosfornim i napalm bombama. Teške borbe vode se od ranog jutra u području Lušca. Zarobljeni su i neki časnici jugovojске, dobar dio oružja i municije, kao i plan napada na Vukovar s razrađenim planom ratovanja u zimskim uvjetima. Tijekom noći područje Lužac naši su branitelji očistili od četnika i učvrstili položaje.

Poslije podne preminuo je Vlajko Petković. Obzirom da mu je sin bio odmah preko puta našeg Doma, javili smo mu da dođe po oca i sahrani ga. Cijelu noć padala je kiša. Kao da se nebo otvorilo. Nismo znali na koju stranu prije ići kako bismo zaustavili prodor vode. U prostoriji u kojoj je bilo najviše ljudi morali smo ponovno skupljati vodu s plafona, a kroz ulazna vrata tekao je potok pa su tako dvije osobe stalno dežurale, skupljale vodu i izlijevale je u zahode. Kad bi pucnjava barem malo prestala, pokušali bismo popraviti krov ispred ulaza. Nakupili smo četiri bačve vode. Jednu smo procijedili na gazu i dezinficirali je izosanom kako bi za dva do tri dana bila za piće. Ako se ovako nastavi, sigurno nećemo moći ići po vodu u susjedstvo.

19. 10. 1991.

Kiša pada i cijeli dan. Pucnjava je bila manja nego uobičajeno pa smo uspjeli donijeti korisnicima nešto odjeće iz garderobe s odjela »A« i »B«. Sve pokrivače koje smo imali dali smo im jer grijanja nije bilo. Peć na koju smo kuhali nije bila dovoljna za zagrijavanje cijelog prostora. Morali smo i štedjeti drva tako da smo odmah nakon kuhanja obroka gasili vatru. Nitko nije mogao reći koliko će ovo trajati, a prema zarobljenim planovima za zimsko ratovanje očito da i neprijatelj nije znao kada će svemu biti kraj. U posjet nam je došao Josip Budimir pa sam ga zamolila da popravimo krov iznad ulaza. Rekao mi je da odem u staru kapetaniju i u Štabu Civilne zaštite objasnim o čemu se radi. Iako je kapetanija preko puta bolnice i praktički je potrebno prijeći cijeli grad, morala sam otići. Odvezao me Dragan našim jugom. Od brzine kojom smo se kretali, granata, snajpera i svega

ostalog gotovo da i nisam mogla vidjeti kako grad izgleda, znam samo da se u centru grada od šuta gotovo nije moglo voziti. Vera me je zamolila da njenoj mami i sestri koje su bile u podrumu stambene zgrade u neposrednoj blizini kapetanije odnesem nešto hrane. Dragan i ja otišli smo u zgradu u kojoj su bile na samoj obali Dunava. Na ulasku i izlasku iz podruma zasuli su nas snajperi iz okolnih zgrada. Nisu nas pogodili. Verina mama i sestra bile su dobro. Pomoć nam je odbijena i ovdje, kazali su mi da ponovno odem u školu »Vladimir Nazor« i vidim što mogu učiniti, ali sam dolaskom u školu vidjela da je i njihov krov pogođen, i oni su se borili s istim problemom. Unatoč svemu gospodin Menges mi je obećao da će netko doći čim budu mogli. Na povratku u Dom vidjeli smo leš pokojnog Petkovića u polju ispred Doma u plahtama kojima je bio umotan. Vjerojatno ga je sin pokušao prenijeti preko ceste da bi ga u dvorištu njihove kuće sahranio, ali je u međuvremenu zapucalo i nisu ga mogli nositi. Pucalo je i oko nas, ali nam, hvala Bogu, nije ništa i vratili smo se neoštećeni u Dom.

20. 10. 1991.

Kiša i dalje pada sve jače. Pucnjava je smanjena. Josip Budimir došao je rano ujutro i rekao da će uz pomoć Milenka, Dragana, Franje i Belje, kao i naših korisnika popraviti krov iznad ulaza. Velikim naporima po kiši i i pod kišom granata uspjeli su popraviti krov do navečer. Svakog trenutka mogao je netko od njih stradati. Svi smo osluškivali putanje projektila, bježali u sklonište i ponovno se vraćali da što prije popravimo krov.

Nismo ovih dana slušali radio radi štednje baterija. Upalila sam ga nakon što je krov bio popravljen i čula da je konvoj ranjenika iz bolnice uspio doći do Đakova. To je značilo da su u bolnici dobili lijekove i malo se rasteretili teškim ranjenicima. Priopćila sam svima što sam čula. Svi su pljeskali i bili oduševljeni. Za vrijeme izvlačenja ranjenika neprijatelj se uspio pregrupirati pa radio javlja da se očekuju još žestći napadi na grad. Josip Budimir se presvukao i kasno navečer otišao na položaj. Cijeli dan ništa nije jeo, a nije htio ni večerati. Bila sam zabrinuta za njega. Sigurno je znao da je tamo gdje ide potrebniiji. Pokojnog Petkovića sin je odnio kući i sahranio.

21. 10. 1991.

Izvršili smo premještaj korisnika u velikoj prostoriji za ogrjev te zamijenili mokre madrace. Razvukli smo žicu duž hodnika kako bismo mokru odjeću i pokrivače osušili. Korisnici uglavnom dobro. Malo je prestala pucnjava pa smo izbacili šut iz kuhinje i blagovaonice. Iz »Elektroslavonije« su nam instalirali kabl za struju i kazali nam da nabavimo bačvu goriva i odnesemo u Veterinarsku stanicu gdje je bio

agregat pa ćemo dobiti 2 do 3 sata struje dnevno. Lož ulje dobili smo u kapetaniji, a Milenko i Dragan odnijeli su ga u Veterinarsku stanicu. Sav preostali šut i građevinski materijal koji je bio na ulazu uspjeli smo izbaciti tako da je ulaz bio slobodan. Radovali smo se struji jer smo već svi mirisali po dimu od kandila. Tijekom dana nekoliko razornih projektila palo je na centar grada i kod nas na Mitnici. U odnosu na dosadašnje dane pucnjava je bila znatno manja pa smo uspjeli puno toga odraditi kako bismo poboljšali uvjete življenja.

22. 10. 1991.

Kiša neprestano pada. Cijelu noć morali smo dežurati u prostoriji ispod blagovaonice i skupljati vodu s plafona. Napadi traju cijelu noć. Od eksplozija oko Doma probijena su i metalna vrata na prostoriji u kojoj je bilo najviše korisnika. Sitni komadići eksplozivnih naprava zabili su se u madrace, ali za divno čudo nitko od korisnika nije bio povrijeđen. Hvala dragom Bogu da je tako. Da imamo ranjenih, bilo bi jako teško jer se do bolnice ionako ne može, a lijekovi su nam na izmaku. Pa i kad bi se moglo, potrebnije je mjesto u bolnici za branitelje i djecu nego za nas. Neža Savić pala je u komu, izvijestila me je Nensi. Baka Neža je teški šećeraš. Nensi je poduzela sve što je potrebno. Baki Kati Filipović pogoršava se stanje. Po leš Jove Vukomanovića došli su djelatnici »Komunalca« već prije 8,00 sati. Paljba je bila znatno manja nego preko noći, a radio javlja da je na Vukovar palo više tisuća granata protekle noći. Korisnici su se uzvrpoljili i željeli izići malo napolje, ali sam im strogo zabranila jer se nikad nije znalo kad će ponovno jače zapucati.

Oko 9,00 sati utrčao je u podrum jedan od susjeda. Rekao mi je da u gornjem dijelu zgrade netko zove u pomoć. Nensi i ja istrčale smo odmah van. Zapomaganje je dolazilo s odjela »B«. Novi jači napad upravo je počeo. Potrčale smo u pravcu jauka. U jednoj od soba na sredini odjela našle smo Bartola Falamića. Ležao je u ruševinama i kad nas je vidio, samo je kratko rekao: »Gotov sam, moje noge.« Nensi je odmah potrčala nazad u podrum pozvati još nekog u pomoć, a ja sam potražila deku u koju bismo ga stavili obzirom da je stalno ponavljao: »Moje noge.« Preko ruševina je bilo nemoguće da ga nas dvije odnesemo u podrum. Kratko zatim došla je sa Zvonkom, jednim od naših korisnika. Položili smo Bartola u deku. Za jedan kraj uhvatile smo Nensi i ja, a za drugi Zvonko. Krenuli smo uz neporušene zidove vjerujući da ćemo tako lakše izbjeći projekte koji su prštali na sve strane. Kretali smo se polako jer je Bartol jaukao od bolova, a i preko silnog šuta nije se moglo brže. Nakon vječnosti, tako se meni barem činilo, donijeli smo ga do podruma neozlijeđeni. Položili smo ga na pod u vešeraju. Nensi ga je pregledala. Ustanovila je da su mu obje noge gotovo razmrskane. Dala mu je injekciju za smirenje. U tom trenutku nismo mogli ništa drugo. Ubrzo nakon injekcije Bartol je zaspao, a mi

smo se pripremali da ga našim vozilom odvezemo do bolnice. Čim pucnjava malo prestane. No, Bartol je preminuo kratko nakon što je zaspao. Pretpostavljali smo da je sigurno imao i nekih unutarnjih povreda za koje nismo znali. Pogledala sam njegovo blijedo smireno lice i suze su same potekle. Iako je bio »čisti socijalac«, kako smo zvali korisnike za koje je puni iznos smještaja plaćao Centar za socijalni rad, ipak mi je bio posebno drag jer je uvijek bio pri ruci i kad je bio mir, a pogotovo sada u ratnim uvjetima. Bio mi je desna ruka. Cijelo vrijeme bio je uz mene kod nabavke namirnica, kuhanja, iznošenja smeća, cijepanja drva. Bio je inače sitan i koštunjav, a sad mi se činio još sitnijim. U zadnja dva-tri dana često mi je govorio: »Direktorice, nećamo se oдавде izvući živi.« Kao da je predosjećao kraj. Nisam ga uspjela pitati što je tražio gore kad je počela pucnjava. Vjerujem da je išao u potragu za cigaretama ili duhanom. To je, naime, za pušače bio gorući problem jer cigareta i duhana već dugo nije bilo. Nesreća je bila u svakom centimetru zemlje i zraka koji nas je okruživao. Uz neprestanu pucnjavu, nova razaranja, kišu, nedostatak lijekova i hrane, nedostatak vode i smrt je bila sve prisutnija iz časa u čas. Bartolova smrt sve nas je pogodila. Poslije podne napad je bio još jači. Svi smo se povukli u najsigurnije dijelove podruma i čekali. Redovne poslove oko pranja suđa i pripremanja hrane obavili smo na vrijeme. Da se bar moglo spavati, bilo bi lakše. Uz ovakvu kanonadu bilo je nemoguće oka sklopiti. Tijekom cijele noći do 4,00 sata ujutro trajao je napad. Malo sam zadrijemala, kao i svi ostali, a onda nas je probudilo novo pakleno jutro.

23. 10. 1991.

Ustala sam u 7,00 sati. Dok se pripremao doručak (za koji su bile zadužene Vera i Dara) i zamijesilo tijesto za kruh, krenula sam do prostorije večeraja gdje je bio i radio kako bih čula vijesti. Nensi je došla odmah za mnom da uzme čiste plahte iz malog priručnog skladišta. U toj prostoriji držali smo i lijekove jer smo jedino tu prostoriju mogli nadzirati i paziti da korisnici sami ne uzimaju lijekove. Vidjela sam da Nensi pokušava otvoriti vrata, ali ne može. Pozvali smo neke od korisnika, izdigli vrata i kad smo ih maknuli, imali smo što vidjeti. Prostorija je bila gotovo do polovice ispunjena zemljom. Police porušene, a iz zemlje su virili lijekovi i čisto rublje. Jedan ili dva projektila te noći probila su u prostoriji i ugorali gotovo 3 kubika zemlje tako da je sve bilo zatrpano. Velika rupa zjapila je u zidu. Pola rupe ispod prozora, pola na samom prozoru. Nešto plahti koje su bile gore na zemlji pokupili smo odmah. Nakon podjele doručka pokušali smo iz zemlje izvući što više lijekova i sanitetskog materijala. Sreća da je nešto malo narkotika koje smo imali Nensi stavila u ležište kotla za centralno grijanje. Tko zna je li bismo ih u ovom metežu pronašli. A za slučajeve kakav je bio Bartol čuvali smo ih kao oko u glavi. Cijelo dopodne prošlo nam je u prevrtanju zemlje kako bismo spasili što više

lijekova. Oko podne je došao Dragan pa sam ga zamolila da me odveze do bolnice da porazgovaram s doktoricom Bosanac o mogućnosti smještaja naših korisnika u bolnicu. Čim sam ušla u podrum bolnice, bilo mi je jasno da nisam ni trebala dolaziti. Bez obzira na to što je ovo bio daleko sigurniji prostor nego naša kutija šibica u Domu, bilo mi je jasno da ovdje nemam što tražiti. Otišla sam bez da sam i pokušala razgovarati s doktoricom Bosanac. U povratku sam svratila u općinu vidjeti ima li možda mogućnosti za smještaj u neko od atomskih skloništa koja su bila u gradu. Gospodin Marin Vidić mi je rekao da je sve puno i da nigdje nema mjesta, ali da, kad sam već tu, mogu podići plaću za zaposlenike Doma. Koja ironija, plaća. Podigla sam novac i vratila se u Dom. Dok sam ja izbivala, dobili smo mesa iz Mjesne zajednice. Kiša je prestala padati, ali je jako zahladnjelo.

24. 10. 1991.

Paljba na Mitnici počela već u 9,00 sati. Do tada smo otišli po lepinjice u Vupik i tako uštedjeli jedan dan više kvasca za kruh. Lepinjice su prilično tvrde. Morali smo ih močiti u vodu i peći na ulju kako bi omekšale. Za večeru smo napravili poparu i čaj te tako iskoristili lepinje. Nakon dugog vremena dobili smo struju od 17,00 do 21,00 sat. Svi su malo živnuli. Mogli su gledati i vijesti na televiziji. Ali svaku i najmanju radost mora nešto poremetiti. U popodnevrim satima ponovno je počela padati kiša. Padala je i cijelu noć.

25. 10. 1991.

Kata Filipović preminula. Franjo i Dragan donijeli su iz Kombinata »Borovo« nešto tople obuće za nas i korisnike. Napad počeo u 10,00 sati. Do tada sam, dok su moje suradnice pripremale doručak i ručak, u obližnjem vrtu izvadila krumpira, malo za promjenu. Pregledala sam zalihe hrane. Graha i brašna, kao i ulja ima još dovoljno te mesnih limenki. Ispod blagovaonice u prostoriju gdje ima najviše ljudi neprestano curi voda. Stalno je skupljamo i izbacujemo van. Sad imamo kišnice i previše. Susjed Ante Mihaljević svratio je kratko. Rekao mi je da su moji svi dobro te da se planira oslobađanje ceste prema Vinkovcima kako bi se mogli izvući ranjenici, žene i djeca. Mislim da je to nemoguće sa snagama koje ima Vukovar ako ne dobijemo pomoć iz vana. Bojimo se mogućeg masakra poput onog u Dalju.

26. 10. 1991.

Hladnoća sve više steže, a i obruč oko Vukovara sve se više steže. Već rano ujutro počeo je iz svih pravaca i iz svih borbenih sredstava napad na Vukovar. Radio javlja

da posebno tuku bolnicu. Sve je više ranjenih i poginulih. Došao mi je na kratko muž i javio da je naša susjeda Franka poginula zajedno sa sinom i snahom u šestom mjesecu trudnoće u podrumu svoje kuće. Granata je pogodila ravno u podrum, a kod njih je nakratko svratio i susjed Lukinić pa je i on poginuo. Radio javlja o sve većim koncentracijama neprijatelja i borbenih sredstava. Više nas ne tuku često iz zraka, ali su se ukopali oko Vukovara i sa sigurne daljine sipaju smrtonosne projekte. Rano ujutro imam osjećaj kao da se netko tek probudio i još sanjiv pritisnuo obarač na tenku, višecijevnom bacaču ili nečem drugom i koncert počinje. Izgleda da za Vukovar nema boljih dana. A zima dolazi.

27. 10. 1991.

Noć je protekla prilično mirno, ali je zato odmah ujutro počela paljba iz svega što su imali. Radio javlja da su počele borbe za oslobođenje ceste prema Vinkovcima. Koncentracija neprijatelja na tom dijelu je ogromna i gotovo je nemoguće očekivati uspjeh misije. U Vukovaru na sve strane gori. Ranjenima i mrtvima više se ne zna broja. Hrane i vode sve je manje. Mnogi stradaju u potrazi za hranom i vodom, a više nije sigurno ni u podrumima. Kiša projektila pada na grad, a sve češće završavaju u podrumima jer više nema kuća da ih zadrže na površini. Straha više nema. Borba za opstanak potiskuje i bolest i strah i nemoć, gotovo sve dobre i loše emocije koje čovjek ima.

28. 10. 1991.

Zahladnjelo je još više. Ponovno sam uspjela naći krumpira. Jaki mraz pokrio je zemlju. Krumpira ćemo imati za dva dana. Napad počinje u 9,00 sati. Danas smo trebali dobiti vodu koju vatrogasci raznose cisternama, ali do nas nisu uspjeli doći. Moramo koristiti vodu koju smo dezinficirali. Sve je veća nervoza među korisnicima. Dobar dio njih su pušači, a nedostatak cigareta i duhana povećava nervozu. Neki od njih i pored moje zabrane kopaju po ruševinama ne bi li negdje našli koju cigaretu. Čujem da u toalet papir zavijaju čaj kamilice i uvin čaj. Kažu da je dobra zamjena za duhan. Borbe za marinački put (put Vinkovaca) nastavljaju se, ali bez rezultata. Neprijatelju stalno pristižu nove snage u ljudstvu i naoružanju, a nama ništa. Mi ratujemo onim što je preostalo ili što otmemo neprijatelju. Sad je sve teže doći do streljiva i oružja jer neprijatelj rijetko ide u pješadijske napade. Tuku s distance i uživaju.

29. 10. 1991.

Napad počinje u 8,00 sati. Nakon dva sata kod nas je malo manja pucnjava, ali se iz pravca Bogdanovaca čuju jake detonacije. Zbog nesmanjene žestine borbe naših branitelja za cestu prema Vinkovcima oko 12,00 sati dolaze avioni. Bombardiraju centar grada te Trpinjsku cestu. Pošto je kod nas bilo malo tiše, ponovno sam otišla do one bašće da donesem krumpira. Imala sam tamo ašov, a i zemlja nije bila jako smrznuta. Taman što sam došla do bašće, ugledala sam dva aviona kako lete duž Dunava i ispuštaju u rijeku smrtonosni teret. Voda se dizala kao ogromni vodoscoci, a ja sam odmah pomislila da su piloti Hrvati koji su bili prisiljeni da lete za neprijateljsku vojsku kad su teret umjesto na grad bacili u rijeku. Avioni su se odmah vratili nazad prema Srbiji. Oči su mi bile i nesvjesno pune suza. Bila je to kap u moru za Vukovarce, ali je ipak bila pomoć. Pri pomisli da su to mogli baciti na bilo koji dio već razrušenog grada, mogla sam samo biti zahvalna Bogu da ima ljudi koji drukčije razmišljaju od okrutnih nalogodavaca. Nakon što su otišli pokušala sam izvaditi par kućica krumpira i uspjela nešto malo kad je počeo snažan napad iz pravca Negoslavaca i Ovčare. U trenutku sam se sklonila ispod terase obližnje kuće, pokrila rukama oči i čekala što će se dogoditi. Ostala sam tako neko vrijeme, ne znam koliko je to vremena bilo. Kad sam otvorila oči, krumpira je bilo na sve strane jer je jedna granata pala baš u sred bašće. Pokupila sam na brzinu oko pola vreće i trčeći se uputila prema Domu. Od težine vreće i trčanja gotovo da sam izgubila dah. Na vratima su me čekale Nensi, Vera i Dara te neke bake. Svi su vikali na mene, a ja im nisam mogla odgovoriti iz prostog razloga što nisam imala zraka. Malo poslije kad se sve smirilo, shvatila sam da se brinu za mene i da nije pametno što sam izišla sama iz podruma. Hvala Bogu, ništa mi se nije dogodilo. Napad je trajao cijelo popodne i noć.

30. 10. 1991.

Radio javlja da hrvatska Vlada vodi intenzivne pregovore za prekid vatre u Vukovaru i pomoć međunarodne zajednice da se spriječi katastrofa. Kao odgovor neprijatelja na Vukovar pada kiša projektila već od ranog jutra i ne prestaje cijeli dan i noć. Posebno teško stanje je u bolnici. Sve je puno ranjenih. Nedostatak hrane i vode katastrofalan je. Gine se za čašu vode. Mitnica je sravnjena sa zemljom.

31. 10. 1991.

Napadi na grad ne prestaju. Po vodu nismo mogli otići. Dijelimo samo po jednu čašu vode nakon svakog obroka. U autu nema više goriva. Iako još uvijek uspijevamo dati tri obroka dnevno, korisnici su sve nezadovoljniji hranom.

Nemoguće im je objasniti da je u drugim krajevima grada još teže. Osim toga oni kažu da smo mi plaćeni za to da vodimo brigu o njima. Očito da im je život dragocjen i ne vjeruju da činimo sve kako bismo imali pristojne obroke. Oko 13,00 sati jedna je baka izišla iz podruma. Jednostavno više nije mogla biti u podrumu i krenula je, kako nam je kasnije kazala, prema bolnici u uvjerenju da je tamo bolje. Nensi i ja potrčale smo za njom, ali je ona nešto ranije krenula pa smo je sustigle kod kafića Qvo Vadis na Mitnici gdje su inače bili naši branitelji kad su se malo odmarali. Sreća da nije bila teška. Uhvatile smo je ispod ruke i praktički ponijele prema Domu. Vrijedala nas je i govorila da je pustimo, ali je nismo slušale. Vratile smo se pod punom paljbom. Oko nas je gorjelo i nebo i zemlja. Kad smo se najzad našle na sigurnom, eksplodirala sam nakon što mi je kazala da je moram odvesti u bolnicu. Izvela sam je pred vrata podruma i rekla neka sama ide. Odgovorila mi je da je ja moram odvesti, da je to moja dužnost. Kazala sam joj ponovno da ide sama i zatvorila vrata. Čim sam zatvorila vrata, već mi je bilo žao, ali je moja reakcija sigurno nastala zbog činjenice da je Nensi prva krenula za njom, a ja sam dala obećanje njenoj majci da joj se ništa neće dogoditi. Pomisao da je Nensi mogla poginuti, izluđivala me je. Malo poslije Vera je pozvala baku da uđe u podrum i ode na svoj ležaj, a ona je jedna odgovorila: »Ne smijem, ne da mi direktorica, pa vidiš da je luda.« Svi smo se nasmijali, uhvatila sam je pod ruku i uvela unutra. Meni je trebalo dugo da se smirim. Vukovarski pakao se nastavlja.

01. 11. 1991.

Jutro je osvanulo mirno. Potpisan je novi prekid vatre. Priopćila sam Veri da idem do kuće. Morala sam vidjeti Sandru i ostale u kući. Otišla sam nakon što smo podijelili doručak. Sve kuće i nova osnovna škola na Mitnici porušene su. Nikog nisam srela do našeg naselja. Kod kuće su svi bili dobro. S druge strane bare stoje tenkovi. Red novih kuća ispred njih bio je porušen i tako su imali Mitnicu kao na dlanu. Pitam Sandru imaju li dovoljno hrane. Kaže mi da za sada imaju dosta, ali da im je najveći problem voda. Iako sam je molila da se što je moguće manje izlaže opasnosti, kažu mi da svaki dan nekamo izlazi. Ništa joj nisam rekla jer je očito da me ne bi poslušala. U podrumu naše kuće bilo je četvero djece i osam odraslih osoba i sigurno je trebalo svaki dan nešto donijeti, vodu ili hranu. Vrijeme je takvo da se ne može razmišljati o posljedicama. Ako je trebalo ići po kruh koji su žene peklye u naselju ili po meso, moralo se ići bez obzira na opasnost. Mislim da takve ljude i Bog čuva. Čujem da Marko Deronja iz našeg naselja biciklom snabdijeva sve kojima treba kruh i voda i ništa mu se do sada nije dogodilo. To je valjda životinjski instinkt čovjeka za preživljavanje u ovako opasnim trenucima. Brzo sam se vratila nazad. Bilo mi je lakše jer sam se vidjela sa svojim. Nabavili smo ponovno gorivo

za jugo i otišli po lepinjice u pekaru. Dobili smo i nafte za agregat. Kabl za struju, nažalost, bio je prekinut i nismo mogli dobiti struju.

Novi napad počeo je intenzivnije u 12,00 sati bez obzira na potpisano primirje. Sada kad je svima jasno da nikakvo mirno rješenje stanja u Vukovaru nije moguće, jedina nada nam je oslobađanje puta prema Vinkovcima preko Bogdanovaca i Marinaca. Za to se još uvijek vode borbe, a rezultata nema jer je neprijatelj prejak. Poslije podne u kratkom predahu dotrčao je Dragan s položaja i zamolio me da odemo do njegove mame i sestre u podrum Osnovne škole »Vladimir Nazor«. Morao je majci odnijeti lijekove jer je teški bubrežni bolesnik, Nensi nam je dala lijekove koje je Dragan tražio, ponijeli smo nešto keksa za djecu njegove sestre i toalet papira. Prvi put sam ušla u podrum u brdu do škole. Masa ljudi, uglavnom žena i djece te nešto starijih, bila je smještena na podu. Morali smo preskakati preko njih kako bismo došli do Draganove sestre i majke. Bili su naslagani kao sardine. Dragan mi je rekao da je većina njih sa Sajmišta i da su tu od kad je Sajmište palo. Imali su prigušeno svjetlo, a unutra je bilo prilično zagušljivo. Vani su u kazanima kuhali obroke za sve u podrumima i pripadnike Civilne zaštite gospodina Mengesa koji su smješteni u školi. Na sekundu sam pomislila da je nama ipak lakše, manje nas je; a imamo i manje djece. S djecom je daleko teže nego s odraslima. Dvije djevojčice Draganove sestre gledale su me radoznalo i sa strahom jer sam u ruci imala kalašnjikov. To je bio Draganov kalašnjikov koji sam držala dok je on vozio pa ipak sam se postidjela pred pogledima ove djece i izišla napolje sačekati Dragana. Nije dugo ostao sa sestrom i majkom pa smo se brzo vratili u Dom. Čujem tihu molitvu iz podruma. Pater Branimir Kosec drži misu preko radija i moli sa svim Vukovarcima. Avioni ponovno bombardiraju položaje prema Bogdanovcima i Marincima. Opskrbljenost svim životnim namirnicama i vodom sve je manja, a prednost imaju bolnica, štab obrane, općina. Svi civili moraju se snalaziti kako mogu, javlja radio. Na povratku zatječem Veru kako plače. Kazala mi je da njen Bojan koji nije imao niti 15 godina želi na položaj jer u podrumu više ne može izdržati. Pokušala sam s njim razgovarati, no i meni je rekao da se osjeća beskorisno, a ionako ćemo svi poginuti pa onda želi biti s braniteljima. Upravo je počela jaka pucnjava pa smo ga uspjele odgovoriti od namjere da napusti Dom.

02. 11. 1991.

Rano ujutro počeo je jak napad. Oko 9,00 sati pojavili su se avioni i otišli u pravcu Bogdanovaca. Teške detonacije čuju se iz tog pravca. Bombardiraju položaje naših. Na radiju ističu nadčovječansko herojstvo naših branitelja. Kome to nešto znači. Onima koji nisu tu, neće nikad zapravo znati što se u Vukovaru dogodilo. Da smo bili pametni kao mnogi iz Vukovara i na vrijeme otišli iz grada, i mi bismo sada negdje gledali vijesti na televiziji s izvješćima iz Vukovara. Možda bi pala i koja suza

nakon stravičnih scena u Vukovaru. Za spas Vukovara i njegovih stanovnika trebalo je mnogo više, a to Hrvatska nije imala. Slušajući na radiju da na tisuće tenkova, oklopnih vozila, transportera i na tisuće novih ljudi dolaze na Vukovar, nije bilo teško zaključiti što nas čeka i koliko će obrana Vukovara moći izdržati. Beogradski radio javlja da je Vukovar pao. Naš Siniša Glavašević iako zna da za Vukovar spasa nema, piše poemu o Vukovaru svojim emisijama. Ostavlja na savjest onima koji su mogli nešto učiniti a nisu, svu krv i muku Vukovaraca i njihovih branitelja. Ali nije očajan, upućuje riječi nade svima koji ovu tragediju proživljavaju u podrumima i na linijama obrane da će na ruševinama grada nići još ljepši i veći Vukovar. Oni koji ga sada razaraju neće imati mjesta u njemu. Ponovno upućuje poziv cijeloj Hrvatskoj da pomogne Vukovaru. A pomoći n e m a.

03. 11. 1991.

Nismo uspjeli otići po vodu. Zalihe hrane sve manje. Napad na Vukovar ne prestaje i svakim je časom sve veći. Nova razaranja ne prestaju iako ne vjerujem da postoji išta čitavo u gradu. Iz vatrogasne službe javljeno nam je da nam, nažalost, ne mogu donijeti vode. Jedno vozilo cisterne im je pogodeno, a potrebe su velike. Presložili smo namirnice kako bismo napravili raspored potrošnje jer ne znamo dokle će ovaj pakao trajati.

04. 11. 1991.

Snage naših koncentrirane su na proboj puta prema Vinkovcima. Ujedno neprijateljska pješadija nadire sa svih strana zaštićena tenkovima. Radio javlja da se vode teške borbe za Lužac jer su u Budžaku prošli neprijateljski tenkovi. U Haagu se vode pregovori za prekid vatre i neprijateljstava, no nitko od nas u to ne vjeruje. Na večer ponovno počinje padati kiša. Gotovo da nitko ni s kim ne razgovara. Nemam snage bilo što reći iako znam da korisnici od mene očekuju riječi utjehe. Kako postupiti? Reći im istinu ili kao naši branitelji koji nas sve češće posjećuju davati nadu ispraznim riječima da u Vukovar stiže pomoć iz cijele Hrvatske.

05. 11. 1991.

Cijelu noć padala je kiša. Nismo spavali, samo pomalo koliko je tko mogao. Radio nismo slušali, ali su nam branitelji javili da je Lužac pao. Obruč oko Vukovara sve se više steže. Nitko od nas nema više što izgubiti osim života pa ipak se strah uvukao u sve jer je neizvjesnost velika. Imajući u vidu velike gubitke neprijatelja na vukovarskom ratištu, jasno je da nas neće štedjeti bez obzira na uvjete pada ili

predaje. Nisam dobila nikakav glas od kuće. Bojim se da tamo ne prodru neprijateljski vojnici. Znam da nam nema pomoći, a ipak u dubini duše osjećam da je Bog s nama i da nam je on jedina svjetlost. Radio javlja da je Srbija odbacila mirovni plan. Za nas to znači potpuno uništenje.

Javljaju da je otvoren novi front prema Županji. Rezultat je to neuspjelih pregovora u Haagu. Nemoguće je bez novih snaga i naoružanja držati tako dugu frontu. Borbe se vode oko cijelog Vukovara. Hvata me jeza pri pomisli na to što se dogodilo na Lušcu. Gubitci su veliki na objema stranama.

06. 11. 1991.

Naređena je potpuna informativna blokada u Vukovaru. Ne znam što to zapravo znači. Javili su nam da je i Jastreba napustio Vukovar. Ne mogu vjerovati. Sjećam se njegovog glasa preko motorole kad je budio branitelje rano ujutro i prozivao sve položaje u Vukovaru. Znao je svakog branitelja po imenu. Tko zna što se dogodilo da je i on otišao. Osjećam da je kraj blizu. Naši na Mitnici govore da će se boriti do zadnjeg branitelja. Tako su odlučili i na drugim dijelovima fronte. Previše zločina počinjeno je da bismo im mogli oprostiti. Sama smrt i nije više bila tako strašna. Strašnije je bilo pasti živ u ruke četnika.

07. 11. 1991.

Srbija bi, kako javlja radio, trebala do 10. 11. 1991. pristati na uvjete Europske zajednice za početak mirovnog procesa s Hrvatskom. Imajući u vidu intenzitet noćasnog napada i onoga što se od ranog jutra u Vukovaru događa, to za Vukovar ne važi. Kad god se potpiše bilo kakav dogovor o prekidu vatre, napadi su još jači i dugotrajniji. Ne možemo po vodu jer je suviše rizično. Slučajno smo otkrili da u sistemu za grijanje ima još vode. Prljava je, ali je dobra za pranje suđa i toalet. Stalno dežuramo iza svakog tko ide u zahod da se ne bi zagušio. Puno nas je, a vode je sve manje. Ne možemo ni po kišnjicu izaći. Jednu bačvu su nam pogodili pa sad imamo samo jednu koja je čitava i za upotrebu. Na radiju objavljuju intervju predsjednika Tuđmana. Iznenadeni smo njegovim riječima da se Vukovar ne bi branio nijedan dan da nije bilo pomoći sa strane. Nama ovdje u ovom paklu ne izgleda baš tako, ali nije moguće realno ni suditi o svemu s ove točke gledišta. S druge strane sigurno je da Hrvatska ni izdaleka nema ono što ima jugoslavenska vojska. Kažu da su oni po jačini četvrta sila u Europi.

08. 11. 1991.

Većih napada od jutros nema. Rano smo krenuli po vodu za piće. U susjedstvu su zaklali jednu svinju pa smo dobili mesa. Pošto mi se muž nije vratio iz Borova Naselja gdje je sa svojima otišao da otklone kvar na filter stanici, zamolila sam Franju Mandića da me odveze do sjedišta »Vodovoda« koje je bilo u podrumu zgrade »Građevinara« blizu općine Vukovar. Nije bilo lako voziti kroz centar Vukovara, ali smo sigurno stigli do »Vodovoda«. Zatekla sam tamo direktora Štengla i Štefa Konigsknehta. Odmah sam primijetila da nešto nije u redu jer je Štef plakao. Pitala sam za muža i njegove ljude. Gospodin Štengl rekao mi je da su morali ostati dulje u Borovu Naselju, a da je jutros poginuo njihov vozač Lijović. Štef je bio s njim u autu kad su pošli na Olajnicu posjetiti roditelje. Lijovića je pogodio snajperski metak. Štef mi je rekao da su četnici prodrli na Milovo brdo tenkovima i da imaju centar grada na dlanu te da moramo paziti kad se budemo vraćali preko mosta na Vuki. Jasno mi je bilo da mi se muž najvjerojatnije neće vratiti iz Borova Naselja jer je već javljeno da je Lužac i Budžak pao, a njihov vozač je poginuo. Franjo i ja vratili smo se na Mitnicu bez većih problema.

Dara i Franjo Mandić otišli su iz našeg podruma kući. Imali su tamo stare roditelje, a kraj se činio blizu. Situacija je jako teška. Nadam se da ćemo uz sve mjere štednje vode imati za dva dana. Novi napadi počeli su rano popodne. Vukovar podsjeća na uzavreli vulkan, na sve strane gori i dimi se dok tragediju nitko ne može izbjeći.

10. 11. 1991.

Cijelu noć pucnjava se nije stišala. Kiša počela padati tijekom noći. Na području Mitnice jaki napadi počeli u 8,00 sati. Svi su očajni. Situacija u gradu neizdrživa. U bolnici preko 450 ranjenika. Mrtve nitko više i ne broji. Sahranjuju se u skupnim grobnicama kod »Sloginog« stadiona i u okolnim baščama i dvorištima. No, one koji su u ruševinama kuća nitko ne može sahraniti niti se zna koliko je ljudi stradalo u bombardiranjima koja su svakodnevna otkako je počeo boj za cestu prema Vinkovcima. Nisam mogla otići do kuće. Nadam se da su svi živi. Velike borbe vođene su poslije podne na Slaviji i u Borovu Naselju. Što se tamo događa obzirom da je Lužac pao prije par dana, nitko nam ne može reći. Nadam se da nema velikih gubitaka među našima.

11. 11. 1991.

Rano ujutro otišla sam do kuće. Svi su dobro. Posljedice zadnjih napada na Mitnicu još su drastičnije. U našem naselju Borasova kuća teško oštećena i još nekoliko novih kuća. Gornji dio naše kuće gotovo porušen. Sve kuće starije gradnje srušene

sa zemljom. Vratila sam se brzo nazad u Dom, a pošto napadi nisu bili jaki, odlučila sam se ponovno odvesti do »Vodovoda« vidjeti kako mi je muž. Kazali su mi da se više ne mogu vratiti, da je Borovo Naselje u okruženju, da tenkovi kreću prema Vukovaru s Lušca i Budžaka. Čula sam i da su iz pravca Bogdanovaca došli do Drvene pijace te da je pitanje sata kada će se spojiti sa snagama sa Sajmišta na Slaviji gdje su se vodile velike borbe. To je značilo da će Vukovar uskoro biti ispresjecan na par mjesta i neće se moći braniti. Krenula sam nazad i kod robne kuće zaustavio me je jedan branitelj. Obišao je svoje na Olajnici i ide na položaj na Slaviji. Zamolio me je da ga povezem kad je čuo da idem na Mitnicu. Upozorio me je na tenkove na Milovom brdu i rekao da s najvećom mogućom brzinom moram prijeći most na Vuki. Učinila sam kako je rekao, ubacila sam u treću i dodala gas do daske tako da je kombi doslovce poletio. Oko nas su fijukali meci, ali nas nijedan nije pogodio. Sva sam bila u grču, no nisam stajala do »Slavije« gdje su iznad škole »Vladimir Nazor« na brdu već bili četnici. Pozdravili smo se i poželjela sam mu sreću. Pokazao mi je dva metka koja je dobio za borbu i kiselo mi se nasmiješio. Oboje smo znali da ovo što se događa u Vukovaru sa srećom nema nikakve veze. Po povratku u Dom kazali su mi da nemamo krumpira pa pošto nije bila jaka paljba, otišla sam i donijela pola vreće. Za to vrijeme Milenko i Beljo otišli su po vodu za piće. Avioni su se pojavili oko 9,00 sati, ali nisu borbeno djelovali. Pucnjava je trajala cijeli dan, ali znatno manje nego prethodne noći.

12. 11. 1991.

Korisnici su za sada svi dobro. Iz susjedstva su nam doveli dvije bake koje su lutale ulicama. Ne znaju reći ni kako se zovu ni odakle su došle. Bile su gladne i umorne. Odmah smo im dali jesti i smjestili ih na spavanje tako da su nakon obroka zaspale. Začepio nam se jedini zahod koji smo imali. Imali smo još vode u sistemu, a Milenko je pronašao čeličnu sajlu tako da smo nakon par sati uspjeli odčepiti i isprati zahod.

Presložili smo zalihe hrane i ustanovili da su se drastično smanjile. Mnogi su dolazili kod nas po hranu i nikoga nismo mogli odbiti. Doduše, ne mogu reći nitko nije tražio nemoguće tek toliko da prežive. Zalihe lijekova i sanitetskog materijala također su na izmaku. Poslije podne napadi počinju ponovno sa svih strana. Žestoke borbe vode se na Slaviji i na Drvenoj pijaci jer neprijatelj želi doći do centra grada. Kažu da su tenkovi kod željezničkog mosta na ulazu u Vukovar. Nema nikakvih izgleda da mi se muž vrati.

Vrlo teška situacija u Vukovaru. Najteža od kako je počeo ovaj rat. Za mene najprljaviji rat koji je vođen na kugli zemaljskoj. Radio Vukovar javlja da će se branitelji boriti do posljednjeg. Onima koji ovo sve budu preživjeli neka Bog pomogne jer neće nitko drugi. Svi čekaju kada će se Vukovar konačno predati. Ne znam kako drugi, ali ja se nekako osjećam prevarenom. Ne samo zato što pomoć nije stigla i neće stići nego i što polako shvaćam da je veliki broj onih koji su na sve od početka gladali drukčije na vrijeme napustio Vukovar. Neki su čak i vrijednije stvari ponijeli sa sobom. Većina njih se slikala s oružjem u rukama i kočoperila po Vukovaru, a kad je zagustilo, pobjegli su iz Vukovara. U Vukovaru su ostali Međimurci, Zagorci, Hercegovci, a najmanje starosjedioci. No, svi koji su tu, zaslužni su da je Vukovar i toliko izdržao. Slušamo stalno na radiju da će se branitelji boriti do posljednjeg. Kako stvari stoje, ni od nas nitko neće ostati živ. Razmišljam o svim mladima i djeci. Što ću reći Sandri ako se ikako izvučemo iz ovoga? Je li bilo vrijedno ostati? S druge strane ako bude preživjelih, zar bih im mogla pogledati u oči nakon svega u Vukovaru da sam ranije otišla. Povukla me silna želja da odem kući i otišla sam, a da se nisam nikome javila. Svi su živi. Očekuju kao i mi svi da će se čudo dogoditi, ali su se i pomirili sa sudbinom. Sandra mi je kazala da su neki mladići napustili položaje na Mitnici i otišli u bolnicu jer su čuli da se četnici posebno oštire na Mitničane. Kažu da na Mitnici neće ostaviti nikog živog. Nisam znala što joj reći. Samo sam je čvrsto zagrlila i zaplakala. Nisam se plašila smrti moje ili njene već svih onih muka i poniženja za koje sam čula da trpe žene sa Sajmišta u »Modateksu«. Kazala sam joj da mi je Damjan ostavio pet ručnih bombi u slučaju da nemamo drugog izbora. Ukoliko dođu do Mitnice, a to je bilo pitanje sata, bolje i tako završiti nego se njima predati. Iz vojarne su pustili »Marš na Drinu«, što je bio znak da će početi novi napad. Požurila sam se da stignem prije negoli počne jača paljba.

Čim se smračilo, otišla sam do uprave »Komunalca« u blizini našeg Doma. Nije više bilo potrebno da čuvam streljivo i protutenkovsku bombu koju su ostavili gardisti. Sve sam pokupila i predala Miji Bendri. Nisam pitala koliko će im koristiti. Rekao mi je da im je zapovjednik Šoljić također nestao i da ni sami ne znaju kako dalje. Tek što sam se vratila oko 20,00 sati, kad je novi napad na Vukovar bio u punom jeku, na vratima ložionice gdje sam spavala pojavila se mala Anita, kći moje sestrice Eve, pa Melita, starija kći, zatim Davor i Vedran, djeca muževog bratića, a zatim i svi ostali iz moje kuće: Mile, Zlatko, Eva, Zdenka, moja svekrva Ljubica i na kraju Sandra. Kad sam ugledala Sandru (neka mi Bog oprosti), odmah mi je bilo lakše, ali od šoka nisam mogla ništa reći. Samo sam je zagrlila i počela plakati. Pod ovakvom paljbom samo lud čovjek mogao je izaći iz skloništa. Čujem da ostalima objašnjavaju da su tenkovi počeli tući odmah nakon što sam napustila kuću i da

cijeli dan nisu mogli izaći iz podruma. Bez obzira na pucnjavu jer se sve oko njih rušilo, odlučili su pod okriljem noći izaći kroz prozor i uputiti se prema nama. Tako su i učinili te trčeći došli do Doma. U našu kuću, kako kažu, palo je više od 30 projektila. Dali smo im jesti i napravili mjesta da mogu spavati. Priopćila sam Sandri da joj se tata ne može vratiti iz Borova Naselja, a baka je počela plakati. Reći joj da će sve biti u redu, naprosto nisam mogla. Riječi utjehe nikom više nisu ništa značile. Nešto kasnije došao je Ante Mihaljević. Kaže da se borbe vode za svaki metar i svaku kuću u Vukovaru, ali da će vrlo brzo neprijatelj doći na Slaviju i u centar grada.

14. 11. 1991.

Iz svih borbenih sredstava i svih smjerova najteži i najveći napad, barem što se tiče Mitnice, počeo je u 6,00 sati. Nemoć pomiješana sa strahom za živote najbližih vezala nam je i ruke i noge. Unatoč svemu obavili smo sve poslove oko doručka, pečenja kruha i ručka. Čujemo na radiju da je dogovoreno novo primirje. Čini se da to za Vukovar ne važi. Kad bi bilo na snazi, ne bi nas već ovako rano ujutro tukli. Javljaju da su cestu od Borova prema Vukovaru u potpunosti zauzeli četnici i vojska. Milošević i Lord Karington u Beogradu su dogovorili potpuni prekid vatre. Sve se to izgleda ne odnosi na Vukovar. Njegovi branitelji i stanovnici odbrojavaju posljednje sate. Cijeli dan nismo nikamo izlazili. Pošto ni prethodnu noć nisam spavala, pokušala sam malo zadrijemati kad se smračilo. Sandra je bila odmah kraj mene do vrata. Oko 10,00 sati, taman kad me uhvatio prvi san, prodrmla me je Sandra i pozvala da izađem na hodnik. Pomislila sam da je možda nekom od korisnika loše. No, bila je tišina i svi su bili na svojim mjestima. U dnu hodnika stajao je Ante s još jednim gardistom. Kad sam došla bliže, Sandra mi je tiho rekla da su došli javiti kako je Dragan upravo poginuo pred ulazom u Dom. Pitala sam odmah jesu li ga unijeli unutra. Ante je kroz suze odgovorio da nisu i da ga on ne može nositi. Dragan je zapravo brat Antine supruge. Sandra i ja izašle smo odmah napolje, a za nama i njih dvojica. Dragan je ležao pogođen na betonu ispred garaže. Noge su mu bile u čudnom položaju savijene neprirodno kao da su od krpe, a ispod šljema preko čela curila je krv. Tijelo mu je još bilo toplo. Pokupili smo ga i unijeli u unutrašnjost zgrade. Pucalo je na sve strane, no u bližoj okolici nije pala nijedna granata dok smo unosili Dragana. Neke bake su čule moj razgovor s Antom na hodniku i dok smo ponovno ušli u sklonište, svi su već znali da je Dragan poginuo i plakali. Dragan nam je puno pomogao. Kad god je trebalo, vozio me po gradu u potrazi za namirnicama. Djeci je uvijek pronalazio, u ruševinama kuća na položajima gdje je bio, slatkiše i donosio da ih razveseli. Verinog Tibora je obožavao. Dijelio je s nama sve što je imao. Bio je član naše velike obitelji. Sjećam se kad ga je u gardijskoj uniformi prvi put doveo u naš Dom Franjo Mandić. Rekao mi je:

14.11.1944
 14.11.1944
 14.11.1944

Uj' u selu istu. na mtern dane od
 8 sati jani uspele na kumari, iz mti
 meraca. Gori e de na napredovanje
 jednice uspele u mane planu jer
 je prevela. Vnaramo dovamo jednice
 na tri dila. O cirkum stacionirani mti
 ne mogu ni izdati jer je stajalo glavno,
 jano radio jerha daju se dogovoreno u
 bezbedu izvesti lorde konjgbove i
 zavremu stane petmni peniol rto napoh
 na kumari tajn istang dave. ite u raznom
 momentu one jani. Enju se i anoni e
 mti je da bi e boleni delat, emi
 za da nicanaridogovori ne vade na kumari
 i kumari. Lini na x joi mti rto inle
 kumari da bi e boleni uspele mti
 de dote ano pesir.

Oko 22 sati fuped tute jano de, e
 nepozvedno i fuped zgrade poginuo dragan
 Carol gortik koji je doletio kad us
 i dote nemene punitio u mti dote
 uspele. Sajda tute i je mti dote us
 an zgrade. Otpeteni dote. Dragan je stur
 jano 22 godne. Jolies nam je dote kumari.
 Dute e mti u jano kumari i dote.

14.11.
 14.11.
 14.11.

DRAGAN POGINUO OD GRANATE

»Evo, tetka, i mi imamo našeg kapetana Dragana.« Od tog trenutka Dragan je bio stalno uz nas. Sjetila sam se da mi je često govorio da ima kod sebe novčanik s osobnim dokumentima i nešto novaca te ako mu se nešto dogodi da to predam njegovoj sestri Katici i obvezno poljubim njegove nećakinje. »Mami reci da ne plače za mnom.« Kazala sam mu da ne priča gluposti i da se neće dogoditi ništa strašno. Ante i njegov suborac već su bili otišli. Pošla sam Draganu pronaći novčanik o kome mi je govorio. S baterlampom koja je već slabo svijetlila došla sam do njegovog tijela. Zavukla sam ruku ispod Draganove jakne kako bih pronašla novčanik. Svaki čas očekivala sam da će mi nešto reći. Lice i ruke bile su mu blijede, a u lijevoj ruci držao je žvake. Ante mi je rekao kako su ga odvrćali da ne ide do Doma jer se puca na sve strane, ali je on odgovorio: »Idem obići djecu.« Poginuo je trčeći prema ulazu u Dom. Hoću li ikad vidjeti njegovu sestru i je li mu majka još živa? Draganov život ugasio se u 27. godini života.

Dragan Čorić

15. 11. 1991.

Kaos je u Vukovaru. Kao da nas žive zakapaju. Teška razaranja počela još u 6,00 sati. U 14,00 sati jedna granata probila je plafon ložionice. Sav šut sručio se na lonce, ali nitko nije stradao. Svi smo se povukli u hodnik jer je tamo izgledalo najsigurnije. Držala sam Vedrana i Davora objema rukama i osjećala njihova srca koja zamalo što nisu iskočila iz prsa. Pokušala sam ih smiriti, no bilo je jasno da više nigdje nismo zaštićeni. Činilo se da sve što ispale pada po našem Domu. Ante je javio za Draganovu smrt i oko 10,00 sati opet pod punom paljbom Martin je iz bolnice došao po Dragana. Pitala sam ga kako je uspio doći do nas. Odgovorio mi je da su se četnici spustili do Slavije, ali je on došao putom od Bečarskog križa pored crkve »Sv. Filipa i Jakova« i gimnazije do ispod »Vodotornja« gdje još nisu bili. Odmah je otišao natrag jer su četnici svakog trena mogli napredovati prema Mitnici. Ispratili smo Dragana i vratili se u podrum. Martin nam je rekao da se borbe vode praktički prsa u prsa i da se branitelji bore za svaku kuću.

16. 11. 1991.

Nismo uspjeli otići po vodu. Napadi ne prestaju dan i noć. Nadamo se čudu i nada je jedino što preostaje iako zdrav razum upućuje na činjenice. A one nisu nimalo ohrabrujuće. U Vukovaru je kaos, u bolnici nastala epidemija jer već danima

nemaju vode dok masa ljudi pokušava naći sklonište upravo u toj bolnici. Svi misle da je tamo najsigurnije kad do predaje dođe. Od 18,00 sati, kako javlja radio, dogovoren je apsolutni prekid vatre. Napadi na Vukovar, međutim, ne prestaju. Pred večer su nam došli Ante, Zlatko, Mile, Vlado, Senka, Bili, Ivica. Uvjeravaju nas da četnici na Mitnicu još dugo neće moći prodrijeti i da se nadaju da će pomoć ipak doći Vukovaru. Nisu me uvjerali, ali sam vidjela da su ostalima zaiskrile oči pune nade pa nisam komentirala ovu vijest. Odmah po njihovom odlasku Nensi mi je priopćila da su u Dom došle dvije bake koje ne znaju ni kako se zovu. Bile su iscrpljene i gladne. Dali smo im jesti i smjestili ih među naše korisnike.

17. 11. 1991.

Susjed preko puta došao nam je reći da su u njegovom podrumu ljudi sa Slavije koji su se pred četnicima povukli na Mitnicu. Molio je nešto za jesti jer nisu ništa imali. S njima je bilo i male djece. Dali smo im doručak, ručak i večeru, kao i našim korisnicima. Borbe se nastavljaju od ranog jutra. Javljaju nam da se vode velike borbe za bolnicu. Još uvijek razmišljam o Draganu i njegovim riječima kako ćemo pobijediti i od Hrvatske napraviti malu Švicarsku, kako ćemo poslije rata samo ići u svatove, a onaj tko nas ne pozove, dobit će bombu umjesto poklona. Sada je sve to padalo u vodu.

Kasno navečer ponovno je došao Ante s Bilim i doveli su nam jednog ranjenog policajca s teškim gipsom na nozi. Molio je da on ostane kod nas, a da se branitelji Mitnice spremaju na proboj prema Dudiku. Bez riječi sam pristala da mladić ostane kod nas. Pozdravili smo se i otišli su. Odmah nakon toga počelo je jako tući na gornjem dijelu skloništa pa smo mladića smještenog u sobicu prenijeli u ložionicu iako je bilo teško zbog njegovog gipsa. Nitko nije spavao. Ne zbog pucnjave nego zbog činjenice da je kraj tu, samo nismo znali kakav. Naš »gost« policajac izgledao je smireno. Rekao nam je da ne zna koliko će sve to potrajati, ali da bi bilo dobro da se što više ljudi iz susjedstva skupe na jedno mjesto te da uništimo sve što bi nas moglo povezati s braniteljima. Tako će, vjerovao je on, biti manja mogućnost za masakre. Što nas je više, to je manja mogućnost za masovna strijeljanja. Obecala sam mu da ću odmah ujutro pozvati sve iz susjedstva da dođu kod nas bez obzira što mjesta nije bilo.

18. 11. 1991.

(zapisano 19. 11. 1991. u autobusu na autocesti »Bratstvo – jedinstvo« kod Adaševaca)

Pucnjave ujutro nije bilo. Tu i tamo čule su se detonacije. Zavladała je čudna tišina. Sandra i ja odnijele smo u susjedstvo doručak. Pristavljen je ručak (grah s tijestom)

i umiješeno tijesto za kruh. Donijeli smo i nekoliko kanti vode. Oko 12,00 sati pojavio se Bili. Iznenadila sam se kad sam ga vidjela jer mi je Ante prethodno večer rekao da odlaze u proboj. Odmah sam ga pitala zašto nisu otišli. Rekao je da je s vojskom dogovorena predaja Mitnice te da je jedan od uvjeta da vojska i četnici poštede civile predaja branitelja Mitnice. Odlučili su se svi predati. Mi se moramo početi spremati i krenuti prema »Veterinarskoj« stanici odakle ćemo krenuti dalje prema dogovoru s vojskom. Obavijestili smo i sve u susjedstvu što im je činiti. Korisnicima sam rekla da je rat gotov i da se spremaju, ali da ne znam kamo će nas odvesti. Policajac nam je rekao da uništimo sve što bi moglo ukazivati na to da su kod nas dolazili i branitelji, a da oružje koje imamo zakopamo. Dala sam Milenku kalašnjikov s streljivom, kao i bombe da zakopa negdje u ruševinama Doma. Ručali smo i krenuli prema izlazu iz Doma. Tijesto za kruh nikad bolje nije naraslo. Izgledalo je kao ogromna gljiva. Neki od naših korisnika natovarili su i previše stvari iako sam im govorila da ponesu samo neophodno. Dvije bake koje su došle nedavno u naš Dom nisu htjele s nama. Ja sam ponijela samo ručnu torbicu u koju sam stavila iščupane listove dnevnika i nekoliko praznih listova iz bilježnice.

Porušeni Dom starih

Progon i put u neizvjesnost

Zapisano na Božić 1991. godine u Münchenu

18. 11. 1991., ponedjeljak

Nakon ručka počeli smo polako izlaziti iz podruma. Neki naši korisnici spakirali su i previše stvari pa smo im pomogli nositi. Većina korisnika pri izlasku iz podruma zastajala je i gledala oko sebe. Bake su se križale, a nitko od njih nije ni sanjao što će ih dočekati vani. Sve oko nas bilo je porušeno, drveće bez grana, ptice se nisu čule jer ih vjerojatno nije ni bilo, a u daljini čujemo riku stoke. Bez vode je bilo teško i ljudima, a pogotovo stoki. Brzo smo došli do glavne ceste i krenuli put Veterinarske stanice. Iz okolnih ulica pristizali su izmučeni ljudi, uglavnom stariji te žene i djeca. Svi su nosili vrećice ili nešto veće zavežljaje. Stariji su kao po dogovoru nosili puno više stvari od mladih, vjerojatno poučeni iskustvom iz Drugog svjetskog rata koji su preživjeli. Nije dugo trebalo do Veterinarske stanice gdje je bilo već prilično puno ljudi. S naše desne strane u pravcu kretanja prema Novom groblju stalno su prolazili Zdravko Komšić i Pilip Karaula te nas upozoravali da požurimo i da ne hodamo okolo. U Plišinoj kući srećem Anu Dumendžić s malim Vinkom. Zagrlile smo se i pozdravile. Pitala sam ju gdje su joj muž Stipo i stariji sin Ivica koji su od prvog dana branili Vukovar, a ona mi odgovara da je čula da je Stipo ranjen i da je u »Borovocomercu«, dok za Ivicu ne zna gdje je. Stajali smo kod Veterinarske stanice oko sat vremena, a onda su nam naredili da krenemo prema Novom groblju. Nismo se smjeli kretati izvan ceste jer je i s jedne i s druge strane bilo minirano.

Kod Novog groblja dočekuju nas na strani Poićevog salaša tenkovi, a na samom salašu visoko na orahu, četnička zastava, jaka glazba i urlanje četnika. U polju s lijeve strane ceste tenkovi jedan do drugog iz kojih vire golobradi mladići koji se zlokobno cerekaju i ispijaju neko piće. Hodamo uzdignute glave s crnim mislima. Nitko ništa ne govori, gledamo naprijed ne bismo li prema kretanju naših branitelja s desne strane i vojske ispred nas vidjeli što se događa. Ispred mene i Sandre na par koraka u koloni je i policajac s gipsom. Došli smo do mjesta gdje su naši branitelji predali oružje. Vidim hrpicu pušaka, kalašnjikova, pištolja, pumperica i još par ručnih bombi. Mladi vojnik s desne strane kazao nam je da otvorimo torbe na pregled. Već ranije sam primijetila da pregledaju samo prtljagu pa sam iskinute listove dnevnika stavila u hlače ispod majice. Pregledali su nam torbe i u tom času Sandra i ja ugledale smo ljude s kamerama i nekoliko njih obučenih u bijelo. Novinari i snimatelji brzo su došli do hrpe s oružjem i počeli snimati starog Grgića

koji je kroz suze govorio da je sve porušeno, da ne zna gdje su mu sinovi. Novinari su uporno ispitivali nešto na engleskom i ja sam kazala Sandri neka ode do tog čovjeka i vidi što ga pitaju. Pitali su ima li još živih i je li grad uništen. Sandra im je odgovorila na pitanje i, gledam, kroz suze govori o onome što se dogodilo u Vukovaru iako je rekla da pred ubojicama neće plakati.

Sve je to kratko trajalo, a onda je pored nas prošao oficir JNA, došao do hrpice naoružanja, gurnuo nogom i pljunuo uz psovku: »Da vi ebem majkata srpska toa li ve držeše tuka tri meseci.« Sandra me pogledala i blago se nasmiješila. Očito da Makedonac nije mogao vjerovati da je ovo malo naoružanja i šaćica branitelja na Mitnici koji su se predali tako dugo držala borbene linije oko Vukovara. Bilo je očito da se nisu mirili s ovako malim brojem branitelja pa je jedan oficir megafonom stalno pozivao da se svi branitelji predaju. U koloni civila bilo je i mlađih ljudi koji se nisu iskazivali kao branitelji. Naši s Mitnice tog časa krenuli su jedan za drugim u neki kamion. Vidim Antu, Bilog i druge kako odlaze. Ante nas je ugledao, nasmiješio se i mahnuo nam u znak pozdrava. Samo sam tiho izgovorila: »Bože, spasi ih«, a jeza je prošla čitavim mojim tijelom pri pomisli na to što ih čeka. Iako ni naša sudbina nije bila poznata, oni su ipak ti koji su svoje živote ponudili za našu sigurnost. Vjerovala sam, međutim, da će upravo činjenica da su strani novinari snimili kolonu na Mitnici i samu predaju branitelja ipak nešto značiti i da ih neće moći tek tako pogubiti. Kako su dolazili novi ljudi, tako smo se natiskavali u dolinu na putu za Vučedol i čekali daljnje naredbe. Mladi vojnici stajali su s jedne i druge strane ceste i tako smo dočekali i mrak. Pod okriljem mraka pojavili su se kamioni i naređeno nam je da uđemo u njih kad dođemo na red. Pored mene prošao je jedan oniži pravi primjerak bradatog četnika i pošto sam glasno kazala da su mi se noge već ukočile stajajući, samo kratko mi je rekao: »Marička, čuti.« Glas mi je bio jako poznat, ali spodobu nikako nisam mogla nigdje smjestiti. Dugo sam nakon toga razmišljala tko bi to mogao biti, ali nikad se nisam sjetila. On je mene očito dobro poznao. Ušli smo u jedan kamion i nakon par minuta krenuli u pravcu Sotina. Nakon kratkog vremena kamion je skrenuo desno i znala sam da nas voze na Jakobovac i Ovčaru. Ubrzo zatim kamioni su stali i rečeno nam je da svi izađemo na cestu. Pogledala sam na kratko gdje smo i vidjela prema svjetlima kamiona da smo na cesti poslije štala na Jakobovcu na putu prema Ovčari. Svi su izašli iz kamiona i vojnici koji su već bili tu s jedne i druge strane kazali su nam da će po nas doći autobusi. Nije dugo trajalo i autobusi su došli pa smo se krenuli u njih smjestiti. Tada je nastao pakao. Došla je zapovijed da samo žene i djeca mogu u autobuse. Muškarci su morali ostati vani. Nastao je vrisak i plač žena čije su muškarce odvodili. Pored mene je bila jedna mlada žena s dvjema curicama blizankama, a s njima i njen muž. Kad je vojnik rekao da on krene, žena ga je zagrlila da se oproste i tada ga je vojnik udario kundakom puške u pleća tako da je pao u blato pored ceste. Dvije blizanke zavrištale su, uhvatile se jedna za jednu

druga za drugu očevu nogu i vikale: »Ne damo tatu.« Vojnik nas je upozorio da će ga ubiti ako djecu ne sklonimo. Jedva smo ih odvojile od oca. Ušli smo u autobus i kad se napunio, odmah je krenuo.

Nismo se dugo vozili kad smo ugledali svjetlo. Prema prvim kućama prepoznala sam da se nalazimo u Negoslavcima, čistom srpskom selu kraj Vukovara. Autobusi su polako vozili, a selo je bilo puno ljudi i vojske. Stali smo u samom centru. Vozač nam je rekao da sagnemo glave dolje i da ne gledamo napolje jer da on neće odgovarati ako nas netko iz Negoslavaca prepozna jer mi nismo makar tko, mi smo ustaše s Mitnice. Poslušala sam ga, ali sam krajem oka ipak gledala na ulicu. Mnoštvo ljudi motalo se oko autobusa kao hijene, gotovo su trčali da obidu sve autobuse. Stajali smo nekoliko minuta koje su izgledale kao vječnost i onda smo krenuli dalje. Put je vodio preko Orolika, Šidskih Banovaca, Tovarnika do Šida. Mislim da smo u Šid došli oko 20,00 sati, možda i malo kasnije. Naš autobus je stao dvadesetak metara prije centra na samom križanju, a s lijeve strane ugledali smo jednu otvorenu prodavaonicu. Pitala sam vozača možemo li dok čekamo kupiti nešto u prodavaonici. Rekao je da možemo, ali da požurimo. Na brzinu sam kupila sokova, koka kole, jogurta, mlijeka. Kruha nije bilo. Već se na tom mjestu skupilo Šidana koji su nam derući se iz sveg glasa dovikivali: »Ustaše, treba vas pobiti, gdje vam je sad Tuđman«, i naravno mnogo psovki. Brzo sam se vratila u autobus, kao i još nekoliko žena koje su izašle. Krenuli smo dalje i vidim da skrećemo prema Adaševcima. U Adaševcima, također čistom srpskom selu, autobusi se kreću puževom brzinom. Glavna ulica je osvijetljena i na skoro svakoj kapiji stoji smrtovnica, što znači da su mnogi poginuli u Vukovaru. Na ulici nije bilo puno ljudi pa smo tako bez stajanja, ali jako polako krenuli dalje. Prije nadvožnjaka prema Moroviću skreće kolona autobusa i penje se na autoput »Bratstva i jedinstva« Zagreb-Beograd. Tu nas dočekuju pravi četnici, arkanovci i mnogi vukovarski Srbi, uglavnom mlađi, generacije moje Sandre. Neki su s njom išli i u školu. Autobusi su se poslagali u dva reda i naređeno nam je da svi izađemo iz autobusa. Sandra i ja izbrojale smo 15 autobusa. Ponovno je počeo pretres. Dnevnik sam još uvijek držala u hlačama. Jedan je mladić tražio da istresem torbu, što sam i učinila. Međutim, kad je Sandri rekao da istrese torbu, odgovorila mu je da ima samo knjige. Bez obzira na to tražio je da istrese torbu što je ona odbila, a onda joj je on oteo torbu i istresao knjige na asfalt. Sandra je vikala: »Ne diraj mi torbu«, a ja sam se sledila jer je mladić počeo skidati pušku s ramena. Brzo sam je uhvatila i prisilila da se sagne kako bismo pokupile knjige i neke papire, a mladi vojnik se udaljio od nas. Stajali smo jedno vrijeme na cesti kad je došao jedan mladi oficir i rekao nam da svi koji žele u Srbiju mogu ući u autobuse koji su postavljeni u pravcu Beograda. Počeli su se odvajati uglavnom Srbi iz Vukovara, a i neki Hrvati koji su imali rodbinu u Srbiji. Vidjela sam i svekrvu Delfe Miljanović kako ide prema autobusima za Srbiju. Pošto nije bila daleko od mene, kazala sam Sandri da se sklonimo da nas ne vidi.

Bojala sam se da će, ako nas vidi, reći svojim da sam ravnateljica Doma, a njen je sin Gojko, kako sam čula, inače šumar po zanimanju, i proveo tenkove 28. 08. 1991. na Novo groblje, dok je njena snaha Delfa, glavna medicinska sestra u našem Domu, iako Hrvatica, javno kazala da je Dom »ustaško gnijezdo«. Tu je bilo dovoljno da netko u vas pokaže prstom i da ode glava. Svi naši korisnici Srbi otišli su za Srbiju. Poslije pretresa i odlaska Srba mogli smo se vratiti u autobuse. Pojavili su se ubrzo snimatelji i novinari novosadske televizije. Televizije koja je više zla napravila nego sve oružje oko Vukovara. Ne znam jesu li razgovarali s nekim od naših s Mitnice, ali sam vidjela kako razgovaraju s četnicima koji su ih častili rubinovima vinjakom. Bilo ga je u izobilju, a krenula je i pjesma na poznatu melodiju Tomislava Ivčića »Večeras je naša slava, večeras je naše veče, večeras se Tuđman peče«. Pjevali su uz obilato nalijevanje vinjakom, a televizija je snimala junačine. Mnogi su još vukovarski Srbi dolazili i obilazili autobuse u potrazi za ženama i djecom. Pojavio se tako i Lazo, ne znam mu prezime, s Mitnice tražeći suprugu. Ona je bila kod nas u autobusu sa susjedom Ksenijom. Izašle su van iz autobusa i nešto razgovarali, a onda se Lazo uhvatio za glavu i počeo plakati te udarati glavom o krov parkiranog stojadina. Žena mu je isto počela plakati. Ksenija se vratila u autobus i objasnila nam da mu je kazala kako je njegova kći poginula u podrumu Franke, naše susjede, zajedno s mužem (Frankinim sinom) i Frankom. Lazinoj supruzi se nije nitko usudio reći dok je bila u Vukovaru pa je tako i ona saznala skupa s njim da im je kći u podrumu trudnoći poginula. Lazo je, kao i mnogi Srbi, bio u Negoslavcima odakle se sustavno tuklo po Vukovaru. Tko zna možda je jedna od granata koju je ispalio baš završila u podrumu gdje mu je bila kći. Vozač autobusa rekao nam je da ćemo tu provesti noć, a da ćemo ujutro krenuti prema Lipovcu gdje bismo trebali prijeći u Hrvatsku. Olakšanje se vidjelo na svim licima, ali nije dugo potrajalo. U autobus je ušao pravi primjerak četničine naoružanog onako kako su bili naoružani četnici Draže Mihajlovića sa šubarom na glavi i kokardom. Uperio je kalašnjikov prema nama i rekao vozaču: »Što, bre, vozaš ovu ustašku bagru. Da je po mome, ja bih to sve pobio i ne bi imali više posla s njima. Znaš li ti, bre, šta su ustaše radile našoj deci i ženama u Vukovaru?« Vozač je šutio, a mi smo čekali kad će početi pucati po nama. Svi su instinktivno sagnuli glave iza sjedišta. Najteže je sigurno bilo onima koji su sjedili naprijed. Dječak, otprilike 4 godine star, iznenada je počeo pjevati: »Ustani, bane, Hrvatska te zove«... Muk u autobusu i iščekivanje bili su tako jezivi da sam mislila da nam je ovo zaista kraj. Majka je dječaku rukom zatvorila usta, no riječ je već bila izgovorena. Sreća da je u autobus ušao mladi oficir, po uniformi bi se reklo da pripada nekim specijalnim postrojbama. Kratko je naredio četniku da izađe van što je ovaj i učinio. Vidjelo se da mladi oficir ima autoritet i da ga slušaju. Bio je s nama cijelo vrijeme do Bjeljine i vjerujem da njemu možemo dobrim dijelom zahvaliti da smo došli do Hrvatske. Srednje visine, mršav, miran i uvijek ozbiljan. Na glavi je nosio maslinasto sivu beretku. Nisam primijetila da je imao oružje. Možda pištolj, ali se nije vidio. Poslije

našeg autobusa pijani četnik je pokušao i u drugom autobusu isto, ali ga je vozač izbacio vičući neka ga ubije pa neće imati tko voziti autobuse okolo kako se njima sviđa. Opet je stanje doveo u red mladi oficir. Naš vozač je izvadio kesicu bombona i krenuo sredinom autobusa kako bi djeci dao bombone. Usput je govorio kako i on ima unučad i kako mu je dosta vožnje. Čuli smo od njega i vijest koja nas je sve iznenadila. Rekao nam je da su posljednjih sedam dana helikopteri po cijele dane nosili iz Vukovara mrtve i ranjene, a da su Srbi i jugovojaska ozbiljno razmišljali da od Vukovara odustanu za tri dana. Upozorio nas je da bez velike potrebe ne izlazimo iz autobusa obzirom da su okolo četnici s arkanovcima i šešeljevcima koji jedva čekaju da nekog ubiju. Ostao je i on s nama cijelu noć. Nisam zaspala cijelu noć, a nije ni Sandra. S nama u autobusu bila je i moja susjeda Melita Štimac. Za muža, kao i ja, nije znala gdje je. Vjerujem da nitko osim djece te noći nije spavao.

19. 11. 1991., utorak

Oko 9,00 sati ujutro ušla je u autobus jedna žena i predstavila se kao radnica Crvenog krsta iz Šida te nam objasnila da nas mora sve popisati. Gotovo svi smo rekli u isti glas da je važnije popisati muškarce koji su nasilno odvedeni i one koji su se predali nego nas. Odgovorila nam je da je ona došla popisati nas, a za ostale je netko drugi zadužen. Kad nas je popisala, pitala je treba li nam nešto. Najviše nam je trebalo, naravno, nešto za pojesti i popiti, kao i pelena za bebe. Obećala je da će učiniti što može. Oko 8,00 sati kad je već dobro svanulo, došla su kola s hranom i čajem. Bilo je to malo za sve nas pa su mnogi ostali bez ičega, među njima i svi iz našeg autobusa, ali mi smo nešto kupili u Šidu prethodno večer tako da smo međusobno dijelili što smo imali. Pelene nismo dobili pa smo skidali sa sebe potkošulje da se bebe mogu previti u suho. Naravno da te potkošulje nisu bile čiste, ali su bile pamučne i ipak neka pomoć djeci koja gotovo 24 sata nisu bila presvučena. Vozač nas je obavijestio da se pregovori za naš prelazak u Hrvatsku odvijaju, ali da nas Hrvatska i Tuđman neće. Svi smo šutjeli i čekali što će dalje biti. Ponukani primjerom gospođe iz Crvenog krsta organizirali smo se po autobusima i popisali imena i godine rođenja svih muškaraca koji su odvedeni. Nadali smo se skorom dolasku u Hrvatsku kako bismo mjerodavnim službama predali popise i tako ostavili trag o svima koji su s Mitnice odvedeni. Na autocesti smo proveli cijelo dopodne, a onda su nas obavijestili da se vraćamo nazad u Šid na vašarište jer nas Tuđman ne prima u Hrvatsku. Znali smo da su ovdje uz nas trebale proći i postrojbe JNA s četnicima što dublje u Hrvatsku te je to zasigurno bio jedini razlog da toga dana nismo krenuli put Hrvatske. Autobusi su se poredali u kolonu i izbrojali smo da ih sada ima trinaest što je značilo da je za Srbiju otišlo oko 150 ljudi, ako su autobusi bili puni. Vozač nas je upozorio da sagnemo glave i da nikako ne dopustimo da nam se pogledi sretnu s nekim od četnika jer ih to uznemiruje i

počinju nekontrolirano pucati. Tako se kaže dogodilo i noćas kad su bez razloga iz nekih autobusa izvukli par staraca i ubili ih na cesti. Četnici su stajali s jedne i druge strane kolone autobusa naoružani do zuba. U trenutku kad je naš autobus krenuo niz malu uzvisinu pored autoceste kako bi došao do ceste prema Adaševcima Sandra je ugledala tri bijela džipa koja su dolazila iz pravca Adaševaca, prema autoputu, a na kojima se jasno vidio znak Crvenog križa. Samo mi je kazala da su to vozila Međunarodnog Crvenog križa i da će ona izaći iz autobusa. Dok sam se ja snašla, ona je pritisla dugme za otvaranje vrata autobusa i istrčala iz autobusa. Čuli su se povici: »Stoj, pucat ću, stoj«, ali je ona svom snagom grabila prema džipovima. Izgleda da su je i ljudi iz džipova spazili. Vidjela sam da usporavaju i zatim staju. Sandra je već bila do prvog vozila iz kojeg je izašao visok čovjek odjeven u bijelo i zagrlio je. Nešto su kratko razgovarali i on ju je dopratio do našeg autobusa. Nisam znala što bih zapravo tada učinila: izudarala je ili je zagrlila. Dragi Bog uvijek ukaže na pravu stvar pa sam je samo čvrsto zagrlila drhteći cijelim tijelom jer se sve to dogodilo takvom brzinom da nisam uopće mogla učiniti bilo što kako bih je spriječila u namjeri da dođe do vozila. Nasmijala se i kazala nam da su to predstavnici Međunarodnog Crvenog križa koji nas zapravo traže od kako smo odvezeni iz Vukovara, ali su ih vozali svugdje samo ne tamo gdje smo mi. Čudno kad znamo da nas je novosadska televizija pronašla isto večer kad smo se našli na autoputu. Četnicima i njihovom prevoditelju negdje je pukla veza pa su tako slučajno naišli baš u trenutku kad smo se spremali za povratak u Šid. Kazala nam je i da će nas oni od sada pratiti sve dok ne dođemo u Hrvatsku. Sreća i olakšanje vidjelo se na svim licima. Krenuli smo ubrzo zatim prema Šidu. Ovaj put su nas normalno vozili kroz Adaševce, nije bilo nikakvog zastoja do mjesta gdje se održavao vašar u Šidu. Tamo su se parkirali svi autobusi. Tek što smo stali, visoki čovjek ušao je u naš autobus i na čistom hrvatskom upitao »Je li ovdje Sandra?« Sandra je ustala sa zadnjeg sjedišta gdje smo sjedile i otišla do njega. Melita i ja izašle smo iz autobusa vidjeti kamo to ona ide. Otišla je s tim čovjekom do njihovog džipa i vidjele smo da je ušla unutra. S nekim je razgovarala radiovezom. Melita i ja bile smo malo po strani jer nam vojnici nisu dali bliže. Naredili su nam da se vratimo u autobus. Oko vašarišta su se već počeli skupljati Šidani. Dolazili su sa svih strana glasno vičući da nas treba sve pobiti. Gledali smo to iz autobusa. Nitko od nas nije se usudio izaći van. Kratko zatim došla su još tri autobusa žena i djece, a s njima i kombi vozila Međunarodnog Crvenog križa iz Ženeve koji su nam podijelili pakete. U njima je bilo hrane, toalet papira, cigareta. Svi smo se malo okrijepili, a onda je došla Sandra. Nisam mogla dočekati da mi kaže što je bilo. Kao da je znala, odmah nam je priopćila da je razgovarala s gospodinom Budišom u Zagrebu te da mu je objasnila gdje se nalazimo i što nam se sve događa. On ju je uvjerio da smo sada sigurni kad su predstavnici Međunarodnog Crvenog križa s nama te da ih moramo slušati u svemu što od nas budu tražili. Oni će nas voditi cijelim putem do Hrvatske. Kazala nam je da smijemo izaći iz autobusa i malo se prošetati, ali da u

blizini ima toalet gdje možemo otići ukoliko imamo potrebu. Izašli su tako svi iz autobusa osim starijih ljudi. Sandra je ponovno na kratko nestala. Vratila se u autobus i kazala nam da u jednom od autobusa ima ranjena djevojčica u nogu kojoj prijete gangrena ako je za neko vrijeme stručno ne obrade. Bila je kod nje i pokušala sanirati ranu koliko je mogla. Srela sam Daru Mandić koja mi je rekla da je došla u ova tri autobusa i da su oni prvo odvezeni u Srijemsku Mitrovicu pa su ih sada vratili nazad jer tamo nema mjesta. Brzo je prošlo popodne, a kad se počelo smrkavati, ponovno su pozvali Sandru. Vidim kako ide od autobusa do autobusa s visokim čovjekom. Kad su došli do nas, Sandra nam govori da krećemo dalje i da se vraćamo u Vukovar na Ovčaru. Našem razočaranju i strahu nije bilo kraja. Pa mi znamo iz čega smo izišli. Po nama je bila ludost vratiti se u Vukovar. Nažalost, nismo mi odlučivali o tome nego drugi.

Čim je pao mrak, krenuli smo put Vukovara. Nastala je grobna tišina puna sumnje, straha i neizvjesnosti. Kad smo došli u centar Tovarnika, skrećemo desno, što je značilo da idemo pored Jelaša i Lovasa. Ne vraćamo se putom kojim smo išli do autoputa. Čuli smo od četnika koji su bili na autoputu da u jelaškoj šumi operira, kako su oni kazali, izvjesni »Brada« koji sa svojim ustašama predstavlja strah i trepet za one koji noću tu prolaze. Hoće li i nas napasti? Je li to sve smišljeno, ne znamo i ne možemo bilo što učiniti. Na početku jelaške šume autobusi maksimalno usporavaju i mi takoreći milimo tim dijelom puta. Samo što četnici u našoj pratnji ne poviču: »Napadnite, šta čekate.« Nije bilo nikakvih napada i s pojavom baraka na bivšoj »ORI« znam da smo šumu prošli. Laknulo mi je, ali ne zadugo. Dolazimo na ulaz u Sotin, prvo selo na putu od Vukovara prema Iloku i Šidu. Dočekuju nas bradati četnici. Alfons, visoki čovjek, dolazi po Sandru i ona ide s njim ispred autobusa, zapravo su u svjetlu autobuskih farova. Digla sam se sa sjedišta i pošla naprijed čuti što se događa. Došla sam do vozača baš u trenutku kad je bradati četnik rekao Alfonsu i mladom oficiru da ovdje zapovijeda njegov vojvoda i da nitko neće nikud dok on s njim ne razgovara. Otišao je u kuću s lijeve strane ceste, inače pilanu u Sotinu. Vratio se vrlo brzo i rekao da možemo dalje. Od ulaza u Sotin do skretanja za Ovčaru nismo se dugo vozili. Zapravo samo skretanje nalazi se otprilike na pola puta između Vukovara i Sotina. Nakon skretanja su usporili vožnju. Iako je bio mrak, mogli smo vidjeti da ima puno naoružanih ljudi, vojske i četnika.

Dovezeni smo do hangara za poljoprivredne strojeve na Ovčari. Poznavala sam ovaj dio PIK-ovog imanja jer sam prije rata često dolazila u nabavku povrća za Dom. Kolona je stala na cesti, a onda nam je jedan stariji oficir, za kojeg bi se moglo reći da je bio pijan, ušao u autobus i rekao da smo došli do mjesta gdje ćemo prenočiti i da svi izađemo iz autobusa. Odmah za njim došao je Alfons i pozvao Sandru da izađe van. Neki su ljudi počeli izlaziti iz autobusa, ali sam tada vidjela Sandru da im pokazuje da se vrate u autobuse i ona je zajedno s Alfonsom krenula od autobusa

do autobusa kako bi nam objasnila da predstavnici Međunarodnog Crvenog križa traže od nas, iako znaju koliko je to teško, neka ostanemo ovu noć u autobusima. Kazala nam je da jednoglasno moramo odgovoriti na pitanje oficira hoćemo li ostati u autobusima ili izaći: »Ostajemo u autobusima.« Daljnjih objašnjenja nije bilo. Obavijestila je s Alfonsom sve u autobusima. Kad je u naš autobus ponovno ušao oficir s pitanjem hoćemo li ostati u autobusu ili izaći van, odgovorili smo kao jedan: »Ostajemo u autobusima.« I on je prošao kroz sve autobuse te se vratio do Sandre, njihovog prevoditelja i Alfonsa. Rukovao se s njima i autobusi su ušli u krug prostora namijenjenom za poljoprivredne strojeve. Ubrzo zatim došla je Sandra pa sam je pitala zašto smo ostali u autobusima i otkud to da se rukovala s oficijom JNA. Objasnila mi je da je oficir inzistirao da izađemo iz autobusa, a Alfons sa svojim kolegama da ostanemo. Oficir im je ponudio da pitaju ljude hoće li ostati u autobusima ili ne. Po njemu bila je veća opasnost ostati u autobusima jer zaostalim ustašama u Vukovaru može pasti na pamet da ispale koju raketu na nas, a on ne želi odgovarati za to. Alfons ga je upitao garantira li on da raketa neće pasti ako izađemo iz autobusa, na što mu je oficir odgovorio da nema nikakve garancije. Osim toga dogovor je bio da sutra ujutro već u 8,00 sati krenemo put Bogdanovaca gdje smo trebali prijeći u Hrvatsku, a Alfons i njegove kolege su mislili da će biti vrlo teško 16 autobusa žena i djece pokupiti u autobuse kako bi se na vrijeme krenulo. Zato je Alfons zamolio Sandru da nam svima kaže da izdržimo još jednu noć sjedeći jer je to za našu sigurnost. Kad je oficir dobio naš odgovor da ostajemo u autobusima, došao je do Sandre i Alfonsa govoreći: »Čestitam, pobijedili ste«, i rukovao se s njima. Mogli smo izaći iz autobusa obaviti fiziološke potrebe, ali nije bilo poželjno dugo se zadržavati vani. Bili smo okruženi mladim golobradim vojnicima iza kojih su bili četnici. Čini se da je veći strah bio u očima te djece koja su nas čuvala nego u nas. Melita, Sandra i ja izašle smo malo protegnuti, noge. Sandra i Melita počele su razgovarati s mladim vojnicima koji su se trzali na svaki zaostali pucanj iz Vukovara dok smo mi mirno stajali naviknuti na mnogo gore, a i znali smo da su pucnji daleko od nas. Je li se radilo o namjernim provokacijama ili o strijeljanju, nismo znali. Gotovo svi vojnici bili su iz Bosne i s Kosova, a podijeljene su im fotografije takozvanog masakra djece u borovskom vrtiću. Vidjelo se da je fotografija vješto montirana, no ovi mladići su strepili i pred ženama ustaša pri pomisli na tako grozne stvari koje je fotografija prikazivala. Uzalud smo ih uvjeravali da to nije istina i da je to samo vojna propaganda. Razgovori su brzo prestali jer se vidjelo da su mladići preplašeni i zbog činjenice da su im četnici iza leđa. Vratile smo se u autobus, kao uostalom i svi drugi koji su svoje potrebe vrlo brzo obavili. Sjela sam na svoje mjesto i pokušala zaspiti. San mi nikako nije dolazio na oči iako sam ih stiskala u nadi da ću zaspiti. Sandra se naslonila na mene i zaspala. Bilo mi je drago da je napokon malo zaspala. Predala sam se svojim mislima. U okruženju četnika vraćaju mi se riječi »Velikog bojlera«: »Ne dajte se žive u ruke četnika.« Ako se bilo što sada dogodi, potpuno sam nemoćna. Ono što

me trebalo zaštititi dala sam Milenku da zakopa. Tiho sam se pomolila nakon dugog vremena i ostala sjedeći do pred samo jutro kad sam na čas zaspala.

20. 11. 1991., srijeda

Probudila sam se između 6,00 i 7,00 sati, tek je svanulo. Žene su već počele izlaziti po svojim potrebama. Nitko se nije dulje zadržavao vani. Čekali smo 8,00 sati da krenemo. U vrijeme kad su predstavnici Međunarodnog Crvenog križa počeli obilaziti autobuse kako bi nas upozorili da ćemo uskoro krenuti, u prostor koji je bio ostavljen za okretanje autobusa ulaze vojni kamioni. Donijeli su kruh, limenke i cisternu s vodom. Uzalud je bilo nastojanje Sandre i još nas nekoliko žena da im kažemo kako je to samo varka da nas što duže zadrže. Dugo sjedenje u autobusima, glad i žeđ, učinili su svoje i gotovo su svi izišli iz autobusa po hranu i vodu. Ništa nije pomoglo da gladne, žedne i iznemogle uvjerimo kako treba što prije krenuti

Međunarodni (EU) promatrači

dalje. Zajedno s kamionima došli su i snimatelji, nisu ovo bili novosadski, nego mi se činilo vojni. Postavljali su pitanja o tome kako su se pripadnici vojske ponašali prema nama, tko je porušio Vukovar i još mnoga pitanja koja su zapravo služila da u montiranim snimkama pokažu javnosti kako nas je vojska oslobodila. Ovaj scenarij koštao nas je dva sata vremena. Krenuli smo oko 10,00 sati prema Bogdanovcima i put Nuštra gdje smo trebali prijeći u Hrvatsku. Autobusi su krenuli jedan za drugim, a mi smo bili negdje u sredini kolone. S naše lijeve strane na rubu šumice vidim bager i kako se puši svježe iskopana zemlja. Sunce je već bilo visoko, ali je bilo hladno. Sigurno kopaju za minobacače pa i cijele tenkove koje vidimo s desne strane ukopane u polju.

Voze nas poljskim putovima, preko atara, kako to kažu Slavonci, pa smo tek tada shvatili što se sve nalazilo u okruženju Vukovara i kako su prosipali smrtonosne i razarajuće projekte po Vukovaru. Postalo mi je jasno da nas je samo čudo moglo spasiti. Polja VUPIK-a na našem putu od Ovčare prema Negoslavcima do ceste Vukovar-Negoslavci bila su puna tenkova, haubica, minobacača, a na nekim mjestima vidjeli smo i vrhove raketa kako izviruju iz zemlje. Bez zastoja u vožnji brzo smo se našli na ulazu u Vukovar iz pravca Negoslavaca na kraju ulice Sajmište. Autobusi su malo zastali, a zatim krenuli kraj vašarišta odmah lijevo. Vidim iz našeg autobusa da je na mjestu skretanja prema zloglasnoj Petrovoj gori, dijelu Vukovara s većinskim srpskim stanovništvom, postavljena rampa koju, uzdignutu kako bismo mogli proći, drži Jezdimir Stanković u uniformi JNA. Gotovo su ga svi znali u Vukovaru jer je bio bankarski službenik, a vikendima je svirao u svatovima. Kuće su ovdje uglavnom čitave, a skoro na svakoj kapiji vijori bijela traka. Kasnije smo saznali da su tako bile obilježene srpske kuće jer je to bilo jako važno prilikom prodora JNA u taj dio grada. Sjedila sam s desne strane zadnjeg sjedišta u autobusu tako da mi je odmah pala u oči tvornica »Modateks« s moje desne strane. Vidjela sam da u zgradi tvornice kojom su do rata gospodarili bivši vuteksovcu Saider i Bandić ima puno žena. Ne znam jesu li znale tko se vozi u autobusima, ali sam vidjela da su sve stajale pored prozora držeći dlanove obiju ruku na staklu i nijemo promatrale što se događa. Oko njih je bilo puno vojnika, a izvan tvornice naoružani četnici. Naši autobusi kretali su se polako, a svako malo između autobusa jurili su kao da voze slalom u otvorenim džipovima naoružani četnici vičući uz povremeno pucanje u zrak. Ispred kolone autobusa bila su dva bijela džipa ljudi koji su bili uz nas iz Međunarodnog Crvenog križa, a iza kolone jedan džip. Skrenuli smo u Proletersku ulicu do »Vuteksa«, a zatim kod »Vuteksa« lijevo u Ulicu Svetozara Markovića. Malo ljudi bilo je na ulici, tek pokoji prolaznik. Gotovo sve kapije bile su otvorene. Sporedne uličice bile su označene s natpisima na dasci, kao Prva četnička, Druga četnička i tako dalje. U jednom dvorištu vidjela sam da se odvija svinjokolja. To je inače mjesec svinjokolja u Slavoniji pa je očito da i ovdje nije izostala. Samo jedna starica stajala je ispred svoje kuće i brisala suze gledajući kolonu autobusa koja je kod mesnice Krune, mesara, skretala lijevo prema Bogdanovcima i, ako Bog da, put Nuštra gdje je konačno trebalo da prijedemo u Hrvatsku.

Možda pet minuta vožnje trebalo nam je od Vukovara do Bogdanovaca. Na samom ulazu u Bogdanovce kolona staje. Nakon par minuta po Sandru dolazi Leo Danac koji je bio u našoj pratnji i odvodi je naprijed. Poslije njih ulazi jedan vojnik i kaže nam da ćemo tu čekati dok se ne stvore uvjeti za krenuti dalje. Možemo izaći iz autobusa, ali s ceste ne smijemo nigdje ići jer je sve minirano. S desne strane bili su u razmacima od 50 metara raspoređeni vojnici. Gotovo svi su izašli van. Dan je bio sunčan, ugodno topao. Polja kukuruza oko nas ostala su neobrana. Nedaleko od

našeg autobusa vidim put kojim sam prolazila za Vinkovce poslije granatiranja Doma i nosila dokumentaciju evakuiranih štićenika. U daljini na početku glavne bogdanovačke ulice vidim dim. Prošla sam iza autobusa na drugu stranu kako bih kao i svi drugi protegla noge. Lagana uzbrdica prema dolini na ulasku u Bogdanovce bila je uzorana projektilima, a par uginulih krava bile su napuhane i u raspadanju. Vjetrić je malo puhao pa je tako donosio i nesnosan smrad raspadajuće stoke. Vratila sam se na drugu stranu autobusa i čekala što će se dogoditi. Bilo je već podne kad se Sandra trčeći zajedno s Leom pojavila i kazala da vjerojatno nećemo otići u Hrvatsku. Bila je s predstavnicima međunarodnog CK u dolini iza Marinaca prema Nuštru, ali su tamo unatoč bijeloj zastavi koju su nosili i jedni i drugi zapucali tako da su se jedva izvukli i vratili nazad. Očito je bilo da i ovaj put vojska i četnici žele iza nas prodrijeti što više mogu u Hrvatsku. Sandra mi je još kazala da su joj Leo i Alfons potvrdili da nas zaista nitko neće i da bi svi bili sretni da iz Vukovara nitko nije izašao živ. Nisam mogla vjerovati pa sam joj kazala da to sigurno nije tako, no ona mi je rekla kako su joj Leo i Alfons kazali da su bili na mnogim kriznim mjestima i da imaju iskustva s ovakvim situacijama, no da nigdje nisu naišli na ovakvo izigravanje dogovora. Žene u prednjim autobusima već su ulazile unutra pa smo i mi to učinile. Zapovijed je bila da sjednemo u autobuse i da će nas odvesti u Srijemsku Mitrovicu. Nisu rekli gdje, je li u zatvor, vjerovala sam da ne jer gdje bismo svi stali, ili negdje dalje. Brzo smo ušli u autobuse i kolona je krenula prema središtu Bogdanovaca jer su se jedino tako mogli okrenuti autobusi kako bismo se vratili na put za Srijemsku Mitrovicu.

Od prvih kuća koje su gotovo sve gorjele gledamo ispred kuća parkirane automobile s prikolicama, kombije i traktore s prikolicama. Iz kuća izlaze civili i vojnici i toware bijelu tehniku, namještaj, posuđe, odjeću, obuću, posteljinu, zapravo sve što ima. Mirno bez uzrujavanja i ne gledajući u nas, kao da skupljaju šljive, a ne da pljačkaju tuđu imovinu. Izgleda da im ovaj rat nije bio samo oslobodilački kako su ga oni nazivali, nego je imao i dodatno značenje i poticaj; ratni plijen. U centru kod crkve koja je također teško oštećena skrećemo u lijevo prema bogdanovačkom groblju. Bio je to jedini način da se posljednji autobus manevrima na samom križanju ispred crkve okrene, za njim sljedeći i sve do zadnjeg. Iz kuće s naše desne strane izlaze trojica mužikaša: trubač, harmonikaš i gitarist te sviraju užičko kolo. Cerekaju se neuredni i prljavi s bradama i očito nam šalju poruku da su na svome i da su pobijedili. Iz drugih kuća izašli su i ostali mahom četnici, tu vojske nije bilo, u iščekivanju što će se dogoditi. Držali su u rukama puške i kalašnjikove s jasn timerama da zapucaju ako bude potrebno. Kad je došao red da krene naš autobus, vozač je počeo turirati iako je mjenjač, kako sam vidjela, bio u leru. Kratko zatim ugasio je motor i izašao napolje, podvukao se pod autobus i kratko se zadržao pod njim. Vratio se mrmljajući da mu se baš sad morao dogoditi kvar. Svi smo šutjeli sa strepnjom u srcima, u očekivanju da on napokon krene. Grupe četnika opasno su

se počele približavati autobusu, a onda je u autobus došao mladi oficir i naredio mu da krene pa je vozač odjednom upalio motor i krenuo u rikverc kako bi se okrenuo na križanju. Počela sam disati tek kad smo se našli u dolini izvan Bogdanovaca. Nitko nije progovorio ni riječi. Sigurno su se i drugi vozači ponašali kao i naš jer smo za to okretanje izgubili više od dva sata. Voze nas natrag istim putom, ali nastavljamo od vašarišta prema Negoslavcima. U Negoslavce dolazimo po mojoj procjeni oko 15,00 sati i za divno čudo autobusi voze normalno bez zaustavljanja. U dvorištima kuća uz glavnu cestu vojna vozila, sanduci municije i mnoštvo vojske. Prošli smo Negoslavce i kad sam pomislila da nas još čeka Orolik i Šidski Banovci do Tovarnika, stali smo na križanju ceste od Negoslavaca prema Oroliku i ceste iz Berka. Tu su opet bile cisterne s vodom pa su mnogi izašli da nadopune boce s vodom. Ulazimo u Orolik, čisto srpsko selo kao i Negoslavci. Čitavo kao i Negoslavci, ne fali ni crijep s kuća. Sva srpska sela do Tovarnika čitava, u Tovarniku mnoštvo miniranih kuća i očito je da se radi o hrvatskom selu. Porušene kuće, razbijeni prozori, odneseno sve što se dalo odnijeti, a u centru sela vidim oznaku za ambulantu i po kretanju vojnika vjerojatno i Štab JNA. Nismo se zadržavali u Tovarniku. Produžili smo prema Šidu. Ovaj put u Šidu nismo stajali nego smo odmah produžili do autoputa kod Adaševaca te krenuli put Srijemske Mitrovice.

Stigli smo u Mitrovicu još za dana. Dovezli su nas do samog centra grada u kojem je bila novoizgrađena športska dvorana. Dočekali su nas vojnici i kazali nam da uđemo u dvoranu gdje ćemo se odmoriti, dobiti vode i nešto za jelo, a najvjerojatnije i prenoćiti dok se ne nađe novo rješenje za prijevoz u Hrvatsku. Stvari treba ponijeti sa sobom. Izašle smo Melita, Sandra i ja napolje te ušle u dvoranu. Već prvim pogledom na unutrašnjost dvorane shvatila sam da mjesta na podu nema. Nešto malo slobodnog mjesta prepustili smo starijima i djeci. Bilo je već sve puno žena i djece, ležali su na podu ili strunjačama, ako su imali sreće. Bile su to Vukovarke iz ostalih dijelova Vukovara, a najviše onih koji su uspjeli pobjeći ispred četnika kad je palo Sajmište. Tražim pogledom ne bih li vidjela nekog poznatog ili možda nekog iz Borova Naselja pa da možda saznam kakva je sudbina naših koji su ostali tamo, među njima i moj muž. Nikog nema iz tog dijela grada. Odjednom sam ugledala Katicu, Draganovu sestru. Vidim pokraj nje njene curice i mamu koja leži na malo podignutom ležaju. Dok razmišljam kako joj prići i ona je uočila mene. Brzo je došla do mene. Grozničavo sam smišljala početnu rečenicu kojom bih joj priopćila da joj je brat Dragan poginuo. Kao da mi je mozak stao, nisam mogla otvoriti usta da bilo što kažem. Katica je vjerojatno primijetila moju muku te mi je rekla da su joj javili za Dragana isti dan kad je poginuo, ali da mama ne zna za Draganovu smrt i da joj neće ni reći dok joj ne bude bolje. U vrlo je teškom stanju pa vjeruje da bi je saznanje o sinovoj smrti dotuklo. Pao mi je kamen sa srca jer zaista nisam imala snage izustiti bilo što o Draganu. Sandra je izvadila iz svoje torbe sokove i čokoladu za djecu, a ja sam Katici dala Draganov novčanik

kako mi je rekao. Ne znam što je bilo u njemu jer ga nikad nisam otvorila. Katica nam je ispričala da su oni odvedeni iz podruma škole »Vladimir Nazor« kad su četnici i vojska zauzeli Slaviju do »Veleprometa«. Tamo su proveli jednu noć. Kaže da su tamo bili stravični pokolji i mučenja civila, posebno u tišljevskoj radionici. Svi preživjeli muškarci odvedeni su u nepoznato. Čula je ovdje od predstavnika Crvenog krsta Jugoslavije da će nas sve preko Bosne vratiti u Hrvatsku, ali ne zna kad. Javili su nam preko razglasa da nam dolazi hrana i voda, a da u krugu dvorane imamo toalete gdje se možemo osvježiti. Svi su se natiskali naprijed kako bi što prije došli do hrane i pića. Sandra, Melita i ja sjele smo na tribine i čekale da se gužva stiša. Spazile su nas Nensi i Vera Tešanović pa su došle do nas i tada mi je Vera priopćila da su joj starijeg sina, iako je imao tek 15 godina, odveli u zatvor u Mitrovicu. Mlađi Tibor bio je s njom. Sjele smo zajedno. Čim je počela podjela hrane i vode, ušle su u dvoranu televizijske ekipe i počele snimati prvo podjelu hrane i pića, a poslije i jadnike u dvorani. Novinarka izrazito crveno obojene kose, obučena u crnu kožnu jaknu i kratku suknju, napadno našminkana s osmjehom na licu, obraćala se izmučenim ženama s već poznatim pitanjima: kako je vojska postupala s njima, tko je porušio Vukovar, želimo li u Hrvatsku... Do nas je došao visok mršav muškarac, uredno obrijan, koji je sam nosio kameru, snimao i postavljao pitanja. Odmah smo shvatile da se radi o vojnom licu. Pitao nas je odmah tko je srušio Vukovar. Odgovorile smo u glas da je to učinila JNA, na što je on mirnim glasom odgovorio da su to učinili ustaše. Melita mu je uzbuđeno kazala da ustaše nisu imale naoružanja kojim bi mogli tako porušiti Vukovar. Počeo nam je objašnjavati da smo mi zapravo bili taoci ustaša u Vukovaru i da je zadaća JNA bila da nas oslobodi. Pitale smo ga zašto nas onda tako vozaču po Srbiji i zašto nas nisu pustili u Hrvatsku. Odgovor je bio već dobro poznat, da nas Tuđman neće, a da oni ne mogu riskirati nove pogibije svojih vojnika zbog nas. Veličao je poštenje i dostojanstvo svih pripadnika JNA, posebno oficira. Melita nije mogla izdržati i postavila mu je pitanje kako objašnjava činjenicu, a mi smo svjedoci toga, da su četnici zajedno s vojskom. Odgovor je bio kratak i jasan: »Četnici su dio JNA, samo imaju drukčija obilježja.« Ne znam kakvu je reakciju očekivao od nas, ali sigurno nije mislio da ćemo ostati mirne na ovu izjavu. Suprotno od njegovog očekivanja ostale smo mirne jer smo to što je rekao već odavno znale. Ovo je bila samo potvrda da je JNA naoružala srpske civile četnike i stajala iza svih zvjerstava koje su počinili. Otišao je od nas, a nama se tada približio mladi Krešo Kasalo. Pustili su ga iz zatvora u Srijemskoj Mitrovici kako bi se vidio s majkom. Ne znam kako je to isposlovao, ali je došao. Bio je sav u modricama i pretučen da je jedva stajao na nogama. Upozorio nas je da što manje razgovaramo s civilima koji su nas okruživali jer da među njima ima puno onih s pendrecima u rukavima jakni i da nije rijedak slučaj da nekog izguraju iz dvorane i prebiju. Zaista nedaleko od nas stajao je jedan takav koji nije ni krio pendrek u rukavu. Leo je došao također do nas i objasnio Sandri da ćemo najvjerojatnije ujutro krenuti za Bosnu i da pod svaku cijenu moramo

pokušati s nama u autobuse ugurati i Kasala. Komešanje oko podjele hrane i vode smanjilo se uveliko pa smo i mi otišle po ono što su davali. Bilo je tu sendviča sa salamom, limenki, kruha, sokova i mlijeka te naravno i vode. Uzele smo ponešto od svega i povukle se na tribinu. S nama trima bile su sada i Vera i Nensi.

Preko razglasa stalno su prozivali nekoga da izađe napolje. Čujemo da dolaze rođaci i poznanici kako bi vidjeli svoje. Vukovar je sa Srijemom bio povezan ne samo geografski nego i rodbinski. Naša petorka jela je lagano svoj obrok, svatko sa svojim mislima. Meni se čini da sam na trenutak bila potpuno isključena iz svega. Samo sam polagano žvakala, a glava mi je bila potpuno prazna bez ikakvih misli. Kao iz daljine čula sam glas s razglasa: »Sandra i Anica Marić neka izađu ispred dvorane.« Pogledala sam Sandru i kao iz sna kazala da je to sigurno moja mama koja živi u Kukujevcima nedaleko od Šida. Vjerovala sam da je nekako čula za nas da smo u Mitrovici pa nas je došla posjetiti ili barem provjeriti jesmo li tu. Ostavile smo jelo i izašle napolje. Leo i Alfons bili su pred vratima, a s njima Sandrin dečko iz Vukovara Marinko Cvikić. Pozdravile smo se s njim i nakon što sam s njim izmijenila uobičajena pitanja, kako si, kako su tvoji, kazala sam Sandri da ću ući u dvoranu. Ostavila sam je i gotovo potrčala u dvoranu s jednom jedinom mislju. Otići će s njim. Znam da nam je potrebniya nego ikad jer je još dug put do Hrvatske imajući u vidu kako smo do sada prošli. Pa ipak nisam mogla niti htjela bilo što govoriti, morala sam je ostaviti da sama donese odluku. Marinko je s roditeljima i mlađim bratom kad se u Vukovaru zaratilo otišao u Novi Sad. On i Sandra hodali su skoro tri godine prije rata i sigurno su imali jedno drugom što reći. Vratila sam se do Nensi, Melite i Vere. Kazala sam im tko je došao. Melita nije znala tko je Marinko pa sam joj objasnila, a Nensi ga je dobro poznavala jer je i ona živjela u Borovu Naselju kao i Marinko. Nije mogla izdržati, a da me ne pita: »Hoće li ona, tetka, otići s njim?« Odgovorila sam joj da ne znam i da ćemo vidjeti. Nisam mogla više jesti. Što misliti u ovakvim trenutcima, što reći. Nije dugo potrajalo i Sandra je išla prema nama. Sve četiri buljile smo u nju ne govoreći ništa. Izgleda da joj je bilo jasno što nas muči pa se nasmijala i rekla: »Što je, prpa, mislile ste da ću otići s njim. Neću. Porazgovarali smo o nekim stvarima. Priopćila sam mu da moram s vama za Hrvatsku, a ako sudbina bude htjela kad ovo sve završi, možda ćemo se sresti. Molio me je da idem s njim u Novi Sad, ali sam mu objasnila da sam ovdje potrebniya.« Pitala sam je kako je znao da smo u Srijemskoj Mitrovici. Kazala mi je da se od trenutka kad ju je vidio na televiziji kako na engleskom jeziku govori što se u Vukovaru dogodilo, stalno raspitivao gdje su odvezene žene i djeca s Mitnice i tako saznao da ćemo danas biti tu. Sjećam se da mi je govorila, dok su još telefoni radili u Vukovaru, da ju je Marinko zvao da s propusnicom koju je tada izdavao Tomislav Merčep izađe iz Vukovara, ali je ona to i tada odbila jer sam ja bila vezana za svoj posao, kao i njen otac. Tako je ostala u svom gradu. Pao mi je kamen sa srca i lakše sam disala. U sebi sam ponavljala: »Sram te bilo, kako si mogla posumnjati u nju.«

Činjenica je da me Sandra nikad nije poslušala bez obzira jesam li je savjetovala ili naređivala. Uvijek je imala svoje mišljenje i stav. Možda sam upravo zbog toga na trenutak posumnjala u nju. Kad smo se već skoro svi umirili, Leo je došao po Sandru zamoliti je da dođe do liječnika koji je bio u dvorani, a kojem su se mogli obratiti svi ako su trebali liječničku pomoć. Rekao je da je djevojčica Marijana Karaula koja je ranjena u nogu u teškom stanju, da joj je noga natečena, ima visoku temperaturu i da bi je prema preporuci liječnika trebalo smjestiti u bolnicu kako bi je što hitnije operirali. Djevojčica i njena majka odbijale su i samu pomisao da ostanu u Mitrovici. Otišla je do liječnika, ali, nažalost, majka i kći su i po cijenu života odbile smještaj u mitrovačkoj bolnici. Bila je tu i jedna trudnica kojoj su počeli porođajni trudovi. I ona je odbila otići u bolnicu poroditi se. Sandra mi je kazala da je zabrinuta za malu Marijanu. Dobila je preventivno injekcije, ali je liječnik rekao da mora što prije na operaciju. Unatoč umoru ni oko 21,00 sat nije još gotovo nitko spavao pa ni djeca. U to vrijeme javili su preko razglasa da će oni koji su došli dan prije u dvoranu krenuti ujutro za Bosnu, a ostali moraju čekati. Odmah je nastao metež i svi su pokušavali doći što bliže vratima. Osim toga tko je bio taj tko može reći kad je tko došao. Vidjele smo da će nastati metež i panika, a trebalo se te noći i odmoriti. Postalo je to jasno i Leu i Alfonsu pa su došli do Sandre i nešto razgovarali s njom. Pošla je s njima na sredinu dvorane gdje je bio stol Crvenog krsta za kojim su sjedile dvije žene za slučaj da se netko od nas odluči otići kod rodaka u Srbiju. Kratko su razgovarali sa ženama i nakon par minuta glas na razglasu je rekao: »Vaša predstavница Sandra Marić kazala nam je da ste odlučili ići svi ili nitko pa ćete morati sačekati dok se ne osigura dovoljno autobusa za prevoz.« Svi su počeli pljeskati. Nisam bila sretna zbog toga jer se već pokazalo da četnici nisu bili oduševljeni što se ona kao prevoditelj ubacila umjesto njihovog službenog i što smo na taj način mogli dobiti prave savjete kako se ponašati u određenim situacijama koje nisu bile nimalo lake. Bojala sam se da je negdje »mrak ne pojede«. Znala sam da je i ovaj potez bio rezultat savjeta Lea i Alfonsa jer su znali da broj od tisuću žena i djece, a možda i više moraju uvažavati. Kad se napokon vratila k nama, Sandra mi je rekla da će oni i dalje biti s nama, ali da vjeruju da ćemo ujutro kad krenemo ići nesmetano do Hrvatske. Otišli su u hotel prenoćiti, a njoj su poklonili parfem da se namiriše kad dođe u Zagreb. Mora da smo zaista svi zaudarali. Kako i ne bismo kad se najmanje mjesec i pol dana nismo mogli okupati. Konačno smo mogli poći potražiti mjesto za spavanje. Pokušala sam leći na stolice na tribinama, ali se nisam mogla nikako namjestiti jer su rubovi stolica bili povišeni i stalno su me boli u predjelu bubrega. Odlučila sam leći na beton između sjedišta. Zaspala sam vrlo brzo.

21. 11. 1991., četvrtak

Probudila sam se prije negoli je svanulo. Gotovo svi su spavali, a u dvorani je bilo prilično zagušljivo. Otišla sam do toaleta osvježiti se i umiti. Vratila sam se na tribine i čekala da se i ostali probude. Melita se prva probudila, a onda između 7,00 i 8,00 sati gotovo svi. Donijeli su nam i doručak. Pecivo, čaj, jogurt, mlijeko. Sad već nije bilo gužve. Svi su na miru uzeli hranu i doručkovali. Oko 9,30 sati razglas je javio da spremimo stvari i sačekamo poziv za ulazak u autobuse. Maloj Marijani bilo je veoma loše. Temperatura nije padala, a noga je bila jako natečena. Nisam vidjela ženu koja se trebala poroditi niti se čula.

Oko 10,00 sati javili su da su autobusi došli i da će nas voziti do Bjeljine gdje će nas dočekati autobusi i vozila iz Hrvatske jer će u našem konvoju do Hrvatske biti i teški ranjenici iz Vukovarske bolnice koje će dovesti vojni transporteri do Brčkog, gdje će se priključiti nama. Nije bilo nikakve panike i naguravanja, mirno smo ušli u autobuse i čim je i zadnji od nas ušao, krenuli smo put Bjeljine. S nama je ušao i Kasalo. Vozili su nas sporo preko Kuzmina i Srijemske Rače pa preko Save za Bjeljinu. Često smo stajali na takozvanim kontrolnim punktovima, ali je zapravo put koji se prijeđe od Mitrovice do Bjeljine za nekoliko sati trebalo razvući na cijeli dan kako bismo u okrilju noći stigli u Bjeljinu. Tako je i bilo.

S prvim sumrakom stigli smo u Bjeljinu. Ne znam točno gdje smo stali, ali uglavnom na cesti koja je sigurno bila državna. Tu su već s jedne i druge strane ceste čekali autobusi i kamioni iz Hrvatske. Odmah po izlasku kod našeg autobusa pojavio se čovjek nižeg rasta u crnoj jakni i s crnom kapom na glavi s obilježjem Crvenog križa na rukavu. Rekao nam je da je naš kamion s druge strane ceste i da se možemo smjestiti u njega. Tu su već bili građani Bjeljine, vjerojatno Srbi koji su nam dovikivali: »Tako vam i treba, ustaše, di vam je Tuđman da vam pomogne, majku vam ustašku.« Kiša je počela padati. Nas petnaestak šutke smo prešle cestu i ušle u kamion. Vozač je bio, mislim, iz Varaždina i rekao nam je da ćemo brzo krenuti. Čim svi izađu iz srbijanskih autobusa i prijeđu u naše. Rekao nam je i da se ne ljutimo jer nema puno autobusa pa će se u autobusima ostaviti mjesta za ranjenike koji mogu sjediti i za starije ljude. Nismo imali ništa protiv, a o ljutnji nije bilo ni govora. Ta konačno krećemo za Hrvatsku, a voze nas naši ljudi u našim kamionima. Spustili smo ceradu u pozadini kamiona, kako nam je vozač rekao, i smjestili se na pod. Bilo je tu pokrivača da nam ne bude tvrdo. Svi smo našli mjesto i čekali da krenemo. Kamion ispred nas krenuo je i očekivala sam da krene i naš, ali se to nije dogodilo. Čujem po radu motora da je kamion i iza nas krenuo, a naš još ne kreće. Digla sam ceradu i vidim da sva vozila kreću i formiraju kolonu na desnoj strani ceste. Odmah sam kazala Sandri da potraži našeg vozača, što je ona i učinila. Vratila se i rekla da su joj priopćili da je u obližnjoj gostionici i da se napio. Nije se mogao napiti u tako kratko vrijeme. Bio je potpuno svjestan i trijezan kad smo

došli. Izašla sam iz kamiona, a preko puta ceste iz zadnjeg kamiona u koloni vozila za Hrvatsku vozač mi više neka se brzo prebacimo kod njega u kamion. Svi su na brzinu izašli iz kamiona. Htjeli smo prijeći cestu, no u tom trenutku saobraćajni milicionar pušta kolonu vozila koja je navodno čekala gorivo. Vozač iz kamiona više na nas da požurimo, a mi od vozila ne možemo na drugu stranu. Nije bilo druge nego da milicionaru kažem neka nas ili propuste odmah ili pobiju. Iznenadio se ovakvom reakcijom, zaustavio vozila i mi smo u trku prešli cestu te ušli u kamion. Tek kad sam sjela u kamion u kojem su bila nosila za ranjenike, primijetila sam da Sandre nema. Pitam Melitu: »Gdje je Sandra?«, a ona je samo slegnula ramenima i odgovorila: »Možda je ušla u drugi kamion.« Kao da me je pogodio grom sišla sam iz kamiona na cestu i potrčala naprijed vičući: »Sandra, Sandra!« Nije se javljala. Vrlo brzo protrčala sam gotovo pola kolone i svugdje je bio isti odgovor. Nitko je nije vidio. Vozila su se kretala, a ja sam još uvijek očajnički dozivala Sandru ne bi li me čula. Kamion s mojim suputnicama došao je naspram mene i vozač me pozvao da uđem unutra. Odbila sam ući i kazala mu da mi nema kćerke, a on mi je rekao da je sigurno negdje naprijed u vozilu. Stvorio se tu i čovjek u crnoj jakni. Pitao me je koga tražim. Kazala sam mu da tražim kćer, na što me je on pitao: »Je li to ona djevojka s maramom?« Odgovorila sam: »Da, ona.« »Ona ti je ušla u autobus, vidio sam.« Nisam mu vjerovala i nastavila sam trčati naprijed dozivajući je. Kolona vozila je najedanput stala. Pogledala sam naprijed da vidim zašto su stali i ugledala Sandru kako trči s Leom i Alfonsom prema meni. Pala sam na cestu i našla se na koljenima. Sandra je dotrčala do mene, podigla me i dok smo se penjale u kamion, objašnjavala da je odmah pošto je vidjela da vozača nema, otrčala naprijed da upozori Lea i Alfonsa da ne možemo prijeći cestu zbog vozila i da nam vozača nema. Oni su joj rekli da nije naš vozač jedini stradao. Nekoliko njih izvučeno je iz vozila i pretučeno kako bi ljudi u vozilima ostali, a onda se zna što bi se dogodilo. Sve sam to slušala i sve mi je to odzvanjalo u ušima, ali nisam mogla progovoriti ni riječi. Ušla sam uz Sandrinu pomoć u kamion i mislim da sam tada bila na rubu sloma živaca. Stisnula sam je tako jako i tresla sam se cijelim tijelom, a glavom mi je proletjelo pitanje što bi bilo da smo ostali i kako je to moguće baš sad kad smo nadomak Hrvatske. Strah, ljutnja, očaj, teški teret u predjelu prsiju, sve je to bilo u meni, a nisam mogla ni riječi progovoriti. Čujem da Sandra, kao da se ništa nije dogodilo, govori da konačno krećemo u Hrvatsku, ali da su nas upozorili da nas na putu do Brčkog na jednom mjestu mogu gađati. Kad to mjesto prođemo, na sigurnom smo. Tek nakon nekoliko minuta, shvatila je da sam ja u šoku i da sam se praktički ukočila. Počela me je ljubiti i govoriti da se ne sekiram, da je sve gotovo i da idemo prema slobodi. Šutila sam držeći je čvrsto, a suze su same krenule niz lice. Nisam ih ni pokušavala obrisati. Nakon nekog vremena čuli su se pucnji. Trgla sam se i mislim da su me ti pucnji vratili u stvarnost. Trebalo je još ovo izdržati. Ne znamo je li netko u koloni pogođen, osjećamo tek da naš kamion ubrzava i oko ponoći stižemo u Brčko. Kažu da smo u centru Brčkog. Sva vozila se zaustavljaju u

krug. Otvorili smo ceradu i vidimo vojne transportere koji su već pripremili ranjenike za prebacivanje u naš konvoj. Odmah pored našeg kamiona, vidim na nosilima leži Albert Saider, trgovac iz Vukovara. Pogledao je prema nama i prepoznao me. Držeći jednu ruku pod glavom, doviknuo mi je: »Ti mene opet gledaš sa visine.« Odgovorila sam mu da mu je valjda takva sudbina. Mislio je zapravo na dan kad mi je istu rečenicu izgovorio prolazeći pored naše kuće u Vukovaru. Bila sam na krovu s majstorima, a pošto sam radila 10 godina u »Veleprometu« dobro smo se poznavali pa mi je dobacio: »Sad me lijepo gledaš sa visine.« Odnijeli su ga ubrzo zatim i više se nismo vidjeli. Imao je samo jednu nogu. Oko našeg vozila, a kako sam vidjela i svih drugih, sjatilo se cijelo Brčko. Donosili su nam hranu, piće, kolače iz obližnje slastičarnice, sve što smo zatražili. Bilo je toga i previše. Jedan Albanac donio nam je pečene janjetine s krumpirom i lukom. Davali smo im brojeve telefona od rođaka da im jave da smo dobro. Ljudi iz Brčkog dočekali su nas kao svoje najrođenije i mislim da su duboko suosjećali s nama. Nikad to neću zaboraviti. Nismo se dugo zadržavali u Brčkom, samo toliko vremena koliko je bilo potrebno da se ranjenici smjeste u vozila. Ubrzo nakon što smo krenuli zaspala sam i probudio me glas našeg vojnika koji je digavši ceradu na kamionu rekao: »Dobro došli u Hrvatsku«, što je značilo da smo prešli rijeku Savu kod Bosanskog Šamca i da idemo put Đakova. Svi smo mu odgovorili s »Hvala Bogu«, a on je tako brzo nestao kako se i pojavio. Ne znam koliko je vremenski trajao put od Bosanskog Šamca do Đakova, ali tko je o tome sada mislio. Našoj sreći nije bilo kraja i vrijeme do Đakova brzo je prošlo.

Mislim da smo u Đakovo došli oko 22,00 sata. Svi smo izašli iz vozila i ušli u jednu dvoranu, ne znam za što je koristila, ali je bila dosta velika. Čujemo da su svi ranjenici odmah zbrinuti, a nas su dočekali puni stolovi hrane i pića. Malo tko je od nas jeo jer smo se svi dobro najeli u Brčkom. Alfons i Leo došli su se pozdraviti sa Sandrom. Kazali su nam da oni jure za Zagreb i da će povesti malu Marijanu. Stanje joj je kritično, ali vjeruju da će u Zagreb stići na vrijeme i da joj neće morati amputirati nogu. Zahvalili su se Sandri na pomoći, ostavili joj adrese ako ih nekad bude trebala ili ako im se bude htjela javiti i otišli. Mi smo predah i sigurnost u Đakovu iskoristile da se dogovorimo kako ćemo tražiti da nas voze direktno za Zagreb. Željeli smo mjerodavnima predati popise odvedenih muškaraca i tako doprinijeti barem malo u potrazi za njima. Dogovor je bio da ćemo svi na Jelačić plac i da ćemo tamo čekati dok nas netko iz vlade ne primi ili možda čak i predsjednik Tuđman. Vjerovali smo da to zaslužujemo nakon svega što smo pretrpjele ovih dana i u vrijeme opsade Vukovara, a posebno da to zaslužuju naši branitelji koji su odvedeni u nepoznato. Mislim da smo iz Đakova krenuli oko ponoći. U autobus u kojem smo bili prije nego što smo krenuli ušao je mlađi čovjek (čula sam da je kao medicinski tehničar bio u Vukovarskoj bolnici). Rekao nam je da zna što namjeravamo kad dođemo u Zagreb, ali da se ne zavaravamo i da ne

mislimo da će tamo neke babe rušiti hrvatsku Vladu. Nije nam padalo na pamet takvo što i to smo mu jasno dale do znanja, no on nam je ponovio da se više ne bavimo takvom mišlju nego da prihvatimo ono što su nam već odredili i da se Vlada RH sigurno brine za nas. Izašao je zatim iz autobusa, a mi se nismo mogle čudom načuditi zašto nam je to uopće govorio kad zasigurno zna da nam je jedini cilj dostaviti popise nasilno odvedenih. Kiša je padala sve jače, a mi smo negdje na pola puta od Đakova do Bjelovara gdje su nas vozili stali u nekom motelu. Tu smo obavili osobne potrebe, okrijepili se čajem i kavom te krenuli dalje.

22. 11. 1991., petak

Oko 7,00 sati ujutro stigli smo u Bjelovar. Kiša je prestala padati. Kad smo stali na semaforu, vozač je otvorio vrata da se malo provjetri jer smo sigurno nesnosno zaudarali. Djeca su išla u školu i kad su čuli da smo iz Vukovara, ulazili su u autobus i davali nam svoj džeparac, a oni koji su već kupili užinu za taj dan dijelili su nam hranu jer su mislili da smo gladni. Našim bakama bile su pune oči suza. Nije dugo trajalo i došli smo u Bjelovar pred športsku dvoranu ili neki društveni dom, ne znam točno. Uglavnom prostorija u koju smo ušli bila je prazna i imala je binu. Tamo je bio gradonačelnik Bjelovara s nekoliko ljudi. Zaželio nam je dobrodošlicu u Bjelovar i rekao nam da su nam vrata Bjelovarčana otvorena te da nas dočekuju otvorena srca. Kazali smo mu da se zahvaljujemo, ali da mi želimo u Zagreb. Odgovorio nam je da se prvo malo odmorimo od puta, a on će zvati nekoga u Zagreb i prenijeti mu naše zahtjeve. Složili smo se s tim. Trebalo nam je napokon malo pravog odmora. Kazala sam Sandri da potraži Nensi i Veru u namjeri da pokušamo pokupiti naše korisnike iz Doma koji su došli s nama. Znala sam da u Bjelovaru postoji novi tek izgrađeni Dom umirovljenika, a pošto sam čula da se među onima koji su nas dočekali nalazi i jedna socijalna radnica, činila mi se zgodna prilika da naše stare smjestimo u Dom. Nije bilo razloga da i njih vučemo u Zagreb. Ja sam pošla tražiti socijalnu radnicu i brzo su me uputili k njoj. Objasnila sam joj što mi je namjera i ona se u potpunosti složila sa mnom. Srećom, ona je bila socijalna radnica i u Domu. Kazala mi je da mjesta ima dovoljno te da će organizirati prijevoz starih ljudi ambulantnim kolima do njihovog Doma koji nije daleko od dvorane u kojoj smo bili. Na nama je ostala obveza pokupiti naše korisnike. Došle su Sandra, Nensi i Vera te smo počeli tražiti i skupljati naše stare. Vidjevši da nas ostali starci gledaju čudnim pogledima i raspituju se gdje to vodimo naše, sinula nam je ideja da sve starije ljude smjestimo u Dom ako ima mjesta. Srećom, mjesta je bilo dovoljno te smo tako do ručka uspjeli sve starije osobe koje su htjele prebaciti u Dom. U vrijeme ručka socijalna radnica mi je omogućila da im kažem kako će svi privremeno biti u bjelovarskom Domu, a onda će se vidjeti što dalje. Objasnila sam im da mi moramo za Zagreb kako bismo obavile ono što smo

naumile. Zahvalili su nam se svi i zdušno se prihvatili ručka. Već su znali u kojim sobama će biti, a socijalna radnica mi je obećala da preuzima kompletnu brigu o njima sa svojim suradnicima. Vratila sam se do autobusa u uvjerenju da smo jedan veliki dio posla obavili ovim smještajem naših starijih Vukovaraca.

Nešto poslije 12,00 sati pojavio se gradonačelnik pokušavajući nas uvjeriti da je za nas bolje da ostanemo u Bjelovaru nego da idemo u Zagreb. Oglušio se na razloge koje smo spominjali, a koji su nas tjerali u Zagreb, u jednom trenutku kad je graja žena bila najjača, uzviknuo je: »Nemate vi zeleno svjetlo za Zagreb.« Nastao je tajac u dvorani. Nismo mogle vjerovati da nam je to rekao. Pitala sam ga tko je njima u Zagrebu dao zeleno svjetlo da tako iznevjere Vukovar. Nije mi mogao odgovoriti, a mi smo istog časa krenule prema autobusima. Sjedile smo u autobusima oko sat vremena, a onda su nam došli kazati da nema vozača autobusa jer su jako umorni i otišli su svojim kućama odmoriti se. Bilo je već oko 16,00 sati poslije podne jer su natezanja i međusobno nadmudrivanje s gradonačelnikom i njegovim ljudima predugo trajala. Odmah nakon obavijesti da nema vozača u autobuse su nam počeli ulaziti građani Bjelovara koji su tu bili gotovo cijeli dan i željeli nas prihvatiti u svoje domove. Molili su nas da ostanemo u Bjelovaru, no nakon što smo im objasnile što zapravo želimo, složili su se s nama uz napomenu da kad sve obavimo u Zagrebu, dođemo ponovno u Bjelovar. Obećale smo da ćemo sigurno doću u Bjelovar. Čekale smo još možda pola sata i pošto se vozači nisu pojavili dogovorile smo se da ćemo u Zagreb krenuti pješice. Imale smo još toliko snage da tih šezdesetak kilometara prijeđemo pješice. Uzele smo najnužnije, zapravo mlađe žene nisu ni imale puno prtljage. Žene s djecom odlučile su ostati. Krenuli smo, a Bjelovarčani su stajali s jedne druge strane ceste i plakali ispraćajući nas. Odjednom se ispred nas stvorio gradonačelnik u vozilu i rekao nam da se vratimo u autobuse. Vozači su se pojavili, a gradonačelnik nas uvjerava da će nas voziti za Zagreb. Krenuli smo odmah. Bjelovarčani su nam pljeskali i pozdravljali nas uzdignutim rukama i pokazujući dva prsta u obliku slova »V«. U okrilju mraka dolazimo u Zagreb, ali već na prvom većem raskrižju na kojem je stajala oznaka za centar grada ne skrećemo u tom pravcu nego idemo dalje. Mislila sam da sigurno ima još negdje gdje možemo krenuti prema centru. To se nije dogodilo. Dovedi su nas na Zagrebački sajam i tu smo stali.

Očito je da su svi Vukovarci koji su se nalazili u Zagrebu bili obaviješteni da stižemo na Sajam. Bilo je tu mnogo ljudi koji su, čim su se vrata autobusa otvorila, ulazili unutra tražeći svoje rođake ili poznanike među nama. Izašao je tako i mladi Kasalo s majkom. Mi smo ostali svi u autobusu jer još uvijek nismo željeli nigdje drugdje dok ne predamo popise nasilno odvedenih branitelja i civila iz Vukovara. Došla je i Melitina mama koja je u Zagrebu bila s Melitinom djecom Dunjom i Mirtom. Molila ju je da izađe iz autobusa. Melita joj je ponavljala ne prestajući: »Moramo prvo na Jelačićev trg da predamo popise, ne znam gdje je Vlatko, moramo to prvo

uraditi.« Jedna žena morala se pomiriti s činjenicom da Melitu neće nagovoriti da izađe iz autobusa. Obzirom da nitko od žena nije izlazio iz autobusa jer smo se tako dogovorile, nakon pola sata ulazi nam u autobus gospođa koja nam se predstavlja kao turistička radnica i govori nam da ćemo biti smještene u zagrabačkim hotelima. Na naše pitanje što je s popisima koje nosimo, odgovorila je da ih damo njoj, a ona će ih predati tamo gdje treba. Nismo na to pristale, a onda je ona kazala da će nas voziti u centar grada. Krenuli smo i za par minuta našli smo se pred hotelom »Interkontinental« u centru Zagreba. Vjerovali smo da su i ostali autobusi s nama. Čim sam izašla iz autobusa, vidjela sam da su samo dva atobusa ovdje, a da drugih nema. Pitala sam gospođu gdje su drugi autobusi, a ona mi je odgovorila da sada nismo u situaciji normalno razmišljati i djelovati, da smo pod stresom, umorni i gladni i da je najbolje da se do jutra odmorimo. Ostali autobusi su, kaže, razvezeni po zagrabačkim hotelima kako bi sve prognane smjestili tijekom noći. Bilo mi je jasno da nema nikakve mogućnosti pokupiti nas ove večeri kako bismo pošle na Trg. Tu je već bila Melitina mama. Kazala sam Meliti da ne možemo ispuniti što smo naumile, barem ne danas i da ode svojoj djeci. Pozdravile smo se. Sandra i ja došle smo na recepciju hotela i upisale se.

Predvorje oko recepcije bilo je puno ljudi, bile su tu već i televizijske kamere, a na trenutak sam zapazila mladu ženu s djetetom ne starijim od dva dana. Pomislila sam da je to možda žena koja je u Mitrovici imala trudove. Pošla sam prema njoj, ali su se tu već našli novinari i snimatelji pa sam odustala od namjere. Sandra je uzela ključeve od sobe i krenule smo prema liftu. Mislim da smo bili na petom katu. Ušle smo u sobu s bračnim krevetom. Oko nas svila i kadifa, kako bi to rekli naši stari, a noge nam upadaju u skupocjeni tepih. Čini mi se da bih se daleko bolje osjećala da me netko u tom trenutku dobro ošamario nego u ovoj luksuznoj sobi. Prvo što smo potražile bila je kupaonica i tek tada smo shvatile da ukoliko se okupamo, nemamo što obući. Pitali smo jednu gospođu na hodniku jesu li trgovine još otvorene i kazala nam je da su u centru otvorene do 21,00 sat. Uputile smo se u grad. U jednoj prodavaonici nasuprot Bana kupile smo odjeću i donje rublje, a malo dalje i cipele. Kupile smo isto i za moju svekrvu koja je ostala u Bjelovaru u Domu. Vratile smo se u hotel, a tu su nas većčekali rođaci pokojnog muža moje sestre koja je bila u Münchenu. Kazali su nam da nema šanse da budemo u hotelu nego da odemo po stvari i vode nas kod njih u stan. Pokupile smo svaka svoju torbu, ostavile broj telefona obitelji Obadić kod koje smo pošli i krenuli s njima. Putom do stana Sanja mi kaže da im se javila moja sestra i kazala im da se čula s mojim mužem koji je uspio doći do Indije. Tamo je bio kod rodbine drugog muža moje sestre i pokušat će nam se javiti kad dođemo u njihov stan. Mi smo se još u Vukovaru dogovarali da ćemo ukoliko dođemo u situaciju da odvojeno izlazimo iz Vukovara, što se i dogodilo, svi krenuti prema Münchenu kod moje sestre. Čim smo došli u stan Obadićevih, okupale smo se i presvukle. Kakva je izgledala voda u

kojoj smo se oprale, ne smijem ni pomisliti. Čula sam se sa sestrom, a onda su oni nekako s telefonima namjestili da se čujem i s mužem. Kazala sam mu da idemo za München i da ću ujutro nazvati Dom kako bih im rekla da njegovu mamu pošalju za Zagreb. Nakon večere gledamo vijesti u 22,00 sata. Pad Vukovara i naša golgota još uvijek su glavne teme dnevnika. Vidim i Sandru u kratkom segmentu izvješća stranih novinara. Pitanja naših domaćina bilo je i previše. Govore nam kako su strepili i molili za nas i kako je cijela Hrvatska plakala nad sudbinom Vukovara. Ne znači nam to baš ništa, a ne možemo im ni kazati kako nas je Hrvatska dočekala. Iako je krevet bio udoban, nakon dužeg vremena bila sam čista, pažnja naših domaćina bila je maksimalna do bola, nisam mogla spavati. Razmišljala sam o svemu što nam se dogodilo. Pitala sam se kako će mi se muž izvući iz Indije, četničkog gnijezda. Do samog jutra nisam mogla zaspati. Nešto malo pred jutro sam zaspala, vjerojatno od umora.

23. 11. 1991., subota

Odmah poslije doručka javio nam se neki čovjek iz Bjelovara i rekao da je naša baka kod njega. Zamolila sam ga da je doveze u Zagreb ili da dođu vlakom jer mi namjeravamo sutra vlakom krenuti put Münchena. Obećao je da će je dovesti vlakom. Zamolila sam Jerka Obadića, našeg domaćina, da mi nazove gospodina Vicka Goluzu, direktora Fonda za socijalnu zaštitu. Imala sam njegov broj kod kuće. Obzirom da me nitko nije detaljno pretresao, uspjela sam donijeti do Zagreba novac korisnika koji sam našla u ruševinama Doma u sobi socijalne radnice. Gospodin Goluzja je došao u roku od pola sata. Ispričala sam mu što smo sve poduzeli za naše korisnike i da su, vjerujem, svi u Bjelovaru. Zamolila sam ga da se pobrine za njih, kao i za djelatnice našeg Doma koje su s nama došle u Zagreb. Obećao je da će učiniti sve da im pomogne i održao je riječ. Predala sam mu novac, što mi je on svojim potpisom potvrdio i kazala mu da Sandra i ja idemo za München. Otišao je govoreći da mu se obvezno javim ako mi bude potrebna bilo kakva pomoć. U zgradi naših domaćina proširila se vijest da su kod Obadića prognani Vukovarci pa smo gotovo cijeli dan imali promenade njihovih prijatelja i susjeda. Svi su nam htjeli pokazati kako im je bilo teško kad su gledali što se događa s Vukovarom i kako su se molili za naš spas. Vjerovali smo da je tako jer samo obični ljudi neopterećeni visokom politikom i nacionalnim ciljevima mogu suosjećati s onima koji pate. Poslije ručka otišli smo na željeznički kolodvor i kupili karte za München, a i baka je došla vlakom iz Bjelovara. Ponovno smo bili na okupu, izuzev mog muža. Čula sam se s njim i on mi je rekao da će pokušati doći do Makedonije, a odande do Münchena. Subota nam je brzo prošla. Kupili smo vozne karte za München. U nedjelju 24. 11. 1991. vlakom broj 258 u 8,10 sati iz Zagreba krećemo put Münchena. Iako je put trajao oko osam sati, nisam mogla

dočekati da dodemo. Znala sam, naime, da će nas na željezničkom kolodvoru u Münchenu dočekati Josip, moj sin, kojeg smo s teškim gipsom na nozi i ruci poslali zadnjim autobusom, još krajem srpnja 1991. u Njemačku, jer je u Vukovaru već počeo rat. Radost susreta s njim ne mogu opisati, to se može samo doživjeti. Sve tri smo se dugo grlile s njim. Pozdravile smo se i s mojom sestrom koja je strpljivo čekala da je najzad zapazimo. Tako smo zakoračile u prvi dan našeg prognaničkog života.

Dati T=1 A		DODATAK REZERVACIJA		TEE		Zuschlag Platzkarte		№ 1722		CROATIA EXPRESS RIT Poslovnica TOMISLAVO		Biro izdavanja Ausgabestelle	
Primitivna/Besondere		720034665070		OLV von		LAGER		PO/Platz		MÜNCHEN		23.11.91 843070	
G/C — Karta bez oblika Borovani		C/A — Karta sa oblikom džeta		☒ G/C		☐ C/A		☐ 3		☐ 2		☐ 1	
☐ Putovanje u zajednici Kaznjeno Kaznjeno		☐ Putovanje u zajednici Kaznjeno Kaznjeno		☐ Putovanje u zajednici Kaznjeno Kaznjeno		☐ Putovanje u zajednici Kaznjeno Kaznjeno		☐ Putovanje u zajednici Kaznjeno Kaznjeno		☐ Putovanje u zajednici Kaznjeno Kaznjeno		☐ Putovanje u zajednici Kaznjeno Kaznjeno	
Cena Preis Din.		159000		Podijeljeno mjesto Wir haben für Sie reserviert		Adresna Adresse		Karte/Platz		G/C/A		13 15 16	
159000		11810		2		258		13		15		16	
159000		11810		2		258		13		15		16	

Karta za vlak

Ukupno zaposleni prije rata

1. Miroslav Žirko (direktor) (16.07.91. povod 9.0. radi mirovne.)
2. Miroslav Bala (goc. roba) (radile do 8.10. 91.)
3. Miroslav Anica (goc. roba) (radile do 18. 11. 91.)
4. Miroslav Bala (glav. seka) (12.08.91. otkaz)
5. Vukobrat Bala (glav. seka) (radile do 19.09. 91.)
6. Vukobrat Vladimir (logist.) (radile do 14.09. 91.) ✓
7. Bala Dragica (njegovatelj.) (radile do 6.09. 91.) ✓
8. Miroslav Bala (klijent.) (radile do 18. 11. 91.) ✓
9. Miroslav Bala (ekonom.) (12.08. 91. otkaz)
10. Miroslav Bala (ekonom.) (posljednja radnja 20.08.91.)
11. Miroslav Bala (ekonom.) (radile do 31.08. 91.)
12. Bala Katica (glav. seka) (radile do 3.09. 91.)
13. Miroslav Bala (glav. seka) (radile do 16.09. 91.)
14. Bala Miroslav (glav. seka) (glav. seka. u klijent. odjel u seka)
15. Bala Miroslav (njegovatelj.) (12.08. 91. otkaz)
16. Bala Miroslav (glav. seka) (radile do 15.09. 91.)
17. Bala Miroslav (njegovatelj.) (radile do 12.09. 91.)
18. Miroslav Bala (glav. seka) (radile do 8.10. 91.)
19. Bala Miroslav (glav. seka) (radile do 9.10.91. ostale u seka)
20. Bala Miroslav (njegovatelj.) (12.08. 91. otkaz)
21. Bala Miroslav (glav. seka) (glav. seka. u klijent. odjel u seka)

Popis zaposlenih u Domu 1991.

1.	Friljanić kofar	brannula 26.10.1991,	liver + Food
2.	Čurčić bosko +	beograd Bjelovar	Komite B.D.
3.	Božan dani +	2.9.90. Hotel Jelenaf,	Food
4.	Kragović kofar +	nije htele id' 1	Food
5.	Jaužer Ivan +	? 1	liver,
6.	Kiša knuše +	? 2	liver + Komite
7.	Pamarić kump +	beograd 2	liver + Food
8.	Heran liver +	Bjelovar 1	liver + Food
9.	Janić Heran +	beograd 3	liver, -
10.	Imanović Jara	brannula 16.10.1991,	liver + Kom.
11.	Kristić kofar +	Bjelovar 2	Food
12.	Kavčar kofar +	Bjelovar 3	liver,
13.	Lučić Terenzij +	? 3	Food
14.	Lučičević Jara +	beograd kumpar 1	2.9.90. liver
15.	Škorić kump +	beograd 4	Food,
16.	Janić kump +	beograd 5	liver
17.	Đurđević kofar +	ofale 2	Food
18.	Đurđević kofar +	ofale 3	liver + Food
19.	Kragović kump +	? 4	Food
20.	Božić Jara +	Bjelovar 4	liver,
21.	Božić kump +	? 5	liver,
22.	Božić Jara +	Bjelovar 5	liver,
23.	Božić kump +	Bjelovar 6	Food
24.	Gregurević kump +	? 6	liver,
25.	Božić kump +	Bjelovar 7	liver + food
26.	Božić Jara +	Bjelovar 8	Food
27.	Božić kump +	nije htele id' 4	liver

Popis preživjelih korisnika Doma 1991.

26.	Kolchik' dzhice +	hylea	9	Fond
28.	Andronov' dzhice +	Lagreb	2	Fond
30.	Sinich' dzhice +	2	2	Kamlet d.d.
31.	Diep' dzhice +	2	8	hivar. + Fond
32.	And' dzhice +	hylea	6	hivar. + Kamlet
33.	Silich' dzhice +	hylea	7	hivar.
34.	And' dzhice +	hylea	10	hivar. + Fond
35.	And' dzhice +	hylea	8	hivar. + Fond
36.	And' dzhice +	hylea	9	hivar. + Fond.
37.	And' dzhice +	hylea	11	hivar. + Fond.
38.	And' dzhice +	hylea	12	Fond.
39.	And' dzhice +	hylea	13	hivar.
40.	And' dzhice +	hylea	14	Fond
	Kaufes dzhice +	hylea	15	hivar. + Fond
	Kaufes dzhice	Pogues	22. 10. 1931.	Fond
	Kaufes dzhice	Pogues	16. 10. 1931.	hivar.
	Kaufes dzhice	Pogues	17. 03. 1931.	hivar.
	Kaufes dzhice	Pogues	19. 03. 1931.	hivar.
	Kaufes dzhice	Pogues	19. 03. 1931.	hivar. + Fond.
	Kaufes dzhice	Pogues	2. 03. 1931.	hivar.

hylea	15.	Pogues	6
hylea	9.	Pogues	2
hylea	6.		8
hylea	4.		+ 39
hylea	2		
hylea	1		
	39		

KULTURA I PROGOISTVIE: LIJUDI I OBIČAJI NOSE SE U SRCU

DVA DNEVNIKA ANICE MARIĆ

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

1990. gada 1. janvārī, kad Latvijas Republikas
 Valsts prezidents Valdis Bērziņš pasīdēja
 pirmo Latvijas Valsts valdību, šī valdība
 bija pirmā, kas bija izveidota pēc
 1990. gada 4. jūnija Latvijas Republikas
 Valsts prezidenta rīkojuma, ar kuru
 tika atcelta Padomju Latvijas Valsts
 valdība, un izveidota Latvijas Republikas
 Valsts valdība.

Milica je došla na teretila Vučković, ali su na njih pojedini ciljevi grada tako udarili jednolično od drugih kao da se radi o neapostrofiranim dijelovima. Ipak, za svu to vjerojatno je zahtjevala pravi odnos prema ljudima, a Milica

[illegible]

autor je vidjelic svega što oko sebe i oko drugih, onih što ne mogu nijedno zapre-
titi, onih sa samo uplasci ali
bez strahova i utroga, toga
društva. U suštini je to
sveopći, nepodijeljeni, nemi
humanizam koji ih to vodi
vanjski i u njihovu
stvaranju i u sebi od drugih.
Naravno u njima su kršćanski
način života, načine, ali
ne samo, nego, i druge.

Četvrti izdavačstava - A spak taj
svetlo jedna kličica, kličica
lupa. Anzija je najzgodnija, dala je
malo maza, svega, papirni
se kličica. Kličica se
svetlo zadržava, a u od
"Molova" se maza da
za valovane uranove i
valovane pomoći kličica
ja još jednog tajnog
ja Novog valovane.

KRATICE

ATJ - antiteroristička jedinica	PZO - protuzrakoplovna obrana
BiH - Bosna i Hercegovina	RH - Republika Hrvatska
CK - Crveni križ	SDS - Srpska demokratska stranka
EZ - Europska zajednica	SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
GS - Glavni stožer	SKH-SDP - Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena
GSS - Glavni sanitetski stožer	SKJ - Savez komunista Jugoslavije
HDZ - Hrvatska demokratska zajednica	SO - Srpska oblast
HEP - Hrvatska elektroprivreda	SR - Socijalistička Republika
HOS - hrvatske obrambene snage	SRH - Socijalistička Republika Hrvatska
HTV - Hrvatska televizija	SSOH - Savez socijalističke omladine Hrvatske
HV - Hrvatska vojska	TO - Teritorijalna obrana
MCK - Međunarodni Crveni križ	UN - Ujedinjeni narodi
MKCK - Međunarodni komitet Crvenog križa	UNPA - United Nations Protected Areas (okupirana područja RH pod zaštitom snaga UN-a)
MUP - Ministarstvo unutarnjih poslova	UNTAES - UN Transitional Authority in Eastern Slavonia (Prijelazna uprava UN-a u istočnoj Slavoniji, 1995.-1998.)
NAMA - Narodni magazin	VBR - višecjevni bacač raketa
NATO - sjevernoatlanski vojni savez	VO - vojna oblast
NK - nogometni klub	VUPIK - Vukovarski poljoprivredno-industrijski kombinat
NOR - Narodnooslobodilački rat (jedan od naziva za rat u Jugoslaviji 1941.-1945.)	ZNG - Zbor narodne garde
JNA - Jugoslavenska narodna armija	
OG - operativna grupa	
OS - Oružane snage	
OUN - Organizacija Ujedinjenih naroda	
OZ - Operativna zona	
PAT - protuavionski top	

KAZALO IMENA

A

Adžaga Jozo, 132
 Adžić Blagoje, 21, 26, 56
 Ahmetović Ismet, 136
 Aleksandar Vlasta, 133
 Aleksijević Zoran, 145
 Aleksijević Agneza, 145
 Alvir Marija, 145
 Andrijanić Vinko, 136
 Andrijanić Luka, 11, 43, 44, 45, 53, 100
 Anđelić Ivan - Doktor, 44, 62
 Antolović Ljuba, 156, 162
 Arbanas Ivica, 44, 48, 53, 62, 63, 66, 145
 Arbanas Sanja, 62, 63
 Arić Ante, 91, 128
 Arnold Krešimir, 136
 Asadanin Ilija, 132, 136

B

Babić Dražen, 136
 Babić Marko, 145
 Babić Dragica, 163
 Babić Marko, 54, 55, 66
 Bainrauch Ivan, 132, 136
 Bajnrauh Tomislav, 136
 Baketa Goran, 142
 Balaš Stjepan, 136
 Balić Marjan, 44, 53
 Balog Dragutin, 136
 Balog Josip, 136
 Balog Zvonko, 136
 Balog Neda, 145
 Balvanac Đuro, 136
 Banožić Boris, 136
 Baranjaji Pero, 136
 Baranjek Ivan, 133
 Barbarić Branko, 140
 Barbir Lovro, 136
 Barić Đuka, 136
 Barić Nikica, 145
 Barišić Franjo, 136
 Barta Anđelko - Ivan, 136
 Batarelo Željko, 136, 142
 Batarelo Josip, 136, 142
 Baumgärtner Tomislav, 136
 Bebić Luka, 43
 Begčević Marko, 136

Begov Željko, 136
 Bekčević Antun, 44
 Belinić Vesna, 91, 92, 127
 Beljo Tomislav, 151, 179
 Bendra Mijo, 198
 Berišić Smiljan, 127
 Beronja Anita, 178
 Beronja Eva, 178
 Beronja Melita, 178
 Beronja Mile, 178
 Berton Milan -Fil, 55
 Bilić Višnja, 134, 135
 Biluš Sadika, 128
 Bing Albert, 144
 Bingula Stjepan, 136
 Biorčević Andrija, 126
 Biro Štefan, 145
 Biškupić Božo, 64, 89
 Bjelanović Ringo, 136
 Blašković Miroslav, 142
 Blažević Zlatko, 136
 Bodrožić Ante, 142
 Bojana Peter, 153
 Bojkovski Saša, 118
 Borković Branko, 16, 48, 49, 68, 144
 Borsinger Nicolas, 81
 Bosak Marko, 136
 Bosanac Dragutin, 136
 Bosanac Tomislav, 132
 Bosanac Vesna, 43, 66, 87, 91, 92, 99, 102, 106, 108, 112, 113, 115-117, 119, 124, 125, 127, 128, 144, 145, 166, 177, 189
 Bošnjak Ivan - Bole, 55
 Bošnjak Stipan, 40
 Božak Ana, 172
 Božak Ivan, 133, 142
 Božićević Josip, 30
 Bračić Zvonimir, 136
 Bradarić Josip, 142
 Brajdić Josip, 141
 Brajković Mihaela, 92
 Brandolica Renato, 22
 Bratić Mladen, 15, 57
 Brdar Ivan, 80
 Brekalo Mirko, 79
 Budimir Anda, 159
 Budimir Josip, 159, 185, 186
 Budimiru Josip, 151
 Budiša Dražen, 209

Bukor Zlatko, 93
 Bukvić Đorde, 136
 Bulatović Momir, 30, 144
 Bunjac Marija, 162
 Buovac Ivan, 136
 Buovac Ivan, 132
 Bush George, 92
 Bužić Zvonko, 142

C

Chenu J. M., 123, 125
 Cossiga Francesco, 92
 Crk Karlo, 133
 Crnković Luka, 40
 Crnjac Ivan, 136
 Culej Josip, 40
 Cvijan Stanko, 40
 Cvikić Sandra, 147

Č

Čaleta Zvonimir, 142
 Čanak Nenad, 10, 16
 Čatić Mladen, 40
 Čolak Ivica, 142
 Čorić Dragan, 151, 167, 201
 Čović Janko, 40
 Čupić Mladen, 142
 Čupić Stanoja, 136
 Čurčić Boško, 162

D

Dalić Tihomir, 136
 Dasović Ivan, 128
 Dedaković Mile, 48, 49, 56, 68, 80, 128, 144
 Degoricija Slavko, 40, 42
 Deronja Marko, 192
 Destexe Alain, 110
 Dokmanović Slavko, 75
 Dolišnji Ivica, 137
 Domljan Žarko, 108
 Došen Ivan, 142
 Došen Martin, 142
 Došen Tadija, 142
 Dragojlović Dragan, 52
 Dragun Josip, 137
 Drakulić Gojko, 162
 Dukić Živko, 152

Dulović Jovan, 118, 119, 128, 131
Dumendžić Ana, 204
Duvnjak Stanko, 137

D

Derek Velimir - Sokol, 66, 67
Đudar Saša, 137
Đukić Sladimir, 137
Đuranc Tomislav, 128
Đurdo Čolak, 158
Đuro Knežić, 132

E

Ebner Vinko-Đuro, 137
Edelmajer Ana, 162
Edin Zujović, 91, 112, 116
Emedij Vladimir, 128
Erdeg Josip, 166, 167
Esterajher Josip, 49, 120, 144

F

Falamić Bartol, 187
Filipi Mario, 47, 50, 51, 58, 65
Filipović Kata, 176, 180, 181, 187,
189
Firi Ivan, 141
Fituš Karlo, 142
Friščić Dragutin, 137
Furundžija Petar, 137

G

Gajda Robert, 137
Galić Milenko, 137
Galić Vedran, 137
Ganić Zorica, 91, 127
Garvanović Borislav, 137
Gašpar Zorislav, 138, 142
Gavrić Dragan, 132, 137
Glavašević Siniša, 7, 49, 113, 116,
123, 137, 144, 183, 194, 233
Gojani Jozo, 142
Golac Krunoslav, 141
Goluža Vicko, 164, 225
Gorinšek Karl, 56
Graf Branislav, 137
Granić Dragan, 137
Grašić Zoran, 40
Grbavac Antun, 40
Gregurić Franjo, 43, 108
Grejza Milan, 142

Grgić Lazar, 162
Gruber Zoran, 137
Grujić Ivan, 134, 135
Gudelj Drago, 137

H

Hadžić Goran, 46, 128, 129
Hebrang Andrija, 85-87, 123, 125
Hegeduš Tomislav, 142
Hegedušić Mario, 137
Herbut Rozalija, 149, 150
Herceg Željko, 137
Herman Ivan, 137
Herman Stjepan, 137
Hill Alfred, 57, 67
Hincak Zvonimir, 44
Hitler Adolf, 9, 10
Hlevnjak Nedeljko, 137
Holjevac Nikica, 137
Hop Katarina, 162, 163
Horvat Ivica, 137, 142
Horvat Viktor, 137, 142
Hrala Željko, 40
Husar Josip, 89, 106
Husnjak Nedjeljko, 141

I

Ileš Zvonko, 137
Imbrišić Ivica, 137
Ivan Zlatko, 142
Ivanda Stipe, 153
Ivezić Aleksandar, 137
Ivković Zlatko, 111
Ivušić Ljerka, 35

J

Jacquier Ghislaine, 110
Jajelo Marko, 137
Jakobović Josip, 44, 45, 53, 62
Jakubovski Martin, 137
Jalšovec Ljubomir, 141
Jambor Tomo, 137
Janić Mihael, 137
Janković Zoran, 66
Jantol Boris, 137
Janjić Borislav, 142
Jarabek Zlatko, 132, 137
Jelić Ivan - Lepi, 58
Jeremić Dušica, 133
Jezidžić Ivica, 137

Jovan Zvonimir, 136, 137
Jovanov Siniša, 145
Jovanović Branko, 137
Jovanović Oliver, 137
Jovičić Stevan, 174
Jović Borisav, 20, 21, 26, 144
Jović Josip, 23
Jović Mirko, 46
Jularić Goran, 137
Jurčević Nikola, 145
Jurčević Zlatko, 125
Jurić Viktorin, 59, 62, 63, 66, 145
Jurjević Zvonko, 26

K

Kačić Petar - Bojler, 66, 67
Kadijević Veljko, 10-13, 15, 26, 46,
126, 144
Kajba Zubarev Aleksandra, 150
Karaman Igor, 144
Karaula Pilip, 81, 204
Karnaš Dražen, 128, 150
Kiralj Damir, 141, 142
Kitić Goran, 141
Klaić Danica, 149, 150
Knežić Juro, 138
Kohl Helmut, 92
Kojić Ljubica, 133
Kolak Tomislav, 138
Kolak Vladimir, 138
Kolesar Binazija, 93, 145
Kologranić Duško, 142
Komorski Ivan, 138
Komišić Zdravko, 81, 204
Konigskneht Štef, 196
Kosec Branimir, 155, 156
Kostenac Bono, 142
Kostović Borislav, 138
Košir Božidar, 141
Kovač Mladen, 138, 142
Kovačić Damir, 142
Kovačić Željko, 85
Kožel Josip, 138
Krajinović Ivan, 138
Krajinović Zlatko, 132, 138
Krašić Ivan, 138
Kratofil Boris, 91, 92, 93, 145
Krezo Ivica, 138
Križan Drago, 142
Krunoš Branimir, 138
Krznačić Goran, 133
Kuharić Franjo, 21

Kujundžić Ivo, 131
Kušt Stanko, 91
Kvesić Velimir, 62

L

Lee Hawk Robert James, 92
Lendel Tomislav, 141
Lendel Zlatko, 141
Lerotić Zvonimir, 142
Lesić Tomislav, 138
Leskovac Rade, 128, 129
Let Mihajlo, 138
Leutar Ivan, 54, 55, 145
Lili Dragutin, 138
Lisica Franko, 41
Lovrić Joko, 138
Lovrić Jozo, 142
Lucić Marko, 138
Lukenda Branko, 142
Lukić Mato, 138
Lukić Terezija, 176
Ljubas Hrvoje, 138
Ljubičić Boris, 8

M

Magdić Mile, 142
Magoč Zora, 158
Majić Robert, 142
Major John, 92
Major Željko, 138
Mallu Hischam, 128
Mandić Franjo, 151, 169, 196, 199
Mandić Dara, 151, 170, 172, 173,
175, 177, 178, 188, 191, 196,
210
Mandić Franjo, 169, 196, 199
Mandić Marko, 125, 133, 142
Mandić Matija, 81
Manjkas Žarko - Crvenkapa, 59
Marić Andrija, 54, 55, 66, 145
Marić Anica, 147, 172, 217
Marić Davor, 178
Marić Karlo, 178
Marić Ljubica, 178
Marić Sandra, 178, 218
Marić Vedran, 178
Marić Zdenka, 178
Marić Zlatko, 178
Marijan Davor, 144
Marijanović Martin, 142
Markobašić Ružica, 138
Marković Ante, 29

Martin Jean Michel, 110
Mataušek Rene, 128
Mataušek Robert, 128
Matić Predrag - Fred, 144
Matić Nevenka, 133
Mažar Beba, 172, 174, 175
Mažar Branka, 169, 172, 179
Mažar Ivan, 143
Mažar Vinko, 54, 55, 145
Mažar Zvonko, 62
Medeši Andrija, 138
Medeši Zoran, 138
Menges Zlatko, 186, 193
Merčep Tomislav, 46, 217
Merić Ohran, 143
Mesić Stjepan, 29, 108
Mihalec Josip, 138
Mihaljević Ante, 29, 168, 179, 189,
199, 205
Mihović Tomislav, 132, 138
Mikletić Josip, 143
Mikulić Zdravko, 138
Mikulić Zvonko, 141
Miličević Zdenka, 133
Milić Slavko, 141
Milić Katica, 158
Milošević Slobodan, 10, 20, 26, 33,
135, 144, 199
Miljak Zvonimir, 143
Miljanović Delfa, 155, 158, 206
Mirković - Nađ Alenka, 49, 76, 80,
144
Miščević Branka, 156, 158
Mišić Ivan, 138
Mitterand François, 92
Mlinar Miroslav, 10
Mlinarić Mile, 138
Molnar Saša, 139
Morris Christopher, 119
Mrkšić Mile, 16, 118, 125, 126, 135
Mučalov Nensi, 151, 158, 168, 169-
173, 176-178, 180, 187, 188,
191-193, 202, 216, 217, 222
Mudrovčić Ivan -Šola, 55
Mujić Rozalija, 161, 162
Mutvar Antun, 139

N

Nadaš Vladislav, 128
Nađ Franjo, 139
Nazor Ante, 144
Nejšmić Ivan, 139
Nice Geoffrey, 30

Nicollier Jean-Michael, 59, 143
Nikolić Sofija, 162
Njavro Juraj, 92, 98, 105, 121, 122,
128, 144, 145

O

Obradović Ljubica, 133
Omerović Mufad, 139
Oreški Ivan, 139, 143

P

Pabulkov Elizabeta, 167, 168
Panić Života, 14, 46, 56, 126
Papp Tomislav, 132
Paprić Rade, 155
Paroški Milan, 40
Patarić Željko, 139
Pavlek Zora, 149, 150, 158
Pavlić Slobodan, 139
Pavlović Zlatko, 139
Perak Mato, 139
Pereterski Jelena, 162, 165
Perica Zdenko, 40
Perko Aleksandar, 139
Perković Damir, 139
Perković Josip, 139
Peternek Tomo, 119
Petković Branislava, 126
Petković Vljako, 185
Petričević Ivana, 147
Petrović Nikola, 29, 145
Petrović Stjepan, 139
Petrović Vljako, 176
Petrušić Marinko, 40
Pinter Nikola, 139
Plavšić Ivan, 139
Podhorski Janja, 139
Pole Stipe, 68, 144
Polhert Damir, 139
Polovina Branimir, 49, 139
Polovina Zvezdana, 49
Poljak Ivan - Sokol, 67
Poljak Vjekoslav, 139
Posavec Stanko, 139
Pravdić Tomo, 132, 139
Prca Mate, 63
Prica Marica, 149, 150
Prodan Ivo, 86
Propadalo Ivica, 85
Pšenica Ivan, 145
Pucar Dmitar, 139

R

Radelić Zdenko, 144
 Radić Miroslav, 118, 126, 130, 135
 Radić Slavica, 149, 150
 Radić Zdravko, 62
 Radnić Damir, 56, 59, 61, 87, 145
 Raguž Ivan, 133, 139
 Rašeta Andrija, 123
 Rašić Milan, 139
 Rašković Jovan, 40
 Ratković Krešimir, 139
 Ražnatović Željko - Arkan, 46
 Rehak Danijel, 48, 145, 147
 Rimac Salvador, 139
 Runtić Davor, 80

S

Saiti Ćeman, 143
 Samardžić Damjan, 143, 151, 155,
 156, 163, 170, 198
 Savanović Tihomir, 143
 Savić Neža, 187
 Schmit Fabienne, 110
 Sekulić Milisav, 144
 Senčić Ivan, 143
 Sinković Nenad -Legija, 67
 Smek Duško - Bosanac, 66
 Sotinac Stipan, 143
 Spajić Boris, 93
 Spudić Pavao, 139
 Sruk Margareta, 155, 158
 Stanek Marica, 133
 Stanić Marko, 139
 Stanić Vera, 109
 Stanić Željko, 139
 Stefanko Petar, 139
 Stefanjuk Blanka, 133
 Stojanović Ivan, 139
 Strikoman Šime, 17
 Sučić Stjepan, 144
 Szabo Stanko, 25

Š

Šajtović Davor, 141
 Šajtović Marin, 141
 Šakin Sead, 141
 Šarić Mladen, 40
 Šarik Stjepan, 132, 140
 Šarinić Hrvoje, 33, 144
 Šebetovsky Dionizije, 70, 72, 73
 Šeks Vladimir, 42, 43
 Šeremet Zdravko, 49

Šešelj Vojislav, 40, 46, 115, 118
 Šibalić Zvonko, 155, 174, 180
 Šimenić Damir, 140
 Šimunić Pero, 140
 Šindilj Vjekoslav, 140
 Šljivančanin Veselin, 43, 97, 118,
 119, 125-128, 130, 135
 Šoljić Ivan - veliki Joe, 67
 Špegelj Martin, 144
 Šrenk Đuro, 132, 140
 Štefulj Dražen, 140
 Štengl Vladimir, 196
 Štimac Melita, 208
 Štutić Stjepan Štef, 145
 Šušak Gojko, 42
 Šušić Slavoljub, 29, 145

T

Tabaček Antun, 143
 Tadić Tadija, 140
 Tarle Dujo, 140
 Terek Antun, 140
 Terek Rudolf, 133
 Tešanović Milenko, 151, 159
 Tešanović Vera, 151, 159, 170, 172,
 173, 176, 178, 186, 188, 191,
 192, 216, 217, 222
 Tešić Borivoje, 118, 126
 Tišljarić Darko, 140
 Tivanovac Ivica, 140
 Todorović Dragan, 52
 Tomašević Jela, 127
 Tomašić Tihomir, 66, 140
 Tomšik Dragica, 162
 Tordinac Željko, 140
 Tot Tomislav, 140
 Traljić Tihomir, 140
 Tudman Franjo, 20, 21, 29, 42, 108,
 114, 195, 206-208, 216, 219,
 221
 Turk Miroslav, 140
 Turk Petar, 140
 Tus Antun, 60
 Tustonjić Dane, 140
 Tuškan Dražen, 143

U

Ušak Branko, 140

V

Vagenhofer Mirko, 140

Van den Broek Hans, 92
 Van den Stock Loren, 106
 Varenica Zvonko, 132, 140
 Varga Vladimir, 140
 Vasić Mikailo, 140
 Veber Siniša, 140
 Vidić Marin - Bili, 12, 42, 43, 68,
 79, 105, 108, 125, 153, 162,
 168, 173, 193, 202, 203, 211
 Vidoš Goran, 132, 140
 Virges Anton, 140
 Vlaho Mate, 132, 140
 Vlaho Miroslav, 132, 140
 Vlahović Tomislav, 121, 123
 Voloder Miljenko - Beli, 55
 Voloder Zlatan, 140
 Von Basingger Harllan, 143
 Vrtarić Lena, 162, 169
 Vučić Ivica, 40
 Vujanović Stanko, 118
 Vujević Zlatko, 140
 Vukojević Slaven, 140
 Vukomanović Jovan (Jovo), 155,
 166, 172, 176, 181, 184, 187
 Vuković Rudolf, 140
 Vuković Vesna, 49
 Vuković Vladimir, 141
 Vuković Zdravko, 141
 Vulić Ivan, 140
 Vulić Vid, 143
 Vulić Zvonko, 128, 133, 143

Z

Zadro Blago, 44, 57, 66, 67, 79,
 144, 184
 Zdravčević Ana, 127
 Zeljko Josip, 132, 140
 Zera Mihajlo, 132, 140
 Zorčec Agata, 149, 150
 Zujović Edin, 91, 112, 116

Ž

Žanić Jasminka, 164
 Žeravica Dominik, 140
 Živić Dražen, 144
 Živković Damir, 143
 Živković Goran, 143
 Žugec Borislav, 140
 Žunec Ozren, 145

KAZALO MJESTA

A

Adaševci, 202, 206, 209, 215
 Aljmaš, 38, 43
 Antin, 75

B

Bačka, 104, 113
 Banovići, 156
 Banovina, 32
 Baranja, 16, 26, 32, 33, 40, 42, 46, 64, 128-130, 144, 164
 Batajnica, 45
 Batrovci, 111
 Benkovac, 23
 Beograd, 10, 13, 14, 16, 19-21, 26, 29, 30, 46, 51, 56, 100, 110, 115, 121, 135, 144, 145, 199, 206
 Berak, 11, 12, 75, 103, 215
 Bihać, 27, 32
 Bijelo Brdo, 41
 Bijeljina (Bosna i Hercegovina), 130, 207, 219
 Bjelovar, 222, 223, 225
 Bobota, 40, 41, 99
 Bogdanovci, 14, 15, 42, 43, 56-58, 60, 61, 67, 68, 75, 80, 90, 102, 107, 109, 110, 117, 121, 123, 126, 145, 163, 176, 177, 191, 193, 197, 211-215
 Bogojevo, 12
 Borovo Naselje (Borovo), 11, 12, 15, 42, 44, 51, 52, 57, 60, 63, 67, 69, 79, 81, 89, 90, 94-96, 99-101, 103, 104, 112, 114, 117, 120, 123, 125, 129, 131, 171, 174, 197, 199, 215, 217
 Borovo Selo, 12, 23, 35, 40, 41, 42, 46, 51, 75, 88, 98, 99, 100, 158, 174
 Bosanski Šamac (Bosna i Hercegovina), 221
 Bosanski Brod (Bosna i Hercegovina), 45
 Bosna i Hercegovina, 12, 20, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 60, 79, 130, 155, 216, 218, 231
 Bosut (rijeka), 14
 Bošnjaci, 111
 Brčko (Bosna i Hercegovina), 220, 221
 Bršadin, 11, 40-44, 46, 75, 98, 100

C

Cerić, 14, 57, 107
 Cerna, 111
 Crna Gora, 9, 19, 20, 29, 30

Č

Čakovci, 11, 75
 Čakovec, 42, 79

D

Dalmacija, 23, 32, 79
 Dalj, 38, 46
 Daljski Atar, 75
 Donji Lapac, 23
 Dubrovnik, 27, 31
 Dunav (rijeka), 46, 65, 77, 100, 144
 Dvor na Uni, 23
 Dvorovi (Bosna i Hercegovina), 130

Đ

Đakovo, 14, 79, 89, 97, 109, 111, 181, 186, 221, 222
 Đeletovci, 107
 Đergaj (kod Bršadina), 11, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 57, 100, 163

E

Erdut, 33, 38, 42, 43

G

Glina, 32
 Globovac, 75
 Gospić, 32
 Grabovo, 70, 75
 Gračac, 23
 Nova Gradiška, 27

H

Haag, 30, 129, 194, 195
 Herceg Novi, 27
 Hrvatska, 9, 10-14, 16, 19, 20, 21, itd.
 Hrvatsko Zagorje, 79

I

Ilača, 14, 110
 Ilok, 14, 15, 42, 43, 57, 75, 90, 106, 110, 210
 Istra, 165
 Ivankovo, 40, 58

J

Jagodnjak, 40
 Jankovci, 14
 Jarmina, 40
 Jelaši, 210
 Jugoslavija, 9, 19-21, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 46, 51, 56, 70, 124, 135, 144, 145, 216, 231

K

Karlovac, 19, 26, 27
 Knin, 10, 23, 27, 31, 32, 86, 144
 Kordun, 32
 Kosovo, 19, 211
 Kraljevica, 79

L

Lika, 23, 32, 79
 Lipovac, 60, 111
 Lipovača, 46, 70
 Lovas, 12, 75, 135, 156, 163, 170, 210

M

Marinci, 14, 42-44, 56, 57, 60, 61, 63, 75, 107, 109, 110, 114, 117, 123, 126, 176, 182, 193, 214
 Markušica, 41
 Mikanovci, 106 (Stari i Novi), 111
 Mikluševci, 75
 Mirkovci, 14, 41
 Mohovo, 75
 Mostar, 27
 München, 204, 224, 225, 226

N

Našice, 79

Negoslavci, 12, 40, 41, 46, 51, 75,
113, 114, 124, 125, 127, 164,
167, 171, 174, 177, 180, 191,
206, 207, 213, 215

Nemetin, 38

Neretva (rijeka), 26

Nijemci, 40

Niš (Srbija), 115

Novi Čakovci, 43

Novi Jankovci, 40, 75

Novi Sad, 127, 130, 217

Novigrad, 165

Nuštar, 14, 40, 43, 57, 58, 60, 62,
80, 110, 121, 123, 127, 212-
214

Njemačka, 10, 32

O

Obrovac, 23

Opatovac, 42, 43, 100

Opatovac, 11, 46

Oriolik, 110

Orlovača, 42

Orolik, 12, 206, 215

Osiijek, 13, 14, 26, 41, 42, 44, 56,
68, 69, 89, 114, 129, 181

Otok, 40

Ovčara, 7, 49, 74, 75, 81, 84, 97,
123, 127, 130, 132, 134, 135,
145, 159, 181, 205, 210, 233

P

Pačetin, 40, 41

Pakrac, 11, 19, 23, 24, 86

Pančevo (Srbija), 110

Petrovci, 12, 14, 51, 75, 97, 107,
109, 110

Plitvice, 11, 23, 24, 26, 40, 86

Podunavlje, 33, 70, 134, 135

Polača, 23, 41

Preč (kod Ivanić Grada), 16

Principovac, 42, 43

Pustara, 43

R

Rusija, 32

S

Sava (rijeka), 10, 26

Sinj, 32

Sjedinjene Američke Države, 32,
146

Slakovci, 75

Slavonija, 13, 15, 16, 23, 26, 27, 32,
33, 40-43, 46, 64, 76, 115, 126,
128, 164, 213, 231

Slavonski Brod, 42, 57, 79

Slovenija, 9, 12, 20, 25, 27, 42

Sombor (Srbija), 115

Sotin, 12, 42, 46, 70, 75, 205, 210

Split, 27

Srbija, 9, 10, 13-16, 19, 20, 23, 25,
26, 29-31, 37, 40, 42, 46, 51,
52, 70, 76, 114, 115, 121, 128,
129, 135, 141, 191, 195, 206,
216

Srebrenica, 32

Sremska Mitrovica, 42, 81, 127,
128, 130, 151, 216, 217, 219

Sremske Laze, 110

Sremski Čakovci, 98

Srijem, zapadni, 32, 33, 46, 64, 128

Srijemska Mitrovica, 215

Srijemske Rače, 219

Stari Jankovci, 75

Svetozarevo (Srbija), 114

Svinjarevci, 14, 75

Š

Šid (Srbija), 12, 13, 14, 42, 46, 81,
110, 113, 127, 130, 178, 181,
206, 208, 209, 210, 215, 217

Šidski Banovac, 206

T

Tenja, 41, 42

Titova Korenica (Korenica), 23

Tordinci, 75, 112

Tovarnik, 12, 13, 14, 40, 51, 75,
106, 110, 206, 210, 215

Trebinje (Bosna i Hercegovina), 27

Trpinja, 12, 40, 41, 42, 46, 168

V

Valjevo (Srbija), 14, 51, 52

Varaždin, 13, 14, 15, 26, 27, 42, 46,
76, 79, 219

Vašica, 111

Velika Britanija, 32

Velika Brusnica, 45

Vera, 41, 109

Vinkovci, 14, 26, 28, 40-43, 48, 57,
60, 68, 79, 89, 102, 106, 109,
121, 144, 162-164, 176, 177,
182, 189-191, 193, 194, 196,
214

Virovitica, 13, 14

Vojvodina, 16, 19, 46, 101, 113,
118

Vučedol, 159, 205

Vuka (rijeka), 14, 56, 57, 77, 196,
197

Vukovar, 7, 9-17, 35, 37, 39 itd.

Vukovar (Adica), 40

Vukovar (Budžak), 60, 67, 79, 194,
196

Vukovar (Bugarsko groblje), 94, 159

Vukovar (Jakobovac), 205

Vukovar (Milovo Brdo), 60, 116

Vukovar (Lužac), 11, 15, 43, 50, 57,
60, 67, 69, 81, 96, 99, 114,
116, 120, 123, 126, 185, 194-
197

Vukovar (Mitnica), 15, 63, 67, 81,
94, 97, 98, 101, 103, 104, 110,
159, 160, 161, 167, 169, 171,
172, 174, 178-180, 184, 187,
189, 191, 192, 195-199, 201-
203, 205-208, 217

Vukovar (Novo groblje), 75, 207

Vukovar (Petrova gora), 46, 51, 103,
105, 113

Vukovar (Priljevo), 60, 96, 120

Vukovar (Sajmište), 15, 46, 51, 59,
67, 80, 81, 104, 105, 109, 120,
167, 170, 173, 193, 197, 198,
213, 215

Z

Zabok, 42

Zadar, 23, 27, 32, 41

Zagreb, 7, 13, 15, 21, 22, 26-29, 31-
33, 35, 46, 76, 79, 81, 88, 89,
92, 102, 103, 105, 108, 109,
111, 112, 121, 125, 127, 144-
147, 155, 164, 206, 209, 218,
221-225

Zidine, 123, 126

Ž

Ženeva, 209

Županja, 40, 42, 48, 60, 68, 107,
111

*Priča o gradu**

Odustajem od svih traženja pravde, istine, odustajem od pokušaja da ideale podredim vlastitom životu, odustajem od svega što sam još jučer smatrao nužnim za nekakav dobar početak, ili dobar kraj. Vjerojatno bih odustao i od sebe sama, ali ne mogu. Jer, tko će ostati ako se svi odrekemo sebe i pobjegnemo u svoj strah? Kome ostaviti grad? Tko će mi ga čuvati dok mene ne bude, dok se budem tražio po smetlištima ljudskih duša, dok budem onako sam bez sebe glavinjao, ranjav i umoran, u vrućici, dok moje oči budu rasle pred osobnim porazom?

Tko će čuvati moj grad? Moje prijatelje? Tko će Vukovar iznijeti iz mraka? Nema leđa jačih od mojih i vaših. I zato ako vam nije teško, ako je u vama ostalo još mladenačkog šaputanja, pridružite se. Netko je dirao moje parkove, klupe na kojima su još urezana vaša imena, sjenu u kojoj ste istodobno i dali i primili prvi poljubac. Netko je jednostavno sve ukrao, jer kako objasniti da ni sjene nema. Nema izloga u kojem ste se divili vlastitim radostima, nema kina u kojem ste gledali najtužniji film. Vaša je prošlost jednostavno razorena i sada nemate ništa. Morate iznova graditi, prvo svoju prošlost, tražiti svoje korijene, zatim svoju sadašnjost, a ako vam ostane snage, uložite je u budućnost. I nemojte biti sami u budućnosti. A grad, za nj ne brinite, on je sve vrijeme bio u vama, samo skriven da ga krvnik ne nađe. Grad – to ste vi!

Siniša Glavašević

* (priča novinara Hrvatskoga radija Vukovar Siniše Glavaševića, koji je nakon okupacije Vukovara zarobljen u bolnici i ubijen na Ovčari, napisana je tijekom opsade i razaranja Vukovara)

NAKLADNIK
HRVATSKI MEMORIJALNO-DOKUMENTACIJSKI CENTAR
DOMOVINSKOG RATA

Urednik *Ante Nazor*
Lektorica *Julija Barunčić Pletikosić*
Priprema za tisak *Kolumna d.o.o.*
Tisak *Stega tisak d.o.o.*